

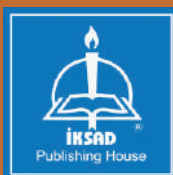
2. ULUSLARARASI
TARİH VE KÜLTÜR
KONGRESİ

KONGRE TAM METİN KİTABI

Editörler

Bauyrzhan BOTAKARAYEV
Kaldygül ADİLBEKOVA

İKTİSADİ KALKINMA VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ

“paylaştıkça büyüyoruz, büyüdükçe paylaşıyoruz”

II. ULUSLARARASI TARİH VE KÜLTÜR KONGRESİ

**6-7 Ocak 2018
GAZİANTEP**

KONGRE TAM METİN KİTABI

Editörler

Bauyrzhan BOTAKARAYEV & Kaldygul ADILBEKOVA

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

Gölbaşı / ADIYAMAN - TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

Kitabın tüm hakları İksad Yayınevi'ne aittir

Iksad Publications - 2018©

ISBN -978-605-9885-58-4

KONGRE KÜNYESİ

KONGRENİN ADI

II. ULUSLARARASI TARİH VE KÜLTÜR KONGRESİ

KATILIM TÜRÜ

Çağrılı ve Davetli

TARİHİ VE YERİ

06-07 Ocak 2018 - GAZİANTEP

ORGANİZATÖR

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği

KATILIMCI KURUM

Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
ATLAS DERGİSİ

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Mustafa Latif EMEK

GENEL KOORDİNATÖR

Kaldygul ADILBEKOVA

KOORDİNATÖRLER

Bauyrzhan BOTAKARAYEV

Ahmad Awad RASLAN

Erdem HİLAL

KONGRE BİLİM KURULU

Dr. Alma T. AKAJANOVA	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Dr. Alia R. MASALİMOVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Alma T. AKAJANOVA	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Dr. Amanbay MOLDİBAEV	Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Ahmet KULAŞ	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Armağan KONAK	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Anatoliy LOGİNOV	Ukrayna Şevçenko Lugan Milli Üniversitesi
Dr. A.S. KİDİRŞAYEV	Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi
Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA	Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü
Dr. Bahit KULBAEVA	S.Baybeşev Aktobe Üniversitesi
Dr. Bakıt OSPANOVA	H.Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniv.
Dr. Bayram BOLAT	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA	K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi
Dr. B.K.ZAYADAN	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Botagul TURGUNBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Caner KARAVİT	Mimar Sinan Üniversitesi
Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA	Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi
Dr. D.K.TÖLEGENOVA	Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi
Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA	Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi
Dr. Dursun KÖSE	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Elvan YALÇINKAYA	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Fethi DEMİR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Gulmira ABDİRASULOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Gulşat ŞUGAYEVA	Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi
Dr. G.I. ERNAZAROVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. İsaevna URKİMBAEVA	Abılay Han Uluslararası İlişkiler Üniversitesi
Dr. Kalemkas KALİBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Karligash BAYTANASOVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. K.A.TLEUBERGENOVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Kemal EROL	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Kenan İLARSLAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Kulaş MAMİROVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Mahabbat OSPANBAEVA	Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Maha Hamdan ALANAZİ	Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü
Dr. Malik YILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Dr. Mavlyanov ABDİGAPPAR	Kırgızistan Elaralık Üniversitesi
Dr. Maira ESİMBOLOVA	Kazakistan Narkhoz Üniversitesi
Dr. Maira MURZAHMEDOVA	Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Dr. Mehmet Recep TAŞ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Metin KOPAR	Adıyaman Üniversitesi

Dr. Mustafa METE	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Mustafa TALAS	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Mustafa ÜNAL	Erciyes Üniversitesi
Dr. Han Nadejda	E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi
Dr. Osman Kubilay GÜL	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. P.S. PANKOV	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Rustem KOZBAGAROV	M. Tınışbayev Kazak Araç ve İletişim Akademisi
Dr. Sarash KONYRBAEVA	Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi
Dr. Salima N. KAİRJANOVA	Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi
Dr. Şara MAJITAYEVA	E.A. Buketov Karaganda Devlet Üniversitesi
Dr. Vecihi SÖNMEZ	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Vera ABRAMENKOVA	Rusya Aile ve Eğitim Çalışmaları Enstitüsü
Dr. Yang ZİTONG	Wuhan Üniversitesi
Dr. Zeynullina AYMAN	S. Toraygırov Pavlodar Devlet Üniversitesi
Dr. Zharkyn BALTABAEVA	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi
Dr. Zongxian FENG	Xi'an Jiatong Üniversitesi

Institution Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Pubicator: 2014/31220)

Gölbasi / ADIYAMAN - TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

II. ULUSLARARASI TARİH VE KÜLTÜR KONGRESİ PROGRAMI- GAZİANTEP

06 Ocak 2018

Kayıt: 09:15-09:45

HALİL İNALCIK SALONU AÇILIŞ KONUŞMASI Mustafa Latif EMEK İksad Başkanı

10:15-15:30

HALİL İNALCIK SALONU Oturum Başkanı : Doç. Dr. Selman YAŞAR

Yrd. Doç. Neslihan KARAKUŞ Doç. Dr. Celile Eren ÖKTEN	TOPLUMSAL NORMLARIN YERLEŞMESİNDE VE KÜLTÜR AKTARIMINDA TÜRK MASALLARININ ÖNEMİ
Yrd. Doç. Dr. Latif PINAR Yrd. Doç. Dr. Marziye MEMMEDLİ	TÜRKİYE-ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ İLİŞKİLERİ (2002-2017)
Yrd. Doç. Dr. Nevzat KELEŞ	EBÜ TÂHİR ES-SİLEFİNİN SEYAHATİ ÇERÇEVESİNDE DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA İLMÎ ATMOSFER
Öğr. Gör. Nevzat ERDOĞAN	OSMANLI DEVLETİN'DE 18. VE 19. YÜZYILLARDA KAHVEHANELERİN SOSYAL VE SİYASİ HAYATA ETKİLERİ
Öğr. Gör. Dr. Fahri ÖZTEKE	DESTEK VERDİĞİ DEVRİMLERLE BİR BAŞKA AÇIDAN DARÜ'L-FÜNUN
Yrd. Doç. Dr. M. Selen Abbasoğlu Ermiyagil	TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE BİR MEYDANIN DEĞİŞİMİ; NAMIK KEMAL MEYDANI – GAZİMAĞUSA
Doç. Dr. Selman YAŞAR	BASINDAKİ BİLGİLER IŞIĞINDA İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİMİZDEN FAKİHE ÖYMEN VE MECLİS'TEKİ ÇALIŞMALARI
Aslı Sacır Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZGÜLEŞ	GAZİANTEP'TE CUMHURİYET DÖNEMİ (1940-1965) KAMU YAPILARININ DÖNEMİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
Cüneyt UZUNLU	TARİHSEL SÜREÇTE İNSAN-I KÂMİL ANLAYIŞI VE MEVLÂNA'DA İNSAN-I KÂMİL
Arş. Gör. Cihan YALVAR	KARADENİZ'İN KUZEYİNDE İKİ KARDEŞ KAVİM: PEÇENEKLER VE KUMAN- KIPÇAKLARIN MÜNASEBETLERİ ÜZERİNE
Okt. Kazım KARTAL	XIX. YÜZYIL ORTASINDA KARESİ SANCAĞININ DEMOGRAFİK YAPISI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER
Yrd. Doç. Dr. Ahmad HASEMİPOUR KHELEJANİ	KARAKOYUNLULAR DÖNEMİ İÇİN BİLİNMEYEN BİR KAYNAK: "TÂRİH-İ TÜRKMANİYE"
Doç. Dr. Selman YAŞAR	BASINDAKİ BİLGİLER IŞIĞINDA 1935 ULUSLARARASI KADIN KONGRESİ

Sunum Sıralaması, oturum başkanının inisiyatifindedir.

Öğle yemeği: 12:30-13:30 saatleri arasında verilecektir.

Kahve Araları: 10 dk'lık aralar oturum başkanının uygun gördüğü saatlerde verilecektir.

Katılım Belgeleri: Oturum sonunda, oturum başkanı tarafından verilecektir.

Halfeti Gezisi: 7 Ocak tarihinde 10:00-19:00 saatleri arasında yapılacaktır.

X

II. ULUSLARARASI TARİH VE KÜLTÜR KONGRESİ PROGRAMI- GAZİANTEP

06 Ocak 2018

10:15-15:30

ALP ARSLAN SALONU

Oturum Başkanı : Yrd. Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ

Yrd. Doç. Dr. Sırrı TİRYAKİ	DEMİR ÇAĞLARDA DOĞU-GÜNEYDOĞU ANADOLU TARİHİ COĞRAFYASINDA GAZİANTEP VE CİVARI
Öğr. Gör. Mehmet Levent KOCAALAN Dilek ŞENEL	DENİZLİ'NİN ANTİK KENTLERİNİN DENİZLİ GASTRONOMİ KÜLTÜRÜNÜN OLUŞTURULMASINA ETKİLERİ
Öğr. Gör. Merve SERİNÖZ DANIŞMAN	OSMANLI SARAY ÇADIRLARI VE ÇADIRLARDA KULLANILAN MOTİFLER
Öğr. Gör. Uğur DEMİRBAĞ	ZİLE'DE GELENEKSEL KONUTLARIN MİMARİ BEZEMELERİ
Yrd. Doç. Dr. Elif BAHADIR	EĞİTİM BOYUTU İLE ANADOLU SÜSLEMELERİNDEKİ GEOMETRİ
Öğr. Gör. Serap MUTLU Öğr. Gör. Selma ÖNBAŞ	MEVLEVİ KIYAFETLERİNDEN SEMAZEN GİYİSİNİN KADIN GİYİMİNE UYARLANMASI VE SELÇUKLU DESENİ İLE SÜSLENEN ÖRNEK BİR ÇALIŞMA
Yrd. Doç. Dr. Aysun TUNA Prof. Dr. Bülent YILMAZ	TARİHİ KENTSEL PEYZAJLARIN KORUNMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN RÖLÜ
Arş. Gör. Ukbe Üsâme UÇAR Doç. Dr. Figen BALO	GAZİANTEP'DEKİ TURİSTİK MEKANLARIN ÖNCELLİKLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN BİR KARAR DESTEK SİSTEMİ ÇALIŞMASI
Öğr. Gör. Nuray DEMİREL AKGÜL	YÖRESELDEN EVRENSELE GİYİSİ TASARIMINDA BİR SARAY KUMAŞI "KUTNU"
Öğr. Gör. Merve SERİNÖZ DANIŞMAN	ŞEHZADE KAFTANLARININ MOTİF VE KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİ
Arş. Gör. Ukbe Üsâme UÇAR Doç. Dr. Figen BALO	GAZİANTEP'TEKİ YEMEK MEKANLARININ MÜŞTERİ GÖRÜŞLERİNE DAYALI ANALİZİ
Öğr. Gör. Zekiye ŞENTÜRK	GELENEKSEL ANTEP İŞLEMELERİ VE HARDANGER NAKİŞİNİN TEKNİK AÇIDAN KARŞILAŞTIRILMASI
Yrd. Doç. Dr. Aysun TUNA Prof. Dr. Bülent YILMAZ	ARKEOLOJİK SİTLERİ SERGİLEME YAKLAŞIM VE UYGULAMALARI: KAİSERPFALZ WERLA ARKEOLOJİK PARKI (ALMANYA) ÖRNEĞİ
Hakan ERTUĞRAL	TÜRKLERDE SEMBOLLER: EJDERHA
Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ Göksu Özden ÖNER	GAZETECİLİK MESLEĞİ BAĞLAMINDA DÜRÜSTLÜK TEKFUR SARAYI ÇİNİLERİNİN DÜNÜ VE BUGÜNÜ
Yrd. Doç. Dr. Elif BAHADIR	MATEMATİKSEL DÜŞÜNCENİN KÜLTÜREL İFADESİ: ETNOMATEMATİK
Bedel EMRE Arş. Gör. Ali ÖZTÜRK	ARKEOLOJİ MÜZELERİ ARŞİVLERİNİN SAYISALLAŞTIRILMASI VE CBS'YE AKTARILMASI
Öğr. Gör. Selma ÖNBAŞ Öğr. Gör. Serap MUTLU	GELENEKSEL KIRKYAMA'NIN GÜNÜMÜZ MODASINDAKİ YERİ

Sunum Sıralaması, oturum başkanının inisiyatifindedir.

Öğle yemeği: 12:30-13:30 saatleri arasında verilecektir.

Kahve Araları: 10 dk'lık aralar oturum başkanının uygun gördüğü saatlerde verilecektir.

Katılım Belgeleri: Oturum sonunda, oturum başkanı tarafından verilecektir.

Halfeti Gezisi: 7 Ocak tarihinde 10:00-19:00 saatleri arasında yapılacaktır.

II. ULUSLARARASI TARİH VE KÜLTÜR KONGRESİ PROGRAMI- GAZİANTEP

06 Ocak 2018

10:15-15:30

ÇİMKENT SALONU

Oturum Başkanı: Doç. Dr. M. Salih MERCAN

Doç. Dr. M. Salih MERCAN	GÜRCİSTAN VE ERMENİSTAN ARASINDA HARP VE KAFKASYA’NIN GENEL DURUMU (1921)
Dr. Abdülhakim Bahadır DARI	SAĞLIK İLETİŞİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ
Sibel PAK	DÜNYA SAVAŞI’NDAN SONRA SOVYET TEHDİDİNİN TÜRK-AMERİKAN YAKINLAŞMASINA ETKİSİ
Akşen ZİNCİRCİOĞLU Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZGÜLEŞ	GAZİANTEP’TE GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN OSMANLI DÖNEMİ HANLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME
Öğr. Gör. Zeliha SARIKAYA HÜNEREL Yrd. Doç. Dr. Birnaz ER	MÜLTECİ ÇOCUKLARIN ENTEGRASYONUNDA VE TOPLUMA KAZANDIRILMASINDA OYUNCAK BEBEK YAPIMI
Ezgi GEMALMAZ Makbule EBREN	BİR ERKEK İKTİSATÇI OLARAK J. S. MİLL NEDEN FEMİNİST İKTİSADIN ÖNCÜSÜDÜR?
Murat ARDIÇ	BAKÜ’DE KOLERA SALGINI VE OSMANLI DEVLETİ’NİN ALDIĞI BAZI TEDBİRLER
Dr. Mehibe ŞAHBAZ	OSMANLI ASKERİ TEŞKİLATI’NDA “DELİ OCAĞI”
Arş. Gör. Mine DEMİR	OSMANLI’NIN DÖNEMİNDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KADINLARIN İSTİHDAMINA KATKISI
Emre MUTLU	1640’DAN GÜNÜMÜZE ANİMASYONUN TARİHSEL GELİŞİMİ
Öğr. Gör. Zeliha SARIKAYA HÜNEREL Yrd. Doç. Birnaz ER	ŞİDDET VE GÖÇ MAĞDURU GENÇLERİN REHABİLİTASYONU VE ADAPTASYONUNDA ÇİNİ SANATIYLA TERAPİ
Murat ARDIÇ	OSMANLI DEVLETİ’NİN DIŞ BASINDAKİ ZARARLI YAYINLARLA MÜCADELE FAALİYETLERİNE ÖRNEKLER
Doç. Dr. M. Salih MERCAN	ŞAHİNLER YURDU ANTEP’İN DÜŞÜŞÜNÜN MECLİSTEKİ YANSIMASI
Öğr. Gör. Dr. Fahri ÖZTEKE	DİN ADAMLARININ İBADET DİLİNİN YERLİLEŞTİRİLMESİNE KARŞI GÖSTERDİĞİ OLUMLU VE OLUMSUZ TEPKİLER
Yrd. Doç. Dr. Özgül KÜÇÜKASLAN	DİYARBAKIR FOLKLÖRÜNDE HAYVANLARIN PARAZİTER HASTALIKLARINDA UYGULANAN TEDAVİ YÖNTEMLERİ
Dr. Abdülhakim Bahadır DARI	SOSYAL MEDYANIN TARİHSEL GELİŞİMİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME
Öğr. Gör. Mehmet Levent KOCAALAN Dilek ŞENEL	İSLAM DİNİNDE GİRİŞİMCİLİK OLGUSUNUN GELİŞTİRİLMESİ
Arş. .Gör. Mine DEMİR	OSMANLI’NIN İLK YAYGIN EĞİTİM KURUMLARINDAN: EL İŞLERİ VE İHTİRAF MEKTEPLERİ

Sunum Sıralaması, oturum başkanının inisiyatifindedir.

Öğle yemeği: 12:30-13:30 saatleri arasında verilecektir.

Kahve Araları: 10 dk’lık aralar oturum başkanının uygun gördüğü saatlerde verilecektir.

Katılım Belgeleri: Oturum sonunda, oturum başkanı tarafından verilecektir.

Halfeti Gezisi: 7 Ocak tarihinde 10:00-19:00 saatleri arasında yapılacaktır.

FOTOĞRAF GALERİSİ

ÖNSÖZ

Değerli bilim insanları

Kuruluşundan bugüne kadar sosyal ve bilimsel etik çizgisinden taviz vermeyen İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Derneği yurt içinde ve yurt dışında çok sayıda çalıştay, sempozyum ve konferanslar düzenlemekte; bir çok kalkınma ve sosyal araştırma projelerini başarıyla yürütmektedir. Bugün ikincisini düzenlediğimiz “Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi” bizlerin gönlünde çok aziz bir yere sahip. Bildiğiniz üzere tarih, insanlığın sahip olduğu değerler ve yaşanmışlıklar manzumesi olarak geçmişten aktarılarak süregelen, yaşayan ve geleceğe ışık tutan bir bilim dalıdır. İyi bir geleceğin inşasının ancak geçmişin kodlarının çok iyi okunması ile mümkün olacağına dair güçlü kanaat aslında dünyanın hemen her noktasında artık sağlam bir olgu halini almıştır. Üzerinde yaşadığımız coğrafyada bugün gerçekleşen hadiseler, bizleri her ne kadar zaman zaman şaşırtsa da sentez ve öngörü gücü yüksek olan tarihçiler için belediklerinden fazlası değildir aslında. Bugün düzenlediğimiz II. Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi’nin araştırmacılar ve akademisyenlere gelecekte entellektüel – kurumsal bir tartışma platformu oluşturmasını arzu etmekteyim. Kongrenin düzenlenmesinde ve yürütülmesinde emeği geçen İKSAD Bilim Kurulu Başkanı sayın Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK başta olmak üzere genel koordinatörler sayın Kaldygul ADILBEKOVA, Bauyrzhan BOTAKARAYEV, Erdem Hilal ve Ahmad RASLAN’a; değerli oturma başkanlarımıza; çok değerli çalışmalarını ile kongremize iştirak eden akademisyenlere ve bu değerli çalışmalarla bizleri buluşturan İKSAD Bilim Kurulu Üyelerine yürekten teşekkür eder, en derin saygılarımı sunarım.

Mustafa Latif EMEK
İKSAD Başkanı

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	İ
BİLİM KURULU	ii
KONGRE PROGRAMI	iii
FOTOĞRAF GALERİSİ	iv
BAŞKANIN MESAJI	v
İÇİNDEKİLER	vi

BİLDİRİ TAM METİNLERİ

Nevzat KELEŞ <i>EBÛ TÂHİR ES-SİLEFÎ'NİN SEYAHATI ÇERÇEVESİNDE DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA İLMÎ ATMOSFER</i>	1
Sırrı TİRYAKİ <i>DEMİR ÇAĞLARDA DOĞU-GÜNEYDOĞU ANADOLU TARİHİ COĞRAFYASINDA GAZİANTEP VE CİVARI</i>	18
Aysun TUNA & BÜLENT YILMAZ <i>TARİHİ KENTSEL PEYZAJLARIN KORUNMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ</i>	43
Bedel EMRE & ALİ ÖZTÜRK <i>ARKEOLOJİK MÜZELERİ ARŞİVLERİNİN SAYISALLAŞTIRILMASI VE CBS'YE AKTARILMASI</i>	53
M. Salih MERCAN <i>GÜRCİSTAN VE ERMENİSTAN ARASINDA HARP VE KAFKASYA'NIN GENEL DURUMU (1921)</i>	89
Abdülhakim Bahadır DARI <i>SAĞLIK İLETİŞİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ</i>	121
Sibel PAK <i>2. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA SOVYET TEHDİDİNİN TÜRK-AMERİKAN YAKINLAŞMASINA ETKİSİ</i>	127
M. Salih MERCAN <i>ŞAHİNLER YURDU ANTEP'İN DÜŞÜŞÜNÜN MECLİSTEKİ YANSIMASI</i>	134
Abdülhakim Bahadır DARI <i>SOSYAL MEDYANIN TARİHSEL GELİŞİMİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME</i>	170
Hasan ÇİFTÇİ <i>BİR KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK GAZETECİLİK MESLEĞİ BAĞLAMINDA DÜRÜSTLÜK</i>	176

**EBÛ TAHİR ES-SİLEFÎ'NİN SEYAHATI ÇERÇEVESİNDE DOĞRU VE
GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA İLMÎ ATMOSFER****Yrd. Doç. Dr. Nevzat KELEŞ**

Bingöl Üniversitesi, keles8023@gmail.com

ÖZET

Bu bildiri, İsfahânî âlim Ebû Tâhir es-Silefî'nin ilmî *seyahati/rihlesi* çerçevesinde ziyaret ettiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerindeki faaliyetlerini tespit ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. es-Silefî'nin 500 (1106) yılında Bağdad'dan başlayan bu *seyahati/rihlesi* 511 (1117) yılında İskenderiye'de sonlanmıştı. Yaklaşık 11 yıllık bu yolculuğu sırasında iki yıl süresince (507-509/1114-1116) Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinden Bargiri (Muradiye), Ahlat, Erzen, Meyyâfârikîn, Âmid, Hani, Mardin, Dâra ve Nusaybîn'de bulunmuştu. Uğradığı hemen her şehirde bir süre kalan ve buralardaki âlim, mutasavvıf ve ediplerle tanışıp onların sohbetlerine iştirak eden es-Silefî'nin, bu yolculuğuyla alakalı notlarını ihtiva eden “*Mu'cemü's-sefer*” isimli eseri, bölgedeki düşünsel ve kültürel hayatı tanımak ve değerlendirmek açısından son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre es-Silefî'nin yukarıda saydığımız şehirlerde 20'ye yakın âlim-ediple görüşüğünü ve haklarında bilgi verdiğini görmekteyiz. Hakeza 11 yıl süren seyahati esnasında İslâm dünyasının farklı beldelerinde birlikte olduğu mezkûr bölge şehirlerine mensup veya kendisi gibi ilim-eğitim maksadıyla bölgeyi ziyaret etmiş çok sayıda âlim, edip, sûfî vb. kimselerin biyografilerine de yer vermiştir. Bunların haricinde ele aldığı biyografiler nokta-i nazarında Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerden ya da bölgenin eğitim-öğretim hayatına katkı sunan değişik coğrafyalardan onlarca ilim ehli kimseler ile alakalı da bilgiler sunmaktadır. Bu itibarla Ebû Tâhir es-Silefî'nin bu *seyahati/rihlesi* vesilesiyle bizatihi kendi tanıklığıyla vermiş olduğu ve bizim de burada incelemeye çalıştığımız malumatların bölgenin ilmî ve kültürel birikiminin öğrenilmesinde faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Ebû Tâhir es-Silefî, seyahat, Ahlat, Meyyâfârikîn, Âmid, Mardin, Nusaybin.

GİRİŞ

Ortaçağ İslâm dünyasında ilim tahsili, dil eğitimi, ibadet, tasavvuf, ticaret, coğrafya, tarih ve kültürel konularda bilgi toplamak gibi gayelerle yapılan çeşitli *seyahat/rihle* türleri söz konusudur. Bu anlamda farklı başlıklar altında tasnif edilmelerine rağmen tarihsel süreçte Müslümanların ortak özelliklerini yansıtan bir faaliyet olarak *seyahat/rihleler*, Müslüman halklar ve şehirleri arasında bir iletişim aracı, haber ve her türlü kültürel unsurun aktarılmasında temel vasıta olarak işlev görmüşlerdi. Talebe, âlim, şeyh ve derviş gibi ilim peşinde koşanların başrolünü oynadığı bu *rihle* ve *seyahatler*, aynı zamanda bilimsel birikim ve düşüncenin yayılmasını sağlayarak İslâm şehirlerinin birbirlerinden beslenmelerinde de etkili olmuşlardır.

Bilgi meraklılarının ilme açılan bir kapı olarak gördükleri *seyahat/rihleler* zamanla İslâm dünyasında farklı ilim dallarında zengin bir literatürün oluşmasını sağlamışlardır. Bu bağlamda, ilmî seyahatlere iştirak eden bilginlerin kaleme aldıkları *rihle/seyahat* türü eserler, söz konusu dönemlere ait ilmî/edebî, coğrafi, tarihî, sosyal ve ekonomik vb. konularda bilgiler içermeleri açısından son derece önemlidir. Günümüzde seyahat edebiyatı adıyla da anılan bu eserler tarih, coğrafya, toplum bilim, ekonomi, edebiyat, din bilimleri gibi alanlarda araştırma yapmak isteyen bilginler için önemli bilgiler sunmaktadırlar¹.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Ebû Tâhir es-Silefî de uzun yıllar bilginin peşinde şehir şehir gezmiş ve ziyaret ettiği yerlerde tanışıp görüştüğü ve kendilerinden bil vesile istifade ettiği kimseler hakkında eserler kaleme alarak seyahat eserleri kategorisinde değerlendirilen ve aynı zamanda ricâl edebiyatını da temsil eden *mu'cem* ve *meşyeha*² türünden eserler telif etmiştir. es-Silefî, 493 (1100)-511 (1117) yılları arasını kapsayan yaklaşık 18 yıllık seyahatine dair bilgiler içeren *Meşyehatü'l-Bağdadiyye (Mu'cemü's-Şüyûhi Bağdad)*, *Erbâ'üne'l-bûldâniyye*, *Mu'cemü's-sefer* ve *el-Mecâlisü's-selemâsiyye (es-Selmâsiyyat veya el-Mecâlisü'l-hamse)* isimli eserler kaleme almıştır. Araştırmamıza konu edindiğimiz Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki faaliyetleri ise daha ziyade bütün seyahatine dair notları içeren *Mu'cemü's-sefer*'inde geçmektedir. *Mu'cemü's-sefer* onun Bağdad ve

¹ Resul Ay, "Ortaçağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler ve Dervişler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, III, 2006, s. 17; Hüseyin Yazıcı, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", *Şarkiyat Mecmuası*, IX, İstanbul 2006, s. 104-105; "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 10-11; Mustafa Çağrı, "Seyahat", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 8-9; İbrahim Hatipoğlu, "Rihle", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 107.

² *Mu'cem* ve *rihle* türüne dair bkz. İbrahim Hatipoğlu, "Mu'cem", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 345-346; "Rihle", s. 106-107.

İsfahan dışındaki gezilerinde tanışıp kendilerinden faydalandığı hocaları kapsayan yaklaşık 800 biyografi ve 2000 civarından hocası tanıtılmaktadır. Bunların arasında ziyaret ettiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinde kendileriyle tanışma ve sohbet etme olanağı bulduğu çok sayıda âlim ve edip de bulunmaktadır.

Tarihî-coğrafi literatürde Ermîniyye/İrmîniyye'ye dâhil olan Doğu Anadolu ile el-Cezire'ye dâhil olan Güneydoğu Anadolu bölgesi, Abbasî Halifeliği'nin dağılması sonrasında Hamdanîler, Büveyhîler, Ukaylîler ve Mervânîler gibi yerel emîrlüklerin idaresinde yeni bir siyasî/politik ve kültürel gelişim gösterdiler. Söz konusu yeni politik aktörlerin iktidarı döneminde Amîd, Meyyâfârikîn (Silvan), Nusaybin, Mardin, Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf), Harran, Cezîre (Cizre) vb. gibi bölge şehirleri önemli merkezlere dönüştüler. Özellikle Mervânîler zamanında Meyyâfârikîn, bilimsel ve kültürel açıdan büyük bir gelişme göstermiş ve Mervânî sarayı âlim ve ediplerin ziyaretgâhı haline gelmişti. Nitekim Cebrail b. Ubeydullah b. Bahtîşu, İbn Butlân, İliya b. İsa en-Nusaybinî, Ebû Nasr Yahya b. Cerîr et-Tekritî, Ammar b. Ali el-Mevsilî Mervânî sarayında bulunmuş meşhur ilim adamlarındandı³. Bilhassa Ammar b. Ali'nin Mervânî şehirlerinden Siird ve Erzen'de başta katarakt olmak üzere çeşitli ameliyatlar gerçekleştirmesi⁴ bu zamanda yöre şehirlerinin ilmî kültürünü göstermesi açısından somut bir örnektir.

Abbasîler çağından başlamak üzere gerek Mervânîlerin gerekse de Hamdanî ve Ukaylîlerin hâkimiyetinde bulunan bölge şehirlerinde İslâm medeniyetinin ilmî birikimine katkı sunan çok sayıda âlim ve edip yetişmiştir. Bilhassa Hamdanî, Mervânî ve Ukaylî emîrlilerinin edip ve âlimlere hamilik etmeleri bölgede ilmî atmosferin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Bu anlamda İbn Hâleveyh (öl. 370/980), İbn Nubûte el-Fârikî (374/984-985), Ebü'l-Hasan Ali b. Hasan b. Allân el-Harrânî (355/965-966), Abdulvâhid b. Nasr b. Muhammed b. Ebü'l-Ferec el-Mahzumî el-Hınbîtibî Bebbeğâ (öl.398/1007), Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Dâvud el-Kürdî el-Beşnevî, Hasan b. Esed el-Fârikî, Ebû Tayyib Selâme b. Muhammed b. İshak el-Amidî, Kadı Muhammed b. Beğl, Ebü'l-Hasan Muhammed b. Yahya b. Surâka, Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Ali el-Haşimî el-Harrânî (öl. 433/1041-1042),

³ Mervânîler devri ilmî faaliyetler için bkz. Mahfuz Söylemez, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 20, İstanbul 2009, s. 244-247; Yusuf Baluken, "Mervânîler Devrinde İlmî Faaliyetler", *Uluslararası Silvan Sempozyumu (25-27 Nisan 2008) Kitabı*, 2012, s. 304-314; "Mervânîler Devrinde Cizre", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)*, İstanbul 2012, s. 55-65; Ali Bakkal, "İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", *Uluslararası Silvan Sempozyumu (25-27 Nisan 2008) Kitabı*, 2012, 279-303;

⁴ Baluken, "İlmî Faaliyetler", s. 313.

Şeyhü’ş-Şafî Muhammed b. Beyân b. Muhammed el-Kâzerûnî (455/1063), el-Hatîb el-Haskefî, Ebû Ali Hasan b. İbrahim b. Ali b. Berhum el-Fârikî, Ebü’l-Hasan Abdulğafir b. Muhammed el-Fârikî, şair İbnü’s-Sevdâvî bunlardan bazılarıdır⁵. Bunların yanı sıra Mervânî emîri Nasrûdevle’nin Meyyâfârikîn’de inşa ettirmiş olduğu بیمارستان (hastane) ve birer âlim olan vezirleri Ebû Nasr Ahmed b. Yusuf es-Selekî el-Menâzî ile İbnü’l-Mağribî’nin (öl. 428/1036-1037) Meyyâfârikîn ve Âmid’de kütüphaneler kurmaları⁶ da ilmî altyapının oluşmasını tesis ettiği gibi bilimsel aktivitelerin de artmasını sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda İslâm coğrafyasının farklı kentlerinden ilim taliplilerinin buraya gelmelerinde önemli bir etken olmuştur.

Selçukluların 378 (1085-1086) yılında Mervânîlerin, ardından da Güneydoğu Anadolu’daki Ukaylî egemenliğine son vermesiyle bölge tamamen Selçuklu hâkimiyetine girdi. Ancak Selçuklu sultanı Melikşah’ın 484 (1092) yılında vefat etmesi üzerine Selçuklu tahtında baş gösteren saltanat mücadelesi, konumuzu oluşturan Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafyasında Selçuklu emîr ve beyleri tarafından birtakım beyliklerin kurulmasıyla neticelendi. Buna göre Ahlat ve çevresinde Ahlatşahlar (Sökmenîler/Ermen-şahlar), Bitlis ve Erzen havalisinde Dilmaçoğulları, Hısnı-Keyfa, Mardin ve Harput merkez olmak üzere Artuklular ve Âmid’de de Yınaloğulları (İnaloğulları) beylikleri bölgenin bundan sonraki siyasî tarihinde rol oynayacaklardır. Böylece eskiye nazaran bölgedeki siyasî tablo daha fazla siyasî parçalanmışlık arz etmesine rağmen söz konusu politik aktörlerin siyasî otoritelerini tesis etmeleriyle birlikte Ahlat, Meyyâfârikîn, Mardin, Âmid, Hısn-ı Keyfa, Duneysir ve Cezîre gibi kentlerin geçmişte sahip oldukları ilmî ve kültürel alandaki canlılıklarını devam ettirdiklerini görmekteyiz. Bunda Selçukluların medreseleri yaygınlaştırarak eğitim-öğretim alanındaki kurumsallaşma politikalarından bölgedeki kimi şehirlerin de nasibini almasının

⁵ Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-âyân ve ebnâü ebnâi’z-zamân*, III, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut 1997, s. 199; VI, s. 205; ez-Zehebî, *Siyeru a’lamü’n-nübelâ*, XVI, Kahire 2006, s. 20; XVII, s. 281, 505; XVIII, s. 171; Abdurrahim Tufantoz, *Ortaçağ’da Diyarbekir Mervanoğulları (990-1085)*, Ankara 2005, s. 103; Söylemez, s. 244-245; Mustafa Alican, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 204-216; Ömer Tokuş, “Mervânîler”, *Kürtler (Tarih)*, I, İstanbul 2015, s. 193; “Halep Hamdânî Sarayında Bulunan Filozof ve İlim Adamları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 202, İstanbul 2013, s. 5, 6, 12, 14; “Hamdânîlerin Şiîliği ile İlgili Tespitler ve Hamdânî Şiîliğinin Karakteri”, *Turkish Studies*, X/9, 2015, s. 464.

⁶ İbn Hallikan, I, s. 143-144; İbn Şeddâd, *el-Â’lâkü’l-hatîre fî zikri ümerâi’ş-Şâm ve’l-Cezîre*, III/I, thk. Yahya Zekeriyâ Abbâre, Dimaşk 1978, s. 351-352; Söylemez, s. 246; Baluken, “İlmi Faaliyetler”, s. 308-309; Alican, s. 209; Tokuş, “Mervânîler”, s. 193.

etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Zira Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Cezîre'de (Cizre) bir medrese inşa ettirdiğini biliyoruz⁷.

Bizim bu çalışmamızda esas aldığımız Ebû Tâhir es-Silefî'nin seyahati de bölgedeki Selçuklu otoritesini aralarında taksim eden yukarıda belirttiğimiz beyliklerin iktidarlarının ilk yıllarına tesadüf etmektedir. 507 (1114) yılında Azerbaycan'dan ayrılan es-Silefî, Van Gölü'nün kuzeyinde Bargiri'den (Muradiye) başlayarak Ahlat, Erzen, Meyyâfârikîn, Âmid, Hani, Mardin ve Nusaybin gibi bölge şehirlerini ziyaret ederek 509 (1116) yılında Dımaşk'a varmıştır⁸. Müellifimiz es-Silefî, burada gerçekleştirdiği ilmî meclisleri, tanışıp görüştüğü sufi, edip veya ilmin öteki dallarında mütehassıs âlimler ve onlardan yaptığı nakillerle alakalı *Mu'cemü's-sefer* isimli eserinde bizzat kendi şahitliğine dayalı olarak bilgiler vermektedir. Bu bağlamda araştırmamızda es-Silefî'nin yukarıda sözünü ettiğimiz şehirlerde kendileriyle tanışma ve sohbet etme imkânı bulduğu âlim ve edipler ile başka ülkelerde tanıştığı ve iktibaslarda bulunduğu mezkûr bölgenin çeşitli şehirlerine mensup kimi bilginler çerçevesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki ilmî atmosferi tanıtmaya çalışacağız.

EBÛ TAHİR ES-SİLEFÎ VE DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA İLMÎ ATMOSFER

İsfahân doğumlu olan ve ilk eğitimini de burada alan Ebû Tâhir es-Silefî⁹, ilim tahsil etmek amacıyla 493'te (1100) Bağdad'a gelmiş ve burada yaklaşık yedi yıl boyunca kendileri hakkında *Meşyehatü'l-Bağdadiyye* adlı eserini kalem aldığı çok sayıda âlimden-hocadan hadis, tefsir, fıkıh, kıraat, lügat vb. ilimler tahsil etmişti. 500 (1106) yılında ise Bağdad'dan ayrılarak 511'e (1117) kadar İnan, Horasan, Huzistan, Azerbaycan, Suriye ve Mısır'ı gezdi. Bu bağlamda müellifimiz, seyahati kapsamında 507 (1114)-509 (1116) yılları arasında Bargiri, Ahlat, Erzen, Meyyâfârikîn, Âmid, Hani, Mardin, Dârâ ve Nusaybin gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerini dolaşarak ilmî faaliyetlerde bulundu. Ardından da bir süre Suriye şehirlerini gezdikten sonra 511 (1117) yılında ölümüne kadar (öl. 5

⁷ Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, Şihâbuddîn Abdurrahmân b. İsmâil (ö. 665/1266), *er-Ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn*, I, thk. İbrâhim Şemseddin, Beyrut, 2002, s. 142; İbn Şeddâd, III/I, s. 214; Baluken, "Cizre", s. 63.

⁸ es-Silefî, *Kitabü'l-erbe'in el-buldâniyye*, thk. Abdullah Rabih, Dımaşk 1995, s. 32; İbn Asakir, *Târihu medineti Dımaşk*, V, thk. Ömer b. Ğarame el-Amravî, Beyrut 1995, s. 208; ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-'alâm*, XL, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Beyrut 1993, s. 198.

⁹ Hayatına dair bkz. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî es-Sem'anî, *el-Ensâb*, V, takd. ve talik. Abdullah Amr Barudî, Daru'l-Cinan, Beyrut 1988, s. 274; İbn Hallikân, I, s. 60-61; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebi Bekr İbnü'l-Abbâr, *el-Mu'cem fi'l-ashâbi'l-Kâdi Ebi Ali es-Sedefî*, el-Mektebetü'l-Sekâfetü'd-Diniyye, 2000, y.y., s. 48-51; es-Silefî, *Kitabü'l-erbe'in*, muhakkikin notu, s. 8-13; Mehmet Efendioğlu, "Silefî", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 198.

Rebiyülahir 576/29 Ağustos 1180) ikâmet edeceği İskenderiye'ye gitti¹⁰. Buna göre araştırmamızda es-Silefi'nin kuzeyden güneye doğru olan seyahat rotası doğrultusunda günümüz Türkiye sınırlarındaki ilk durak yeri olan Bargiri'den (Muradiye) başlamak üzere tarihî karayolu-ticaret yolu güzergâhı boyunca şehir şehir anlatmayı uygun gördük.

Müellifimiz Ebû Tahir es-Silefi'nin Azerbaycan'dan sonra Anadolu'daki ilk durak yeri Bargiri'dir. Bizans kroniklerinde İran'dan gelecek saldırılara karşı önemli bir askerî karargah olduğu vurgulanan¹¹ Bargiri, Azerbaycan'dan el-Cezîre'ye inen tarihî yol üzerinde önemli bir konaklama yeridir. Bargiri'deki faaliyetleriyle alakalı fazla bilgi bulunmayan es-Silefi, burada Ebû Sâlih Yahya b. Mubarek el-Mukî el-Hılâtî el-Hâkim'den Ebû Muraccâ el-Muammel b. el-Hadir (Hazir) b. İsa el-Mukrî el-Hılâtî hakkında bilgi aldığını belirtmektedir. Ebû'l-Muraccâ, Ebû Ca'fer Ömer b. İsmail el-Mukrî el-Harrâs el-Hılâtî'ye öğrenci olmuş ve aynı zamanda Ahlât'a gelmiş olan Ebü'l-Muhtâr Muhammed b. Tâhir el-Alevî el-Cûyî, Ebû Saîd Muhammed b. Ahmed b. Mele (ملة) el-İsfahânî, Ebû Abdullah b. Med (..) eş-Şâbur Huvâsîti ve başkalarından da hadis dinlemişti. Müteakiben Mısır'a giderek İbn Nefis et-Trablusî ve çağdaşlarından da ders almıştı. 476 (1083-1084) veya 477 (1084-1085) yılında vefat ettiği ifade edilmektedir¹².

es-Silefi, Bargiri'den sonra ensâb, tabakat ve terâcim kitaplarında, İslâm tarihinin hemen her döneminde kendisiyle tesmiye edilen çok sayıda âlim ve edibe ev sahipliği yaptığını müşahede ettiğimiz Ahlat'ı ziyaret eder. Ma'murluğuyla da tanınan¹³ Ahlat'ta Muâz b. el-Hasan b. Ali b. Ubeydullah b. Ubeydullah b. el-Hava el-Hilâtî'nin ilmî meclisine katılır. Burada Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Âmidî en-Nahvî el-Fakîh ile Ebû Muâz arasındaki bir münazaraya tanık olur¹⁴. Ebû Muâz, Ahlat kadısı olup Ebû İshak eş-Şirazî'nin önde gelen öğrencilerinden ve dostlarındandı. Ahlat ve çevresinde fazileti ve adaletli hüküm vermesiyle tanınmaktaydı. es-Silefi, ondan el-Bağavî'nin hadislerinden bir kısmını okuduğunu ve onları Şam'a hareket edeceği sırada Âmid'de tasnif ettiklerinin arasında bıraktığını kaydetmektedir¹⁵.

¹⁰ Bkz. İbn Hallikân, I, s. 61; ez-Zehebî, *et-Tezkiretü'l-huffâz*, IV, Beyrüt 1998, s. 63; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, Beyrut 1986, s. 37; Mehmet Efendioğlu, "Silefi", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 199-200.

¹¹ Konstantinos Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Grek text ed. Gy. Moravcsik İngilizce çev. R. J. H. Jenkins, Washinton, 1967, s. 205.

¹² es-Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 1993, s. 449-450.

¹³ Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, Daru Sadr, Beyrut 2007, s. 380.

¹⁴ es-Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, s. 296.

¹⁵ es-Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, s. 387.

Ahlat'ta ne kadar süre kaldığı ve bunun dışında ne tür faaliyetler yaptığıyla alakalı başka bilgi vermeyen es-Silefi, buradan Ahlat-Meyyâfârikîn yolu üzerinde bulunan Erzen'e geçer. Erzen¹⁶, güzel ve hızlı yazı yazmada imam/ustat kabul edilen Yahya b. Muhammed Ebû Muhammed el-Erzenî'nin¹⁷ memleketiydi. Müellifimiz, Erzen'de şehrin kadısı olan Ebü'l-Fadl İsa b. Ahmed b. Ebi Firâs el-Hemedânî el-Amedî'yle görüşüp onun sohbetlerine katılır. Ebü'l-Fadl İsa, fazilet ehli ve Arap dilinin önde gelen üstatlarından. Fevkalade güzel şiirleri vardı. Hatta es-Silefi, daha sonra onun kendisine şiirler yazarak haberleştiğini ve buna aynı şekilde mukabele ettiğini yazmaktadır. Bunun yanı sıra Ebü'l-Fadl İsa'nın marifet sahibi ve ulûmü'l-evâil (eskilerin ilimleri) konusunda bilgi sahibi olduğunu da vurgulamaktadır¹⁸.

es-Silefi, ilmî seyahatine devamla bölgenin siyasî, ilmî ve kültürel yaşamında çok önemli bir yere sahip olup ilmin-bilimin hemen her alanından geniş bir entelektüel ortama sahip olan Meyyâfârikîn'e uğrar. Burada, Ebü'l-Meâlî Şerif b. el-Feyyâd (Feyyâz) el-Mubarek, Ebü'l-Hasan Ali b. Sened el-Fârikî eş-Şurûtî ve Ebû Mansûr Ahmed b. Muhammed b. Tâhir b. Nubâte ile tanışma imkânı bulur. es-Silefi'nin belirttiğine göre Ebü'l-Meâlî Şerif, İbn Ebû Sehâ' namıyla da bilinmekte olup 441 (1049-1050) yılında doğmuştu. el-Kâdî Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Sadaka el-Esirdî'den¹⁹ fıkıh okumuş ve müteakiben Meyyâfârikîn'de fetva ve ders vermeye başlamıştı. es-Silefi de ondan ders alıp hadis dinlemişti. Ebü'l-Meâlî Şerif, ona Ebû Bekr Muhammed b. Cabîr el-Sincârî'den hadis rivayet etmişti. Müellifimiz ondan dinlediği bu hadisleri yazdığını ve onları Şam'a hareket etmeden önce Âmid'de bıraktığını ifade etmektedir. Ebü'l-Meâlî Şerif, es-Silefi'ye ayrıca Meyyâfârikîn şairlerinden olan el-Kâdî Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ali b. İbrahim el-Huşeyşî ve Ebû Nasr b. Esed'e ait bazı şiirler okuduğu gibi onlardan bazılarını da bizzat kendi hattıyla onun için kaleme almıştı²⁰.

¹⁶ Erzen'e dair bkz. Adnan Çevik, "Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti: Erzen", *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (15-17 Nisan 2008) Bildiriler*, I, İstanbul 2009, s. 241-256.

¹⁷ Ebû Muhammed el-Erzenî, Bağdad'da ikamet etmekte olup her gün yarım dinar karşılığında kitap istinsah ederek geçimini sağlamaktaydı. Sâhibü'l-hattü'l-melîh (güzel yazının efendisi) olarak kabul edilmekte olup Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah es-Sirâfi'den hadis dinlemiş, ayrıca muhtasar bir nahif kitabı telif ettiği belirtilmektedir. 415 (1024-1025) yılında vefat etmişti. Bkz. Hatîb el-Bağdadî, *Târîhu Medineti's-Selâm*, thk. Beşşar Avvar Meruf, Beyrut 2001, XVI, s. 353; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ, irşâdü'l-erîb ila ma'rifeti'l-erîb*, VI, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1993, s. 2830; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, I, s. 150.

¹⁸ es-Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, s. 307.

¹⁹ Esirdî, Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî ve Muhammed b. Sâzân et-Tûsî'den fıkıh okumuş ve Mervânî veziri Ebû Tâhir b. el-Enbârî tarafından Meyyâfârikîn kadılığına atanmıştı. 490 yılında (1097) vefat etmişti. Bkz. İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn*, thk. Kerim Faruk el-Holi-Yusuf Baluken, İstanbul 2014, s. 542-543; Yusuf Baluken, *Mervânîler Devrinde Dini Gruplar Arasında Münasebetler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2010.

²⁰ es-Silefi, *Mu'cemü's-sefer*, s. 113-114; İbnü'l-Ezrak, s. 543. Ayrıca bkz. Alican, s. 202.

es-Silefî, hakkında iyi şeyler yazdığını ifade ettiği Ebü'l-Hasan Ali b. Sened'in ise kendisine Ebû Nasr el-Hasan b. Esed el-Fârikî en-Nehvî'nin (öl. 487/1094-1095) şiirlerini okuduğunu kaydetmektedir²¹. Aynı şekilde şehrin ileri gelen ve âlimler yetiştiren Nubâte ailesine mensup Ebû Mansûr Ahmed ile yaptığı görüşmenin de Esed el-Fârikî'nin şiirleri etrafında geçtiği anlaşılmaktadır. Edebî sanatlara vakıf usta bir şair olan Esed el-Fârikî, Selçuklular'ın Âmid ve Meyyâfârikîn'i ele geçirmeleri sırasında ve sonrasında siyasete karışmış, bu nedenle de hayatını kaybetmiştir²². Ebû Mansûr Ahmed, es-Silefî'ye “*Ey sevgilinin ziyaret ettiği gece, bize sevgiliden vuslatı ve udumu geri getir; çünkü ben seni onunla ud ve ney sesleri arasında keyiflenirken gördüm.*” şeklindeki dizelerinin yanı sıra başka şiirlerini de okumuştur²³.

Müellifimiz es-Silefî'nin bölgedeki ilmî etkinliklerini daha ziyade Âmid'de yoğunlaştırdığı görülmektedir. Azerbaycan'da Selmâs örneğinde olduğu gibi, burada da Amîd'i yazım ve telif çalışmaları için kendisine merkez seçtiği söylenebilir. Zira eserinin pek çok yerinde derlediği ve topladığı materyallerin bazılarını Âmid suğurunda keleme aldıkları arasında bıraktığından bahseder²⁴. Âmid'de el-Kâdî Ebû Mansûr Sâlim b. Muhammed b. Mansûr b. el-Muzaffer el-Umrânî, el-Fakîh Ebû Tâhir el-Curcânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hibbetullah el-Fârikî, el-Fakîh el-Hettâhî, el-Kâdî Ebû Nasr Ahmed b. Abdulmen'am el-Hanefî ve Ebü'l-Ferec Hibbetullah b. Muhammed b. Muzaffer b. el-Haddâd el-Kâtib ile bir araya gelir. Ebû Mansûr Sâlim'in Amîd civarında gördüğü en büyük âlim olduğunu özellikle belirtmektedir. Ebû Mansûr Sâlim'in babası Ebû Bekr el-Umrânî de Kur'an ilimleri ve kıraat ilimlerinde allâme idi. Ebû Mansûr Sâlim ilk eğitimini babasından aldıktan sonra Bağdad'a gidip Ebû İshak eş-Şirazî'nin rahle-i tedrisinden geçer. Ebû İshâk eş-Şîrâzî, babası Ebû Bekr el-Umrânî'ye kendi eliyle yazdığı bir mektupta ondan övgüyle bahsettiği gibi en gözde öğrencilerinden olduğunu kaydetmişti. Garâibü'l-hadis (garîbü'l-hadis) konusunda önemli bir birikime sahip oldu. Daha sonra İsfahân'a gitti, burada Gânim b. Muhammed b. Abdulvâhid ve başkalarından da dersler aldı. es-Silefî'ye Bağdad ulemâsından Ebû Nasr b. Tûk el-

²¹ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 253; Ebû Hamid Cemaleddin Muhammed b. Ali b. Mahmud İbnü's-Sâbûnî, *Tekmiletu İkmâlî'l-İkmâl fi'l-Ensâb ve'l-Esmâ' ve'l-Elkâb*, thk. Mustafa Cevad, Bağdad 1957, s. 203.

²² Esed el-Fârikî için bkz. İbnü'l-Ezrak, s. 529-531; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, II, s. 843; Recep Dikici, “Fârikî”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 167-168; Adnan Çevik, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 205; Ahmet Aslan, “Silvanlı Şair el-Hasan b. Esed el-Fârikî'nin Hayatı ve Şairliği,” *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2004, Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s. 545-558; Alican, s. 212-213.

²³ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 32; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, V, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, y.y., s. 2299.

²⁴ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 114, 387, 388.

Mevsilî, İsmail b. Müsaade el-Cürçânî, Ebû Abdullah ed-Dulefî el-Makdisî ve Bağdad kadısı Ebû Abdullah ed-Dâmğânî'den rivayetlerde bulundu. Şehirdeki Şâfiîlerin imamıydı. Nitekim es-Silefî, kentin hatiplerinden Ebû Tâhir el-Curcânî'nin Hanefîlerin Âmid müftüsü Ebü'l-Kâsım Hibbetullah b. Kâsım el-Âmidî'nin onun için kendi zamanında Şâfiî fihkî konusunda yalnız Âmid'de değil Bağdad'da bile onun gibi bilgili kimsenin bulunmadığını söylediğini kaydetmektedir²⁵.

Müellifimiz, Ebü'l-Hasan Ali b. Hibbetullah el-Fârikî ile olan diyaloglarından bahsederken el-Fakîh el-Hettâhî diye zikrettiği Hettâh (Lice) fakîhinin de onlarla birlikte olduğunu yazmaktadır. Ebü'l-Hasan Ali geç yaşta –muhtemelen ilim tahsili için- seyahate çıkmış ve bu maksatla Herat'a kadar gitmişti. Nitekim es-Silefî'ye burada başından geçen bir hadiseyi anlatmıştı²⁶. es-Silefî'nin Âmid'de görüşme ve tanışma olanağı bulduğu bir başka kişi de Ebû Nasr Ahmed idi. el-Kâdî şeklinde tesmiye edilmesinden onun kadılık vazifesi de ifa ettiği anlaşılan Ebû Nasr Ahmed, bölgenin hatiplerindendi²⁷. Keza kaynaklarda es-Silefî'nin hocaları arasında anılmaktadır²⁸.

Ebü'l-Ferec Hibbetullah ise ilim ehli biri olup aynı zamanda güzel yazıya sahip çok iyi bir müstensihiti. 442 (1050-1051) yılında doğmuş ve Âmid'de yetişmişti. Çok sayıda şiir ezberlemişti. es-Silefî ile bir araya geldiklerinde ona Ebü'l-Kâsım el-İsfahânî ve Ebü'l-Feth Ali b. el-Hüseyin b. el-Vahşî el-Mevsilî en-Nehvî ve diğer hocalarının şiirlerini irad etmişti²⁹.

es-Silefî, Diyarbekir bölgesinde Âmid'in kuzeyinde bulunan Hânî'de de bulunur. Es-Sem'ânî'nin hocalarından olup bir süre Nizâmiye Medresesi'nde ders veren Ebû Sâlih Abdurrahman b. Ahmed b. Abbas b. Abdusselam el-Hanevî ed-Darîr (öl. 540/1145-1146) buraya nisbet edilmekteydi³⁰. Bir süre Hânî'de kaldığı anlaşılan es-Silefî, burada Ebü'l-Ferec Ahmed b. İbrahim b. el-Mercî el-Hanevî ve âlime Mubâreke binti Ebi'l-Hasan el-Hanbelî'nin ilminden istifade eder. Ebü'l-Ferec Ahmed'den “*insanlar size tabi olacaklar, yeryüzünün birçok yerinden iyi anlayışlı insanlar sizlere gelecek, size geldikleri zaman onlara iyi*

²⁵ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 105-106. Ayrıca bkz. Baluken, *Mervâniler Devrinde Dini Gruplar*, s. 38.

²⁶ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 294.

²⁷ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 16.

²⁸ Bkz. Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, I, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Cize 1993, s. 195.

²⁹ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 417; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, IV, s. 1681; Selâhaddin Halîl b. Aybek b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XX, thk. Ahmed el-Arnâvutî-Türkî Mustafa, Beyrut 2000, s. 213.

³⁰ es-Sem'ânî, II, s. 281-282.

davranın,” hadisini dinler³¹. Hânî’de yaşayan Hanbeli âlimesi Mubâreke ise Âmid’de Ebü’l-Kâsım b. İshâk el-İsfhânî’den hadis eğitimi almıştı. Hocasına ait *el-Fevâid* isimli hadis kitabından rivayet etmekteydi. Nitekim müellifimiz onunla birlikte *el-Fevâid*’i okumuş ve ondan seçip kaydettiği bazı bilgileri Âmid’de bıraktığını yazmaktadır³².

es-Silefi’nin bölgedeki bir diğer seyahat noktası Mardin’dir. Mardin’de Ebü’l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Haddâd el-Âmidî ve Ebü’s-Sudûr Nehd b. Nuhîd b. Selmân b. Melâle el-Hüseynî ve ismini zikretmediği öteki bazı âlimlerle görüşür. Müellifimiz Ebü’l-Hasan Ali el-Heddâd ile tanıştığında onun çok yaşlanmış olduğunu yazmaktadır. Yaşını belirtmese de Âmid’de Ebû Mansûr el-İsfahânî, Ebü’l-Kâsım el-İsfahânî ve dönemin başka âlimlerini gördüğünü söylemişti. Usta bir hatip olduğundan ders ve sohbetleri çok iyiydi. Çok fazla şiir ezberlemiş ve onları en güzel şekilde aktarmaktaydı. Nitekim Nusaybîn’de Ebû Bekr el-Habbâzî’nin kendisine okuduğu şu şiiri es-Silefi için irad etmişti.

“*Saçın beyazlaması ziynettir, ne var ki vadesi yaklaşan şeyler için onda deliller var; çünkü (yaşlılık) en son gayedir görmüyor musun? Ekin beyazladığı (sarardığı) zaman onu oraklar biçer.*”³³

Ebû Muhammed el-Mâkisînî’nin yakın dostlarından olan Ebü’s-Sudûr Nehd hakkında pek bilgi vermese de onun da kendisine şiirler okuduğunu ifade etmektedir³⁴.

es-Silefi, Mardin’den sonra yoluna devam ederek Dârâ’ya gelir. Burada sûfi şeyhi Abdürrezak el-Gaznevî’nin müritlerinden olan Ebü’l-Abbas Ahmed b. Mekki b. Selâme el-Bağdadî el-Kârî ile tanıştığını yazmaktadır. Ebü’l-Abbas Ahmed, Bağdadlı olup, Musul ve Şam’a seyahat etmiş, bu zamanda da Diyarbakır bölgesinde idi. es-Silefi’ye Ebû Cafer Mes’ûd b. el-Mehâsin b. el-Beyâdî (Beyâzî) el-Hâşimî’ye ait “*Kalbindekilerle beraber kafile sevk edilmişken (yola düşmüşken) gözyaşın azalır, bu senin ikiyüzlülüğüdür; Gözyaşlarını hapsedme, ey yılan tarafından zehirlenmiş (sokulmuş) kişi, çünkü onlar senin için bir ilaçtır (panzehirdir),*” dizeleriyle başlayan bir şiir okumuştur³⁵.

Müellifimizin günümüz Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki son durağı Nusaybîn’dir. Burası el-Cezîre’nin önemli şehirlerinden olup mamur ve kendisine nispet edilen çok sayıda âlim bulunmaktaydı. Yukarıda bahsini ettiğimiz bölgenin öteki şehirlerinde

³¹ es-Silefi, *Mu‘cemü’s-sefer*, s. 43; Yakut el-Hamevî, *Mu‘cem*, II, s. 208.

³² es-Silefi, *Mu‘cemü’s-sefer*, s. 388; Baluken, *Mervâniler Devrinde Dini Gruplar*, s. 41.

³³ es-Silefi, *Mu‘cemü’s-sefer*, s. 254.

³⁴ es-Silefi, *Mu‘cemü’s-sefer*, s. 408.

³⁵ es-Silefi, *Mu‘cemü’s-sefer*, s. 19-20

olduğu gibi Nusaybîn'de görüşüklerinin ekseriyeti de şiir ve edepteki yetenekleriyle temayüz etmişlerdi. Bu anlamda şehirde bir araya geldiği Ebü'l-Feth Ahmed b. Muhriz b. İbrahim el-Ma'arî ve Ebû Mahfûz Sâlim b. İsmail b. Abdullah es-Sâik bu cümleden olmakla birlikte Ebû Nasr Mansûr b. Nesîm b. Abdullah el-Menbicî hem muhaddis hem edipti. Ebü'l-Feth, Nusaybîn'in ediplerindendi, Âmid'de Ebû Nasr Selâme b. el-Hasan b. Murîc el-Âmidî, el-Müştehî es-Surûcî ve başkalarından dinlediği şiirleri es-Silefî'ye okumuştur. Müellifimize söylediği şu şiir Ebû Nasr Selâme'ye aittir: “*Sırtıma çok ganimet yükledin ve o da sana rükû etti, yüzümü kapattın o da sana secde etti; Bana söyle? senin bu cömertliğın benim (sana olan) övgülerimi bitirirse, ben (kendim için) sana nereden övgü getireyim.*” Ayrıca es-Silefî, onun da çok güzel şiirlerinin olduğunu vurgulamaktadır³⁶. Ebû Mahfûz Sâlim ise Nusaybîn camisinin önünde görüşükleri es-Silefî'ye daha önce Nusaybîn'de bir müddet kalmış ve burada ders verip talebeler yetiştirmiş olan Ebû Tâhir İbrahim b. es-Sakr el-Bağdadî el-Müeddib'e ait bir şiir okumuştur³⁷.

es-Silefî'nin edep ve şiir konusunda kendisinden çok faydalandığını ifade ettiği Ebû Nasr Mansûr ise 459 (1066-1067) yılında doğmuş ve din bilimlerinde çok iyi bir eğitim almıştı. Bu bağlamda müellifimizin kendisinin de hocası olduğunu söylediği Ebû Bekr eş-Şâşî'den (514/1111) kıraat, İbn Furûc/Fureyc el-Fârikî'den fıkıh, Mâlik el-Bânyâsî, Ebû Muhammed et-Temîmî, İbn Hayrûn ve başkalarından hadis, Ebü'l-Fadl el-Hemedânî'den de ferâiz okumuştur. Müellifimiz ondan “*hayâ imandandır*” hadisini rivayet etmektedir³⁸.

es-Silefî, yukarıda bahsini ettiğimiz Doğu ve Güneydoğu şehirlerinde görüşüp tanıştıklarından başka gezip bulunduğu yerlerde karşılaştığı bölge kentlerine mensup âlimlerden de bahseder. Ebû Umrân Mûsa b. Muhammed b. Saîd el-Cûbî, Ebü'l-Hasan Yûnus b. Yahya b. Selâme el-Haskefî et-Tâcir, Ebü'l-Feth Ahmed b. Saîd b. Humejdân el-Fârikî et-Tâcir, Ebû Ali Ketâib b. Ali b. Ahmed el-Fârikî, es-Silefî'nin İslâm ülkelerinin farklı yerlerinde karşılaştığı ve kendileri hakkında bilgi verdiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerine nispet edilen âlimlerdendir. Ebû Umrân Mûsa, es-Silefî'nin belirttiğine göre Cezîre (Cizre), Diyarbekir ve Meyyâfârikîn bölgesinde yaşan el-Cûbiyun veya eş-Şûbiyye diye nitelendirilen Kürt kabilesine mensuptu. Cizre'de Ebü'l-Hasan el-Herâitî'den ders aldıktan sonra tahsilini devam ettirmek için Dimaşk'a gitmişti. Şâfiî mezhebini, es-Silefî ondan

³⁶ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 47-48.

³⁷ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 105.

³⁸ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 360.

çok istifade ettiğini kaydetmesine rağmen Ebû Umrân Mûsa'nın da kendisinden ve onunla birlikte çok hadis dinlediğini belirtmektedir. Ayrıca Ebû Umrân Mûsa'nın biyografisi bağlamında Cizreli bir diğer âlim Şeyh Ebû Bekr Muhammed el-Hasan el-Beşnevî'den de söz etmektedir³⁹.

Mısır'da birlikte olduğu Ebü'l-Hasan Yunus b. Yahya b. Selâme es-Haskefî et-Tâcir, es-Silefî'ye Meyyâfârikîn'de babası Ebü'l-Fadl Yahya b. Selâme b. el-Hüseyin es-Haskefî et-Tanzî en-Nehvî'den dilediği şiirleri okumuştur. Babası yani Ebü'l-Fadl es-Haskefî, Tanza'da doğmuş ancak Hısn-ı Keyfa'da yetişmişti. Bir süre Bağdad'da Ebû Zekeriyâ et-Tebrizî'den edebiyat ve başkalarından Şâfiî fikhî üzerine tahsil gördükten sonra dönüp Meyyâfârikîn'e yerleşmişti. Diyarbakır ve çevresinde meşhur olup aynı zamanda bir şiir divânı ve nahiv üzerine kitapları bulunmaktaydı⁴⁰. es-Silefî, babasının şiirlerinin çoğunu ezberlemiş olan Yunus'un zeki biri olduğunu yazmaktadır⁴¹. Ebü'l-Feth Ahmed el-Fârikî et-Tâcir ise aslen Meyyâfârikîn'liydi, künyesinden de anlaşılacağı üzere ticaret ile uğraştığı için olmalı ki çok yolculuk yapmış, bu bağlamda bir müddet Şirvan ve Bâbü'l-Ebvâb'da (Derbend) ikâmet etmiş, daha sonra da Fustât'a gelmişti. Şirvan'da Ebü'n-Nâmî Sadaka b. İbrahim et-Tenûhî el-Maarî'den dinlediği Nizamülmülk'ü medh eden şu şiiri es-Silefî'ye okumuştur: *En-Nizâm Ebû Ali âdemoğlunun (yaratılanların) lideri ve hak dinin imâmıydı. Onu haksız bir şekilde öldürdükleri vakit, insanlığın aydınlığı karanlığa döndü. Onlar şeyhü'l-kebiri (büyük şeyhi) öldürmediler, tüm insanları ve İslâm'ı öldürdüler*⁴².

Ebû Ali Ketâib el-Fârikî de Meyyâfârikîn'de doğmuş fakat daha sonra İskenderiye'ye gidip oraya yerleşmişti. es-Silefî'yle tanıştıklarında çok yaşlıydı. Şâfiî mezhebine mensup olup İskenderiye'nin büyük tâcirlerindendi. 516 (1122-1123) yılında vefat eden Ebû Ali Ketâib'den es-Silefî çok sayıda hadis dinlediğini yazmaktadır⁴³.

Bunların hâricinde müellifimiz, kendisi gibi ilmî seyahat kapsamında Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerini gezmiş ve buralarda öğrenme imkânı bulmuş başka düşünürlerden de söz etmektedir. Bunlardan biri Rahbe'de tanıştığı ve kardeşi Ebû

³⁹ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 272-273, 378; İbnü's-Sâbûnî, s. 40.

⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-umem*, XVIII, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1992, s. 128-130; ez-Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXVIII, s. 70-71; Baluken, *Mervâniler Devrinde Dini Gruplar*, s. 39; Alican, s. 212.

⁴¹ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 459-460.

⁴² es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 35; Nergiz Aliyeva Agasalim, "Sheikh al-Silafi (1085-1180) in Azarbaijan", *ASOS Journal (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, 49, Temmuz 2017, s. 10.

⁴³ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 340-341.

Muhammed el-Mâkisînî el-Fakîh ed-Darîr ile Meyyâfârikîn'e seyahat eden Ebû Mansûr Dabbe b. Ahmed b. Fureyc el-Fedâ'î (el-Fezâ'î) eş-Şurûti'ydi. Dabbe, 432'de (1040-1041) Mâkisîn'de doğmuştu. Kardeşiyle birlikte Ebû Mansûr Muhammed b. Şâzân et-Tusî'den fıkıh tahsil etmek için Meyyâfârikîn'e gitmişlerdi. Müteakiben Âmid'e geçip burada kırk gün bir ribatta kaldılar. Bu sırada Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Kasım el-İsfahânî'den üç cüz olan *el-Fevâid* isimli hadis kitabını okudular. Sonra tekrar Meyyâfârikîn'e dönüp Ebû Abdullah Muhammed b. Beyân el-Kâzerûnî el-Fakîh ve yine fakîh olan Ebû Muhammed Sincârî, Heyyâc b. Ubeyd el-Hatînî, Muhammed b. Cübeyr ve başkalarından eğitim aldılar. Tam künyesi Dabbe b. Ahmed b. Fureyc b. Muhammed b. Ahmed b. Yezid el-Manzur el-Hunîs'tir Meyyâfârikîn'e vardıkları sırada kardeşinin şehrin kadısı Ebû Mansûr et-Tusî için irad ettiği kasideyi es-Silefî'ye okumuştur⁴⁴.

Bâbü'l-Ebvâb kadısı Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ahmed b. el-Hüseyin b. el-Ğadâirî de kardeşi el-Kâdî İbrahim ile beraber Mısır'a kadar *talebü'l-ilm* için İslâm dünyasının pek çok bölge ve şehrini gezmiş, bu kapsamda Âmid'i de ziyaret etmişlerdi. İki kardeş Ebû Mansûr el-İsfahânî'den bir süre ders aldılar ve ondan icazet aldıktan sonra memleketlerine döndüler⁴⁵. Tasavvuf ehli olan Ebû Ömer Osman b. Muhammed b. el-Hasan el-Muşkânî de benzer şekilde vatanı olan Kuhistân'ın Muşkân şehrinden yola çıkarak, sûfi şeyhlerle görüşmek, onların rahle-i tedrislerinde bulunmak gayesiyle Şam, Irak, Mısır, Hicaz vb. İslâm beldelerini dolaşmıştı. Bu yolculuğu esnasından Harrân'a da uğramış ve şehir camisinin imamı olan Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Darîr (öl. 488/1095)⁴⁶ ile görüşmüş ve ondan hadis dinlemişti⁴⁷.

el-Kâdî Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Mes'ûdî el-Merûzî de Meyyâfârikîn'de kalmış ve burada onun gibi eğitim maksadıyla gelmiş bulunan Receb b. Bundâr b. Muhammed el-Hoyî'den ders almış ve ondan müellifimize şiirler nakletmişti⁴⁸.

Müellifimiz es-Silefî, Nusaybîn'den sonra günümüz Türkiye topraklarından çıkarak Sincâr üzerinden Şam'a doğru olan seyahatine devam etmiştir.

⁴⁴ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 126-127; Baluken, *Mervâniler Devrinde Dini Gruplar*, s. 36-37.

⁴⁵ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 446.

⁴⁶ Ebû'l-Hasan Ali ed-Darîr, Suruçlu âlim Ebû'l-Kâsım ez-Zeylî'nin öğrencilerindendi. Bkz. Necmettin Arpağ, *Harrânlı Ravilerin Hadis İlmündeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005, s. 39.

⁴⁷ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 246.

⁴⁸ es-Silefî, *Mu'cemü's-sefer*, s. 348, 351.

SONUÇ

Ebû Tâhir es-Silefi'nin ilmî *seyahati/rihlesi* bağlamında irdelemeye çalıştığımız Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinde, canlı ve hareketli bir düşünsel/fikrî ortamın olduğunu söylemek mümkündür. Zira 507 (1114) yılında Selmâs'tan başlayıp 509'da (1116) Şam'a varana dek bir yıla yakın veya daha fazla bir süre boyunca Bargiri, Ahlat, Erzen, Meyyâfârikîn, Âmid, Hani, Mardin, Dârâ ve Nusaybîn gibi bölge şehirlerini ziyareti sırasında bir araya gelip bilgi alış-verişinde bulunduğu yaklaşık 20 âlimin biyografisini anlatmaktadır. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere onun *seyahatine/rihlesine* dair asıl bilgi kaynağınız olan *Mu'cemü's-sefer* isimli eserinde ele aldığı farklı ilim dallarına mensup bu bilgilerin haricinde bölgede ilmî hizmet sunan veya ilim tahsili için İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında karşılaştığı mezkûr şehirlere mensup onlarca âlimden de bahsetmektedir. Öte yandan bahse konu biyografiler bağlamında bölgedeki tahsil ve tedris hayatında önemli rol oynayıp yetiştirdikleri öğrenciler ve telif çalışmalarlarıyla da bilgi birikimin artmasına vesile olan çok sayıda âlim anılmaktadır. Bu anlamda Esed el-Fârikî, Ebû Bekr el-Umrânî, Ebü'l-Kâsım el-İsfahânî, Ebû Mansûr el-İsfahânî, Ebü'l-Fadl el-Haskefi ve Ebû Abdullah el-Kâzerûnî bunun örneklerindedir. Bilhassa bu zamanda es-Silefi'nin bizzat görüştüğü Ebü'l-Fadl İsa el-Âmidî, Muâz el-Hılâtî, Ebû Mansûr Sâlim el-Umrânî, Ebü'l-Hasan Ali el-Haddâd, Ebû Nasr Mansûr el-Menbicî gibi kendi ihtisas alanlarında otorite haline gelmiş ilim adamlarının varlığı da bölgede gelenekselleşen bir ilmî tecrübenin olduğunu ve devam etmekte olduğunu da somut bir göstergesidir. Nitekim çalışmamızda irdelediğimiz bilgilerin şahsında aynı zamanda hadis, fıkıh, Arapça, ferâiz, hitabet, kıraat, hat, edep (edebiyat ve şiir) ve tasavvuf ilimlerinde bölgede geniş bir fikrî/entelektüel altyapının olduğunu da müşahade etmekteyiz. Bölgenin bu entelektüel birikimi ortamında hadis, şiir, Arap dili vb. başta olmak üzere farklı alanlarda telif edilen kimi eserlere de tesadüf etmekteyiz.

es-Silefi'nin vermiş olduğu bilgilerin doğrudan kendi tecrübe ve tanıklığına dayalı olması hasebiyle literatürde pek yer almayan ince teferruatlar ve haberler içermeleri, bölge şehirleri hakkında ilmî olduğu kadar sosyal hayat, dinî gruplar ve faaliyetleri, kadılık müessesesi, eğitim-öğretim hayatı vb. konularda kayda değer öngörülerde bulunmamıza olanak sağlamaktadır.

Ayrıca es-Silefî'nin kayıtları sayesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinin Bağdad, Şam, İskenderiye, Bâbü'l-Ebvâb, Şirvan, İsfahân, Herat vb. İslâm ülkelerinin farklı beldeleriyle olan ilmî-edebî etkileşimleri konusunda çeşitli tespitlerde bulunabilmekteyiz. Hakeza es-Silefî vesilesiyle bu zamanda Âmid'de ilmî faaliyetler ve çalışmalar için önemli unsurlardan biri olan ve günümüz matbaacılığına denk gelen eser istinsahının yapıldığını yani müstensihlerin eserlerin kopyalarını çıkarıp çoğalttığını da öğrenmekteyiz.

KAYNAKÇA

AGASALİM, Nergiz Aliyeva, "Sheikh al-Silafi (1085-1180) in Azarbaijan", *ASOS Journal (Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, 49, Temmuz 2017.

ALİCAN, Mustafa, *Bir Ortaçağ Şehri Olarak Meyyâfârikîn (Silvan)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.

ARPAĞ, Necmettin, *Harrânlı Ravilerin Hadis İlmindeki Yeri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.

ASLAN, Ahmet, "Silvanlı Şair el-Hasan b. Esed el-Fârikî'nin Hayatı ve Şairliği," *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu, 20-22 Mayıs 2004, Bildiriler*, Diyarbakır 2004, s. 545-558.

AY, Resul, "Ortaçağ Anadolu'sunda Bilginin Seyahati: Talebeler, Âlimler ve Dervişler", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, III, 2006, s.17-53.

BAKKAL, Ali, "İslâm Tarihinde Tıbbın Gelişmesi ve Silvan'da Tıp", *Uluslararası Silvan Sempozyumu (25-27 Nisan 2008) Kitabı*, 2012, 279-303.

BALUKEN, Yusuf, "Mervânîler Devrinde Cizre", *Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre (Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu Bildirileri)*, İstanbul 2012, s. 55-65.

_____, "Mervânîler Devrinde İlmi Faaliyetler", *Uluslararası Silvan Sempozyumu (25-27 Nisan 2008) Kitabı*, 2012, s. 304-314.

_____, *Mervânîler Devrinde Dini Gruplar Arasında Münasebetler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2010.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Seyahat", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 7-9.

ÇEVİK, Adnan, “Yukarı Dicle Havzasında Yeni Bir Ortaçağ Başkenti: Erzen”, *I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (15-17 Nisan 2008) Bildiriler*, I, İstanbul 2009, s. 241-256.

_____, *XI-XIII. Yüzyıllarda Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

DİKİCİ, Recep, “Fârikî”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 167-168.

EBÛ MUHAMMED MUHYİDDİN EL-KUREŞÎ, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, I, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Cize 199.

EBÛ ŞÂME EL-MAKDİSÎ, *er-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*, I, thk. İbrâhim Şemseddin, Beyrut, 2002.

EFENDİOĞLU, Mehmet, “Silefi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 8-16.

_____, “Silefi”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009.

ES-SAFEDÎ, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XX, thk. Ahmed el-Arnâvutî-Türkî Mustafa, Beyrut 2000.

ES-SEM'ANÎ, *el-Ensâb*, V, takd. ve talik. Abdullah Amr Barudî, Daru'l-Cinan, Beyrut 1988.

ES-SİLEFÎ, *Kitabü'l-erbe'in el-buldâniyye*, thk. Abdullah Rabih, Dımaşk 1995.

_____, *Mu'cemü's-sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, Beyrut 199.

EZ-ZEHEBÎ, *et-Tezkiretü'l-huffâz*, IV, Beyrut 1998.

_____, *Siyeru a'lamü'n-nübelâ*, XVI, XVII, XVIII, Kahire 2006.

_____, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-'alâm*, XXXVIII, XL, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Beyrut 1993.

HATİB EL-BAĞDADÎ, *Târîhu Medineti's-Selâm*, XVI, thk. Beşşar Avvar Meruf, Beyrut 2001.

HATİPOĞLU, İbrahim, “, Rihle”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 106-108.

_____, “Mu'cem”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 345-346.

İBN ASAKİR, *Târîhu medineti Dımaşk*, V, thk. Ömer b. Ğarame el-Amravî, Beyrut 1995.

İBN HALLİKÂN, *Vefeyâtü'l-âyân ve ebnâu ebnâi'z-zamân*, I, III, VI, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut 1997.

İBN ŞEDDÂD, *el-Â'lâkü'l-hatîre fî zikri ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, III/I, thk. Yahya Zekeriyâ Abbâre, Dımaşk 1978.

İBNÜ'L-ABBÂR, *el-Mu'cem fi'l-ashâbi'l-Kâdi Ebî Ali es-Sedefî*, el-Mektebetü'l-Sekâfetü'd-Diniyye, 2000, y.y.

İBNÜ'L-ADÎM, *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*, V, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, y.y.

İBNÜ'L-CEVZÎ, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-umem*, XVIII, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1992.

İBNÜ'L-EZRAK, *Târîhu Meyyâfârikîn*, thk. Kerim Faruk el-Holi-Yusuf Baluken, İstanbul 2014.

İBNÜ'S-SÂBÛNÎ, *Tekmiletu ikmâli'l-ikmâl fi'l-ensâb ve'l-esmâ' ve'l-elkâb*, thk. Mustafa Cevad, Bağdad 1957.

KONSTANTİNOS PORPHYROGENİTUS, *De Administrando Imperio*, Grek text ed. Gy. Moravcsik İngilizce çev. R. J. H. Jenkins, Washinton, 1967.

SÖYLEMEZ, Mahfuz, "Meyyâfârikîn (Silvan) Tarihi Üzerine Notlar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XX, İstanbul 2009, s. 221-249.

TOKUŞ, Ömer, "Halep Hamdânî Sarayında Bulunan Filozof ve İlim Adamları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, CCII, İstanbul 2013.

_____, "Hamdânîlerin Şiîliği ile İlgili Tespitler ve Hamdânî Şiîliğinin Karakteri", *Turkish Studies*, X/9, 2015.

_____, "Mervânîler", *Kürtler (Tarih)*, I, İstanbul 2015.

TUFANTOZ, Abdurrahim, *Ortaçağ'da Diyarbekir Mervanoğulları (990-1085)*, Ankara 2005.

YAKUT EL-HAMEVÎ, *Mu'cemü'l-buldân*, II, Daru Sadr, Beyrut 2007.

_____, *Mu'cemü'l-üdebâ, irşâdü'l-erîb ila ma'rifeti'l-erîb*, VI, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1993.

YAZICI, Hüseyin, "Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış", *Şarkıyat Mecmuası*, IX, İstanbul 2006, s. 99-121.

_____, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 9-11.

**DEMİR ÇAĞLARDA DOĞU-GÜNEYDOĞU ANADOLU TARİHİ
COĞRAFYASINDA GAZİANTEP VE CİVARI****Yrd. Doç. Dr. Sırrı TIRYAKI**

Bingöl Üniversitesi, sirri_tiryaki@hotmail.com

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü'nde yer alan Gaziantep, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasındaki geçiş noktasında yer aldığı ve Kuzey Suriye coğrafyasına yakın olduğu için Eski Çağlardan beri sürekli olarak beşerî faaliyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bütünüyle bir plato görünümünde olan Gaziantep coğrafyasının yaşam şartları açısından uygun olması, kentin yerleşme tarihinin Prehistorik Çağlara kadar inmesine neden olmuştur. Gaziantep kent coğrafyasının prehistorik geçmişinin Paleolitik Çağ'a kadar gitmesi ve neredeyse modern çağlara kadar geçen bütün dönemler boyunca yerleşime sahne olması, kent tarihi açısından önemli bir kültür ve medeniyet birikimini de beraberinde getirmiştir. Örneğin kent coğrafyası sınırları içerisinde ortaya çıkarılan arkeolojik buluntular, Gaziantep kentinin sahip olduğu kültür ve uygarlık birikimine dair önemli fikirler sunmuştur. Demir Çağlarda Gaziantep kent coğrafyasındaki askerî, siyasî ve ekonomik hareketlilik daha çok Mezopotamya kökenli Asur Krallığı ile Gaziantep coğrafyasına lokalize edilen Sam'al, Kargamış ve Sakçagözü ülkeleri gibi yerel politik güçler arasında gerçekleşmiştir. Gaziantep kökenli özellikle Sam'al ve Kargamış gibi kent devletlerinin sahip olduğu hammadde kaynakları ve insan gücü potansiyeli, Demir Çağı devletlerinin ekonomileri için oldukça önemliydi. Bundan dolayı Asur gibi hammadde ve insan gücü kaynağı açısından dışarıya bağımlı olan önemli bir askerî ve politik gücün sürekli olarak bu coğrafyaya askerî seferler düzenlemesine neden olmuştur. Asur'un düzenlemiş olduğu askerî seferler ve kurmuş olduğu politik baskı, Demir Çağlarda başta Urartu Krallığı olmak üzere Kargamış, Sam'al, Melid, Tabal, Gurgum gibi Doğu-Güneydoğu Anadolu, Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye coğrafyasında bulunan yerel politik güçlerin Asur karşıtı askerî, siyasî ve ekonomik koalisyonlar kurmak adına kendi aralarında organize olmalarına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağlar, Gaziantep, Sam'al, Kargamış, Sakçagözü, Asur, Hammadde Kaynakları.

GAZİANTEP AND ITS OUTSKIRTS IN THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF EAST-SOUTHEASTERN ANATOLIA IN IRON AGES**ABSTRACT**

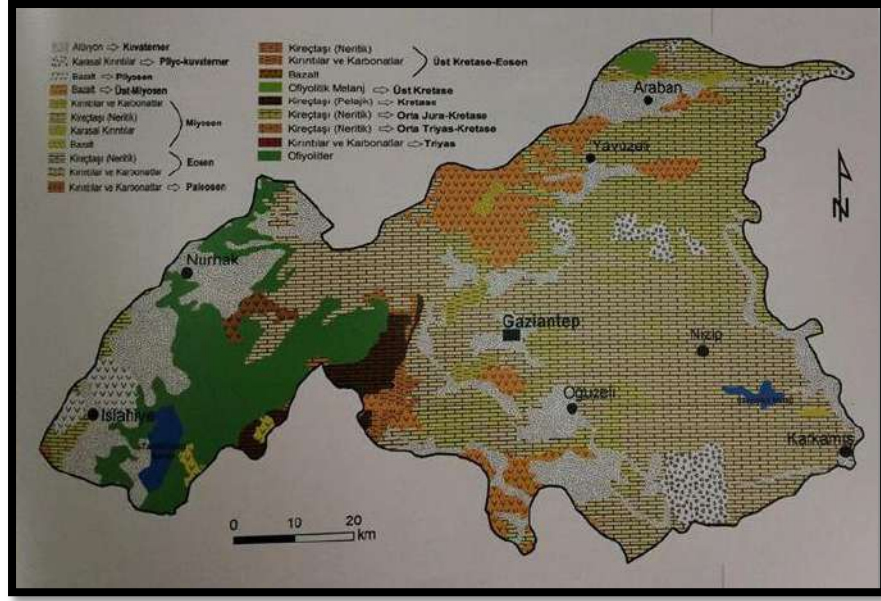
Gaziantep, located in the Middle Euphrates section of the Southeastern Anatolia Region, has been continuously hosting humanitarian activities since the Old Age because it is located at the crossing point between the Mediterranean, Southeastern Anatolian Regions and the North Syrian geography. The fact that the geography of Gaziantep, which is completely in the form of a plateau, is appropriate in terms of living conditions, has caused the settlement history of the city to descend to the Prehistoric Ages. The fact that the prehistoric past of Gaziantep's urban geography to the Paleolithic Age and being in the settlement scene during almost all the periods until modern times brought with it an accumulation of culture and civilization in terms of urban history. For example, archaeological findings discovered within the borders of urban geography have provided important ideas about the accumulation of culture and civilization that the city of Gaziantep has. In the Iron Age, military, political and economic activities in Gaziantep urban geography were realized between the Mesopotamian Assyrian Kingdom and the local political forces such as Sam'al, Kargamış and Sakçagözü countries, which were mostly localized Gaziantep geography. The resources of the city states especially Sam'al and Kargisham originated from Gaziantep and the potential of human power were very important for the economies of the Iron Age states. Therefore, an important military and political power, Assyria, which was dependent on the outside in terms of the raw material and the human power source, had lots of military expeditions to this geography. The military campaigns and political pressures that Assyria had organized led to political, military and economic coalitions of Urartu Kingdom, Kargishi, Sam'al, Melid, Tabal and Gurgum -the local political forces in the Eastern-Southeastern Anatolia, Eastern Mediterranean and North Syrian geographical regions.

Keywords: Iron Ages, Gaziantep, Sam'al, Kargamış, Sakçagözü, Asur, Raw Material Sources

Gaziantep, idari yönetim açısından Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Orta Fırat Bölümü içinde yer almaktadır (Sönmez, 2016: 46). Gaziantep, Fırat Nehri'nin batısında yer almaktadır. Dolayısıyla Fırat Nehri, Eski Çağlardan beri kentin doğal bir coğrafi sınırı niteliğindedir (Arınç, 2013: 443). Ayrıca Fırat Nehri Gaziantep ve Şanlıurfa illeri arasındaki idari sınırı da belirlemektedir. Örneğin nehrin doğu kesiminde bulunan Halfeti ve Bozova ilçeleri Şanlıurfa'ya bağlı iken nehrin batısında bulunan Araban, Yavuzeli, Nizip ve Karkamış ilçeleri Gaziantep'e bağlıdır. Kentin güneyinde ise Kilis'in merkez ilçeleri konumunda olan Polateli, Elbeyli ve Musabeyli ilçeleri yer almaktadır (Sönmez, 2016: 46). Gaziantep il sınırları içerisinde bulunan Fırat kenarındaki ovalarda, Eski Çağlardan itibaren tarımsal aktiviteler sürdürülmektedir. Fırat'ın kenarında sulanabilen ovaların yanı sıra sulama potansiyeli yüksek olan Oğuzeli ve Nizip ovaları da Prehistorik Dönemlerden itibaren beşerî faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır (Atalay & Mortan, 2011: 439-440).

Gaziantep'in coğrafi konumunu değerlendirdiğimizde, kentin aynı zamanda Güneydoğu Anadolu ile Akdeniz bölgeleri arasında geçiş noktasında bulunduğunu görmekteyiz. Kentin sahip olduğu bu stratejik konum, başta iklim ve bitki örtüsü olmak üzere tarımsal ürünlerde, ekonomik üretimde ve sosyal ilişkilerde birçok çeşitliliğin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca bütün bunların yanı sıra Gaziantep'in Suriye ile komşu olması, Eski Çağlardan itibaren siyasî, askerî, ekonomik ve politik konularda kentin önemini sürekli olarak ön planda tutan bir durum olmuştur (Sönmez, 2016: 46).

Gaziantep'in "Bereketli (Mümbit) Hilal" olarak adlandırılan bölgenin coğrafi sınırları içerisinde yer alması (Sönmez, 2016: 46), coğrafi konumu, yaşamsal şartlar açısından elverişli olması gibi durumlardan dolayı kentin yerleşme tarihinin Paleolitik Çağ'a kadar inmiştir. Bu anlamda kent sınırları içerisinde bulunan İkizini ve Dülek vadisindeki Şarklı mağara, kentin Paleolitik Çağı'na dair oldukça önemli yerleşme alanları olmuştur (Sevin, 2003a: 12). Ayrıca Gaziantep'in Anadolu, Mezopotamya ve Mısır kavşağında yer alması, kentin uluslararası iletişimde geçiş güzergâhı konumunda yer almasına neden olmuştur. Gaziantep kentinin sahip olduğu bu kesintisiz yerleşim kültürü, Paleolitik Çağ'dan modern Türkiye'ye kadar neredeyse aralıksız devam etmiştir (Üngör, 2015: 170). Ancak konumuzun asıl gündemini oluşturan Demir Çağlarda Gaziantep ve çevresine baktığımızda, Hitit İmparatorluğu'nun MÖ 1190 yıllarına doğru tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte (Sevin, 2003a: 194) Anadolu ve Yakınoğu coğrafyalarında yeni siyasî gelişmeler ortaya çıkmıştır (Konyar, 2010: 141).

Resim 1: Gaziantep coğrafyası (Sönmez, 2016: 47)

Hitit merkezinin güneyinde yer alan Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz dünyasında yeni krallıklar veya kent devletleri adını verdiğimiz yerel politik güçler ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu yerel politik güçler, literatürde “Geç Hitit Krallıkları”, “Suriye-Hitit Krallıkları” veya “Arami Krallıkları” olarak adlandırılmıştır. Bahsettiğimiz bu yerel politik güçler, Anadolu kökenli Hitit, Mezopotamya coğrafyasında kurulup gelişen Asur ve Kuzey Suriye uygarlıklarına ait ortak kültürel paydaşları taşımıştır (Konyar, 2010: 141). Geç Hitit Krallıkları adını verdiğimiz bu oluşumlar (Güngör, 2014: 115-122) Hitit yazısını kullanmıştır. Hitit adlarının farklı varyasyonlarını almış ve bazı Hitit tanrılarını benimsemiştir (Konyar, 2010: 141). Kısacası Yakındoğu coğrafyasında ortaya çıkan ve Geç Hitit Krallıkları adını verdiğimiz bu siyasî, askerî, ekonomik ve politik oluşumlar, Hitit bakiyesi unsurları (R.Yıldırım, 2011: 157-162). Bu kent devletleriyle ilgili bilgilerimiz yerel hiyeroglif yazıtlar, arkeolojik buluntular, Asur ve Urartu kaynaklarına dayanmaktadır (Konyar, 2010: 141).

Güneydoğu Anadolu (Akurgal, 2015: 96), Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz coğrafyalarına yayılan ve en çok bilinen Geç Hitit Krallıklarının yayılım coğrafyaları şu şekildedir: Kargamış (Gaziantep), Sam'al (Zincirli-İslahiye) (Konyar, 2010: 141-144), Sakçagözü (Keferdiz-İslahiye) (R.Yıldırım, 2011: 157-162), Gurgum (Kahramanmaraş), Patin/Unqi (Antakya-Amik Ovası), Militene (Malatya), Hadatu (Aslantaş), Tabal (Niğde-Nevşehir), Kummuh (Adıyaman), Que (Çukurova). Bu yerel politik güçlerin başkentlerini çevreleyen anıtsal sur ve kutsal alanların mimarîde yaygın olarak kullandıkları maddî kültür öğeleri şunlardır: bazıları yazıtlı figüratif kabartmalı ortostatlar, taş heykel, kabartma ve

stelleri. Ayrıca söz konusu bu yerel politik güçlerin heykel ve kabartma sanatlarında Kuzey Suriye, Anadolu ve Asur'a ait unsurları harmanlayıp, kendilerine has bir üslup oluşturdukları ve ortak bir dile sahip oldukları görülür (Konyar, 2010: 141-144).

Demir Çağlarda Gaziantep ve çevresinin tarihî ve politik coğrafyasını yukarıda değindiğimiz Geç Hitit Krallıklarından olan Kargamış (Gaziantep), Sam'al (Zincirli-İslahiye), Sakçagöz (Keferdiz-İslahiye) gibi kent devletlerinin yanı sıra o dönem için Yakınoğu coğrafyasının en önemli askerî, siyasî, ekonomik ve politik güçlerinden olan Asur ve Urartu Krallıkları arasındaki mücadele oluşturmuştur (Grayson, 1976: 1-211). Söz konusu bu mücadele, Gaziantep kent coğrafyasına lokalize edilen Kargamış, Sam'al ve Sakçagöz gibi krallıkların sahip oldukları stratejik konumları ve hammadde kaynakları açısından var olan zenginlikleri özellikle Asur gibi dönemin önemli bir askerî ve politik gücün Demir Çağ'da Gaziantep kent coğrafyasına sürekli olarak askerî seferler düzenlemesi şeklinde gelişmiştir (Konyar, 2008: 60-66). Özellikle Kargamış ve Sam'al gibi yerel politik güçlerin yoğun Asur saldırıları karşısında vatan savunması adına geliştirdikleri temel strateji ise Asur'dan sonra Yakınoğu coğrafyasının en önemli askerî ve ekonomik gücü olan Urartu Krallığı başta olmak üzere Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarındaki diğer askerî güçlerle ittifak kurmak şeklindeydi. Ancak bahsettiğimiz bu Asur karşıtı koalisyonların, Asur'un uyguladığı vahşi emperyalist politikalar karşısında çok fazla başarı şansları olmamıştır (Radner, 2017: 209-228). Çalışmamızın ana konusunu oluşturan Kargamış, Sam'al, Sakçagöz gibi krallıkların askerî, siyasî, ekonomik ve politik tarihlerinin gelişimleri ise şöyle olmuştur:

1. Kargamış Krallığı

MÖ I. binyılın başında, Anadolu'nun politik yapısı Hitit Devleti'nden önce olduğu gibi dağınık bir görünüm sergilemiştir. Örneğin bu dönemde Kuzey Suriye'ye Arami halkları kabileler şeklinde göç etmeye başlamıştır. Bu bölgeye kabileler halinde gelmeye başlayan Arami halkına, bölgedeki Hitit ve Hurri kültürel unsurlarının da karışması sonucu Kuzey Suriye'de güçlü Arami Kent Devletleri kurulmuştur. Arami halkları, güçlü askerî ve politik oluşumlar kurduktan sonra MÖ I. binde Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında askerî, siyasî ve ekonomik gelişmelere yön veren önemli aktörlerden biri haline gelmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Urartu Devleti, Batı'da ise Frig Devleti kurulmuştur (Peker, 2011: 397-398). Hititlerin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Anadolu ve Yakınoğu coğrafyalarında yeni politik ve askerî gelişmeler ortaya çıkmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Doğu Akdeniz

coğrafyalarında “Geç Hitit Krallıkları” adı verilen yerel politik güçler ortaya çıkmıştır (Konyar, 2010: 141).

Kuzey Suriye’de, Fırat’ın doğusunda Yakınoğu coğrafyasının en güçlü askerî ve politik gücü olan Asur Devleti siyasî sahnede idi. Anadolu’nun güney bölgelerinde ve Kuzey Suriye coğrafyalarında kurulan Geç Hitit Krallıkları buldukları bölgeler de askerî, siyasî ve ekonomik konularda söz sahibi olan etkili birer aktör konumuna gelmişlerdi (Peker, 2011: 397-398). Ancak Kargamış Krallığı sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumundan dolayı (Lloyd, 2007: 67-76) Geç Hitit Krallıkları arasında en etkili konumdaydı (Peker, 2011: 397-398). Gaziantep il sınırları içerisinde lokalize edilen Kargamış ülkesiyle ilgili ilk bilgiler Asur kralı I. Tiglat-Pileser’e (MÖ 1116-1067) ait sefer kayıtlarında geçmiştir. Asur kralı Lebonan (Lübnan) üzerine gerçekleştirdiği askerî seferde Kargamış ülkesinden “Büyük Hatti Ülkesi” olarak söz etmiştir. Tarihsel geçmişi II Sargon dönemine giden Kargamış ülkesine dair önemli araştırmalar yapılmıştır. Örneğin bu konuda İngiliz arkeolog L. Wooley tarafından gerçekleştirilen kazılar oldukça dikkat çekmiştir. Çünkü Wooley’in gerçekleştirdiği kazılar sonucunda Kargamış ülkesiyle ilgili çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir (N. Yıldırım, 2010a: 131).

Kargamış ülkesine dair gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda henüz en erken tabakalara inilmemiştir (N. Yıldırım, 2010a: 131). Ancak bu yerel politik güce ait kale (Reyhan & Cengiz, 2015: 125) ve “Yukarı Şehir” olarak tanımlanan bölüme ait kalıntılar Nizip İlçesi’nin Kargamış köyü yakınlarında ortaya çıkarılmıştır. “Aşağı Şehir”e ait kalıntılar ise Suriye’nin Cerablus (Hieropolis) Köyü’nde bulunmuştur (Kurt, 2007: 89). Kargamış ülkesinin sahip olduğu bu coğrafi konum, (Bahar, 2011: 223) onu Anadolu ve Akdeniz kıyıları ile ticaret yapabilen Yakınoğu’da önemli bir aktör haline getirmiştir (Kurt, 2007: 89). Ayrıca Kargamış kentinin Mısır, Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu coğrafyaları arasındaki ticaret yollarına ait güzergâhlar üzerinde yer alması (Kaya, 2011: 25) kendisine Eski Doğu’nun en önemli şehirlerinden biri unvanını kazandırmıştır (Kurt, 2007: 89). Kargamış ülkesinin demir işçiliğinde çok önemli bir konuma sahip olan Maraş bölgesine doğru devam eden yolun üzerinde bulunması ve bu yolu denetlemesi MÖ I. bindeki konumu için oldukça önemliydi (Çilingiroğlu, 1984: 4). Kargamış’ın sahip olduğu hammadde potansiyeli ilk dönemlerde Asur’un bu coğrafya ile ticarî ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Asur ve Kargamış arasındaki ticari ilişkiler, Asur merkezinde ele geçirilen yazılı kaynaklar vasıtasıyla doğrulanmıştır. Hatta Asur yazılı belgelerinde “Kargamış madeni” şeklinde ifadelerle de rastlanmıştır (Kurt, 2007: 89).

Resim 2: Kargamış Krallığı ve Yayılım Alanları (Kurt, 2007: 197)

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Asur kralı I. Tiglat-Pileser'in Lübnan Dağı'na düzenlediği seferle ilgili kayıtlarda, Fırat güzergâhını kullanarak nehri geçtiğini ve "Hatti Ülkesi Kralı" İni-Teşup'la karşılaştığını ifade etmiştir. Kargamış kralı İni-Teşup'un (Peker, 2011: 397), Kuzi-teşup'un (Van Den Hout, 2013: 43) torunuydu ve bu kral adının Hitit İmparatorluk Dönemi'ndeki ünlü İni Teşup'un ismiyle aynı olması da hem hanedansal bir devamlılığa işaret etmiştir hem de Kargamış ülkesinin, Hititlerin bölgedeki bakiyelerinden biri olduğunu ortaya koymuştur (Peker, 2011: 397). I. Tiglatpileser, düzenlediği bu sefer sonucunda Akdeniz'e ulaşmış ve kuzey bölgelerinde Asur'a üstünlük sağlama adına önemli avantajlar elde etmiştir (Kurt, 2007: 90). Asur kralının düzenlediği bu seferden sonra II. Assurnasirpal Dönemi'ne (MÖ 884–858) kadar Asur belgelerinde, Kargamış Krallığıyla ilgili herhangi bir yazılı bilgiye ulaşılmamıştır (Peker, 2011: 397).

Asur'un Kargamış ülkesiyle ilgili yazılı bilgiler, daha çok bu bölgeye düzenlenen askerî seferler sonucunda ele geçirilen ganimet ve alınan vergi listelerinden ibarettir. Dönemin Asur, Urartu ve Kargamış ülkesine ait yazılı kaynakların kronolojik olarak düzenlenmesi sonucunda önemli verilere ulaşılmıştır. Örneğin bu verilere göre Kargamış'ın kuzeyinde Kummuh, batısında Bit-Agusi/Arpad, kuzeybatısında ise olasılıkla Sam'al veya Gurgum bulunmaktaydı. Ayrıca Anadolu hiyeroglif yazıtlarının dağılımı Kargamış Krallığının sınırlarını, kabaca kuzeyde Kelekli, kuzeybatıda Korkün, Tünp ve Tilset, batıda Cekke olarak çizmiştir (Peker, 2011: 397).

Kargamış ülkesine ait yazılı kaynakları incelediğimizde ülkeyi yöneten krallardan X-Pa-Zitis ve oğlu Ura-Tarhunzas'ın isimleri yönetici Suhis'in oğlunun diktirdiği stelde karşımıza çıkar. Her ikisinin de “Büyük Kral, Kahraman” unvanını taşıması Kargamış'ın söz konusu dönemde askerî ve siyasî olarak ulaştığı gücü ortaya koyması açısından dikkat çekicidir. Stelde, Kargamış kralının zaferi büyük bir övgüyle anılır. Zafer, günümüzde lokalizasyonu tam olarak yapılamayan Sura(?) ülkesine karşı elde edilmiştir. Elbette ki bu zaferin, Kargamış ülkesinin Yakındoğu coğrafyasındaki politik konumuna olumlu katkıları olmuştur. Bu yazıtta anlatılan olaylar için en uygun zaman aralığı Asur'un iç isyanlarla uğraşması sonucu bölgedeki egemenliğinin giderek güçsüzleştiği, I. Assurnasirpal (MÖ 1049–1031) ile II. Tiglat-Pileser (MÖ 966–935) arasındaki dönem gibi görünmektedir. Böylelikle, I. Tiglat-Pileser'in, Ini Teşup ile karşılaşmasından yaklaşık 100 yıl sonra, MÖ I. binyılın başlarına ait hiyeroglif yazıtlarda Kargamış ülkesi yeniden karşımıza çıkmaktadır. Ura- Tarhunzas'a ait bilgiler, iki Kargamış stelinde daha geçmektedir. Bu yazıtlar, Suhis soyundan Katuvas Dönemi'ne aittir. Yazıtlarda, “Ura-Tarhunzas'ın torunları”na karşı bir hanedan çatışmasının varlığı söz konusudur (Peker, 2011: 398). Burada MÖ I. bin için dikkat çekici olan husus, Asur'un yaşadığı iç sorunlardan dolayı içine girdiği duraklama döneminde kuzeydeki yerel politik güçlerin herhangi bir küresel gücün baskısı altında kalmamaları sonucunda parlak zaferler elde etmiş olmalarıdır (R.Yıldırım, 2000: 101-104).

II. Assurnasirpal Dönemi'nde (MÖ 884–858) ülkedeki iç isyanlara son verilerek merkezi bir devlet kuruldu. Asur kralının bu başarısı kendisine Yeni Asur Devleti'nin uluslararası alandaki ilk temsilcisi unvanını kazandırmıştır. Ülkedeki karışıklıklara son veren Assurnasirpal'in, ülkeyi Yakındoğu'da etkili bir askerî güç haline getirebilmek için acilen kuzey bölgelerinde sarsılan Asur otoritesini yeniden tesis etmesi gerekmektedir. Bu hedefler doğrultusunda Asur kralı kuzeybatıya yani Fırat'a doğru askerî sefer gerçekleştirmiştir. Bu seferle II. Assurnasirpal, Kargamış yakınlarında bulunan Til-Barsip'teki (Tell Ahmar) Bit-Adini Arami Devleti'ni ele geçirdi (Kurt, 2009: 6-7). Asur kralı, Kargamış ülkesinin kralı Sangara'dan değerli hediyeler ve rehine kabul edip Akdeniz kıyılarına doğru ilerledi¹ (Sevin, 2014: 22). Bit-Adini kentinin de içerisinde yer aldığı kıyıdaki liman kentlerini vergiye

¹ Asur kralı II. Assurnasirpal'in Kalhu Kuzeybatı Sarayının, Akdeniz seferleri sırasında veya hemen sonrasında inşa edilmiş olması olasıdır. Çünkü Asur kralına ait sarayın duvarlarında resimli duvar levhalarının Kargamış seferinin hemen ertesinde ortaya çıkması rastlantı ile açıklanamaz. Bütün bunların yanı sıra resimli duvar levhalarında görülen özen ve hünerli işçilik, olgunlaşmış programlama anlayışı ve biçimsel özelliklerde görülen ustalık sanatçıların bu noktaya bir hazırlık evresinden sonra ulaştıklarını göstermektedir (Sevin, 2014: 22).

bağladı. Assurnasirpal'ın başta Kargamış ülkesi olmak üzere bölgedeki yerel politik güçler üzerinde hâkimiyet kurması, buralardaki hammadde kaynaklarının ve insan gücünün yeniden Asur merkezine akmasını sağlamıştır. Kuzey bölgelerinden gelen hammadde kaynakları ve insan gücü, Asur için hayati bir faktördü çünkü Asur ekonomisi hammadde kaynakları ve insan gücü konusunda dışarıya bağımlıydı. Ayrıca bu sefer, Asur'un Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmasında hayati bir önemde olmuştur (Kurt, 2009: 6-7). Bütün bunlarla birlikte Yeni Asur Dönemi'nde askerî yağmaya dayalı girişimler Asur ekonomisini ayakta tutan bir başka önemli faktördü (Diakov & Kovalev, 2010: 176-185).

Yukarıda değindiğimiz Kargamış kralı Sangara'ya (Memiş, 2011: 186) dair dikkat çekici olan notlar ise söz konusu kralın II. Assurnasirpal (MÖ 884–858) ve III. Salmanasar'ın (MÖ 858–824) çağdaşı olması ve isminin sadece Asur kaynaklarında geçmesidir (Peker, 2011: 399). Asur kralı II. Assurnasirpal, kuzey bölgelerine düzenlediği seferler esnasında Kargamış kralı Sangara'dan aldığı armağanları şöyle sıralamıştır:

“20 ölçü gümüş, bir altın bilezik, bir altın yüzük, 100 ölçü tunç, 250 ölçü demir, tunç (fiçiler), tunç kovalar, tunç küvetler, bir tunç fırın, sarayından ağırlığı belli olmayan pek çok süs eşyası, şimşir ağacından yataklar, şimşir ağacından tahtlar, fildişi süslü şimşir ağacından tabaklar, 200 ergenlik çağında kız, rengarenk işli keten urbalar, mor yün, kızıl-mor yün, gişnugallu—kaymaktaşı, fildişleri, parlak (altın) bir savaş arabası, altın kakmalı bir oturak ve kraliyete yakışır nesnelere.” (Kuhrt, 2010: 139).

II. Assurnasirpal'ın kuzey (Duymuş Florioti, 2016: 191-193) ve doğu bölgelerinde ses getiren başarıları karşılığında Fırat'ı geçtiği zaman bölgedeki Asur baskısını iyice hisseden başta Kargamış ülkesi olmak üzere bölgedeki yerel politik güçler, Asur kralını saygı ve dostluk göstergesi olan armağanlarla karşıladı. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere (Kuhrt, 2010: 138-139) II. Assurnasirpal'ın düzenlediği bu seferlerle (Köroğlu, 2011:154-160) kuzeydeki yerel politik güçlerin emrinde olan olağanüstü hammadde kaynakları, lüks mamul eşya ve zengin egzotik mallar Asur merkezine akmaya başladı (Kuhrt, 2010: 138-139). II. Assurnasirpal, kuzey bölgelerine düzenlediği seferler sonucunda elde ettiği servetini Başkent Kalhu'daki saray inşaatına yatırmıştı (Kuhrt, 2010:141). Örneğin saray avlusunda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan “şölen steli”nde (Mallowan, 1966: 57-73) saray yapımına dair yapılan çalışmalar ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Saray inşaatından önce Kalhu yerleşime sahne olduğundan II. Assurnasirpal, arazide bulunan eski bina molozlarını boşaltıp sarayın yapılacağı bölgeyi hazırlamak için gerekli olan işgücünü sefere çıktığı bölgelerde ele geçirdiği rehinelere ve ziyaret ettiği yerlerdeki insanları Kalhu'ya

getirerek gidermeye çalışmıştır. Bütün bunlar aynı zamanda Kalhu'daki sarayı inşa etmek için şehirdeki nüfusu arttırmaya yönelik politikalar uygulandığını da göstermektedir. Ancak Kalhu kentine yerleştirilen herkesin sürgün edilmiş, köle olarak çalıştırılan ve bütün hakları ellerinden alınmış insanlar olarak görmemek gerekir. Çünkü Kargamış ve Pattina ülkelerinden gelenler yeni yurttaşlar arasında anılmıştır. Hatta Kalhu'daki yeni yurttaşlar arasında Asur'a asker veren yerel politik güçlerin yöneticilerinin gönderdiği askerler, zanaatkârlar ve tüccarlar yer almaktaydı (Kuhrt, 2010:141).

II. Assurnasirpal (E.Yıldırım, 2017: 116-119) tarafından başlatılan inşaatın tamamlanmasından sonra (Kuhrt, 2010:142) bugün Nimrud olarak anılan (Memiş 2012: 223-224) Kalhu'daki sarayının açılış törenine (Radner, 2015: 53-55) dostane ilişkiler kurduğu Pattina, Kargamış, Tyros, Sidon, Meliddu, Kummuh, Hubuşkia, Gilzanu, Suhu, Hindanu ve Muşaşir ülkelerinden yüksek memur ve elçiler davet etmiştir (Khurt, 2010: 137-142). Kalhu'daki saray açılışına davet edilen yabancı ülke temsilcilerinin tamamının sahip olduğu hammadde kaynakları, Asur için "sömürü hedef kitlesi" olarak tanımladığımız yerel politik güçlerin temsilcilerinin olması dikkat çekiciydi (Van De Mieroop, 2006: 272). II. Assurnasirpal'in açılış törenine kuzey bölgelerindeki birçok ülke temsilcisini davet etmesinin en önemli nedeni, Asur'un gücünü ve ihtişamını bu ülkelere gösterip bölgedeki caydırıcılığını daha da artırmaktı (Khurt, 2010: 137-142).

II. Assurnasirpal'in yerine oğlu ve halefi III. Salmanasar'ın (MÖ 858-824) geçmesiyle (Köroğlu, 2011:154-160) başta Urartu olmak üzere kuzeydeki politik güçler için oldukça zor bir dönem başlamıştı (Zimansky, 2011: 106-125). Çünkü III. Salmanasar'ın babasının askerî ve siyasî başarılarının izinden gitmesi ve babasının elde ettiği bütün başarıları pekiştirmesi gerekiyordu. Bütün bunları gerçekleştirmek adına kuzey bölgelerine yoğun askerî seferler düzenlenmesi gerekiyordu ve III. Salmanasar tahta çıkar çıkmaz karşısında askerî, politik ve ticarî olarak yakın ilişkiler içerisinde bulunan Kargamış, Pattina, Sam'al, Que ve Hilakku ittifakını buldu. Bahsettiğimiz bu devletlerin aksine Gurgum, Kummuh ve Bit Agusi gibi yerel politik güçlerin Asur karşıtı koalisyonu dâhil olmaması ve hatta Asur'a destek vermesi bu bölgedeki yerel politik güçler arasında aslında bir fikir birliğinin olmadığını ve kendi aralarında düşmanlıklar yaşandığını göstermiştir. Asur karşıtı bu koalisyon hareketi III. Salmanasar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu galibiyetle Bit Adini ülkesi Asur'a bağlı bir eyalet haline getirildi ve Fırat Nehri'nin geçiş yolunda yer alan ve Kargamış'a 21 km uzaklıktaki Til Barsip kentinin adı "Salmanasar Limanı" olarak değiştirildi (Khurt, 2010: 142-143). Bu kent aynı zamanda Asur kralı tarafından askerî bir üs haline getirildi (Memiş 2012:

225-226). Asur'un Kargamış ülkesine 21 km uzaklıktaki Til Barsip kentini kontrol altına alması, Asur'un askerî ve politik baskısının Kargamış ülkesine oldukça yaklaşması demektir (Van De Mieroop, 2006: 267-309).

III. Salmanasar tarafından gerçekleştirilen söz konusu bu sefer kayıtlara şu şekilde yansımıştır:

“*Saltanatımın onuncu yılında Fırat'ı sekizinci kez geçtim. Kargamış kralı Sangara'nın şehirlerini aldım. Arame'nin yakın şehirlerine kadar yürüdüm. Krala ait şehirlerle birlikte yüz şehir aldım.*” (Luckenbill, 1926: 200–252).

Ancak bahsettiğimiz sefer sonucunda Salmanasar, önemli kazanımlar elde etmesine rağmen bölgede mutlak bir Asur hâkimiyeti söz konusu olmamıştır çünkü Asur ordusunun bölgeden ayrılmasından kısa bir süre sonra Kargamış kralı, Asur karşıtı ittifak arayışlarına başlamıştır (Umar, 1999: 249) . III. Salmanasar, Kargamış ve Bit Agusi ülkelerinin Asur karşıtı askerî ve siyasî faaliyetlerinden dolayı bu ülkelere karşı harekete geçmeyi gerekli görüp tekrar harekete geçmiştir. Asur kralı MÖ 849–848 yıllarında Hama-Şam birliğinin üzerine yürüdüğü sırada, Kargamış'ın hâlâ kendisine haraç vermiş olduğuna dair bir ifade geçmemiştir. Ancak MÖ 848'de, Asur kralının Kargamış'ın 97 şehrini aldığı şeklindeki yazılı ifadesi, bölgedeki Asur hâkimiyetinin artık zirve yaptığını ortaya koymuştur. Salmanasar'ın yazılı metinlerde tarihi netleştirilemeyen bir başka seferinde ise Kargamış ülkesi artık Asur'a haraç veren krallıklar arasında yer almıştır. Ayrıca, Tell Ballawat'ta bulunan Salmanasar Kapısı'na (Balawat Kapısı) ait tunç kabartmada, olasılıkla Sangara ve kızının tasviri ve “Kargamışlı Sangara'nın Haracı” ibaresi yer almıştır. Bu ifade Sangara'nın adının geçtiği son yazılı metin olmuştur. Zira MÖ 848 yılından sonraki yazılı metinlerde Sangara'nın adı bir daha geçmemiştir. Bu kayıtların varlığı Sangara'nın MÖ 870–848 yılları arasında Kargamış'ta hüküm sürmüş olduğunu göstermiştir. Asur kralı V. Şamsi Adad (MÖ 823–811) Dönemi kayıtlarında ise, Kargamış ifadesi “...*Kargamış şehrinin karşısında, Salmanasar şehri...*” olarak geçmiştir. Şamsi Adad olasılıkla Fırat'ı geçme riskini almamış ve Kar Salmanasar'ı elinde tutma politikasını sürdürmüştür. III. Tiglat-Pileser'in 3. yılına kadar Kargamış ismi Asur kaynaklarında bir daha geçmemiştir (Peker, 2011: 399).

Fakat MÖ 781 ve 774 yılları arasındaki zaman dilimi Asur ve Urartu Devletleri arasındaki daimi savaşlara sahne olmuştur. Savaş alanı ise sahip olunan stratejik konum ve hammadde kaynakları açısından her iki ülkenin de sürekli olarak varlık göstermeye çalıştığı Kuzeybatı İran bölgesi ile “Hatti”den günümüz Türkiye-Suriye sınır bölgesi ve çevresinde

yer alan Geç Hitit Devletleri tarafından oluşturulan bölge oluşturmuştur. Savaşlar esnasında her iki tarafın bu bölgelerde ele geçirdiği arazi parçaları olmamasına rağmen, seferdeyken bu araziden geçinen Asur ve Urartu ordularının işgalci faaliyetleri başta Kargamış, Markasi ve Kummuh Krallıkları olmak üzere bölgedeki yerel politik güçler üzerinde ağır ekonomik baskılara yol açmıştır. Bu baskıların bahsi geçen krallıkların Asur karşıtı ittifaklara aktif olarak katılmasına neden olmuştur (Radner, 2012: 61).

MÖ 9. yüzyılın sonlarına geldiğimizde ise Kargamış tahtında Astiruvas adında bir yönetici oturmuştur. Ancak bu yöneticinin ismi Kargamış'a ait hiyeroglif yazıtlarda çok az geçmiştir. Astiruvas'ın adının geçtiği metinlerden biri de günümüzde Gaziantep Müzesi'nde sergilenen Körkün Steli'dir. Kargamış ülkesinde yöneticilik yapan Yariris isminden bahseden bir başka belge de MÖ I. bin için farklı bir yönetici profili karşımıza çıkmıştır. Söz konusu belge Yaris'in yabancı dil bilgisinden bahseden krali bir yazıttır. MÖ. 8. yüzyılın başında Kargamış'ta yöneticilik yapan Yariris'in tahtta olduğu dönemin Kar Salmanasar şehrinin Asurlu idarecisi Şamşı-ilu'nun yönetimine denk gelmiş olması yüksek ihtimal dâhilindedir. Bir heykel kaidesine (?) ait parça üzerindeki başka bir yazıttan ise, Yariris'in yazmayı ve 12 yabancı dil bildiği anlaşılmıştır. Bütün bunlar Yariris'in Yakınoğu'da yöneticilik yapan diğer krallara göre daha entelektüel bir birikime sahip olduğunu ortaya koymuştur. Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde bulunan Yariris'in Duvar Ortastı, bu kralın yöneticilik yaptığı dönemle ilgili ilginç bilgiler sunmaktadır: (Peker, 2011: 399-400).

“Ben Yariris, ... Yöneticisi, Prens, batıdan ve doğudan, uzaktan tanınmış Prensi (?), tanrıların sevgilisi. Adaletimden dolayı, ismimi, Tarhunzas ve Güneş, cennete geçirmeyi sağladı ve tanrılar ismimi her tarafta geçirmeyi sağladı. Bir yandan, Mısır'da insanlar benim için onu (ismimi) duydu, diğer yandan Babil'de onlar (benim için) onun (ismini) duydular...” (Peker, 2011: 399-400).

Kargamış kentinin adı, MÖ 743'te III. Tiglat-Pileser tarafından yenilgiye uğratılan Urartu Arpad ittifakında, MÖ 742-740 Arpad Kuşatması'nda ve MÖ 739-738 tarihindeki Unqi ayaklanması'nda Asur karşıtı ittifaklar içerisinde yer alan bir başka askerî güç olarak yeniden geçmiştir. MÖ 738 yılına ait Asur kaynaklarına göre haraç veren krallar listesinde Kargamışlı Pisiris'in adı da yer almıştır. Asur kralı II. Sargon, hükümdarlığının 5. yılında, Kargamış kralı Pisiris'i, Muşkili Mita ile birlikte, Asur karşıtı entrikalarda bulunarak, Kuzey Suriye'deki Asur varlığına darbeler vurduğu suçlamasıyla, Kargamış ülkesine sefer düzenlemiş ve bu krallığın varlığına son vermiştir. Korsabad metinlerinde II. Sargon'un Kargamış Seferi şu sözlerle anlatılır (Peker, 2011: 401):

“Hükümdarlığımın beşinci yılında, Kargamışlı Pisiris büyük tanrılardan gelen yeminine karşı suç işledi ve Muşki ülkesinden Mita’ya, Asur’a karşı düşmanlık (içeren haberler) yolladı. Efendim Asur’a parmağımı kımlıdattım ve onu (Pisiris’i) ve ailesini (şehirden) dışarı zincirlerle (zincire vurulmuş olarak) getirdim. Altın, gümüş, onun sarayının varlığını ve onunla birlikte olan asi Kargamış ahalisinin mallarını, aldım ve (onları) Asur ülkesine getirdim. 50 arabalı savaşçı, 200 at (veya atlı), 300 piyade arasında seçtiklerimi krali orduma kattım. Asur ülkesi ahalisini Kargamış’a yerleştirdim ve efendim Asur’un boyunduruğunu onların üzerine koydum” (Peker, 2011: 401).

M.Ö. 717 yılına gelindiğinde Asur Kralı II. Sargon, kuzey bölgelerine düzenlediği bir sefer neticesinde (Peker, 2011: 401) Kargamış Krallığına kesin darbeyi indirdi (Diakov & Kovalev, 2010: 176-185). MÖ 717 yılında çıkılan sefer sonucunda Asur kralının Kargamış kentini yağmalaması ve halkını Asur’a taşımasıyla, Kargamış artık bir Asur kenti haline geldi. Mısır Firavunu III. Ramses’in Kargamış’ın akıbetine dair Medinet Habu Yazıtlarında şu ifadeler yer almıştır: (Peker, 2011: 401).

“...Birdenbire devletler yıkılıp dağıldılar. Hiçbir ülke onların silahları karşısında dayanamadı: Hatti, Kizzuvatna, Kargamış, Arzava, Alaşiya...” (Peker, 2011: 401).

Kargamış ülkesi sahip olduğu askerî, ekonomik, politik ve kültürel yapısıyla Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında Hitit kültürünü devam ettiren yerel politik güçlerden biri olmuştur. Kargamış Krallığı ve diğer Geç Hitit Beylikleri gibi Hitit kültürel mirasını bir sonraki binyıla taşıyan yerel politik güçlerden biri olmuştur.

2. Sam'al Krallığı

Sam'al Krallığına dair ilk bilgilerimiz Amanos Dağlarının doğusundaki Zincirli Höyük'te ilk incelemeleri gerçekleştiren ve 1883 yılında antik Kommagene bölgesine doğru çıktığı keşif gezisi sırasında Osman Hamdi Bey tarafından keşfedilen sekiz kabartmalı taş levhaya dayanmaktadır. Osman Hamdi Bey tarafından ortaya çıkarılan taş levhalar dışında, aslen yol mühendisi olan Alman Karl Human Bergama Tapınağı'nı bulduktan sonra 1888 yılından itibaren kazılara başlamıştır. Bütün bunlar dışında hekim olan Felix von Luschan tarafından başlatılan kazı çalışmaları vasıtasıyla Geç Hitit Dönemi krallıklarından Sam'al Krallığının başkent kalıntıları, kapsamlı bir şekilde gün ışığına çıkarılmıştır (Özyar, 2005: 18).

Sam'al'ın yönetim merkezini, İslahiye ilçesi sınırları içerisinde bulunan, (Üngör, 2011: 140) Amanos Dağlarından doğu-batı istikametinde geçit veren Beylan Geçidi'nin (Özyar,

2005: 18) Fevzipaşa çıkışına yakın bölgede bulunan Zincirli Höyük yerleşimi oluşturmuştur (Dinçol, 1982: 127). Asur'un kuzeybatı ucunda yer alan Sam'al Krallığı, Amanos Dağlarının doğu etekleri üzerinde ve İslâhiye yöresine lokalize edilmiştir. Adı geçen krallık için yazılı kaynaklarda aynı zamanda Ya'idi ya da Aramice Bit Gabbar gibi adlar da kullanılmıştır (Sevin, 2003b: 182). Sam'al Krallığı kozmopolit bir yapıya sahipti (Sagona & Zimansky, 2009: 307-309) ve ülkenin coğrafi sınırları içerisinde Luvi, Sami, Hurri ve Fenike gibi değişik kökenli halklar iskân olmuştur (Reyhan & Cengiz, 2015: 125). Ancak bu krallıkta yönetici sınıf daima Arami kökenliydi. Dönemin siyasî ve askerî olaylarında ön plana çıkan en ünlü hükümdarlar, MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısı içinde yaşamış olan Kilamuva ile MÖ 8. yüzyılda yaşadıkları anlaşılan (Sevin, 2003b: 182) I. Panamuva ve Bar-Raqqâb'dır (N. Yıldırım, 2016b: 127-128). Bu küçük kent devleti, Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarındaki diğer yerel politik güçler gibi en erken tarihlerden itibaren Asur saldırılarına maruz kalmış ve genel anlamda Asur'a bağlı vassal bir krallık statüsünde yaşamıştır (Sevin, 2003b: 182). Sürekli olarak Asur Krallığının vahşi emperyalist sömürüsüne maruz kalan bu krallık, Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında oluşturulan Asur karşıtı koalisyon hareketlerinde aktif olarak rol almıştır (Kurt, 2010: 69-88). Ancak Sam'al, dönemin süper gücü konumunda olan Asur karşısında katıldığı koalisyonlardan istediği başarıyı elde edememiştir.

Sam'al ülkesi, kuzeyde Gurgum-Kahramanmaraş ve çevresi, güneyde Patin/Unqi - Antakya/Amik Ovası (Konyar, 2010: 141-144), batıda Que - Çukurova (Ünal & Girginer, 2007: 170-181), doğuda ise Kargamış - Gaziantep (Bryce, 2012: 83-98) gibi yerel politik güçlerle komşu idi. Sam'al ülkesi aynı zamanda Kargamış ile ortak sınıra sahipti (Kaya, 2011: 25). Asur krallarına ait sefer kayıtlarından yola çıktığımızda Sam'al ülkesinin sürekli olarak Asur saldırılarına maruz kalan yerel politik güçlerden biri olduğuna şahit oluyoruz (Bryce, 2012: 169-175). Sam'al Krallığının başkenti olarak kabul edilen Zincirli Höyüğün etrafı güvenlik amacıyla 720 m çapında çifte surlarla kuşatılmıştır. Kentin ortasında eski bir höyük üzerinde, ayrıca bir surla güvence altına alınmış olan sitadel bulunmuştur (Sevin, 2003b: 182-184). Sam'al'da daire şeklinde geniş bir alana yayılan ve aşağı şehir olarak adlandırılan bölge, iç içe geçmiş çifte sur duvarları ile çevrelenmiştir. Güney, batı ve kuzeydoğuda olmak üzere üç farklı bölgeden kente giriş yapılmaktaydı. Bu yapı grubunun içinde ayrıca bir de iç kale ortaya çıkarılmıştır. Ortada yine surlarla çevrili olan iç kale, eski höyük üzerinde kurulmuştur. İç kaleye giriş, çift sıra sur ve kapı yapısının bulunduğu güneyden yapılmaktaydı. Bu kalenin içerisinde avluların etrafına yerleştirilmiş bir dizi anıtsal yapı açığa çıkarılmıştır (Özyar, 2005: 18).

Resim 3: Sam'al Krallığı ve Yayılım Alanları (Kurt, 2007: 197)

Sam'al Krallığının siyasî tarihi hakkındaki bilgilere Asur krallarının sefer kayıtlarının yanı sıra (Saggs, 1984: 2-316) Urartu Krali Yazıtları (Payne, 2006: 21-351) ile bu krallığın yöneticilerine ait yazıtların bir arada değerlendirilmesi yoluyla ulaşılmıştır (Demirel, 2015: 49-106). Arami kavimlerine dair ilk bilgilere, Asur kralı I.Tiglat-Pileser'e (MÖ 1114-1076) ait çivi yazılı belgelerde rastlanılmıştır (N. Yıldırım, 2016b: 124). Kuzey Mezopotamya, Güney Suriye ve Kuzey Suriye bölgelerinde Hitit İmparatorluğunun dağılmasından sonra yaşanan siyasî boşluktan yararlanan Arami kavimleri Yakındoğu'daki askerî ve politik gelişmelere yön veren şehir devletleri kurmayı başarmıştır. Arami kavimleri tarafından sürdürülen devletleşme süreci daha sonraki dönemlerde Kuzey Suriye topraklarında daha ileri seviyelere ulaşmıştır. Kilamuva (MÖ 840-810) tarafından kaleme alınan yazıt, Sam'al hanedanlığının kuruluşunu aktaran bir belge niteliğinde olmuştur. Buradan Sam'al Krallığın kurucusu olarak kabul edilen (Özyar, 2005: 20) Gabbar'dan (MÖ 900-880) sonra Bānihu (mBa-ni-ú) (MÖ 880-870) adlı kişinin başa geçtiği anlaşılmıştır. Onun oğlu Hayyān (MÖ 870-850) (N. Yıldırım, 2016b: 127) ise Kilamuva'nın babasıdır. Ancak Kilamuva'dan önce kardeşi (Özyar, 2005: 20) Ša-īl (MÖ 850-840) (N. Yıldırım, 2016b: 127) Sam'al ülkesini yönetmiştir. MÖ 9. yüzyıl boyunca Asur kralı III. Salmanasar Dönemi'ne ait yazılı belgelere göre Hayyān'ın başında olduğu Sam'al bu dönemlerde Asur karşıtı koalisyon hareketlerinin içerisinde yer almıştır (Khurt, 2010: 142-143). Asur kralının kuzeye düzenlediği seferler esnasında bu krallığı da vergi ödemek zorunda bırakmıştır (Özyar, 2005: 20). Ele geçirilen yazılı kaynaklardan, Sam'al ülkesine dair şöyle bir kral listesi oluşturulmuştur:

MÖ 900-880 Gabbar

MÖ 880-870 Bānihu (mBa-ni-ú)

MÖ 870-850 Hayyān

MÖ 850-840 Ša-īl

MÖ 840-810 Kilamuwa

MÖ 810-790 Qarli

MÖ 790-750 Panamuwa I

MÖ 750-745 Bar-Šūr

MÖ 740-733 Panamuwa II

MÖ 733-713/1 Bar-Raqqāb (N. Yıldırım, 2016b: 127-128).

Sam'al kralı Kilamuwa, bölgesinde bulunan diğer krallıkların saldırıları karşısında dönemin en güçlü politik ve askerî gücü olan Asur'un korumasını elde etmek için çeşitli arayışlara başlamıştır. Örneğin Kilamuwa kendi yazıtında, Danuna (Adana) kralına karşı Asurları yardıma çağırıldığını ifade etmiştir. Bahsi geçen Kilamuwa'ya ait bu yazıt, Sam'al Krallığıyla ilgili bilgi veren Asur kaynakları dışında, Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarındaki yerel politik güçlerin arasında yaşanan siyasî çekişmelere farklı bir bakış açısı getirmiştir. Sam'al kralının yardım çağrısıyla kastettiği muhtemelen III. Salamanasar'ın Que'ye (Çukurovaya) MÖ 839, 834 ve 833 yıllarında düzenlediği seferler olmuştur. MÖ 8. yüzyılda Asur krallarının, Fırat'ın batısında kalan bölgelere yönelik politikaları, askerî işgallere dayalı sömürü şeklinde farklılaşmaya başlamıştır. Asur'da meydana gelen bu politika değişikliği muhtemelen bu krallığın askerî güç olarak zirveye ulaşmasıyla bağlantılı olmuştur (Özyar, 2005: 20).

Sam'al Krallığının askerî, siyasî ve politik durumuyla ilgili detaylı bilgilere ulaştığımız Asur kralı III. Salmanasar'ın ilk saltanat yılındaki sefer kayıtlarına göre: Asur kralının Gurgum'dan sonraki hedefi Sam'al idi. Bunun dışında Sam'al'da ele geçen yazıtlardan birinde yer alan ifadelerle göre bu kent devletinin kuzey komşusu daha önce de ifade ettiğimiz gibi Gurgum ülkesi idi. Aynı kaynakta, bu kent devletinin, Kilikya bölgesinin önemli askerî güçlerinden biri olan Que ülkesinden gelebilecek saldırılara karşı savunmasız olduğu belirtilmiştir. Yazılı kaynaklarda geçen bu not, Sam'al'ın bir başka komşusunun Que olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Que Krallığı'nın Sam'al'a yönelik saldırgan tavrı, sanılanın aksine Anadolu ve Kuzey Suriye bölgelerinde bulunan yerel politik güçler arasında

her zaman için askerî ve siyasî birlikteliğin olmadığını göstermiştir (Işıklı, 1998: 66–67). Ele geçen bütün veriler Sam'al'ın, Kilikya'nın doğusunda, Amanosları aşan geçitlerin sonunda yer aldığını kanıtlamıştır (Hawkins, 1995: 87-101).

Zincirli'ye yakın Gerçin mevkiinde Sam'al Krallığı'na ait başka bir stelde ise, bu döneme ait herhangi bir askerî ve siyasî olay anlatılmamakla beraber, Ya'idi kralları olarak Qaral ve oğlu Panamuwa'nın adları geçmiştir. Bu adlardan Panamuwa, Zincirli'deki yazılı metinlerde, (Dinçol, 1982: 127) kral Bar-Raqqāb (N.Yıldırım, 2016b: 127-128) ise Arami dilindeki yazıtlarda karşımıza çıkmıştır. Bu yazıtta, bölgedeki diğer krallıkların saldırıları sonucunda Sam'al ülkesinin yaşadığı birtakım sorunlardan bahsedilmiştir. Sam'al Krallığının her defasında kendi bölgesinde bulunan diğer krallıkların saldırılarına uğraması bu krallığın bölgedeki diğer krallıklara göre askerî ve politik olarak daha zayıf olmasıyla açıklanabilir. Ayrıca bölgede ele geçirilen Sam'al ülkesine ait bu yazıttan Asur egemenliğinin kabulü sonucunda bölgedeki diğer güçlere karşı korunmanın elde edilmesiyle Sam'al'ın yeniden refah ve mutluluk dönemlerine dönüldüğü anlatılmıştır. Bu yazıtın yardımıyla Sam'al krallarının bir bölümü daha belirlenmiştir (Dinçol, 1982: 127). Bunlar: I. Panamuwa, Bar-Şūr ve II. Panamuwa'dır (N. Yıldırım, 2016b: 127-128). Bu yazıtta göre Sam'al kralı II. Panamuwa, Asur kralı III. Tiglat-Pileser Dönemi'nde Asur hâkimiyeti altına girmiştir (Dinçol, 1982: 127).

Bu yazıttan I. Panamuwa, ve Bar-Şūr, II. Panamuwa ve Bar-Raqqāb (N. Yıldırım, 2016b: 127-128) ile süren hanedanlar kuşağından ve Sam'al'da kanlı taht çekişmelerinin meydana geldiğine dair politik bilgilere de ulaşılmıştır. Sam'al ülkesindeki taht kavgaları sonucunda Bar-sur öldürülmüş; II. Panamuwa ise Asur ülkesine kaçarak hayatını kurtarmıştır ve MÖ 743–740 yıllarında III. Tiglat-Pileser'in bölgeyi kontrol altına almasından sonra (Özyar, 2005: 20) II. Panamuwa (N. Yıldırım, 2016b: 127-128), Sam'al'ın başına getirilmiştir (Özyar, 2005: 20). Daha sonra Panamuwa (N. Yıldırım, 2016b: 127-128) müttefiki olduğu Asurlular ile beraber MÖ 733–732 yıllarında Asur'un kuzeydeki çıkarlarını korumak adına Asur ordusu ile birlikte Şam kuşatmasında savaşırken hayatını kaybetmiştir (Özyar, 2005: 20). Ancak Panamuwa'nın ölümünden sonra gerek kuzey bölgelerinde gerekse Sam'al üzerindeki Asur'un politik, askerî ve ekonomik etkisi her yönüyle devam etmiştir. Çünkü ölen Sam'al kralının yerine yine III. Tiglat-Pileser tarafından (Özyar, 2005: 20-22) Bar-Raqqāb getirilmiştir. Asur'un başta Sam'al olmak üzere kuzey bölgelerinde bulunan yerel krallıkların taht değişikliğine doğrudan müdahale etmesi, bölgedeki çıkarlarını korumak adına olmuştur. Bar-Raqqāb Dönemi'nde (N. Yıldırım, 2016b: 127-128) yaptırılan kabartmalara ve yazıtlara

bakılırsa, ülkede bolluk ve bereket hâkim olmuştur (Özyar, 2005: 20-22). Aslında Asur'un kuzey bölgelerinde bulunan yerel politik güçler için ekonomik olarak iyi bir seviyede olmak çok da avantajlı bir durum değildi çünkü ekonomik olarak iyi bir seviyede olmak, aslında daha fazla Asur saldırılarına maruz kalmak anlamına gelmekteydi (Grayson, 1976: 1-211). Bar-Raqqāb'in (N. Yıldırım, 2016b: 127-128) siyasî akıbetinin ne olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz, ancak Asur kaynaklarına göre MÖ 681 yılında Sam'al, Asurlu bir vali tarafından yönetilmiştir ve iç kale de bulunan Assur-aha-iddin Steli de bu durumu kanıtlamıştır (Özyar, 2005: 20-22).

Hitit İmparatorluğunun dağılmasından sonra Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında ortaya çıkan yerel politik güçler belli dönemlerde Asur tarafından yenilgiye uğratılmış, ülkeleri yağmalanmış ve vergi ödemek zorunda bırakılmıştır (Kurt, 2009: 327-337). Ancak III. Tiglat-Pileser'in Asur tahtına geçmesiyle birlikte söz konusu bu güçler, modern çağda emperyalist olarak tanımladığımız Asur politikaları ile kendilerini kalıcı işgal altında bulmuşlar (Wise Bauer, 2013: 391-398) ve Asur'un tayin ettiği idareciler tarafından yönetilerek yaşamak zorunda kalmıştır. Bütün bunların yanında Asur, uyguladığı geniş kapsamlı sürgünlerle yerleşik halkları farklı bölgelerde iskâna zorlayarak bu bölgeleri Asurlaştırmaya çalıştı (Sagona & Zımansky, 2015: 257-280). Fakat Asur kralları tarafından kuzey bölgelerindeki yerel politik güçlere karşı uygulanan sömürüye dayalı politikalar, bu bölgelerde Asur'a karşı önemli ittifakların kurulmasına neden olmuştur (Çilingiroğlu, 1994: 86-87).

II. Sargon Dönemi'nde (MÖ 722-705) Bar-Raqqāb'ın yerine Asurlu bir yönetici oturmuştur. Bu duruma dair en önemli arkeolojik kanıt ise Sam'al'e 20 km uzaklıkta bulunan Sakçagözü kazılarında gün yüzüne çıkarılmış ve Sam'al krallarına ait olduğu düşünülen bir saraya ulaşılmıştır. Saray kalıntıları arasında bulunan Milid (Malatya) Kralına (Mutallu) ait olan heykelin, daha küçük boyutlardaki benzerinin ele geçirilmesi; II.Sargon'un kendisine yardım eden Milid Kralı Mutalluya, Sakçagözü ve civarını verdiğini düşündürmektedir. Kuzey bölgelerinde Asur'a askerî, siyasî ve ekonomik olarak yardım eden yerel beylerin, Asurlu yöneticiler tarafından ödüllendirilmesi geleneği, Asur tarafından Yakınoğu'da sıklıkla uygulanan politikalarındandı. Sam'al kazıları, Bar-Raqqāb Sarayı'nın muhtemel bir yangınla sona erdiğini ortaya çıkarmıştır. MÖ 681-669 yılları arasında Asur kralı olan Asarhaddon'un hükmettiği dönemde Sam'al, vassal bir krallık görünümünü sürdürmüş ve Asurlu valilerce yönetilmiştir. Sam'al kazıları neticesinde II.Sargon'a ait olduğu düşünülen tahrip olmuş bir stel ve Asarhaddon'a ait bir stel bulunmuştur (N. Yıldırım, 2016b: 127).

Asur krallarının başta Sam'al olmak üzere Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında bulunan yerel politik güçler üzerinde egemenlik kurmak istemesinin başlıca nedeni, bu güçlerin sahip oldukları hammadde kaynakları ve özellikle Sam'al'ın coğrafi konumu idi. Çünkü Amanos Dağlarından güneye inen ve Bahçe Geçidi ile Anadolu'ya giren ticaret yollarının bu bölgede yer alması ve bu coğrafyanın kontrol altına alınması Asur için her zaman hayati bir önem arz etmiştir. Bu yüzden Sam'al'ın denetim altına alınması Asur için, bölgenin zengin altın ve gümüş madenlerine egemen olmanın yanı sıra kuzey bölgelerinde oluşturulan Asur karşıtı ittifakların hemen hemen tamamında yer alan Tabal Krallığının da denetim altına alınması demektir. Ayrıca Tabal ülkesinin denetim altına alınması, Asur için kuzey bölgelerinde ciddi bir stratejik üstünlük kurmak anlamına gelmekteydi (Çilingiroğlu, 1994: 87). Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarındaki yerel politik güçleri bekleyen son Sam'al için de geçerli olmuştur. Nitekim bu krallık da işgal altında kendi benliğini yitirip tarihe karıştı. Ancak bu krallık tarafından da kullanılan Arami dili bölgede uzun yıllar konuşulmaya ve farklı devletler tarafından kullanılmıştır (Özyar, 2005: 22).

3. Sakçagözü Krallığı

Çalışma alanımızda bulunan bir diğer yerel politik güç olan Sakçagözü Krallığı, İslahiye'de (R.Yıldırım, 2011: 158). Zincirli höyüğün kuzeydoğusunda Keferdiz köyü yakınlarında (Memiş, 2011: 185) ortaya çıkarılan bir yerleşme alanıdır. Söz konusu yerleşim alanında ele geçirilen eserler üzerinde yazı olmadığından bu krallığın antik adı bilinmemektedir (R.Yıldırım, 2011: 158). Sakçagözü Krallığı, Gaziantep coğrafyasındaki Hitit kültürünü temsil eden yerel politik güçlerden biridir. Burada yapılan çalışmalarda birçok kabartma ve heykel ortaya çıkarılmıştır (Kınal, 1987: 244). Sakçagözü'nde ele geçirilen kuş adamlar, geleneksel Hitit sanatına dair yeni özellikler ortaya koymuştur (Üngör, 2011: 143-144). Kargamış'ta bulunan kapalı ağızlı kuş adamlar heykellerine göre (Akurgal, 2014: 139) Sakçagözü'nde ele geçirilen kuş adam heykelleri çok daha zengin özelliklere sahiptir. Bahsettiğimiz kuş adam heykellerinde ağızlar açık, dil dışarıda, alt gaga aslan çenesi olmuş, enseler ise bir at yelesi ile süslenerek bu eserlere üstün bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Hitit detayları ile birlikte Asur etkisinin de görüldüğü Sakçagözü kuş adamları, Hellen vazo ressamı tarafından da tam anlamıyla kopya edilmiştir. Sakçagözü tipindeki örnekler Urartu sanatını da etkilemiştir. Sakçagözü'nde ele geçirilen bu eserler hem Geç Hitit sanatı hakkında çok değerli bilgiler edinmemizi sağlamakta hem de dönemin sanatını mukayese etmemiz konusunda önemli ipuçlar sunmaktadır (Üngör, 2011: 143-144). Bu eserlerin birçoğu (Bahar, 2011: 223) Ankara Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Üngör, 2011: 143-144).

Sakçagözü heykelleri üzerinde Asur etkisinin görülmesi ve bu heykellerin aynı zamanda Urartu sanatını da etkilemesi, aslında Sakçagözü ülkesinin Yakındoğu coğrafyasının iki önemli politik ve askerî gücü olan Asur ve Urartu Krallıklarıyla ticarî, kültürel, politik veyahut ekonomik ilişkiler kurduğunun da kanıtıdır. Sakçagözü ülkesinin Asur'un hammadde ve insan gücü temin ettiği bölgelerden biri olan Gaziantep kent coğrafyasında kurulmuş olması Asur krallarının bu ülkeye sefer düzenlemesi veya kuzey bölgelerine düzenlediği seferler esnasında bu ülkeye uğrayıp haraç alması ya da bu ülkenin yöneticilerinden hediyeler kabul etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Hatta Sakçagözü ülkesi yöneticilerinin Asur emperyalizmine karşı oluşturulan ittifakların içerisinde yer almış olması ihtimali de bulunmaktadır. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz üzere Sakçagözü ülkesine ait kabartma ve heykellerinde görülen sanatsal zenginlik muhakkak ki bir ekonomik zenginlik sonucunda ortaya çıkan durumlar olmuştur. Bu dönem için Asur'un askerî sefer menziline yer almak ve ekonomik olarak iyi bir seviyede olmak, Asur emperyalizmiyle karşı karşıya kalmak demektir. Ancak bütün bu konularda elimizde yeterince kanıt bulunmadığından bu bilgiler teyitte muhtaç öğelerdir. Fakat ileriki dönemlerde gerçekleştirilecek arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda bu konuda daha net bilgiler ortaya çıkarılabilir.

SONUÇ

Sanayileşme anlamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en gelişmiş yerleşim alanlarından biri olan Gaziantep, bölgenin Orta Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Gaziantep'in bulunduğu coğrafi konumun bölgesel ve uluslararası anlamda geçiş noktalarında yer alması ve şehrin coğrafyasının beşerî faaliyetler açısından uygunluğu, kentin yerleşme tarihinin Paleolitik Çağ'a kadar inmesine neden olmuştur. Paleolitik Çağ'dan Demir Çağlara kadar geçen bütün zaman dilimleri boyunca Gaziantep coğrafyası kesintisiz olarak yerleşimlere ve beşerî faaliyetlere sahne olmuştur. Hititlerin tarih sahnesinden çekildiği MÖ 2. binli yılların sonlarında Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyalarında yeni askerî ve politik oluşumlar ortaya çıktı. Geç Hitit Krallıkları adını verdiğimiz yerel politik güçlerle birlikte Gaziantep coğrafyasındaki insanî hareketlilik daha da arttı. Örneğin Gaziantep coğrafyasına lokalize edilen Kargamış ve Sam'al gibi yerel politik güçlerle birlikte bu bölgedeki askerî ve ekonomik hareketlilik, artık farklı yönde evrilmeye başladı. Çünkü insan gücü ve hammadde kaynakları açısından dışarıya bağımlı olan Mezopotamya kökenli Asur, hammadde ve insan

gücü ihtiyacını karşılamak için sürekli olarak Gaziantep coğrafyasının da içerisinde yer aldığı kuzey bölgelerine askerî seferler düzenlemeye başladı. Diğer taraftan ise liderliğini Yakındoğu coğrafyasının diğer bir önemli askerî gücü olan Urartu Krallığının yaptığı ve içerisinde Kargamış ve Sam'al'ın yanı sıra Anadolu ve Kuzey Suriye coğrafyasındaki diğer politik güçlerin yer aldığı Asur karşıtı koalisyonlar Demir Çağlarda, Gaziantep'in politik coğrafyasını şekillendiren en önemli unsur olmuştur. Asur ve söz konusu Asur karşıtı koalisyonlar arasında gerçekleşen mücadele, Gaziantep coğrafyası özelinde Demir Çağlarda Anadolu ve Kuzey Suriye'nin politik coğrafyasını şekillendiren Yakındoğu'daki en önemli tarihsel faktör olmuştur. Gaziantep coğrafyasındaki (belki de) en önemli politik güç olan Kargamış ülkesi, Hitit İmparatorluğunun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Doğu-Güneydoğu Anadolu, Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye coğrafyalarında ortaya çıkan yerel politik güçler arasında gerek Hitit kültürünü temsil etmesi itibariyle gerekse Asur'la kurduğu politik ve ekonomik münasebetlerden dolayı sürekli ön planda olmuştur. Ayrıca Anadolu ve Akdeniz kıyıları ile ticaret yapabilecek ayrıcalıklı konumu ve Kuzey Suriye ile Anadolu arasındaki kervan yollarının kavşak noktasında yer alması, Kargamış Krallığı için oldukça anlamlıydı. Sam'al ülkesi özeline baktığımızda ise karşımıza Asur karşıtlığının yanı sıra bu ülke yöneticileri tarafından yaptırılan ve dönemin şartlarına göre görkemli sayılabilecek mimarî yapılar, bu ülkeye ait yazılı kaynaklar ve ekonomik olarak iyi şartlara sahip olmak gibi bu krallığa dair ortaya çıkan spesifik bilgilerdir. Gaziantep kentinin tarihî coğrafyasına katkı sağlayan bir diğer yerel politik güç olan Sakçagöz Krallığının ise gerek Hitit kültürünü temsil etmesi gerekse bu krallığın geride bıraktığı kabartma ve heykeller, dönemin Geç Hitit sanatına dair önemli veriler ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

AKURGAL, Ekrem (2014). *Anadolu Uygarlıkları*, I. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.

AKURGAL, Ekrem (2015). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, I. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları.

ARINÇ, Kenan (2013). *Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin İç Bölgeleri*, 2. Baskı, Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi.

ATALAY, İbrahim & MORTAN, Kenan (2011). *Resimli ve Haritalı Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

BAHAR, Hasan (2011). *Eskiçağ Uygarlıkları*, 2. Baskı, Konya: Kömen Yayınları.

BRYCE, Trevor (2012). *The World of The Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford: Oxford University Press.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan (1984). *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

ÇİLİNGİROĞLU, Altan (1994). *Urartu Tarihi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

DEMİREL, Cengiz (2015). *Geç Hitit Şehir Devletleri'nden Sam'al*, Ankara: Kitap & Cafe Serüven.

DİAKOV, V. & KOVALEV, S. (2010). *İlkçağ Tarihi*, 1. Cilt, 2. Baskı, Çeviren: Özdemir İnce, İstanbul: Yordam Kitap.

DİNÇOL, A. M. (1982). “Geç Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, I. Cilt, İstanbul: Görsel Yayınlar.

DİNÇOL, Ali M. (1982). “Geç Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, I. Cilt, İstanbul: Görsel Yayıncılık.

DUYMUŞ FLORIOTI, H. Hande (2016). *Eski Yakındoğu Üzerine Notlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

GRAYSON, Albert Kirk (1976). *Assyrian Royal Inscriptions: From Tiglath-Pileser I to Ashur-nasir-apli II, Part 2*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

GÜNGÖR, Yüksel (2014). *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

HAWKINS, J.D. (1995). “The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia”, *Neo Assyrian Geography*, (Edt. M. Liverani), Roma: Università di Roma “La Sapienza”.

IŞIKLI, Mehmet (1998). *Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

KAYA, Mehmet Ali (2011). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi ve Uygarlıkları*, 2. Baskı, 2. Cilt, İzmir: İlya Yayınevi.

KINAL, Füzulan (1987). *Eski Anadolu Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KONYAR, Erkan (2008). “MÖ I. Binyılda Kahramanmaraş Gurgum Krallığı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 180, Cilt 30, İstanbul: Tarih Vakfı.

KONYAR, Erkan (2010). “İlk Tunç Çağı’ndan Orta Demir Çağı’na Kahramanmaraş”, *Dağların Gazeli Maraş*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KÖROĞLU, Kemalettin (2011). *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

KUHRT, Amelie (2010). *Eski Çağ’da Yakındoğu*, 2. Baskı, Cilt II, Çeviren Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

KURT, Mehmet (2007). *Yazılı Kaynaklara Göre M.Ö. I. Binde Mezopotamya-Anadolu İlişkileri*, Ankara: Murat Kitabevi.

KURT, Mehmet (2009). “Yeni Asur Devleti’nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası”, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları.

KURT, Mehmet (2009). “Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

KURT, Mehmet (2010). “II. Sargon Devri Kaynakları Işığında Güney Anadolu ve Toros Dağları Bölgesi”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29 Sayı: 48, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

LLOYD, Seton (2007). *Türkiye’nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, Çeviren: Ender Varinlioğlu, 21. Basım, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

LUCKENBİLL, Daniel David (1926). *Ancient Record of Assyria and Babylonia*, Chicago: The Universty of Chicago Press.

MALLOWAN, Max Edgar Lucien (1966). *Nimrud and Its Remains*, 2. Cilt, London.

MEMİŞ, Ekrem (2011). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

MEMİŞ, Ekrem (2012). *Eskiçağda Mezopotamya: En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu’nun Yıkılışına Kadar*, 2. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

MİEROOP, Marc Van De (2006). *Antik Yakındoğu’nun Tarihi İÖ 3000-323*, Ankara: Dost Kitabevi.

ÖZYAR, Aslı (2005). “Sam'al (Zincirli)”, *Arkeo Atlas*, Sayı 4, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama.

PAYNE, Margaret R. (2006). *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

PEKER, Hasan (2011). “Karkamış Krallığı”, *Arkeo Atlas Özel Sayısı*, I. Cilt, İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A. Ş.

RADNER, Karen (2012). “Asurlular-Urartular”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, İstanbul: Pasifik Ofset.

RADNER, Karen (2015). *Ancient Assyria: Avery Short Introduction*, Oxford: Universty Press, New York.

RADNER, Karen (2017). “Economy, Society, and Daily Life in the Neo-Assyrian Period”, *A Companion to Assyria (Malden MA 2017)*, Edited by Eckart Frahm, New Haven: Willey Blackwell.

REYHAN, Esmâ & CENGİZ, Tülin B. (2015). *Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları*, Ankara: Grafiker Yayınları.

SAGGS, H. W. F. (1984). *The Might That was Assyria*, London: SIDGWICK & JACKSON.

SAGONA, Antonio & ZIMANSKY, Paul (2009). *Ancient Turkey*, London and New York: Routledge.

SAGONA, Antonio & ZIMANSKY, Paul (2015). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri: MÖ 1.000.000 – 550*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

SEVİN, Veli (2003a). *Anadolu Arkeolojisi*, 3. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

SEVİN, Veli (2003b). “Geç Hitit Beylikleri”, *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi: Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

SEVİN, Veli (2014). *Yeni Assur Sanatı II: Asur Resim Sanatı*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

SÖNMEZ, Mehmet Emin (2016). “Gaziantep Coğrafyası”, *Şehr-i Ayntab-ı Cihan Gaziantep: Gaziantep Kültür Değerlerinin Araştırılması Projesi*, Gaziantep: T. C. Gaziantep Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

UMAR, Bilge (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

ÜNAL, Ahmet & GİRGİNER, K. Serdar (2007). *Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya*, Tarih ve Arkeoloji, İstanbul: Homer Kitabevi.

ÜNGÖR, İbrahim (2011). “İslahiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8/Sonbahar, Kars: Kafkas Üniversitesi Yayınları.

ÜNGÖR, İbrahim (2015). “Louvre Müzesinde Bulunan Gaziantep Yöresine Ait Hitit-Geç Hitit Eserleri”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3).

VAN DE MIEROOP, Marc (2006). *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*, Ankara: Dost Kitabevi.

VAN DEN HOUT, Theop P. J. (2013). “Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, Editörler: Meltem Doğan Alparslan – Metin Alparslan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

WISE BAUER, Susan (2013). *Antik Dünya: İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, 1. Baskı, Çeviren: Mehmet Moralı, İstanbul: Alfa Tarih.

YILDIRIM, Ercüment (2017). *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler Krallar Kahramanlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

YILDIRIM, Nurgül (2010a). “Anadolu'da Bulunan Yeni Asurca Belgeler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 48, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

YILDIRIM, Nurgül (2016b). “Demir Çağında Anadoludaki Aramilerin Politik Coğrafyası”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Volume 6.

YILDIRIM, Recep (2000). *Başlangıçtan Aydınlanma Dönemine Kadar Uygarlık Tarihi*, İzmir: Tübitay Yayınları Ltd. Şti.

YILDIRIM, Recep (2011). *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, İzmir: Yıldız Yayınları.

ZIMANSKY, Paul (2011). “Urartu ve Çağdaşları”, *Urartu: Doğu'da Değişim*, Editörler: Kemalettin Köroğlu – Erkan Konyar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TARİHİ KENTSEL PEYZAJLARIN KORUNMASINDA YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ**Yrd.Doç.Dr. Aysun TUNA**İnönü Üniversitesi, aysun.tuna@inonu.edu.tr**Prof. Dr. Bülent YILMAZ**İnönü Üniversitesi, bulent.yilmaz@inonu.edu.tr**ÖZET**

İnsan yaşamının izlerini taşıyan tarihi peyzajlar, sahip oldukları geçmişin bilgi kaynaklarını bugüne taşıyarak uygarlıkların kültürel belleklerini oluşturmaktadır. Tarihi peyzajların korunması kent kültürünün korunmasına ve dolayısıyla sürdürülebilir kentlerin oluşmasına katkı sağlamaları bakımından oldukça önemlidir. Kentsel tarihi peyzajların korunması kapsamında mevcut uluslararası enstrümanlarda belirtilen standartlar ve belirlenen ilke ve prensiplerin yanı sıra sürdürülebilir kalkınma ilkesinin mevcut kaynakların korunması ile sağlanabileceğini vurgulayan UNESCO tarafından 2011 yılında benimsenen tarihi kentsel peyzaja dayalı yaklaşımda; koruma ve yönetimde yerel yönetimlerin aktif olarak yer aldığı, yerel ve bölgesel birçok aktörün ve sivil inisiyatifin birlikte sürecin bir parçası olmasında bir omurga görevine sahip olduğu belirtilmektedir. Çağdaş koruma anlayışı çerçevesinde geçmişin bugüne bıraktığı mirasların korunmasında yerel yönetimler önemli rol üstlenmektedirler. Uluslararası ölçekte kültürel varlıkların korunmasında merkeziyetçi yönetim mekanizmasının işlerliğinin sorgulanarak, koruma ve yönetim sorumluluğunun önemli oranda yerel yönetimlere bırakıldığı bilinmektedir. Türkiye’de ise, kentsel nüfus artışı ve buna bağlı olarak gelişen kentsel yaşam ile ilgili taleplerin artması ile tarihi peyzajları koruma uygulamalarını zorlaştıran durumların ortaya çıkmış, akabinde “yerel yönetimleri ön plana çıkarma” görüşü benimsenerek, yasal düzenlemeler ile birçok sorumluluk yerel yönetimlere verilmiştir.

Bu bildiriye; Türkiye’de tarihi çevre koruma kapsamında yapılan uygulamalar çerçevesinde Tarihi Kentler Birliği’ne üye belediyeler arasında kültür mirasını koruma çalışmalarını teşvik etmek amacı ile 2002 yılından bugüne kadar devam eden “Tarihi Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarını Özendirme” yarışmaları incelenerek, yerel yönetimlerin tarihi kentsel peyzajı koruma yaklaşımlarının ortaya konulması hedeflenmektedir. Elde edilen bulgular kapsamında Türkiye’deki tarihi kentsel peyzajın korunması ve yönetimi ile ilgili öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarihi peyzajlar, yerel yönetim, tarihi çevre koruma

GİRİŞ

Toplumların kültürel belleğini oluşturan tarihi çevreler, sahip oldukları sosyo-kültürel ve mekânsal geçmişleri ile çağın getirdiği kontrolsüz yapılaşma baskısı ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Dünya’da nüfusun ve ekonominin yığıldığı kentler başta olmak üzere bugün tüm yerleşmelerdeki temel sorunlardan biri, kentin geçmişinden biriktirerek getirdiği sosyo-kültürel ve mekânsal topoğrafyasıyla yeni dönem gelişmelerinin çatışmadan, ayrışmadan bütünleşememe sorunudur (Dinçer, 2012).

Bu önemli sorun karşısında kentsel ölçekte ilk adımları II.Dünya Savaşı sırasında tahrip olan Avrupa kentlerinin yeniden yapılandırılması ile gündeme gelen koruma kavramı bugün tarihi çevre koruma olgusunun, arkeolojik ve taşınır eserden taşınmaz esere, anıtsaldan sivil, tek yapıdan çevre ölçeğine ve doğal çevre ile bütünleşik kültürel peyzajlara doğru genişlediği görülmektedir. Kavramın içeriğindeki değişimin yanı sıra, koruma stratejilerinin, Yıldırım (2009)’ın belirttiği gibi müzeci ve elitist yaklaşımlardan, kent bilimsel ve toplum odaklı (urbanistic) yaklaşımlarla şekillendiğini taraf ülkeler tarafından alınan kararlar ve imzalanan sözleşmeler ile bilmekteyiz.

Alınan bu kararlardan, UNESCO tarafından 2011 yılında benimsenen tarihi kentsel peyzaja dayalı yaklaşım tarihi çevrenin korunmasında kritik öneme sahiptir. Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiye Kararı; doğal ve yapılı çevre arasındaki etkileşimde, eski-yeni kentsel dinamiklerin katmanlaşması ile “tarihi kentlerin yeni gelişmelerin öznesi olması, tarihi alanlarda çağdaş mimarinin yaygınlaşması ve buna karşı duyarlılıkların gelişmesi, ekonominin ve kentlerin rolünün değişmesinin mikro ve makro ölçekte turizm stratejileri ile gerçekleştiğinin dikkate alınması, yaşayan tarihi peyzajların korunmasında özgünlük ve bütünlük kavramlarının öne çıkması ve koruma stratejisi olarak tampon bölge kavramının kullanılması ile manevi değerler gibi unsurların benimsenmesi gerekliliğine dayanmakta ve bugünün küreselleşme dinamikleri ile başa çıkabilen yeni bir kentsel mirası koruma pratiğinin geliştirilmesini öngörmektedir.

Bu bağlamda Karar; tarihi alanların belirlenmesi, korunması ve yönetilmesi için daha geniş bir kentsel bağlam içinde fiziksel formlar, mekânsal organizasyonlar ve bağlantılar, doğal özellikler ve konumlar ile sosyal, kültürel ve ekonomik değerler arasında ilişkileri dikkate alan bir “peyzaj” yaklaşımını önermektedir. Bu yaklaşım kentsel gelişim sürecindeki yerel, ulusal, bölgesel, uluslararası kamu ve özel aktörler de dahil olmak üzere çeşitli paydaşların katıldığı politika, idare ve yönetim konularını içermekte ve “bütüncül koruma”

yaklaşımını geliştirmektedir. Belirtilen bütüncül koruma yaklaşımında aktörlerin sorumlulukları;

- Üye devletlerin tarihi kentsel mirası koruma stratejilerini tarihi kentsel peyzaj yaklaşımına uygun olarak, ulusal kalkınma politikalarına entegre etmeleri ve bu çerçevede kentsel gelişim planlarını hazırlamaları,

- Kamu ve özel sektör aktörlerinin ortaklıklar yolu ile işbirlikleri sağlamaları,

- Ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri ile uluslararası kuruluşların tarihi kentsel peyzaj yaklaşımını kendi strateji, planları ve faaliyetleri içine entegre ederek doğru uygulamaların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını sağlamaları olarak sıralanmaktadır (UNESCO, 2011).

Tavsiye kararında, kültürel mirasın bütüncül korunması sürecinde yerel, ulusal, bölgesel, uluslararası kamu ve özel aktörlerin birlikteliği vurgulanmıştır. Bu aktörlerden, yerel yönetimler; Geray (1998)'in ifadesi ile merkezîyetçi yönetimden farklı olarak yerel yaşama, yerel düzeydeki sorun ve gereksinimlerin kaynağına yakın olma üstünlüğüne sahip olması bakımından önemli bir role sahiptir.

Türkiye'de, kentsel nüfus artışı ve buna bağlı olarak gelişen kentsel yaşam ile ilgili taleplerin artması ile tarihi peyzajları koruma uygulamalarını zorlaştıran durumlar ortaya çıkmış, akabinde “yerel yönetimleri ön plana çıkarma” görüşü benimsenerek, yasal düzenlemeler ile birçok sorumluluk yerel yönetimlere verilmiştir.

Yerel Yönetimler Ve Koruma

Yerel yönetimler, bir mahalde yaşayan insan topluluklarının tarihin çok eski dönemlerinden beri, kendi yerel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi aralarında oluşturdukları, kendi kendini yönetme biçimidir. Bunun için bu sistemler halka en yakın ve demokratik kuruluşlardır. Yerel yönetimler, dünyanın birçok ülkesinde köy, kasaba, şehir, büyükşehir ve bölge teşkilatları şeklinde ve bu ölçeklerde teşkilatlanmışlardır. Bu teşkilatlar hizmet gördükleri belde veya belde halkının durumuna göre, köy, belediye, büyükşehir belediyesi, il mahalli idaresi veya bölge ölçğinde yerel yönetim birlikleri şeklinde örgütlenmişlerdir (Eryılmaz, 1997).

Bugün, dünya ölçğinde koruma yönetiminin sorumluluğunun büyük oranda merkezîyetçi yönetimden yerel yönetimlere bırakıldığı bilinmektedir. Türkiye'de de yerel yönetimler ve yerel siyasette gözlenen bu değişimde, kurumsal ve yasal düzeni zorlayan en önemli etkinin kentsel nüfus artışı, kentsel gruplardaki çeşitlenme ve kentsel yaşamla ilgili taleplerin değişen niteliği olmaktadır (Erder ve ark., 2008). Kentsel yaşam pratiklerinin

değişmesi ile birlikte koruma uygulamalarını zorlaştıran koşulların artmış ve böylelikle yerel yönetimleri ön plana çıkarma görüşü ortaya çıkmıştır. Bu nedenler ile 2000 yılından başlayan yasal düzenlemelerdeki değişiklikler ile yerel yönetimlerden büyükşehir belediyeleri, belediyeler ve il özel idarelerine önemli sorumluluklar verilmiştir.

Bu sorumluluklar, 27.07.2004 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 5226 sayılı kanun ile güncellenmiştir. Bu kanun ile birlikte 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve korumayla ilgili diğer bazı yasalarda düzenlemeler yapılmıştır. Yasal düzenleme ile yerel yönetimlere verilen yetki ve görevler ile örgütlenmeyle ilgili olarak değişiklikler aşağıda belirtilmiştir (URL 1).

Koruma, uygulama ve denetim bürolarının kurulması: Yalnızca Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın sorumluluğunda bulunan kültür ve tabiat varlıklarına ilişkin uygulamaları denetleme görevi ile ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valilikleri kapsamak üzere genişletilmiştir. Bu amaçla büyükşehir belediyeleri, valilikler ve Bakanlıkça izin verilen belediyeler bünyesinde kültür varlıkları ile ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek üzere ilgili meslek alanlarında uzmanların görev alacağı koruma, uygulama ve denetim bürolarının (KUDEB) kurulmasına karar verilmiştir. İlgili maddede bu bürolar, koruma bölge kurulları tarafından uygun görülen koruma amaçlı imar planı, proje ve malzeme değişiklikleri ile inşaat denetimi de dahil olmak üzere uygulamayı denetlemekle yükümlendirilmiştir.

Basit onarım izinlerini vermek: Taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları, bunların koruma alanları ve sit alanlarında yapılacak basit onarımların yapılabilmesi için gerekli izinlerin bünyesinde kurulmuş olan KUDEB’lerden alınacağı ve uygulama faaliyetlerinin ilgili KUDEB tarafından denetleneceği belirtilmiştir.

Koruma amaçlı imar planı onaylanmış sit alanlarında yapı izni vermek: Koruma amaçlı imar planları onaylanmış olan sit alanlarında, taşınmaz kültür varlığının bulunduğu parseller hariç olmak üzere diğer alanlardaki tüm yapı izinleri, bünyesinde KUDEB kurulmuş idareler tarafından verileceği belirtilmiştir.

Kamulaştırma uygulamalarını yürütmek: Kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler, il özel idareleri ve yerel yönetim birliklerine, tescilli taşınmaz kültür varlıklarını kurulların belirlediği işlevlerde kullanmak koşulu ile doğrudan kamulaştırma yetkisi verilmiştir.

Koruma amaçlı imar planlarını hazırlamak, onaylamak ve kurula sunmak.

Takas ve yapılanma aktarımı yapmak: Kesin yapılanma yasağı getirilen sit alanlarındaki özel mülkiyet konusu taşınmazların Hazine arazileriyle takası yerine, belediye ve il özel idarelerine ait taşınmazlarla takas edilebilmesi olanağı getirilmiştir.

Yapılanma haklarına ilişkin menkul kıymetleri düzenlemek: Kısıtlanmış yapılanma haklarının aktarım alanlarında kullanılmasını sağlayacak ve bu hakkı hamiline yazılı menkul kıymete dönüştürecek belgeler düzenlemeye, bu belgeleri hak sahiplerine vermeye ve aktarım alanlarında ruhsat vermek için bu belgeleri toplamaya belediye ve valilikler yetkili kılınmıştır.

Yönetim sorumluluğu: Yasadaki değişiklik ile belediye alanlarındaki kentsel sitler için Bakanlıkça belirlenen yönetim alanlarının ve bağlantı noktalarının korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla uygulamaya girecek yönetim planlarının taslak olarak hazırlanması veya hazırlattırılması görevi belediyelere verilmiştir. Ayrıca yönetim planını onaylayacak olan eşgüdüm ve denetleme kurullarının başkanlığını da yürütecek olan yönetim alanı başkanları, ilgili belediye tarafından belirleneceği belirtilmiştir.

Tarihi Kentsel Peyzajların Korunması Kapsamında Yerel Yönetimler Tarafından Yürütülen Projeler

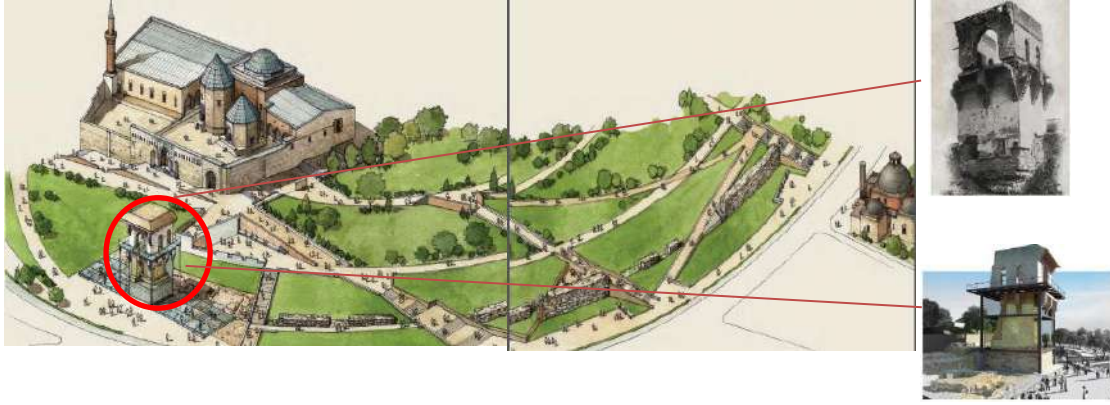
Türkiye’de tarihi çevre koruma kapsamında yapılan uygulamalar çerçevesinde Tarihi Kentler Birliği’ne üye belediyeler arasında kültür mirasını koruma çalışmalarını teşvik etmek amacı ile 2002 yılından bugüne kadar devam eden “*Tarihi Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarını Özendirme*” yarışmaları incelenerek, Türkiye’nin farklı coğrafi bölgelerinde yer alan Anadolu kentlerinin yerel yönetimlerinin tarihi kentsel peyzajı koruma yaklaşımlarının ortaya konulması hedeflenmiştir.

II.Kılıçarslan Köşkü Arkeolojik Kazı Alanı ve Kentsel Tasarım Projesi:

Anadolu’nun tarihi ve kentin kimliği açısından büyük öneme sahip olan Alaaddin Tepesi üzerinde yer alan arkeolojik sit alanının Konya’nın merkezinde bir kültür odağı haline getirilmesini amaçlayan kentsel tasarım projesi, Konya Alaaddin Tepesi üzerinde yer alan Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait buluntuların olduğu arkeolojik sit alanının düzenlenmesi ve aynı alan içinde bulunan II.Kılıçarslan Köşkü’nün koruma amaçlı olarak çelik konstrüksiyon sistemi ile desteklenerek askıya alınarak korunmasını kapsamaktadır. Koruma ilkeleri doğrultusunda köşkün ana kütesinin eski balkon düzlemi olarak tanımlanan cam taban/örtü üstünde, 1900’lerden kalan fotoğraflarda görülen veriler, belgeler doğrultusunda, varsayımsal kararlardan uzak durularak, bezemesel detaylar gözardı edilerek, kütleli ve simgesel boyutuyla yeniden canlandırılması amaçlanmıştır. Canlandırma, 1897 yılında dondurulmuştur. Canlandırmada malzeme tanımı yapılmayarak, yüzey etkisi model kavramı esas alınarak tanımlanmıştır. Köşkün kuzey duvarı üzerinde yapılacak geometrik motifler ve F.Sarre’nin çizimi temel alınarak, yazı, renk ve malzeme farklılığı olmaksızın, kabartmalı stuk (stucco) yöntemiyle cephe yüzeyinde oluşturulması planlanmaktadır.

II. Kılıçarslan Köşkü'nün doğu ve batı yönünde kalan alanlarda yapılan kazılarda Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait yapı parçaları ve sur duvarları ortaya çıkartılmıştır. Arkeolojik kazı alanı üstü, gezilebilir cam döşemeyle kapatılarak koruma altına alınarak, arkeolojik kalıntıları izleme ortamının oluşturulması hedeflenmiştir. Alaaddin Tepesi, Konya merkezinde bir kültür alanı olarak değerlendirilerek, doğal dokuda yapılacak yaya yolları ve meydanların tasarımında, tepenin doğal eğimi kullanılarak, yaya rampaları ve merdivenlerle ulaşım sağlanması planlanmıştır.

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan kentsel tasarım projesi, arkeolojik sit alanının korunurken kent merkezinde kamusal niteliği yüksek bir rekreasyon alanı oluşturabilme ve yeşil alan- açık hava müzesinin uyum içinde çözümlene özelliği ile Tarihi Kentler Birliği tarafından 2014 yılı "Koruma Büyük Ödülü"ne uygun görülmüştür (TKB&ÇEKÜL, 2014).

Şekil 1. II.Kılıçarslan Köşkü Arkeolojik Kazı Alanı Çevre Düzenleme Projesi,
II.Kılıçarslan Köşkü Canlandırılması (TKB & ÇEKÜL, 2014)

Halepli Bahçe - Kızılkoyun Fikir Projesi, Samsat Kent Meydanı - Karakoyun Deresi Kentsel Tasarım Projesi:

Proje alanı, Şanlıurfa kentinin tarihi dokusu içinde kentsel çekim merkezi olan Balıklı Göl ile Bediüzzaman Mezarlığı'na doğru uzanan aksı kapsamakta, bu bakımdan kentin iki tarihi odağını birbirine bağlamaktadır. Kızılkoyun Sırtları, bir bölümü yıkık durumda, çoğu niteliksiz, yaklaşık beş yüz adet yapının bulunduğu bir alandır. Bu alanda, büyük bölümü yapıların altında kalan 70 adet mağara bulunmaktadır (Şekil 2). Kentsel tasarım projesi, Halepli Bahçe Arkeopark alanı ile de ilişki kurarak, yaya kullanımına dönük merkezi bir aks oluşturmaktadır. Proje gösteri ve toplanma alanları ile de desteklenmiştir. Proje bir yandan Samsat Kent Meydanı ve dere kenarında bir kamusal alan oluşturmayı, öte yandan uzun yıllar ihmal edilmiş olan Karakoyun Deresinin yamaçlarını rekreasyon amaçlı yeniden düzenlemeyi

amaçlamaktadır. Kurtuluş Müzesi, Millet Han, Jüstinyen Su kemeri ve tarihi Millet Köprüsü gibi kent kimliği açısından önemli yapılar, kent meydanı ile birbirine bağlanmakta, Samsat Kent Meydanı önemli bir odak haline gelmektedir. Ayrıca bölgenin en önemli tarihi köprülerini barındıran Karakoyun Deresinin yamaçlarının temizlenmesi ve rekreatif amaçlı olarak yeniden kullanıma açılması önerilmiştir (TKB & ÇEKÜL, 2012).

Kentin tarihsel kimliğinin önemli bir parçası olan mağaraların korunması ve rekreasyon alanına dönüştürülmesini ve kentte bir arkeoparkın da içinde yer aldığı önemli bir kamusal aks tanımlanmasını sağlayan, yine kent kimliğinin simge yapılarını bir meydan çevresinde birbirine bağlayan ve yıllarca ihmal edilmiş bir derenin yamaçlarını kamusal alan olarak düzenleyen iki proje nedeniyle Şanlıurfa Belediyesi, 2012 yılında “Proje Ödülü” ‘ne uygun bulunmuştur (Şekil 3). Proje ile bu mağaralar rekreasyonel alan olarak işlevlendirilerek, rampalar ve seyir terasları ile birbirine bağlanmıştır (TKB & ÇEKÜL, 2012).

Şekil 2. Kızılkoyun Sırtlarında yer alan mağaralar (TKB & ÇEKÜL, 2012)

Şekil 3. Halepli Bahçe - Kızılkoyun Fikir Projesi, Samsat Kent Meydanı - Karakoyun Deresi Kentsel Tasarım Projesi (TKB & ÇEKÜL, 2012)

Tarihi Alanların Düzenlenmesi Projesi (Lüleburgaz): Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, Taş Köprü, Sur Kalıntıları, Kadı Ali Camisi ve Zindan Baba Türbesi gibi, kentin en önemli anıtsal binalarının bulunduğu tarihi merkezde, Lüleburgaz Belediyesi tarafından

koruma amaçlı bütüncül bir masterplan önerisi hazırlanmıştır. Öneri masterplan ile belirtilen dini-kültürel ve askeri yapılar arasında tarih ve kültür koridoru oluşturarak kentin sosyal, kültürel ve rekreasyonel gereksinimlerini karşılanması amaçlanmaktadır. Cephe düzenlemeleri önerisi ile kültürel yapıların görünürlüğünün artırılması, kent mobilyaları ve aydınlatma elemanları ile tarihi dokuya uygun sokak silüeti oluşturmak masterplan proje önerisinin amaçları arasında yer almaktadır. Proje kapsamında; kültürel yapıların çevre düzenlemeleri, kıyı alanların ıslahı, gezi güzergahları, bisiklet ve park alanları uygulamalarının yapılması hedeflenmektedir (Şekil 4).

Lüleburgaz Belediyesi'nin Tarihi Alanlar Düzenleme Projesi; kent merkezindeki anıtsal binaları, arkeolojik kalıntıları, doğal mirası, ticaret ve konut dokusunu bir arada ele alan bütüncül yaklaşımı; gelecek yıllarda devam edecek koruma çalışmalarına yol gösterici kılavuz niteliğinde olması nedeniyle Tarihi Kentler Birliği tarafından 2016 yılında "Proje Ödülü" verilmiştir (TKB & ÇEKÜL, 2016).

Şekil 4. Lüleburgaz kent merkezi tarihi alanların düzenlenmesi projesi master plan önerisi, anıtsal yapıların çevre düzenleme proje önerileri (TKB & ÇEKÜL, 2016)

SONUÇ

Çalışmada, tarihi kentsel peyzajların korunması kapsamında mevcut uluslararası enstrümanlarda belirtilen standartlar ve belirlenen ilke ve prensiplerin yanı sıra sürdürülebilir kalkınma ilkesinin mevcut kaynakların korunması ile sağlanabileceğini vurgulayan UNESCO tarafından 2011 yılında benimsenen tarihi kentsel peyzaja dayalı tavsiye kararı ve bu karara dayalı yaklaşımda yerel yönetimlerin rolü vurgulanmıştır. Her biri farklı kültür katmanına sahip Anadolu kentlerinde uygulanan koruma-yenileme çalışmaları kapsamında ilgili yerel yönetimlerin koruma stratejileri ortaya konmuştur. İncelenen tarihi çevre yenileme projeleri kapsamında, tarihi kent dokularını korumada sürekliliğin sağlanması ve çağdaş yaşam standartlarına ulaştırılmasında kurumlar arası diyalogun geliştirilmesi ve ortak çalışma bilincinin oluşturulmasının önemi görülmektedir. Özellikle, sürdürülebilir korumada yerel yönetimlerin sorumluluk alması ve bu çerçevede sahip oldukları kaynaklar ve yetkiler ile uluslararası ölçekte tarihi kentlerin korunmasında etkin rol oynayan birliğin buluşması sonucu ortaya çıkan projelerin bilimsel güvenilirliğini de arttırmaktadır. Aynı zamanda birlikte çalışma kültürü, korumada etkin rol oynayan yerel yönetimlerin ilgili personellerinin bilinçlendirilmesi ve eğitimi ile korumadaki yanlış ve tahripkâr uygulamalarının önüne geçileceği ve bilimsel ilkeler çerçevesinde yaklaşımların oluşmasını destekleyeceği düşünülmektedir.

İncelenen başarılı iyi uygulama örnekleri dışında, bugün kültürel değerlere sahip olan ancak çöküntü alanlara dönüşmüş, gayrimenkul sektörü için bir rant haline gelerek kimliklerini kaybeden ya da bilimsel olmayan yöntemler ile yapılan koruma müdahaleleri ile tahrip olan tarihi çevrelerin yoğunlukta olduğu bilinmektedir. Geri kazanımı mümkün olmayan bu hassas alanların korunarak yeniden işlevlendirilmesi ve modern kente entegrasyonunda, eğitim, kültür ve turizme yönelik olarak değerlendirilmesi ve koruma-kullanma dengesi içinde kamu yararının sağlanması amacı güden ve 5226 sayılı kanun ile görev, yetki ve sorumlulukları artan ilgili yerel yönetimlerin almış olduğu kararlar ve bu karar alma ve uygulama mekanizmasında yer alan uzman ekibin nitelik ve nicelik açısından durumu kritik rol oynamaktadır.

Diğer taraftan, yerel halkın da içinde olduğu sektörler arası örgütlenmeyi temel alan koruma kavramının pekiştirilmesi ve kurumsal mekanizmalar ile denetimi ve kontrolü ile işbirliği kültürünün yaygınlaşması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

Dinçer, İclan (2010), “Kentleri Dönüştürürken Korumayı ve Yenilemeyi Birlikte Düşünmek: ”Tarihi Kentsel Peyzaj” Kavramının Sunduğu Olanaklar

Erder, Sema, İncioğlu, Nihal, (2008), Türkiye’de Yerel Politikanın Yükselişi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği, 1984-2004, Bilgi Üniversitesi Yayınları 191, İstanbul.

Eryılmaz, Bilal (1997), “Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması”, Birleşik Yayıncılık, İstanbul

Geray, Ceval, 1998, "Yerel Yönelimler ve Çevre", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 3, Temmuz 1998.

TKB ve ÇEKÜL (2012), Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarının Özendirme Yarışma Kitabı, TKB, İstanbul

TKB ve ÇEKÜL (2014), Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarının Özendirme Yarışma Kitabı, TKB, İstanbul

TKB ve ÇEKÜL (2016), Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje ve Uygulamalarının Özendirme Yarışma Kitabı, TKB, İstanbul

UNESCO (2011). UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape (HUL), November 2011, http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=48857&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html. Erişim Tarihi: 06.10.2017

URL 1, 5226 Sayılı Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İle Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun Getirdiği Değişiklikler, Av. Derviş Parlak, www.tarihiKentlerBirliği.org/doc/dervis_parlak.doc Erişim Tarihi: 10.11.2017

Yıldırım, Ege (2009), “Demokratikleşen Koruma ve Planlama Üzerine Düşünceler, Dosya 14.1

Tarihi Çevrede Koruma: Yaklaşımlar, Uygulamalar, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi

ARKEOLOJİ MÜZELERİ ARŞİVLERİNİN SAYISALLAŞTIRILMASI VE CBS¹YE AKTARILMASI

M.Sc. Bedel EMRE

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, bedelemre@gmail.com

Arş. Gör. Ali ÖZTÜRK

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, ali.ozturk@msgsu.edu.tr

ÖZET

Türkiye’de yasal mevzuat gereği, arkeolojik kazı çalışmaları yapılması izni T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı yetkisindedir. Üniversitelere bağlı alanında uzman öğretim üyelerinin bilimsel amaçlı kazıları dışında, özellikle özel mülkiyetin talepleri ve kamusal ihtiyaçlar nedeniyle arkeoloji müzeleri de ilgili Bakanlığın istek ve talepleri doğrultusunda kazı çalışmaları yapmaktadır. Özellikle yaşayan kentlerin tarihsel süreç içerisinde planlama açısından çok katmanlı şekilde gelişmesi arkeoloji müzelerinin gerek arkeolojik kültür envanterinin korunması gerekse planlama sistematığının geliştirilmesi noktasında ki önemini arttırmaktadır.

2010 Avrupa Kültür Başkenti projeleri bünyesinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşiv Belgeleri’nin derlendiği “İstanbul’da Arkeoloji İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşiv Belgeleri 1970-2010” çalışması kapsamında 40 yıl boyunca İstanbul’da yürütülmüş olan çalışmaların arşiv bilgileri taranarak arşiv düzenleme işlemi yapılmıştır. Arkeolojik alanların kayıt altına alma sistematığının raporlama ve görsel şekilde belgeleme yaklaşımı ile gelişmekte olması, verileri dosyalarda tutulmakta olan raporlar, fotoğraflar ve çizimler olmaktan öteye götürememektedir. Bu çalışma kapsamında eldeki veriler taranarak dijital şekilde veriler haline getirilerek saklanmakta, bu haliyle bile kent tarihi, planlama ve bilimsel araştırmalar için bütünsel olarak değerlendirilebilmeğe çok uzaktır. Bu arşivin kentsel arkeoloji, kent tarihi, kent planlama ve kentsel politika geliştirmek gibi farklı amaçlara hitap edebilir şekilde mekânsal hale getirilmesi ve bir veri tabanında tutulması hem bu verilerin bütünsel şekilde değerlendirilebilmesi hem de planlama ve politika üretme konusunda mevcut potansiyellerinin tam olarak ortaya konulması için büyük zorunluluktur. Bu çalışma, İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin özelinde arkeoloji müzelerinin kazı çalışmalarının arşiv bilgilerinin Coğrafi Bilgi Sistemlerine aktarılmasının neden gerekli olduğu ve bu sistemin varlığında ne gibi faydalarının olacağına ortaya konulması için hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arkeolojik Kültür Envanteri, Coğrafi Bilgi Sistemleri, Kentsel Arkeoloji, Kent Tarihi, Planlama

¹ “Coğrafi Bilgi Sistemleri” kısaltmasıdır.

1. Arkeoloji Müze Arşivlerinin Önemi

Ülkemiz konumu itibariyle, insanlık tarihinin başlangıcından beri kültürler ev sahipliği yapmış, farklı kültürlerin kesiştiği önemli bir noktada yer almakta olup, tarihin her dönemine dair zengin bir kültürel envantere sahiptir. Bu durum, arkeolojik çalışmalar sonucu ortaya çıkan veriler tarafından devamlı olarak güncellenmekte, yaşadığımız coğrafyanın geçmişten günümüze yoğun bir şekilde ve sürekli olarak yerleşim alanı olarak tercih edildiğini göstermektedir.

1800'lü yılların ortalarından itibaren, başlangıçta batılı ülkeler tarafından gösterilen ilgiyle ülkemizde de gelişen arkeoloji merakının, 1881 yılında İmparatorluk Müzesi²'nin başına gelen Osman Hamdi Bey ile birlikte kurumsallaşmaya başladığı gözlemlenebilir. 20 yy.'ın başına gelindiğinde, Bursa, Selanik, Konya ve Sivas'ta da arkeoloji müzeleri kurulmuş durumdadır (Özdoğan 1998, 114). Cumhuriyet'in ilanından sonra farklı ideolojilerin etkisindeki motivasyonlarla gelişen arkeoloji merakını bu bağlamda sürdürülen kazılar izlemiş gelişen akademik altyapı ve kültür bilinci sayesinde günümüzde bilimsel sorulara cevap bulmak, pek çok farklı nedenden dolayı tahrip olacak alanlarda kurtarma çalışmaları yapmak ve eğitim amaçlı araştırmalar yapmak için (Özdoğan, 2011, 12) 400'den fazla kazı çalışması³ Kültür ve Turizm Bakanlığı izniyle gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmaların yarısından fazlasını ise müze müdürlüklerinin bilimsel danışmanlıklarla yürüttüğü kazılar, kurtarma kazıları, kamusal yatırım alanı kazıları gibi çalışmalar oluşturmaktadır ki bu çalışmalar ilgili müzelerin doğrudan bilimsel verilerden de sorumlu olduğu çalışmalar olarak tanımlanabilir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki arkeolojik çalışmalarda mimari unsurlardan küçük buluntulara kadar çıkan her bir parça bağlamı içinde önemlidir ve bu nedenle tüm buluntuların kent bağlamı içinde bütünsel şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu titizlikte yürütülen çalışmalarda yaşanacak veri kaybı ise en aza indirgenmiş olacaktır.

Arkeolojik kültür envanteri ile modern kent dokusunun kesiştiği yerleşimlerde yapılacak çalışmalar için hem arkeolojik verilerin bilimsel bilgiye dönüştürülmesi hususunda hem de modern yerleşimlerin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında müzelerin rolü çok büyüktür.

Dünya genelinde arkeoloji müzelerinin modern müzecilik anlayışı ışığında gelmiş olduğu nokta düşünüldüğünde ise, ülkelerin ve müzelerin turizm beklentisinin de etkisi ile

² Daha sonra İstanbul Arkeoloji Müzeleri adını almıştır.

³ Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın internet sitesinde yer alan 2016 yılı verileridir. Aynı yıla ait verilerde arkeolojik sit sayısı 15559 olarak açıklanmıştır. Sayısı her geçen gün artmakla beraber 2017 yılı itibariyle Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı 198 devlet müzesi bulunduğu açıklanmıştır.

arkeolojik kültür envanterine vermiş olduğu değer, koruma yöntemleri ve sergileme şekilleri gün geçtikçe çeşitlenmektedir. İtalya, İspanya, İngiltere gibi ülkelerde arkeolojik kültür envanterinin mekansal konumları, tanıtımları, kent haritaları ile web üzerinden yapılmakta, müzeler arkeoloji eğitim öğretiminin bir parçası haline gelmektedir. Ülkemizin bulunduğu zengin coğrafya düşünüldüğü takdirde kentler mevcut durumda açık hava müzeleri sayılabilecek durumda olduğu görülmekte ve bundan dolayı arkeoloji müzelerinin kazı çalışmalarının yüksek standartlı⁴ hale getirilmesi ve kentsel mekanda geliştirilecek politikalar üzerinde aktif rol üstlenmesi beklenmelidir.

2. Kentsel Arkeolojik Alanlarda Sürdürülen Kazı Çalışmaları

Arkeolojik kültür envanteri ile modern kent dokusunun kesiştiği yerleşimlerde hareket kabiliyeti daha sınırlıdır. Bundan dolayı hem arkeolojik verilerin bilimsel bilgiye dönüştürülmesi hususunda hem de modern yerleşimlerin ihtiyaçlarının karşılanması noktasında müzelerin üzerine düşen sorumluluk şüphesiz çok büyüktür.

Özellikle, kentsel alanlarda yürütülen arkeolojik çalışmalar, mekanların günümüzde kullanımının devam etmesinden dolayı oldukça hassas yürütülmelidir. İstanbul'da Marmaray çalışmaları kapsamında Sirkeci ve Yenikapı'da yürütülmüş olan arkeolojik çalışmalar kentsel alanda yürütülen çalışmaların kendi içinde barındırdığı bu çatışmayı açık şekilde yansıtmaktadır. Ancak bu yalnızca İstanbul gibi büyük metropollerin problemi de değildir, Side, Ören(Balıkesir), İzmir, Edirne ve daha pek çok günümüzde kullanımı devam eden kent yatırım baskısı altında bilimsel araştırma yürütmeye çalışmakta ve çeşitli sorunlar ile karşılaşmaktadır.

Arkeolojik kültür envanterinin tespit edilmesi arkeoloji ve kent tarihi çalışmaları için olduğu kadar mekansal süreklilik açısından da mekanın yeniden kullanımının planlanması noktasında son derece hayatidir. Tarihi kentlerde mekansal sürekliliğin sağlanması pek çok bileşenin bir arada değerlendirilmesini gerektirmektedir. Günümüzde tarihi çevrede karşılaşılan temel sorunların başında, geçmişe dair referanslarını kaybetmek gelmektedir. 2007 yılında Yeni Zelanda'da gerçekleşen UNESCO Dünya Mirası Komitesi toplantısında kentsel altyapı projeleri, çağdaş mimari ve yüksek yapılar ile yaşanan kentsel değişim ve gelişimin tahrip edici etkisi toplantıya katılan ülkelerin %40'ı tarafından vurgulanmıştır (Dinçer, 2013:23). Türkiye gibi çağdaş yatırımların yoğun olduğu ülkelerde kültür mirası çok ciddi tehlike altında bulunmakta, bunların ortaya çıkarılması, içerdiği bilginin elde edilmesi,

⁴ Arkeoloji Müzeleri'nin kurumsal kimliğine yakışacak şekilde güncel teknolojik gelişmeler ile entegre olmuş veri kaybını engelleyecek yöntemler ile çalışması gerekmektedir.

topluma ve bilime kazandırılması, gelecek kuşaklara aktarılması ise kolay çözümlenemeyen sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır (Kızıltan ve Uyar, 2011:8). Bu sorunların çözümsüz görünmesinin temelinde, kentsel alanda tarihin farklı dönemlerine ait veri envanterinin bulunmaması, değişen politik ve ekonomik süreçlerin fizik mekanın yeniden üretimini tetikleme, kentsel alanda yaşam kalitesinin artırılması ve eş zamanlı olarak tarihi katmanların korunması, kullanılması ve geliştirilmesi gerekliliği yatmaktadır. Tüm bunların sağlanabilmesi ise nitelik ve nicelik olarak güçlü bir veri havuzu ve farklı disiplinlerin bir arada çalışmasına bağlıdır.

Kentsel arkeoloji, arkeolojik çalışmalardan ayrılan farklı bir bilimsel yaklaşım ya da uygulama yöntemini tanımlamamaktadır. Kentsel ya da kırsal alanda yürütülen tüm arkeolojik çalışmalar, en küçük buluntudan mimari unsurlara kadar verinin konteksi içinde değerlendirilmesine dayanan bilimsel çalışmalardır. Bunun yanı sıra kent arkeolojisinin günümüzdeki tanımı, koruma kavramı ile birlikte gelişmiş ve kentin arkeolojik olarak araştırılmasının yanı sıra, geçmişe dönük tüm verilerin oluşturulması, sokak ve kütle oranları, literatür ile tekrar yorumlanmasını içermektedir. Kent arkeolojisi olarak tanımlanan kavramın mevzuattaki karşılığı kentsel arkeolojik sit alanıdır. 1993 yılı 338 sayılı ilke kararı ile kentsel dokuların birlikte tespit edilmesi ve birlikte korunması gerekliliği vurgulanmış ve kentsel arkeolojik sit tanımı yapılmıştır. 1999 yılında bu karar tekrar ele alınmış ve bu alanlarda ciddi envanter tespitinin ardından üst ve alt ölçek planlarının bu tespitler doğrultusunda yapılması gerekliliği ortaya konulmuştur. Ancak bu prensip ile yapılmış uygulamalara rastlamak oldukça zordur (Belge, 2004:48-49). Çok katmanlı kent sisteminde geçmişten gelen bilgi birikiminden faydalanmak ve kültürel değerleri korumak zorunludur. Kalkınmanın sürdürülebilir şekilde sağlanması, kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi ve bunlarla eş zamanlı olarak somut ve somut olmayan kültür varlıklarının korunması oldukça zordur (Dinçer, 2013:22-23). Tüm bu gerekliliklerin ancak doğru planlama yaklaşımları ve güncel planlama araçları ile sağlanabileceği açık şekilde görülmektedir.

Durum böyle iken modern kent dokusunun altında kalmış olan arkeolojik kültür envanteri sürekli kentsel gelişme ve büyüme riski altında bulunmaktadır. Yatırım için tehdit şeklinde algılanan bu alanlarda mevzuat kapsamında tanımlanan kazı çalışmalarının nitelikleri çok büyük önem kazanmakta, mimari buluntulardan küçük buluntulara kadar güncel yöntemler ile kayıt altına alınması gerekmektedir.

3. Müze Arşivlerinin CBS'ye Aktarılması: Yöntem ve Faydalar

Arkeolojik dolgular, insanlığın ortak bilincinin arşivleridir; bunlar okunmamış, içeriği bilinmeyen saklı arşivlerdir. İçerdikleri bilgi, ancak bilimsel müdahale ile bilime ve insanlığa kazandırılabilir. Dolayısıyla bilimsel çalışma yapılmadan arkeolojik bir dolgunun yok edilmesi, insanlığa karşı işlenmiş bir suç, geri dönüşü olmayacak şekilde insanlığın ortak bilincinin ortadan kaldırılışdır. Bunun çözümü yatırımların durdurulması değil, bilimsel çalışmaların sayısının artırılması ve teşvik edilmesidir (Özdoğan, 2011: 19). Ancak bu yapılırken, arkeolojik çalışmalarda belgeleme ve kayıt altına almanın önemi anlaşılmalı ve günümüz teknolojisinden faydalanılarak yeni yöntemler geliştirilmelidir. Zira mevcut durumda dosyalara hapsolmuş bilginin bilimsel olarak tartışılması ve bu alanların korumasına yönelik planların geliştirilmesi mümkün değildir.

Bu çalışma kapsamında, müze arşivlerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri⁵'ne aktarılmasının önemi vurgulanarak, örnek bir çalışma olması açısından İstanbul Arkeoloji Müze Arşivleri'nin kısıtlı verisi üzerinden geliştirilmiş olan model ortaya konulmuştur.

Coğrafi Bilgi Sistemleri⁶'ne bağlı veri tabanında arkeolojik çalışmaların kayıt altına alınması oldukça pratik ve uygulanabilir bir yöntemdir. Bu çalışmada, doğrudan müze dosyaları kullanılmamış olmasına rağmen, verilerin aktarılmasındaki yöntem ortaya konulmuş olup, teorik olarak bir müze arşivinin CBS'ye aktarım süreci hem mevcut verilerin depolanması hem de arkeolojik çalışmaların organizasyonuna yönelik bilgilerin tutulması ihtiyacı doğrultusunda, örnekler üzerinden programın önemli kabiliyetleri aktarılmıştır.

2010 Avrupa Kültür Başkenti Projeleri kapsamında müze arşivlerinin düzenlenmesine yönelik, arkeoloji müzesi kontrolünde gerçekleştirilmiş olan arkeolojik sondaj ve tespitlerin 1970-2010 yılları arasındaki 40 yıllık sürecini kapsayan çalışmalar derlenmiştir. Arkeoloji müzelerinde ve genel olarak arkeoloji çalışmalarında süreç kayıt altına alma ve raporlama şeklinde gelişmektedir. Bu bağlamda, İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinde bulunan raporlar ve raporların eklerinde yer alan fotoğraf ve çizimler taranarak bilgisayar ortamında depolanmıştır. Bu verilerin kentsel mekandaki konumları ile ilgili olarak söz konusu çalışmanın ekinde 414 müze dosyası ile ilgili Müze Dosya No, Mevkii, Koordinatlar, Dönem, Kalıntı Türü ve Buluntuları içeren bir *.xml*⁷ dosyası yer almaktadır. Bu dosya

⁵ Arşivlerin Coğrafi Bilgi Sistem'lerine aktarılmasında ArcGIS yazılımı kullanılmıştır.

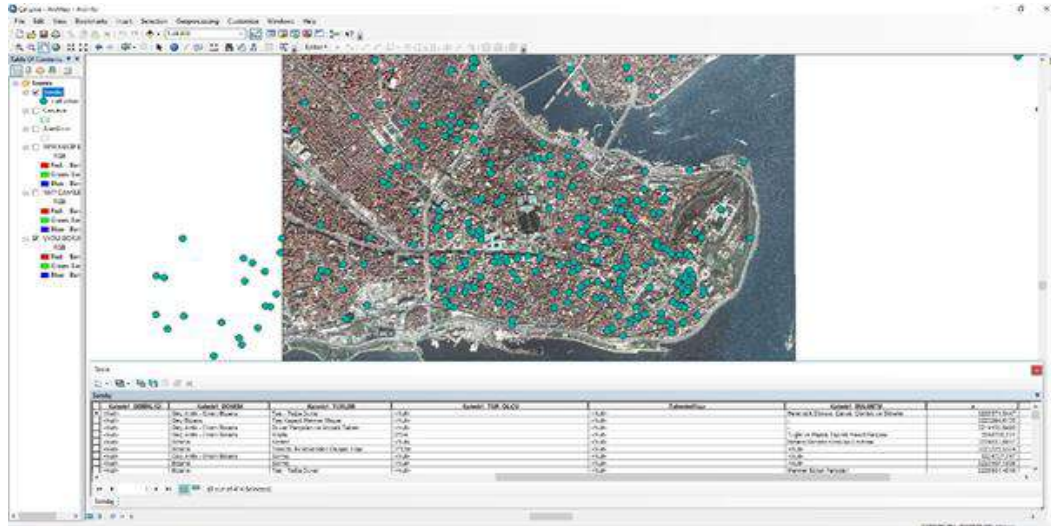
⁶ Coğrafi Bilgi Sistemleri, mekana bağlı veri üretilmesini sağlamaktadır. Bu sistem koordinat verisini esas almasının yanı sıra, farklı alanların verilerinin mekan üzerinde birlikteliğini de sağlamaktadır.

⁷ Excel gibi tablolama esaslı programların kullandığı uzantı biçimlerinden biridir.

içerisinde bulunan koordinat verileri kullanılarak Coğrafi Bilgi Sistemleri'nde mekansal veri setlerine dönüştürülmüştür.⁸

Müze verilerinin mekansal veri setlerine dönüştürülmesinde izlenen yöntem ise şöyle özetlenebilir;

Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılarak, tarihi yarımada'nın uydu görüntüsü üzerinden çalışma başlatılmış, 414 adet arkeolojik sondaj koordinatlı şekilde, akıllı haritaları üzerine işlenmiştir. Her bir sondaj için, sondaj bilgi fişi oluşturulmuştur. Veri tabanı oluşturulması için kullanılan kaynağın ekinde verilen, "Müze Dosya No, Mevkii, Koordinatlar, Dönem, Kalıntı Türü ve Buluntular" verileri bu fişlere işlenmiş, böylece 40 yıllık çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntıların hangi mevkilerde yoğunlaştığı, dönemsel olarak dökümleri ve bu dönemlerden kalan buluntuların nitelikleri hakkında detaylı sayısal veriler elde edilebilmiştir.

Şekil 1: Müze Çalışmalarının CBS'ye Aktarılması⁹

İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşivinin veri kapasitesi şüphesiz ki bu çalışma ile ortaya konulandan çok daha fazladır ve arşivler mimari unsurlardan küçük buluntulara, çizimlerden, fotoğraflara ve raporlara kadar pek çok veriyi içermektedir. Bu nedenle coğrafi bilgi sistemleri aracılığıyla kurgulanan veri tabanı, arkeoloji çalışmalarının saha uygulamalarının ihtiyaçlarının farkında olarak tasarlanmış olup, sürekli olarak ihtiyaçlar dahilinde

⁸ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşiv Belgeleri (1970-2010)" çalışmasında yer alan 414 arkeolojik tespit ve belgeleme çalışmasının CBS'ye aktarımı "Çok Katmanlı Kent Sisteminde Mekansal Süreklilik ve Sürdürülebilir Planlama Yaklaşımları: Tarihi Yarımada - Tahtakale" adlı yüksek lisans tezi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

⁹ Coğrafi Bilgi Sistemlerine aktarım, kaynak verinin koordinat sistemi ve projeksiyonu baz alınarak oluşturulmuştur. ArcGIS programının online haritaları kullanılarak, uydu, sokak vb. görüntüleri üretilmiştir. ArcGIS programı, attributetable denilen bir bilgi depolama sistemi ile birlikte çalışmakta olup, bu sisteme yazı, rakkam, jpeg formatında veri yüklemek mümkündür. Ayrıca programda veri üretimi nokta, çizgi ve alan bazlı yapılabilmektedir, ancak kullanılan kaynağta arkeolojik çalışmalar ile ilgili yalnızca tek nokta verisi bulunmasından dolayı çalışma nokta verisi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

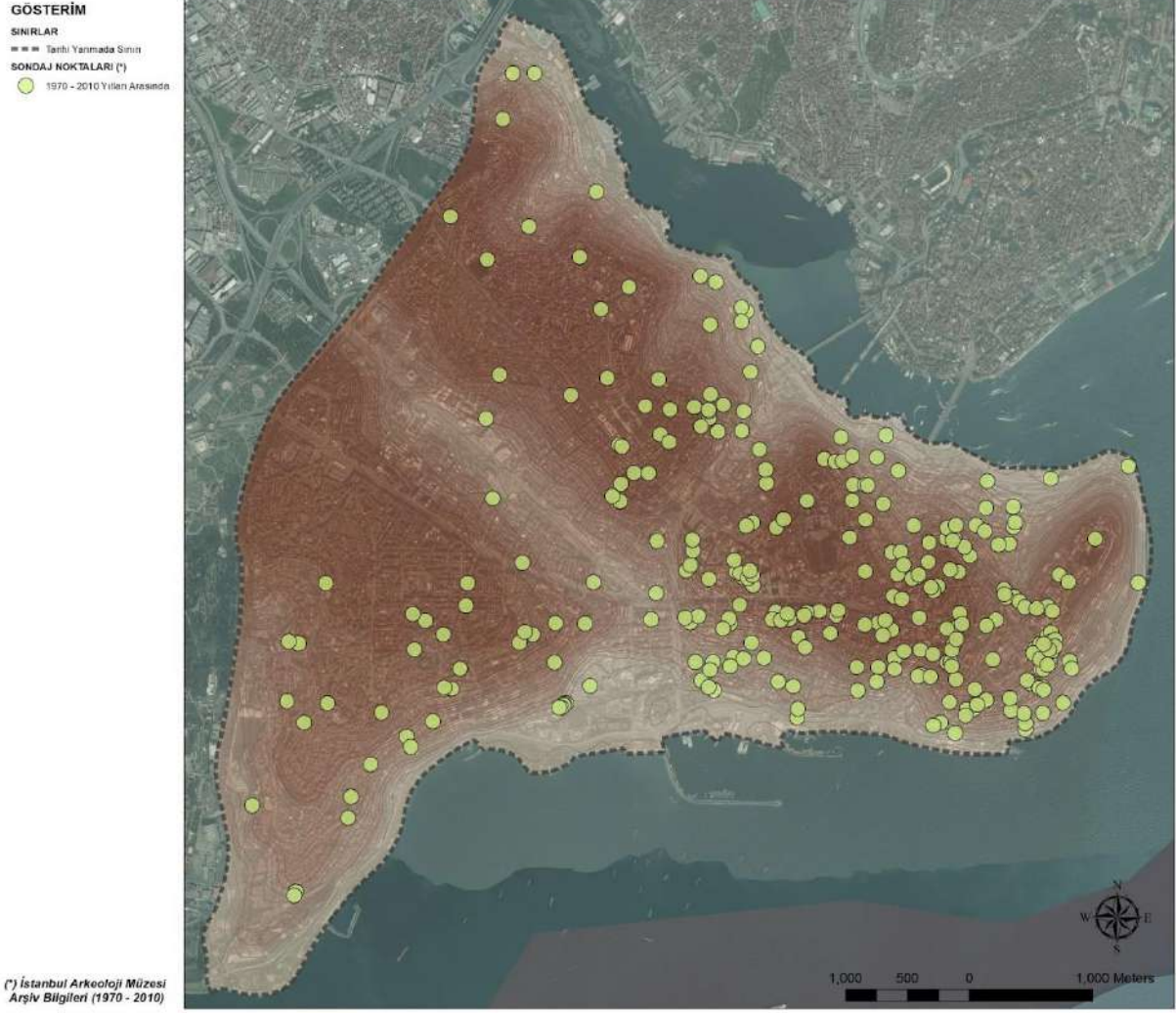
geliştirilmeye açıktır. Tüm arkeolojik içerikli çalışmalarda kazıların içerdiği bilgidan faydalanabilmek için en küçük buluntudan kontekste, mimari veriden mekansal verilere kadar kot ve dönem verisi ile alan bütünü analiz etmek çalışmaların yönteminin özünü oluşturmaktadır. CBS ile oluşturulan veri tabanının en önemli özelliği tüm bu ihtiyacın küçük buluntulardan mimari unsurlara kadar arkeolojik çalışmanın içerdiği tüm bilginin bir veri havuzunda tutulmasını sağlaması ve sorgulama yöntemleriyle verilerin sentezine olanak sağlamasıdır.

İkincil kaynaklar ile oluşturulmuş olan çalışmada, veri tabanının sorgulama yetileri, görsel şekilde tartışılmış ve ardından doğrudan müze dosyaları ile bu çalışmanın yapılması durumunda veri tabanının nasıl geliştirilebileceği ve faydalarının neler olacağı ortaya konulmuştur.

3.1. Veri Tabanının Sorgulama Kapasitesi

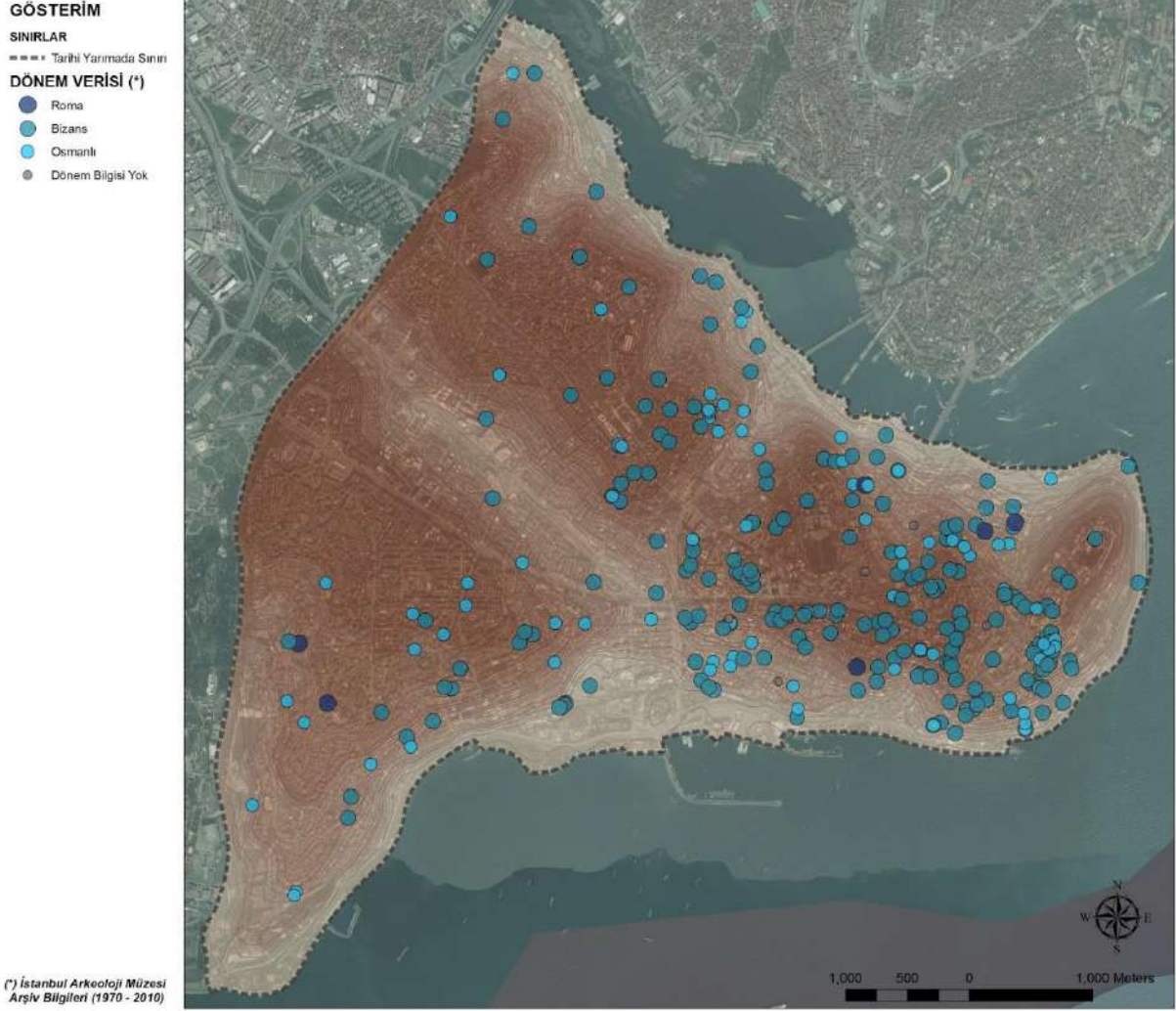
Oluşturuluş olan veri tabanına ne kadar çok veri eklenirse sorgulama ve analiz kabiliyeti aynı oranda artmaktadır. Mekan ile buluntu çizimlerinin bir araya getirilmesi mümkün olan bu sistemde, arkeolojik kültür envanteri gelinen aşamada yalnızca nokta verisi olarak görülmektedir ve mevcut durumdaki kapasitesi Müze Dosya No, Mevkii, Koordinatlar, Dönem, Kalıntı Türü ve Buluntular başlıklarında tanımlanan veriler ile sınırlıdır. Buna rağmen gerek kentsel arkeoloji değerlendirmeleri gerekse kent tarihi çalışmaları için yönlendirici pek çok özelliğe sahiptir. Mevcut veri tabanının sorgulama kabiliyetleri şu şekilde özetlenebilir;

Mevcut veri tabanı ile arkeolojik tespitlerin/çalışmaların mekan ile bağlantısının kurulması sayesinde, alan bütününe yönelik çalışmalar yapılabileceği gibi bölgesel olarak yapılacak kent tarihi ve arkeoloji çalışmaları için, *editor, start editing, and select features by poligon* özelliğinden faydalanılarak çalışma alanının seçilmesi sağlanabilmektedir. Bu sayede araştırılacak bölge için, kaç tane arkeolojik tespit yapıldığı ve bu çalışmaların dosya numaralarına erişim kolaylıkla sağlanabilmekte ve müzeden detaylı inceleme talebinde bulunmak mümkün hale gelmektedir.

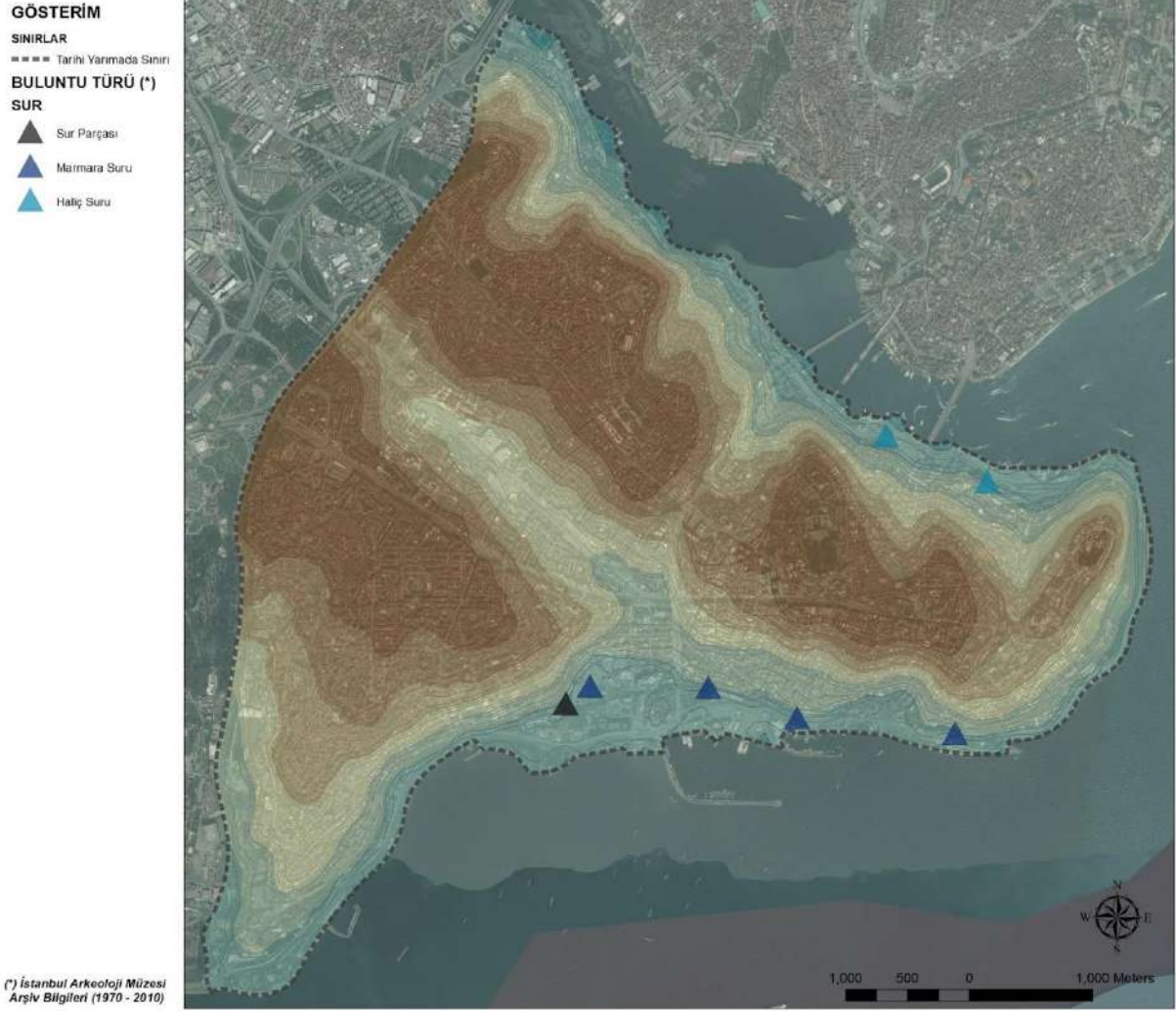
Şekil 2: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmalar

Her bir arkeolojik çalışma alanı için dönem verisinin sisteme girilmiş olması, alanların kronolojisi esas alınarak değerlendirilmesini mümkün hale getirmiştir. Literatür, tarihi haritalar ve müze arşiv verileri bir araya getirildiği zaman kentin hangi dönemlerde nasıl geliştiği, kentin ekonomik ve sosyal yapısının özelliklerine dair çıkarımlar yapma olanağı elde edilmektedir. Örneğin; Osmanlı Dönemi sonlarına kadar ekonominin liman/ticaret odağında geliştiği ve kentin literatürde limanları ile ilgili bilgileri yer almaktadır. Müze arşivleri ile bu alanların kesin yerleri veya yaklaşık konumlarına yönelik çıkarımların yapılması, kentin sosyo-ekonomik odak noktalarının tartışılması sağlanmaktadır.

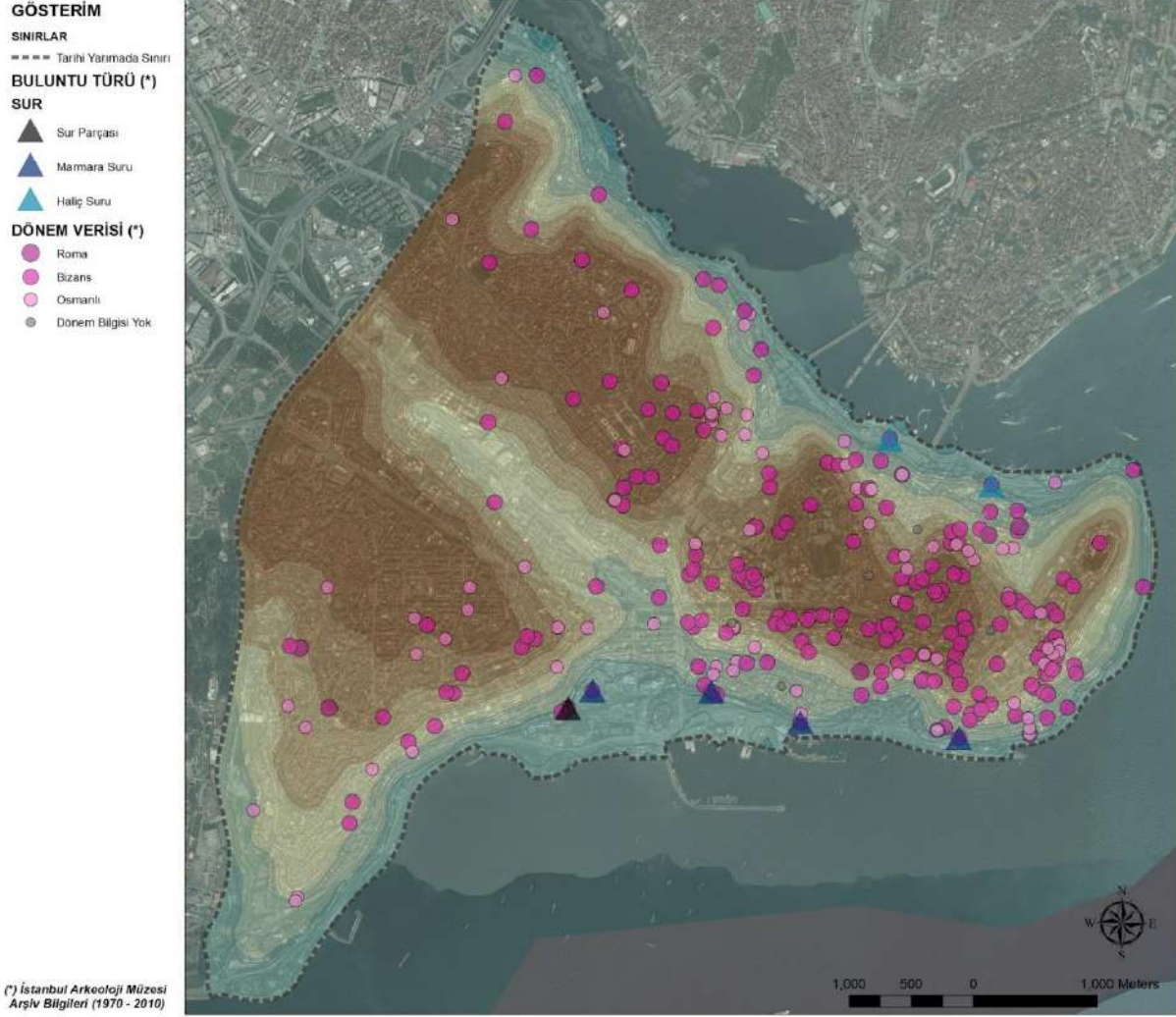
Şekil 3: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Dönem Veri Değerlendirmesi

Bu çalışma kapsamında, oluşturulmuş veri setinin tüm kapasitesine yer verilmesi mümkün olmamakla birlikte arkeoloji ve kent tarihi çalışmaları için önemli olan mimari unsurlardan küçük buluntulara kadar nasıl sorgulamaların yapılabileceği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sur kalıntıları ile ilgili olan kısmı bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda İstanbul'da sur sisteminin çokça hasar gördüğü bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, mevcut durumda koruna gelmiş olan sur sistemi ile müze sondajlarında sur kalıntılarına rastlanmış olan alanların bir bütünlük içerisinde olduğunu görmek sur duvarlarının hem fiziksel hem de kronolojik sürekliliği açısından oldukça değerli veriler sunmaktadır.

Şekil 4: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Sur

Bu sistem farklı verilerin birlikteliğini hem görsel hemde analiz kabiliyetleri bakımından desteklemektedir. Aşağıda kalıntıların kronolojisinin yanı sıra, kalıntı türü - sur kalıntıları birlikte görülmektedir. Böylece sur kalıntılarının dönemlerinin bilinmesinin yanı sıra kentin gelişme kronolojisine yönelik çıkarımların yapılması literatür çalışmaları ve diğer verilerin de değerlendirilmesi ile mümkün hale gelmektedir.

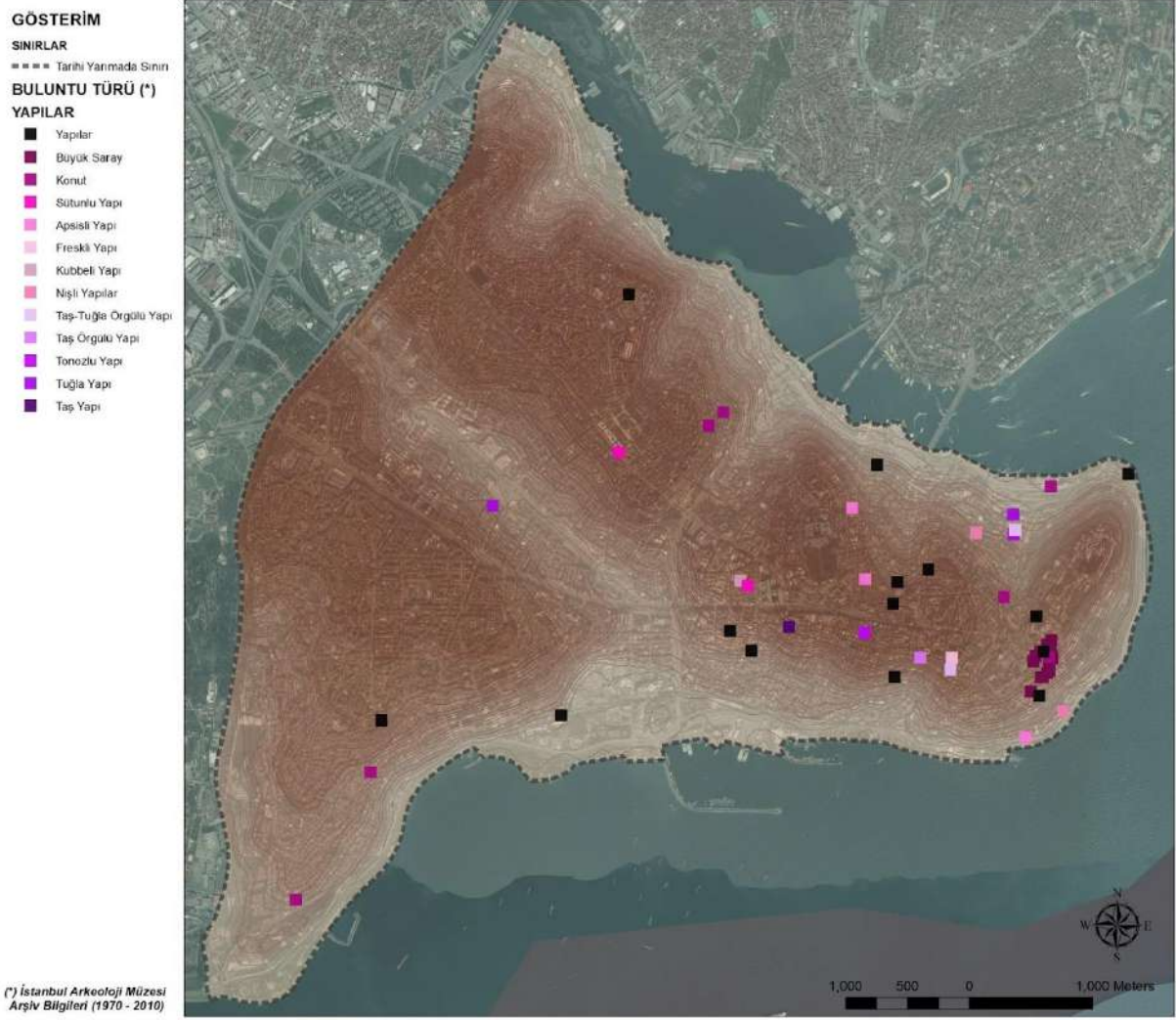

Şekil 5: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Sur ve Dönem

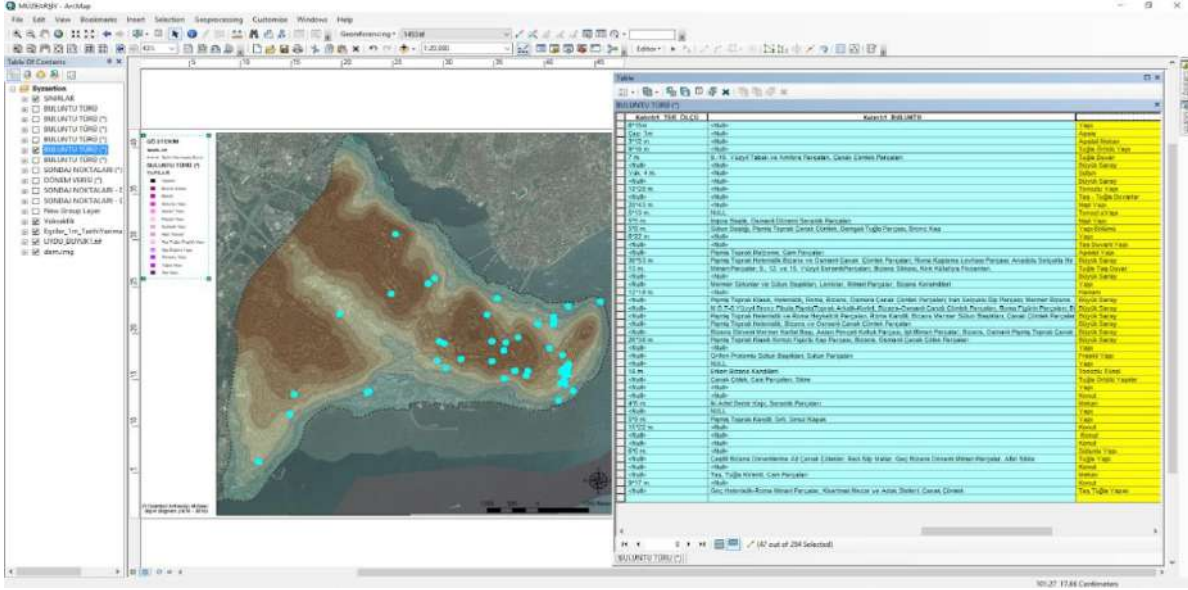
Buluntu türü ile ilgili verilere gelindiğinde ise bu veriler oldukça ayrıntılıdır ve bu konuda değerlendirme yapabilmek için buluntular türlerine göre gruplanmıştır. Örneğin, yapılar kullanım ve malzeme bilgisi esas alınarak gruplara ayrılmıştır. Bu yapı kalıntılarına yönelik kent tarihi ve mimarlık tarihi çalışmalarının yürütülmesi kentsel alanda geçmişe dönük boşlukların doldurulmasını önemli katkı sağlayacaktır.

Bu sistemin kayıp eser çalışmalarını da destekleyeceği öngörülmektedir. *Selection, select by attribute* komutu ile yalnızca yapıların seçilmesi bütünsel değerlendirmelerin yapılması açısından önemlidir. Bu tabloda yer alan daha detaylı veriler (kalıntının ölçüleri gibi), küçük buluntulara yönelik saptamalar arkeolojik çıkarımlar için son derece önemlidir. Arkeolojik buluntuların yorumlanması ile günlük kullanıma ait küçük buluntuların işaret edeceği yapı kullanımı ile sikke, kandil, gibi buluntuların işaret edeceği mekanların kentsel kullanım farklılaşacaktır. Bu özellik sayesinde, literatürde yer alan önemli dini yapılar,

saraylar, önemli kişilerin konutlarına yönelik yapılacak değerlendirmeler daha gerçekçi ve bilimsel kanıtlara dayalı olacaktır.

Şekil 6: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Yapılar

Şekil 7: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Yapılar, Seçme Komutu

Oluşturulan veri tabanı farklı kullanımlara yönelik detaylı bilgi elde etmek amacıyla da kullanılabilir. Dini kullanımın kentsel arkeoloji açısından önemi çok büyüktür, limanlar genellikle temel ihtiyaç alanları ile birlikte çalışmaktadır. Yani liman ile gelen ticaret fonksiyonu, depolama ihtiyacı, ibadet ihtiyacı, konaklama ihtiyacı ile birlikte gelişmektedir. Dini kalıntılara yönelik yapılacak değerlendirmeler kent planlarında mekan seçiminde dönemsel olarak önemli olan kriterlerin anlaşılmasını da sağlamaktadır.

Ayrıca bu sistem sayesinde çoklu sorgulama yapmak mümkündür, örneğin *selection*, *select by attribute* komutu ile dini kalıntıların seçilmesinin ardından *select from current selection* komutu ile dini kalıntıların içinden sadece mescitler seçilebilerek ayrıştırma yapmak mümkündür.

GÖSTERİM

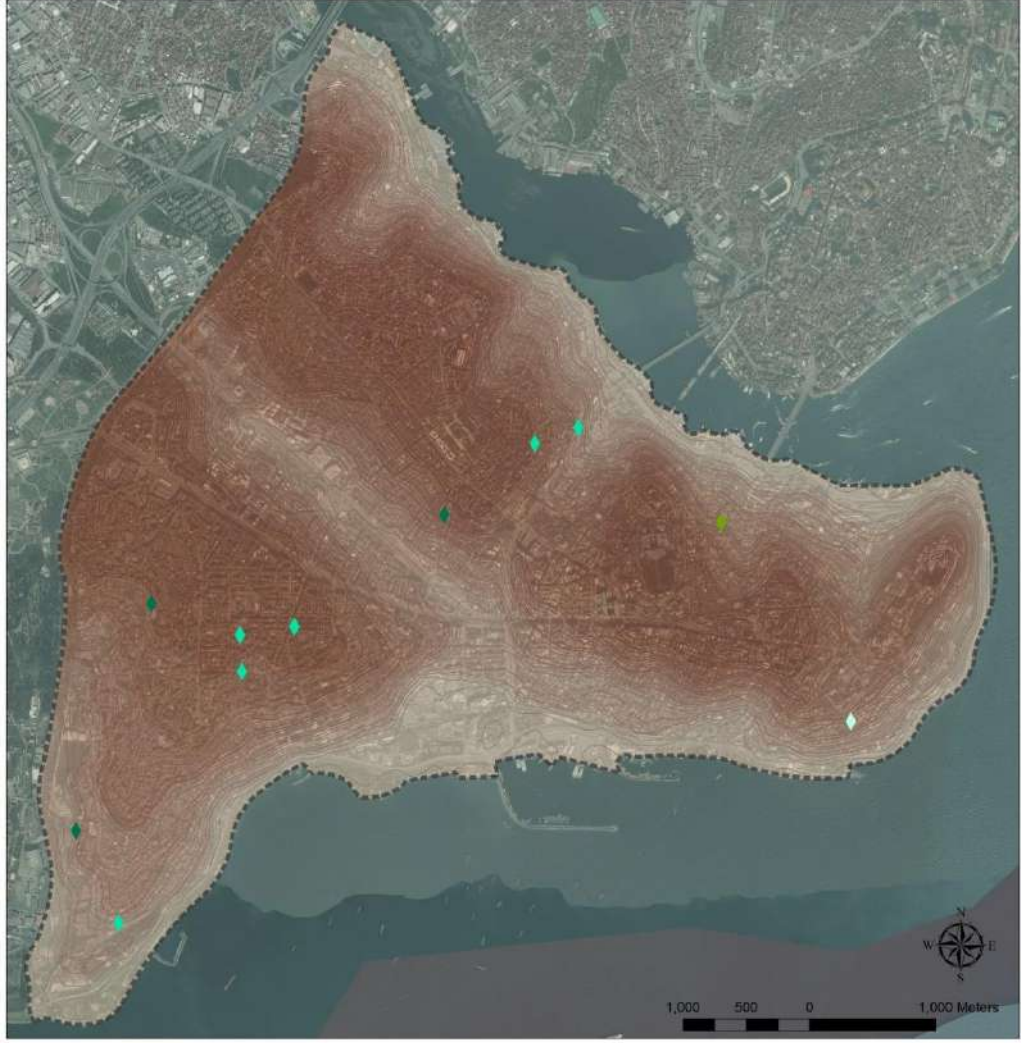
SINIRLAR

- - - - Tarihi Yarımada Sınırı

BULUNTU TÜRÜ (*)

DİNİ YAPILAR

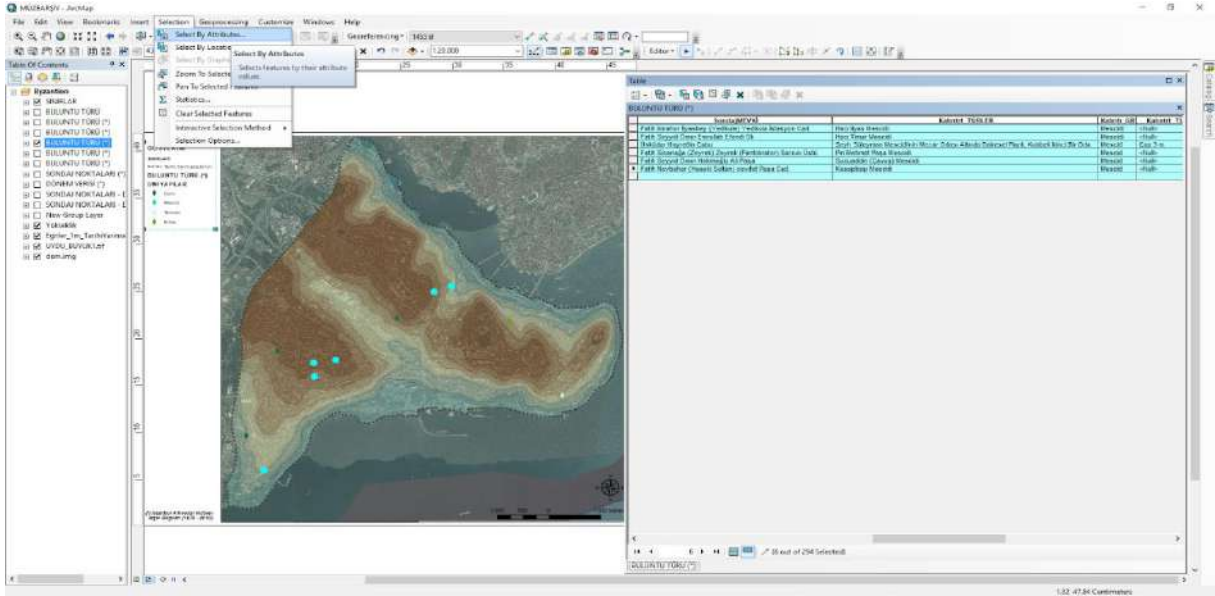
- ◆ Camii
- ◆ Mescid
- ◆ Tekkesi
- ◆ Kilsese

(*) İstanbul Arkeoloji Müzesi
Arşiv Bilgileri (1970 - 2010)

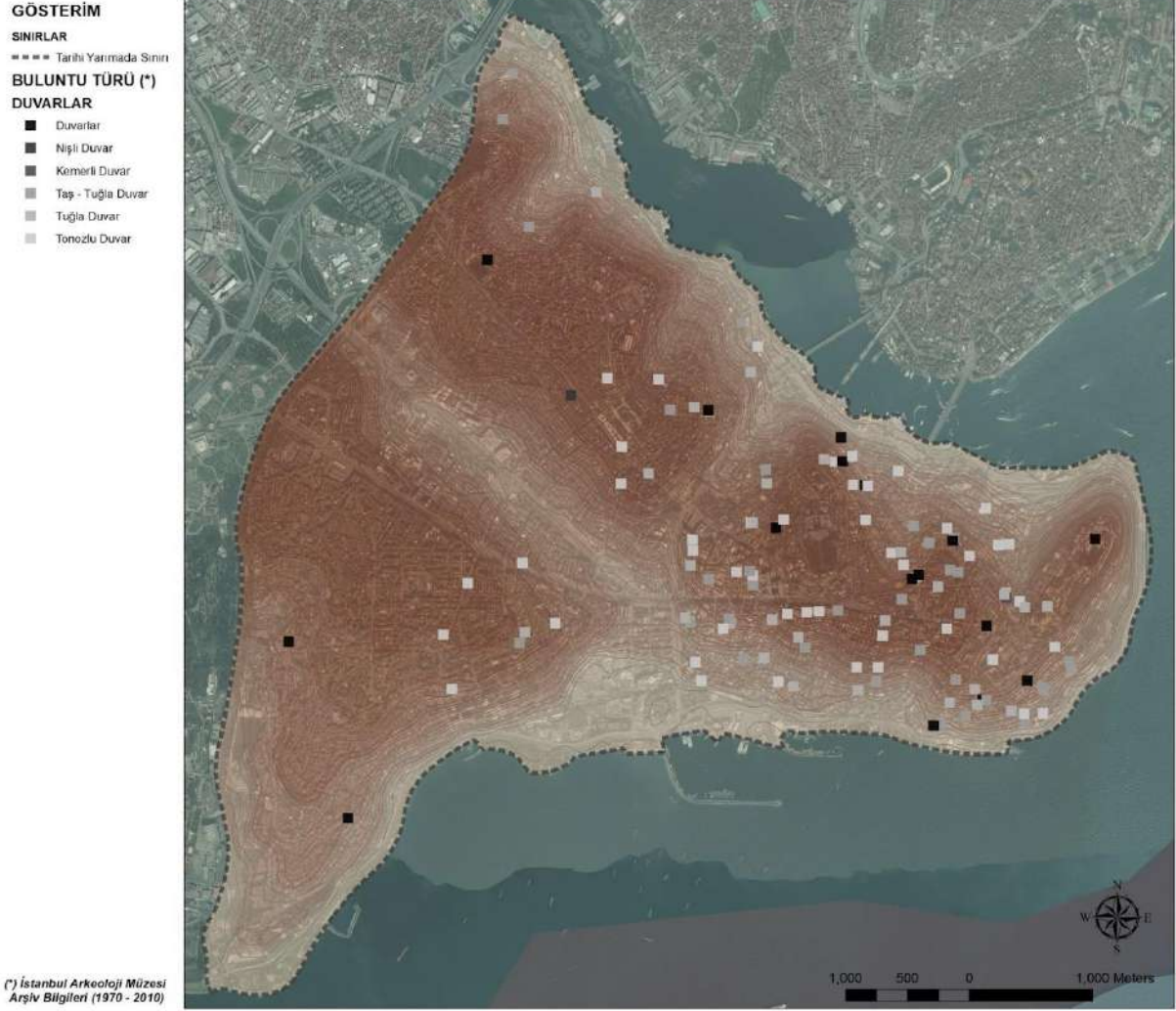
Şekil 8: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Dini Yapılar

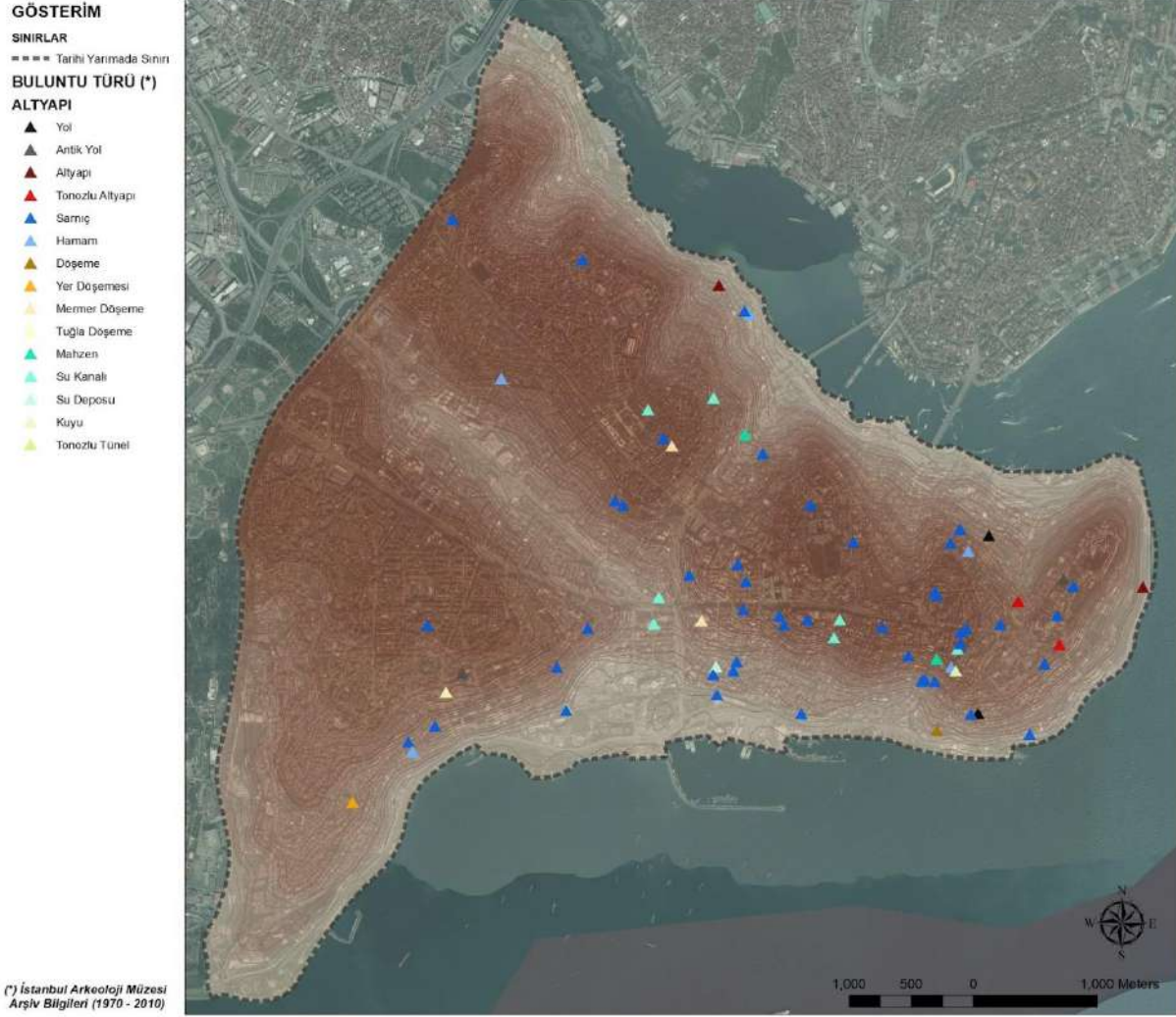
Şekil 9: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Dini Yapılar, Seçme Komutu

Benzer sorgulamalar, duvar kalıntıları ve altyapı sistemleri içinde yapılabilmektedir. Duvar kalıntılarını, yapı kalıntıları, mevcut durum, tarihi haritalar ve literatür ile değerlendirmek zorunludur. Çünkü korunarak günümüze ulaşmış kültür envanteri ile yer altında bulunan arkeolojik envanter kronolojik açıdan birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu ilişkilerin bütünsellik içinde değerlendirmesi kentsel alandaki eksikliklere yönelik yorum kabiliyetini arttıracaktır.

Şekil 10: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Duvarlar

Altyapı ile ilgili olan tüm veriler birlikte değerlendirilebileceği gibi ayrı ayrı da değerlendirilebilir. Kent tarihine bakıldığında sarnıçlar su temini için ne kadar önemli olduğu bilindik bir durumdur ve müze arşivinin de ortaya koyduğu veriler bu durumu net bir şekilde kanıtlamaktadır. Kentin önceki dönemlerine ait yazınsan metinlerden de anlaşıldığı gibi kuraklık dönemleri yaşayan kentlerde, evlerin bodrum katları ve mahzenleri de zaman zaman sarnıç olarak kullanılmıştır. Bu da kent bütünündeki sarnıç kalıntılarının yoğunluğunun nedeni için yapılacak açıklamalara katkı olarak ortaya çıkmaktadır.

Şekil 11: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Altyapı

Kısıtlı bilgi ile oluşturulmuş veri tabanı; gerek arkeoloji çalışmaları gerekse kent tarihi çalışmaları için müze arşivlerinin önemini göstermekte olup, müze içerisindeki resmi organizasyon ve denetim içinde kullanılabilir mahiyettedir.

3.2. Müze Arşivlerinin CBS'ye Aktarılması ile Sağlanacak Faydalar

ArcGIS programı temelde nokta, çizgi ve alan verisi olarak üç farklı tipte veri üretebilmektedir. Bu ifade seçenekleri farklı bilgiler için seçilerek kullanılabilir gibi birlikte de kullanılabilir. Örnek ile açıklamak gerekirse; İstanbul Arkeoloji Müzesi çalışmaları nokta verisi olarak oluşturulmuştur. Çünkü mevcut kaynakta yalnızca tek nokta koordinat verileri (x,y değerleri) yer almaktadır. Ancak bu çalışma doğrudan arkeoloji müzesi dosyaları ile geliştirilmiş olması durumunda oluşturulacak modelde görsel envanterin tamamından müze dosyalarını sistemin bir parçası haline getirecek şekilde geliştirilmesi mümkündür. Her bir nokta için eğer buluntu türü mimari unsur ise bu mimari unsurun koordinatlı şekilde

kentsel altlığa işlenmesi imkan dahilindedir. Bu detaydaki bir çalışma tüm mimari çizimlerin digital şekilde veri tabanına aktarılması¹⁰ anlamına gelmektedir ve uzun soluklu, zahmetli bir çalışmadır. Ancak arkeolojik çalışma yapılan alanların en azından alan verisinin olması, arkeolojik kültür envanterinin yoğunlaşma bölgelerinin tespiti içinde kullanılabilir bir veri olarak veri tabanına eklenebilir.

Coğrafi Bilgi Sistemleri ile mimari buluntulardan küçük buluntulara kadar tüm arkeolojik envanter mekansal hale gelebilmektedir. Ayrıca *attributable* ile çalışan sisteme, rakam, yazı, fotoğraf vb. farklı formatlardaki verinin eklenmesi de mümkündür. Bu yolla her bir buluntunun bilgi fişi oluşturulabilir ve dönem verisinde, malzemesine, ölçülerine kadar veri tabanı geliştirilebilir.

Arkeoloji müzeleri yalnızca kentsel alanlarda arkeolojik kazıları denetleyen değil, aynı zamanda, kentlerin planlanması noktasında da oldukça önemli kurumlardır. Mevcut durumda mevzuatların izin verdiği oranda kent planlarına etki etmektedirler ve ne yazık ki etkileri kurum görüşleri ile sınırlıdır. Kurum görüşleri de tescillilik kararı üzerinden verilmekte olup, bulunan tüm eserlerin durumunun tescil ile sonuçlanmadığı düşünüldüğünde, bu durumun sonuçlarının kentlerin arkeolojik kültür envanteri için olumsuz sonuçlar doğuracağı açıktır. Arkeoloji müzelerinin envanter bilgilerinin kentin planlanması sürecinde kullanılmasının zorunluluğunun yanı sıra, arkeoloji müzesinin de karar sürecinde daha aktif olması gerekmektedir. Arkeolojik alanlara planlama açısından nasıl yaklaşılması gerektiği, arkeolojik araştırmaların mantığını kavramadan anlaşılması ise mümkün değildir.

Oluşturulmuş olan veri tabanı, müze içi organizasyon içinde kullanılabilir. Arkeolojik çalışmada kimlerin görev aldığı, hangi tarihte başlatıldığı, raporunun ne zaman oluşturulduğu ve çalışmanın hangi tarihte sonuçlandırıldığı bu sistemin parçası haline getirilerek arkeolojik çalışmaların denetlenmesi sağlanabilir. Ayrıca *attributable*'a yazılmış olan raporların *.jpeg* formatında eklenmesi ve buluntuya *information* sorgulaması yapıldığında otomatik olarak ulaşılması da imkanlar dahilindedir.

Eser takibi için de bu sistem son derece pratik çözümler sunmaktadır. “Bulunduğu Yer” şeklinde *attributable*'da bir sütunun oluşturulması ve envanterlik tüm eserlerin sergide yada depodaki yerlerinin bu sisteme bilgi olarak girilmesiyle eser takibini fazlasıyla kolaylaşmaktadır.

¹⁰ “Çok Katmanlı Kent Sisteminde Mekasal Süreklilik ve Sürdürülebilir Planlama Yaklaşımları: Tarihi Yarımada - Tahtakale” yüksek lisans tezinde Tahtakale’de bir uygulama yapılmıştır.

Görülmektedir ki geliştirilmeye çok açık olan bu sistemin kent tarihi, kentsel arkeoloji, planlama, kurum içi organizasyon gibi alanlarda pek çok faydası bulunmaktadır.

4. Arkeoloji Müzeleri Arşivleri ve Tarihi Haritalarla İstanbul'u Okumak

İstanbul Arkeoloji Müzeleri arşiv verilerinin arkeoloji çalışmalarından kentsel ve bölgesel planlama çalışmalarına kadar pek çok faydasının olduğu açıktır. Bununla birlikte müze arşivlerinin mekansal veri setlerine dönüştürülmesinde arşiv yükünü ne kadar hafifleteceği ve müze içindeki organizasyonun bu sisteme nasıl entegre edilebileceğinin yanında kent tarihi ve kentsel arkeoloji çalışmalarındaki önemi ise ayrıca vurgulanmaya değer niteliktedir. Bu bağlamda, kent tarihi ve kentsel arkeoloji çalışmaları için veri havuzunun nasıl geliştirilebileceğinin yanı sıra İstanbul özelinde genel bir tarih okuması yapılarak veri tabanının hem kabiliyeti ortaya konulmuş hem de genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Coğrafi Bilgi Sistemleri ile arkeoloji müze arşivlerinin mekansal veri setlerine dönüştürülmesi ve tarihi haritaların bu sistem ile entegrasyonuna yönelik yöntem tarifi ile geliştirilmiş olan süreç Tarihi Yarımada için genel bir arkeolojik değerlendirme ve kent tarihi okuması örneği ile sürdürülmüştür.

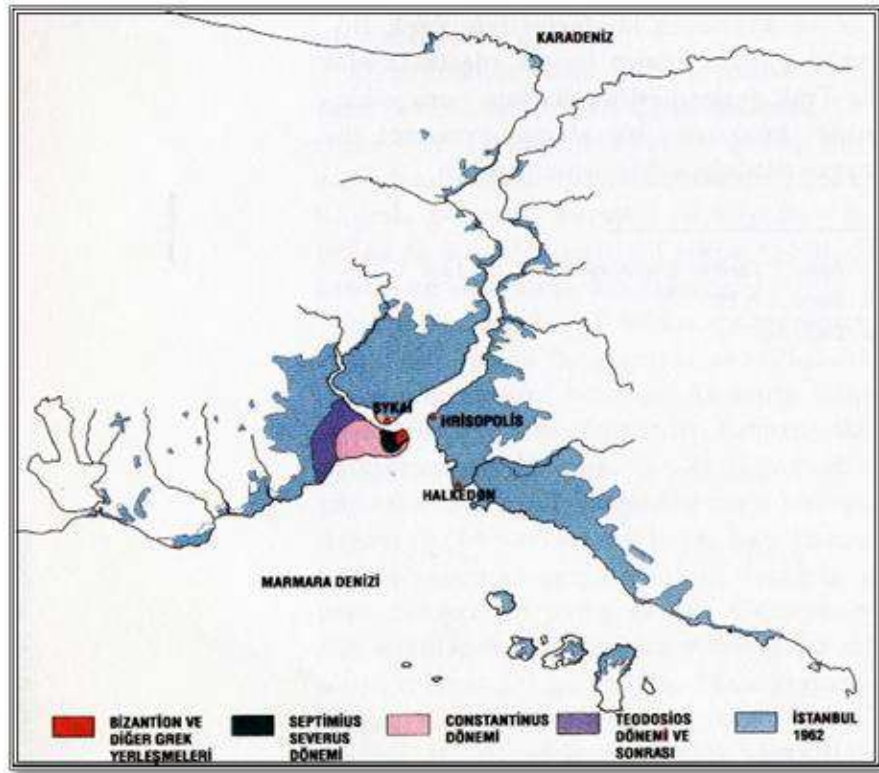
Arkeoloji müzeleri arşiv verileri ile oluşturulmuş olan veri tabanına farklı veri setlerinin eklenmesi ve bir arada değerlendirilmesi amacıyla 11 tarihi harita Coğrafi Bilgi Sistemleri kullanılarak mekansal hale getirilmiş ve bu sayede kentsel arkeoloji değerlendirmelerinde arkeoloji veri setinin tarihi haritalarla birlikte yeniden yorumlanması sağlanmıştır.

Şekil 12: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların Tarihi Haritalar ile Birlikteliği

İstanbul Tarihi Yarımada, prehistorik dönemden günümüz modern yerleşimine kadar sürekli iskan alanı olarak tercih edilmiştir. İstanbul'da son yıllarda kentsel yatırımların artması buna bağlı olarak kurtarma kazılarının yapılması gerekliliğini de arttırmış ve kentin tarihinin yeniden yazılmasına vesile olmuştur. Bu durum, kent tarihiyle ilgili bilgilerimizi artırması açısından olumlu etkileri olmasının yanı sıra kentin tarihi boyunca sürekli yıkılarak tekrar yapıldığı ve daimi bir dönüşüm içinde olduğu gerçeğini de tekrar ortaya koymuştur. M.Ö. 7. yy'ın ortalarında kurulan kent, bilinen en eski yıkımını 195-196 yılında Septimius Severus döneminde yaşamış, bu ve benzeri yıkımları her daim yeniden inşa etme faaliyetleri izlemiştir. Bugün ise yeni kent modern yatırımların etkisi ile yıkılıp tekrar inşa edilmeye devam etmektedir.

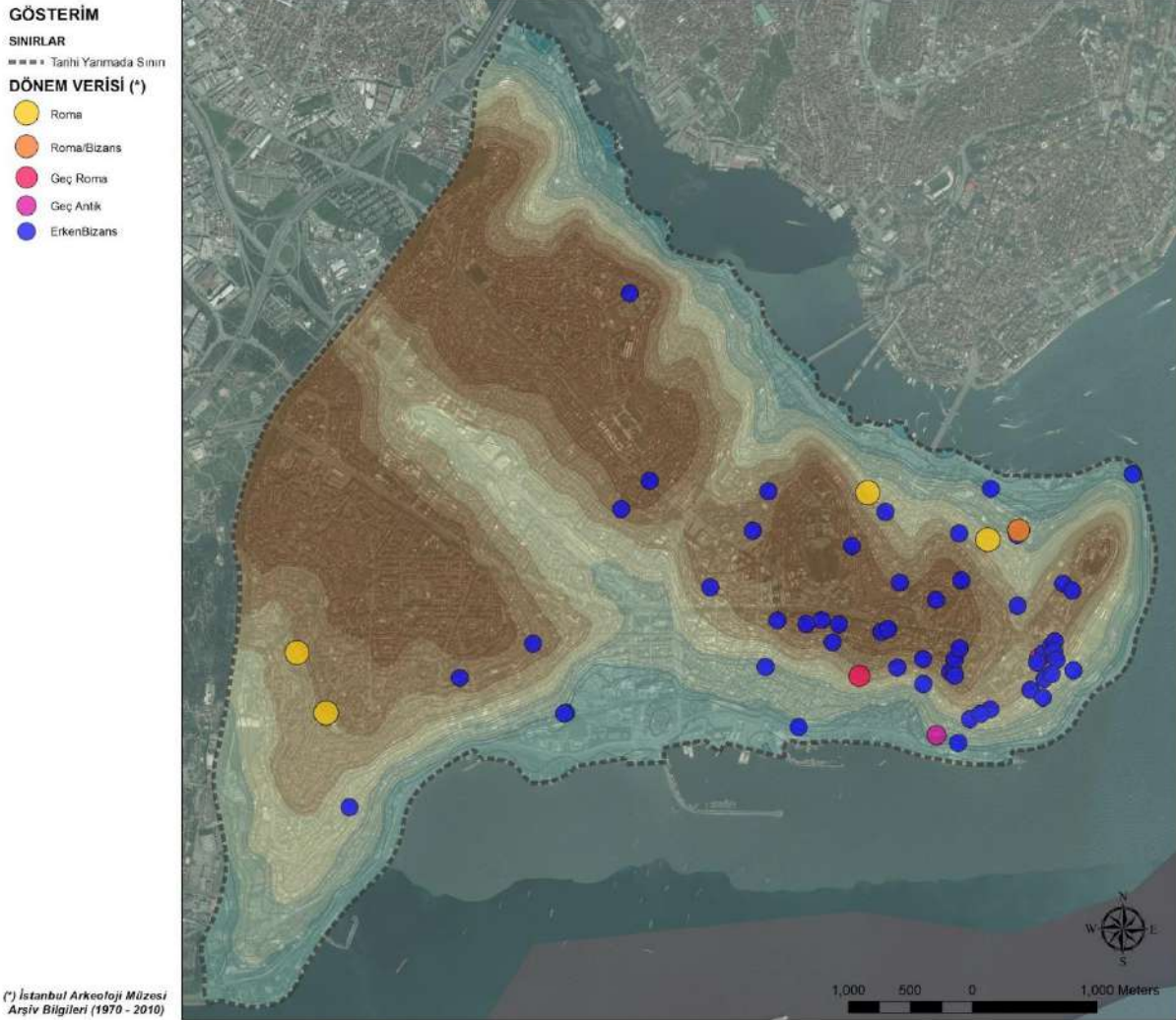
4.1. Tarihi Yarımada'nın Hellen ve Roma Dönemi'ne Müze Arşivleri ile Bakmak
Değişen iktidar ve ekonomik sistem, kendini yeniden üretim sürecinde birbirini etkilerken fizik mekânı güncel ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmektedir. Gerek güçlerini gerekse de ihtiyaçlarını fizik mekân üzerinden tanımlama çabası, bu gün kentsel arkeoloji kavramını tarih ve tarihin yaşam formlarına yönelik okumaları ile doğrudan ilişkili hale getirmiştir.

Şekil 13: Byzantion ve Konstantinopolis'in Gelişimi (Kuban D, 2014).

İstanbul'un tarihsel geçmişinin Paleolitik Dönem'e kadar gittiğini Küçükçekmece'deki Yarımburgaz mağarasında yapılan arkeolojik çalışmalar göstermektedir. Tarihi Yarımada'da ise, yürütülen Yenikapı metro kazıları bu bölgedeki verileri temelden değiştirmiş ve bu alanın tarihinin Neolitik Dönem'e kadar uzandığını göstermiştir. Bu alan çevresinde kent organizasyonunun ise Hellen (Byzantion-Kalkhedon) Roma, Bizans (Konstantinopolis), Osmanlı ve Cumhuriyet (İstanbul) dönemi olarak genel hatlarıyla ayırmak mümkündür. Tüm bu ayrışmalar kendi içinde çeşitli alt başlıklara ayrılabilir, özellikle Osmanlı Devleti'nin Tanzimat, Meşrutiyet vb. dönemlerinde iktidarın yeniden üretimine etkisinin farklılaştığı hem yazılı kaynaklardan hem de fizik mekan okumalarından anlaşılmaktadır.

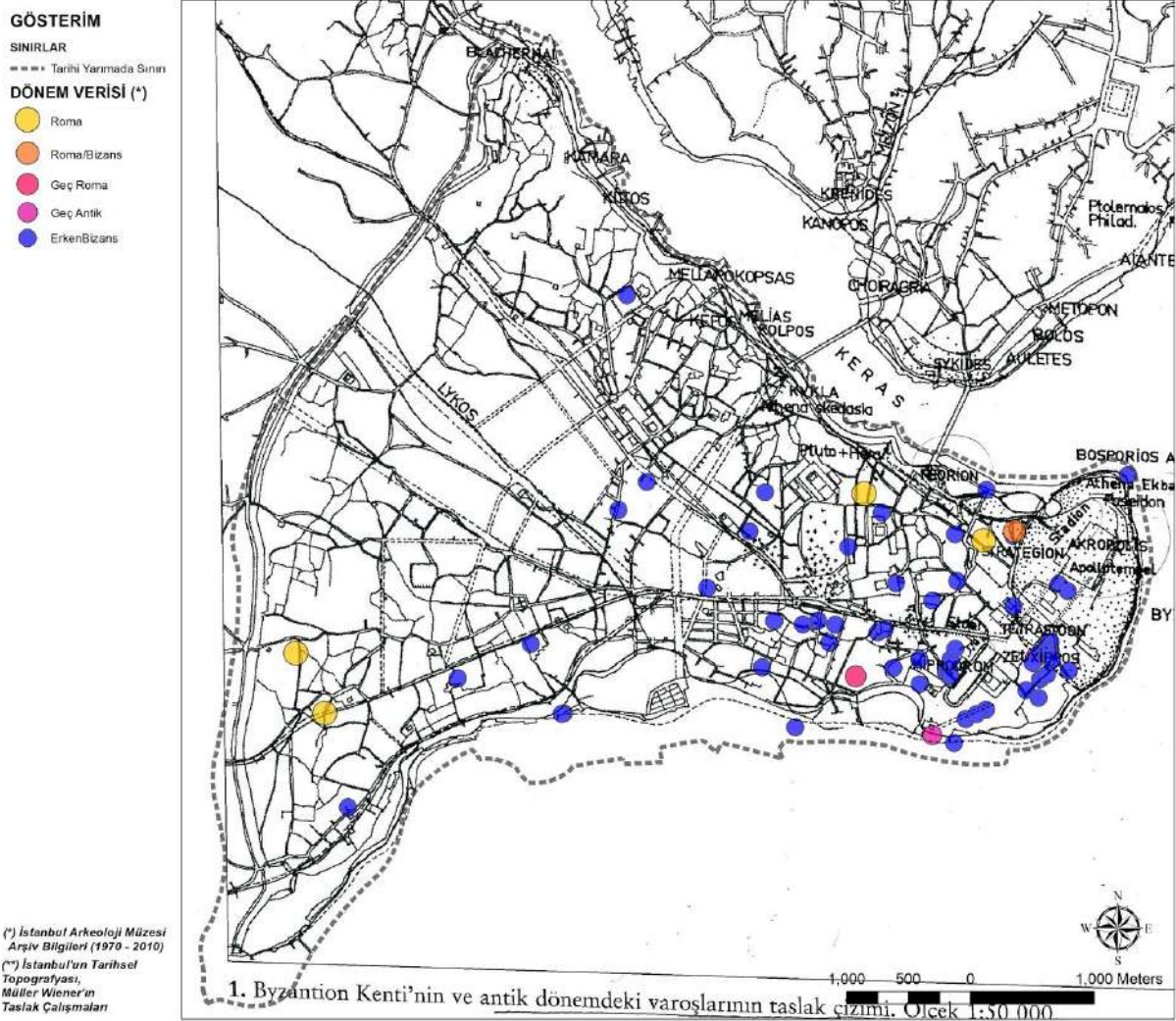
İstanbul'un dünden bu güne yaşadığı değişim ve dönüşüm süreçlerini farklı şekilde sınıflamak mümkündür. Bunun yanı sıra 19. yy'ın ikinci yarısına kadar, topografya ile uyumlu bir gelişme gösterdiği ve temel aksların, kent dokusu bağlamında korunduğu görülmektedir. Bu nedenle 19. yy'ın ikinci yarısına kadar üretilmiş tarihi haritalar bu okumanın parçası haline getirilmiştir.

Şekil 14: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Roma Dönemi Özelinde Değerlendirmesi

Byzantion:

Bugünkü metropolitan alanı içinde, Boğazın her iki yakasında, MÖ 3.000 yıl sonu ve 2.000 yıl başına ait yerleşim izlerine rastlanmakla birlikte, İstanbul'un "kent" tarihi Byzantion ile başlamaktadır (Müller-Wiener, 2001:3). Dor kökenli Megara'dan gelen kolonistlerin Khalkedon'un (Kadıköy) kurulmasından kısa bir süre sonra, yöredeki beş köyün *synoikismos*¹¹ yaparak yerleşim yerlerini birleştirmeleri sayesinde merkezi yönetimli bir kent oluşturmuştur (Arslan, 2010:15). Bu kent Pontus'a giden önemli su yolu üzerindeki bugünkü Sarayburnu'nda MÖ 660/658 yıllarında kurulan yeni bir yerleşimdir (Müller-Wiener, 2001: 16). Byzantion döneminin başlıca kentsel elemanları; limanlar ve iskeleler, surlar ve kapılar, yollar ve yapılarıdır. Kentin büyüklüğünün yaklaşık 100 hektar kadar olduğu düşünülmektedir (Müller-Wiener, 2001: 18).

Şekil 15: Byzantion Kenti'nin Antik Dönemdeki Taslak Çizimi

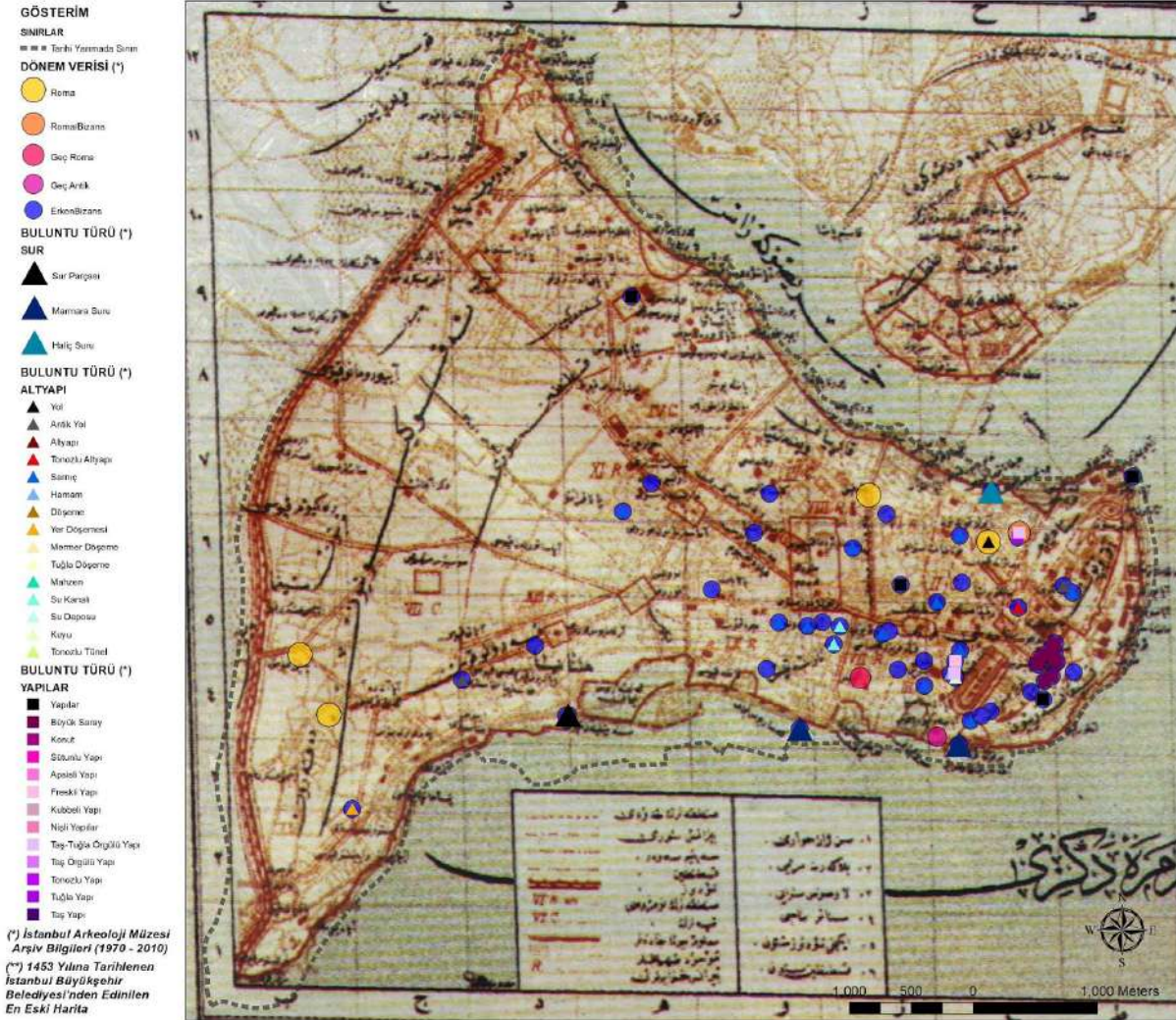
Limanlar ve İskeleler: Hellen koloni kentlerinin kurulmasından itibaren kentin coğrafi ve özel konumu, gelişimi üzerinde etkili olmuş, yerleşim önemli bir liman ve yük aktarma

¹¹ Synoikismos adı verilen bu yöntem yapay olarak yaratılması ya da mevcut bir kentin boyutlarının yerel halkın oraya göç etmesiyle büyütülmesi sürecine iade etmektedir.

yeri olarak gelişmiştir (Müller-Wiener, 1998:1). Doğudan batıya, kuzeyden güneye önemli kara ve deniz yollarının İstanbul'da düğümlenmesi, rüzgarlardan korunan doğal liman konumundaki Haliç'in varlığı, şehri, tarih boyunca en önemli ticaret merkezlerinden biri durumuna getirmiştir (Ağır A., 2001:12).

Dionysios Byzantios'un "Boğazdan Geçiş" yazısına atıf ile bu dönemde kentte üç limanın bulunması, Cassius Dio'ya atıf ile limanların rüzgara kapalı ve korunaklı olması gibi biçimsel özellikleri vurgulamaktadır. Bu döneme ait daha ayrıntılı bulguların elde edilememesi nedeni olarak limanların denizin en çok doldurulduğu Sirkeci ve Eminönü bölgelerinde yoğunlaşması ve üzerinde bulunan raylı sistemlerden dolayı arkeolojik çalışmaların yapılamaması olarak belirtmektedir (Müller-Wiener, 1998:4). Bu alanlarda Marmaray projesi ile birlikte, yapılan kazı çalışmalarında çıkan kalıntılarda Byzantion'da bir korunaklı alan olarak kullanıldığı, kolonilere ürün taşıyan gemilerin İstanbul Boğazı'nı geçmek için uygun hava koşullarının olmadığı zamanlarda bu doğal sığınağı kullanmış olabileceği ve bu alanda limanda yürütülen kazılar sırasında tespit edilen MÖ 6. - 4. yy. buluntularının bu noktada düşünülmesi gerektiği öngörülmektedir (Öncü, 2014:147).

Şekil 16: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Tarihi Haritalar ile Değerlendirilmesi¹²

Surlar ve Kapılar: Kent coğrafi konumundan dolayı, Trakya, Anadolu ve denizden gelen düşmanlarından korunmak zorundaydı. Byzantion'lular Trakyalılara karşı sık sık son

¹² 1453 Yılına Tarihlenen Harita, İBB Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı, Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü, 2017.

derece çetin geçen tehlikeli çarpışmalar yapmak zorunda kalıyorlardı. Her taraftan Trakya kabileleriyle kuşatılmış olduklarından kentlerini son derece kuvvetli sur duvarları ve tahkimli kulelerle koruyor; her zaman için çarpışmaya hazır atlı ve yaya birlikleri bulunduruyorlardı (Arslan, 2010:15).

Savunma amaçlı olarak zamanla takviye edilen şehirde daha ilk zamanlardan itibaren surlar inşa edilmeye başlanmış olmakla birlikte Akropolis'e ait surların daha sonrasında inşa edildiği düşünülmektedir. (Müller-Wiener, 2001:16).

Yollar ve Yapılar: Kentin en önemli tanımlayıcı yapıları tapınaklardır. Bu tapınakların yerleri hakkında kesinlik bulunmamaktadır. Müller "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası" çalışmasında, Apollon, Artemis ve Aphrodite tapınağının bulunduğu tahmin edildiğini belirtmektedir. Poseidon Tapınağı ile Athena Ekbasia kutsal alanlarının yarımadanın kuzey sahilinde, Demeter ve Kore tapınaklarının liman bölgesinde yer aldığı belirtilmektedir (Müller-Wiener, 2001:16). Önemli tapınakların liman bölgelerine referans verdiği görülmektedir.

Byzantion şehri, limanlarının etkisi ile refah seviyesi yüksek bir kent olmakla birlikte, özel konumunun da etkisi ile sürekli tehdit altında bulunmuştur. Kent sırasıyla Pers, Atina, Isparta, Atina egemenliği şeklinde devam eden süreçten M.Ö. 364'te Atina'ya karşı düzenlenen harekatlara da katılarak bağımsızlığını korumaya çalışmıştır (Müller-Wiener, 2001:17). Pek çok kuşatma ve savaş atılan kent, surların defalarca onarılmasının ardından, 146'dan itibaren Roma'ya bağlanmıştır.

258 – 269 arası Ege'de egemenlik sağlamaya çalışan Gotlar ve Herulianlar Byzantion'a da çok defa saldırır, ancak kent surları sayesinde kendini korur. 4. yy.'da yaşanan Maximinus – Licinius (312) ve Licinius – Constantinus (324) arasındaki savaşlarda çok fazla zarar görür. Constantinus 324'te surları tekrar inşa eder ve kentin adını zaferlerini anımsatması için Konstantinopolis olarak değiştirir (Müller-Wiener, 2001:18).

Kentin iktidar, ekonomi ve fiziksel yapı üçgenindeki değişim süreci Roma'ya bağlanması ile ekonomik güçten kaynaklı anıtsal yapıların hızla kent sisteminde yerini alması ile devam etmiş olmakla birlikte, taht kavgalarının yaşanması ile kentin yıkılıp tekrar inşa edilme süreci sürekli devam etmiştir. Yaşanan bu yıkımlarında etkisiyle Byzantion kentinden günümüze kalan eserler oldukça sınırlıdır.

1970-2010 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin yaptığı sondaj çalışmalarının çok azının Byzantion kentinin kurulduğu alan içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Kentin Byzantion sonrasında Roma Bizans ve Osmanlı döneminde de bu bölgenin özellikle yönetici sınıf

tarafından kullanılmaya devam etmiş olması bu alanda bir sürekli yerleşimin olması sonucunu doğurmuştur. Hem bu sebeple hem de Byzantion'a dair mimari unsurların daha sonraki dönemde devşirme olarak kullanılmış olma olasılığı, alanda yapılmış olan az sayıdaki çalışma da göz önüne alındığında Byzantion yerleşimiyle ilgili detaylı verilerin tespit edilmesinin oldukça zor olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte Byzantion kentiyle ilgili daha fazla verinin tespit edilebilmesi için özellikle Sarayburnu ve Sultanahmet çevresinde yapılacak sondaj çalışmalarının kültür tabakasının sonlandığı anakayaya kadar sürdürülmesi gerekliliğinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Ayrıca, kent ile ilgili özellikle maddi kültür ürünlerinin gelecekte daha fazla tespit edilmesiyle birlikte -Yenikapı kazılarında olduğu gibi- bu verilerin coğrafi bilgi sistemleriyle mekansal hale getirilip küçük buluntulardan mimari parçalara kadar bütüncül bir okumaya duyacağı ihtiyaç da açıkça görülmektedir.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından 19. yy'ın başından beri Tarihi Yarımada'da sürdürülen kazı çalışmalarında kent ilgili *insitu* durumda mimari tespitler yapılmamıştır. Ancak, Sarayburnu kazılarında tespit edilmiş olabileceği düşünülen sur parçası (Müller-Wiener, 1998:4-5) Sultanahmet Eski Cezaevi, Sultanahmet Adliyesi ve Hippodrom kazılarında tespit edilen ve Hellenistik Dönem'e tarihlenen buluntular (Pasinli 2007:154; Fıratlı 1978:571;), Mahmutpaşa ve Cankurtaran kazılarında ele geçen Hellenistik ve Roma Dönemi seramikleri ile, aynı döneme tarihlenen ve kentin nekropolüyle ilişkilendirilebilecek olan Beyazıt ve Fatih civarındaki kazılarda tespit edilen mezar stelleri (Pasinli 2007:154) ve diğer buluntuların işlevleri de göz önüne alınarak mekansal hale getirilmesi Byzantion kentine dair daha bütüncül bir okuma yapmayı mümkün hale getireceği aşikardır.

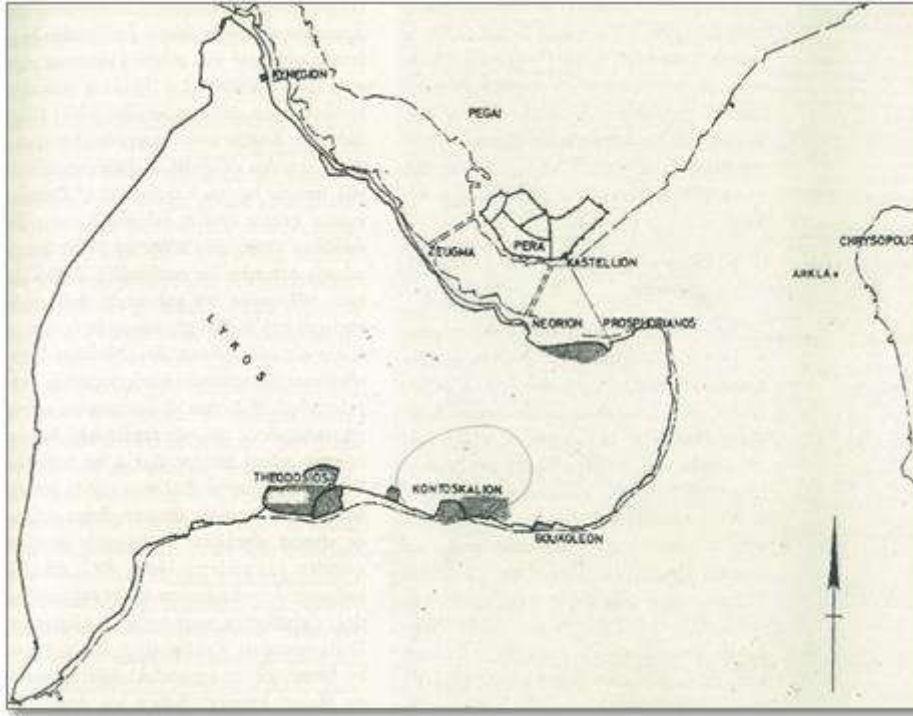
Konstantinopolis:

324 yılında Konstantinopolis adını alan kent, 328 yılında yönetim merkezi ilan edilir ve iktidarın yeniden üretimi, mekânın yeniden üretimi üzerine etkiyerek görkemli yapıların ve imar hareketlerinin başlamasına neden olur.

Müller, Constantinus'un kent planlarına ait bilgilere ulaşamadığını ancak kentin önceden tasarlanarak inşa çalışmalarının başlatıldığını belirtir. Kent şemasının, Romalıların İmparatorluk döneminde kentin inşasında kullandıkları ızgara plandan oldukça farklı yelpaze biçiminde ayrılan ana caddeler ve bunları kesen yollardan oluştuğunu vurgulanmaktadır. (Müller-Wiener, 2001:19). Konstantinopolis döneminin kentsel elemanlarını; limanlar ve iskeleler, surlar ve kapılar, yollar ve yapılar şeklinde tanımlanmaktadır.

Limanlar ve İskeleler: 4. yy'da Konstantinopolis yeni kurulduğu sırada, limanlar korunaklı konumları ile varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Bu dönem ile ilgili olarak Müller, Natitia metnine gönderme yaparak kent için tüm kullanımların limanlar etrafında şekillendiğini vurgulamaktadır (Müller-Wiener, 1998:6).

Neorion Limanı arkasındaki kent alanının Ceneviz imtiyaz bölgesi olmasından sonra ortadan kalkan bu isim, varlığını yalnızca orada bulunan kapıda (Neorion Kapısı) sürdürmüştür. O dönemde bu limanlar tahıl ambarları ile bağlantılı şekilde kentsel sisteme dahil olmuşlardır.

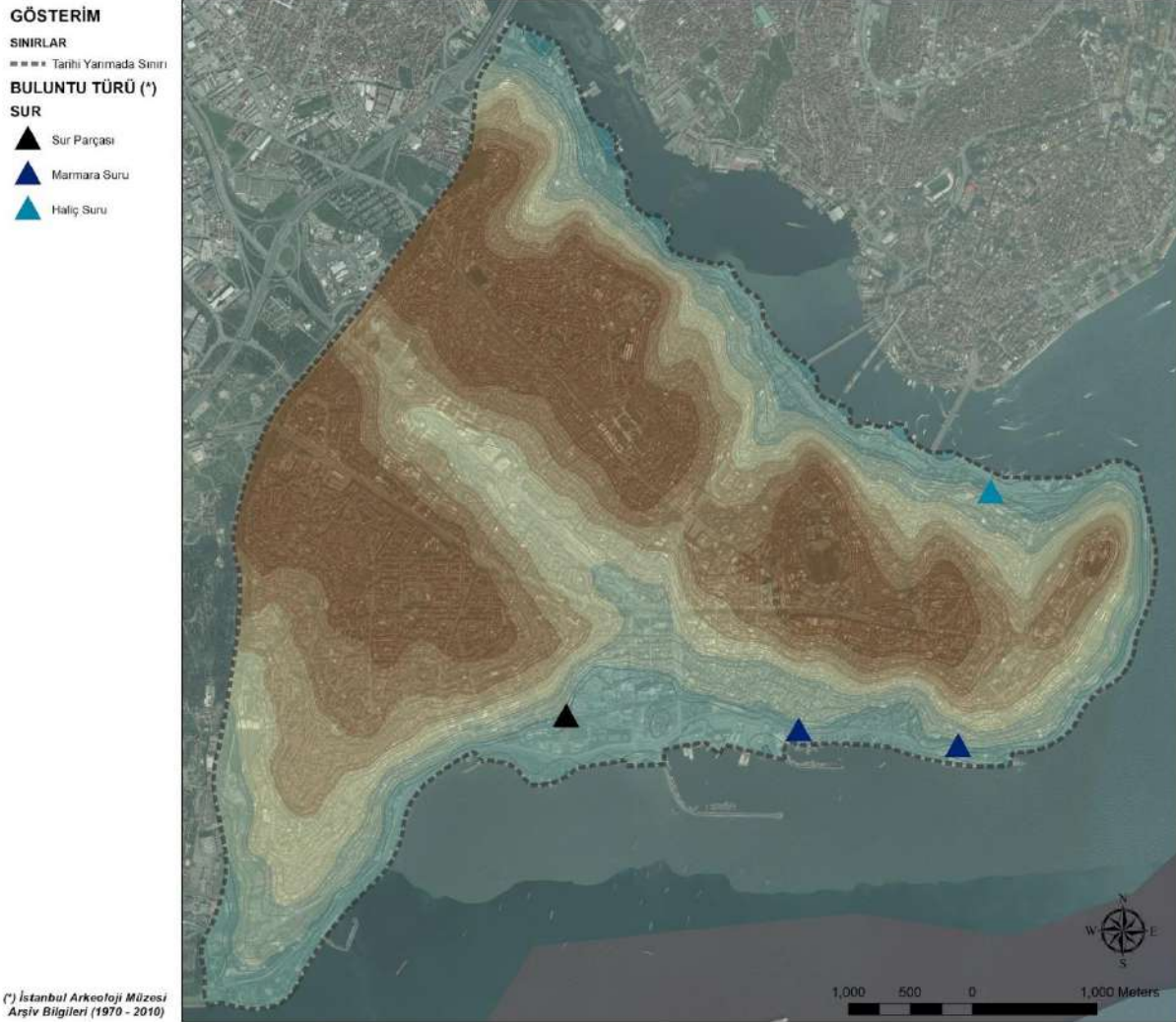

Şekil 17: Konstantinopolis Limanları (Müller-Wiener, 1998)

Yeni kurulan kentte hızlı nüfus artışı sebebiyle ihtiyaç temelli olarak yeni limanların ve liman ile bağlantılı kentsel parçaların gelişmesini sağlamıştır. Bu dönem inşa edilmiş olan limanlar; Kontoskalion, Portus Theodosius, Bukoleon'dur. Theodosius limanı, Eleutherius Limanı bir, Theodosius Limanı'nın öncülüdür ve I. Konstantinus Dönemi'nde kurulduğu kabul edilmektedir. 4. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar aktif olarak kullanılan liman, kentin en önemli ticari ulaşım merkezidir (Kızıltan 2014: 58).

7. yüzyılda Mısır'dan gelen tarım sevkiyatının kesilmesi ile önemini kaybetmiş eski liman bölgesi, Osmanlı'nın ilk zamanlarında moloz dökme yeri haline gelmiş ve kıyıya katılmıştır (Müller-Wiener, 1998:9). Bu tarihsel bilgi Marmaray kurtarma kazılarında sürdürülen çalışmaları ile de desteklenmektedir.

Surlar ve Kapılar: Yeni limanlar ve surlar, artan nüfus sonucunda artan ihtiyaçlar temelinde geliştirilmiştir. 4. yy'da kentin hızlıca büyümesi sebebiyle, 5. yy'da kenti çevreleyen yeni surlar ve kuleler inşa edilmiştir. Bu gereksinim yoğunlaşan nüfustan kaynaklanır ve kentin sur içindeki alanı böylece 6 km² yaklaşık 14 km² çıkar.

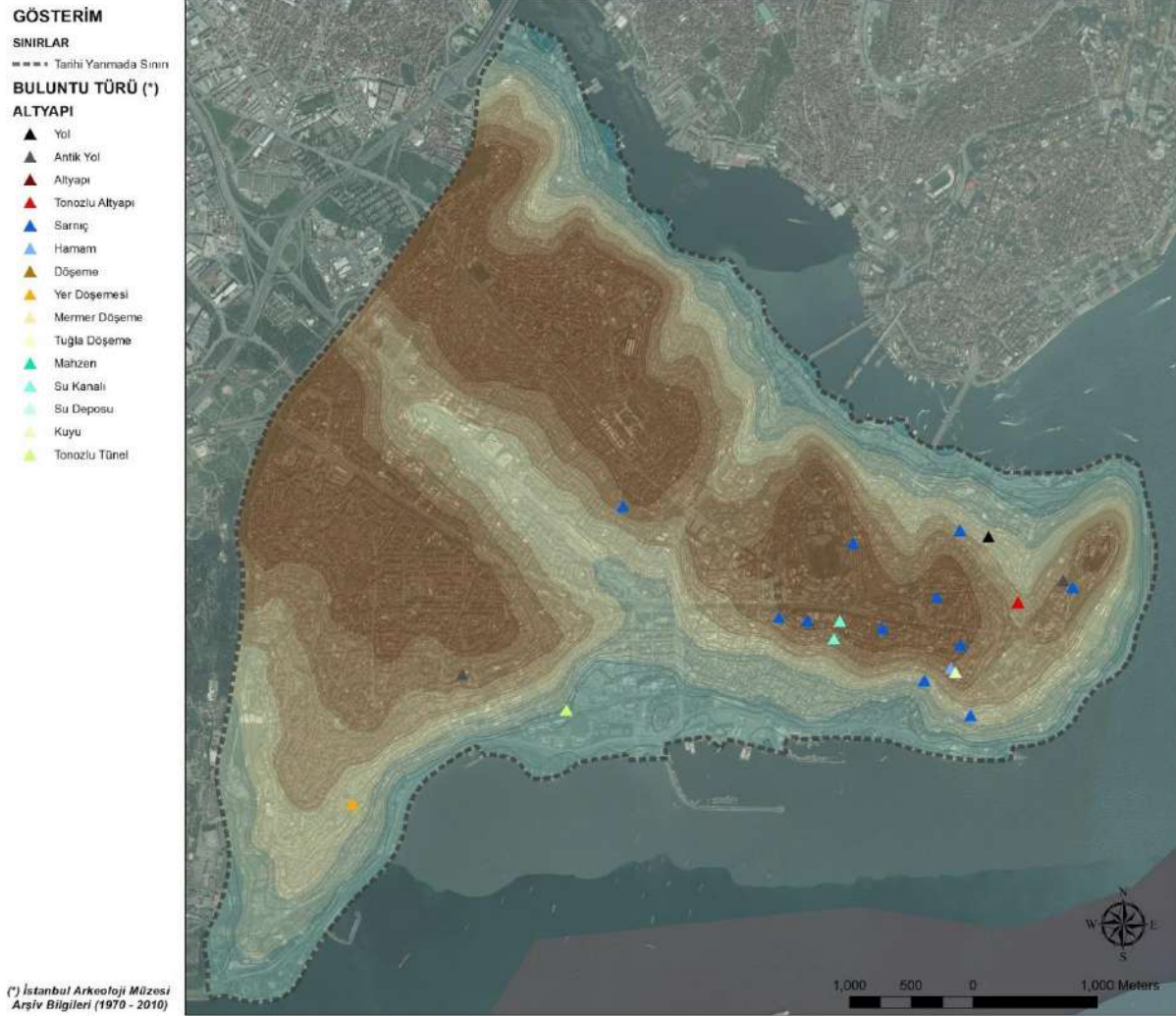

Şekil 18: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Roma Dönemi Özelinde, Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Sur

Yollar ve Yapılar: Kent şemasının, Romalıların İmparatorluk döneminde kentin inşasında kullandıkları ızgara plandan oldukça farklı yelpaze biçiminde ayrılan ana caddeler ve bunları kesen yollardan oluşmaktadır (Müller-Wiener, 2001:19). Bu iktidarın kent mekânını yeniden üretimi açısından oldukça önemlidir.

Bu dönemde yoğun inşa faaliyetleri yürütülmüştür. Havariyyum Kilisesi ve Büyük Forumlar gibi önemli yapılar kentin engebeli yapısından yararlanılarak inşa edilmiştir (Müller-Wiener, 2001:19). Ancak kentin yapılanması ve gelişmesi her on yılda bir depremler

ve yangınlar nedeniyle tahribat görmüş kentte devam ettirilen sürekli bir faaliyet haline dönüşmüştür.

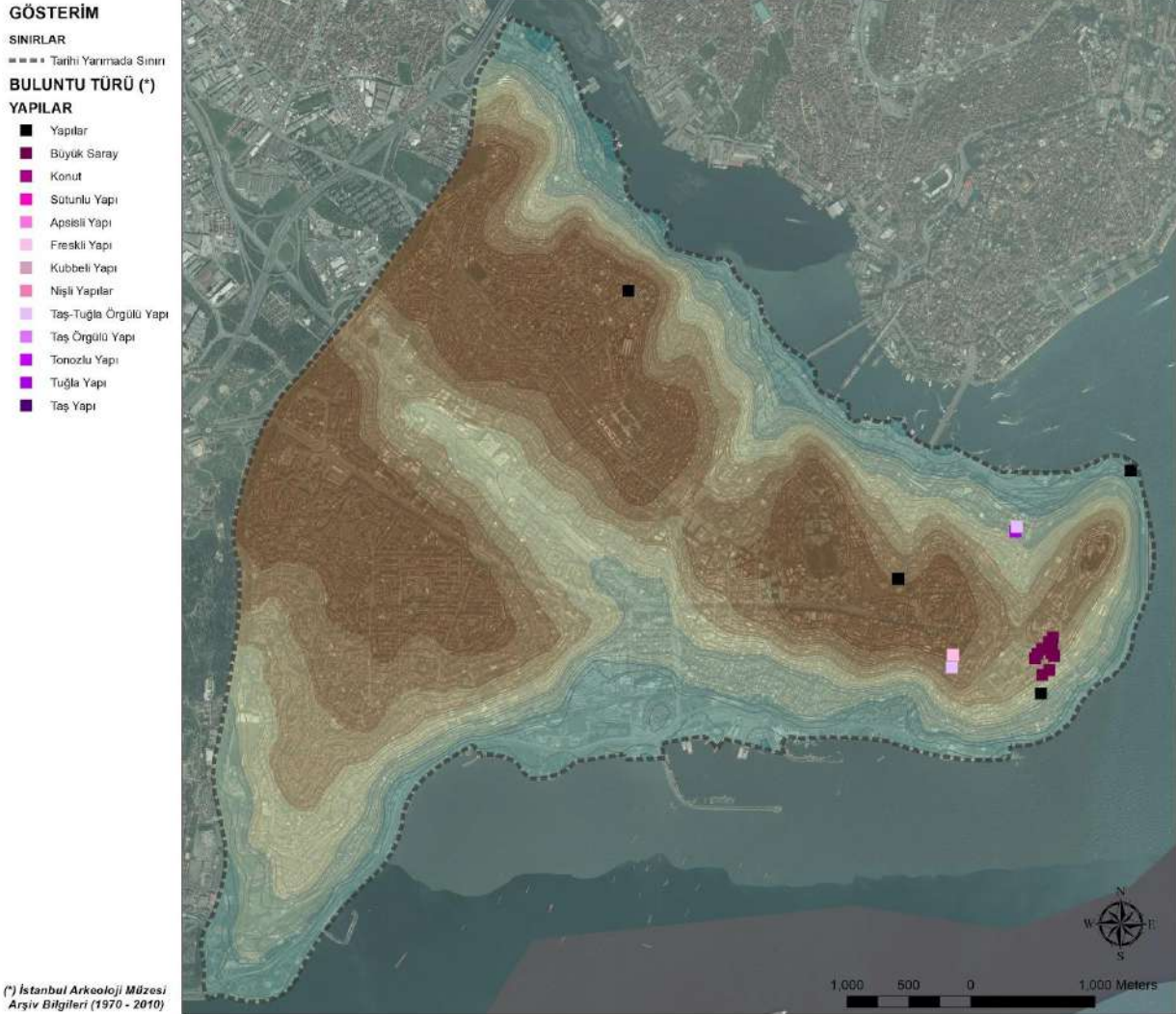

Şekil 19: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Roma Dönemi Özelinde, Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Altyapı

Yapıların yer seçim kararı ise bir başka sistemin anlaşılmasını sağlamaktadır. Yöneticiler, önemli devler memurları ve saltanat mensupları tarafından inşa ettirilen anıtsal yapıların yerleri kent planlarından ziyade mülk sahipliği ile belirlenmiş olduğu düşünülmektedir (Müller-Wiener, 2001:21).

Bu dönemde, *Via Egnatia*'nın bir uzantısı olarak *Mese*, kentin ana caddesi konumunda olup, büyük ana caddeler ve iki sahil yolu önemli yol akslarıdır. Bu döneme ait önemli yapılar ise Büyük Saray, Aya İrini, Rhea ve Tykhe Tapınakları, Hipodrom, Zeuksippos Hamamı, idari yapılar, İkinci Ayasofya, Theotokos Khalkoprateia, Theotokos Hodegetria kiliseleri Polyeuktos, Markos, Laurentios gibi yapılar şeklinde sıralanabilir.

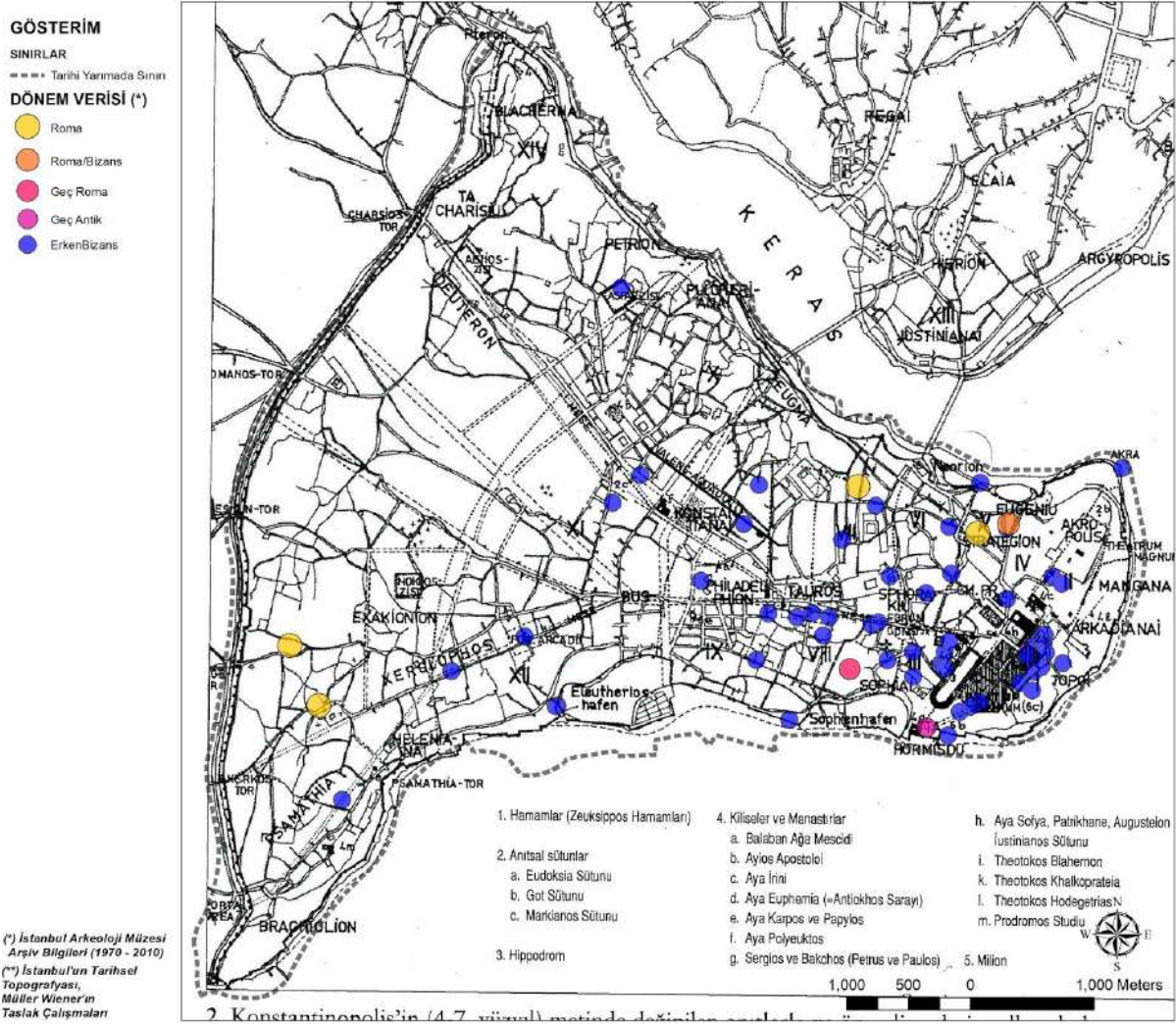
Roma Devrine ait kente yakın üç farklı kaynak bilinmektedir. Kente en yakın iki kaynaktan ilki, Haliç'in içine akan Alibey Deresi vadisi üzerinde, kentin kuzeybatısında yer alan Belgrad Ormanı ve Cebeciköy olarak bilinen tepelerin olduğu bölge. İkinci kaynak ise kente yakın olan ve yüksekliğinden dolayı Bozdoğan Kemeru üzerinden dahi kente su temin edebilecek Halkalı kaynaklarıydı; fakat bu kaynak sınırlı miktarda su taşıyordu. Üçüncü kaynak ise, erken Bizans şehri için çok önemli olan Istranca Dağlarının tepelerinde bulunan yeraltı sularıydı (Crow, 2008, 15).

Şekil 20: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Roma Dönemi Özelinde, Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Yapılar

Fizik mekan üzerinden yapılan bu literatür çalışması, siyasal, ekonomik ve sosyal yapılanma ile ilgili pek çok temel noktanın kavranmasını da sağlamaktadır. Bunlardan en önemlileri siyasal olarak otoritenin kendi varlığını ve gücünü gösterme aracı olarak kenti seçtiği görülmektedir. Savaş ile yıkılmış şehirde hızlı imar hareketlerinin başlatılmasının nedeni de bu olmalıdır. Yasal süreçler bu dönüşümü destekleyecek şekilde oluşturulmakla

birlikte, kentin yaşadığı afetler de (deprem ve yangın gibi) imar hareketlerini hızlandırmış ve tarihsel arka belleği çok ciddi şekilde tahrip etmiştir.

Şekil 21: Konstantinopolis'in (4-7. yüzyıl) Önemli Anıtlar ve Yerler

Kent bütününe bakıldığı zaman özelleşen kentsel kullanım bölgeleri ortaya çıkmış olmakla birlikte, insanın günlük ihtiyaçlarını bulunduğu çevreden karşılayabilmesini sağlayan arazi kullanımları dikkat çekmektedir. Yaşanan, çalışılan, kullanılan mekân ortaklaşmaktadır. Bunu ekonomik yapılanmanın liman kullanımı etrafından, tersaneler, depolar, keresteciler şeklinde birbiri ile ilişkili yapıların mekânı ortak kullanımı üzerinden de okumak mümkündür.

Sosyal yapıya yönelik olarak ise Roma'nın büyük ailelerine mensup kişiler, göçe teşvik edilerek kentte yapılan yeni saraylara yerleştirilmesi (Müller-Wiener, 2001:19) kimlik kavramının çok güçlü şekilde yaşandığını göstermektedir. Ayrıca bu kişilere ekonomik ayrıcalıkların tanınmış olması, Roma'ya benzer kent planının hazırlanması, bu dönemden itibaren fizik mekânda çok ciddi değişimlerin yaşandığı söylenebilir.

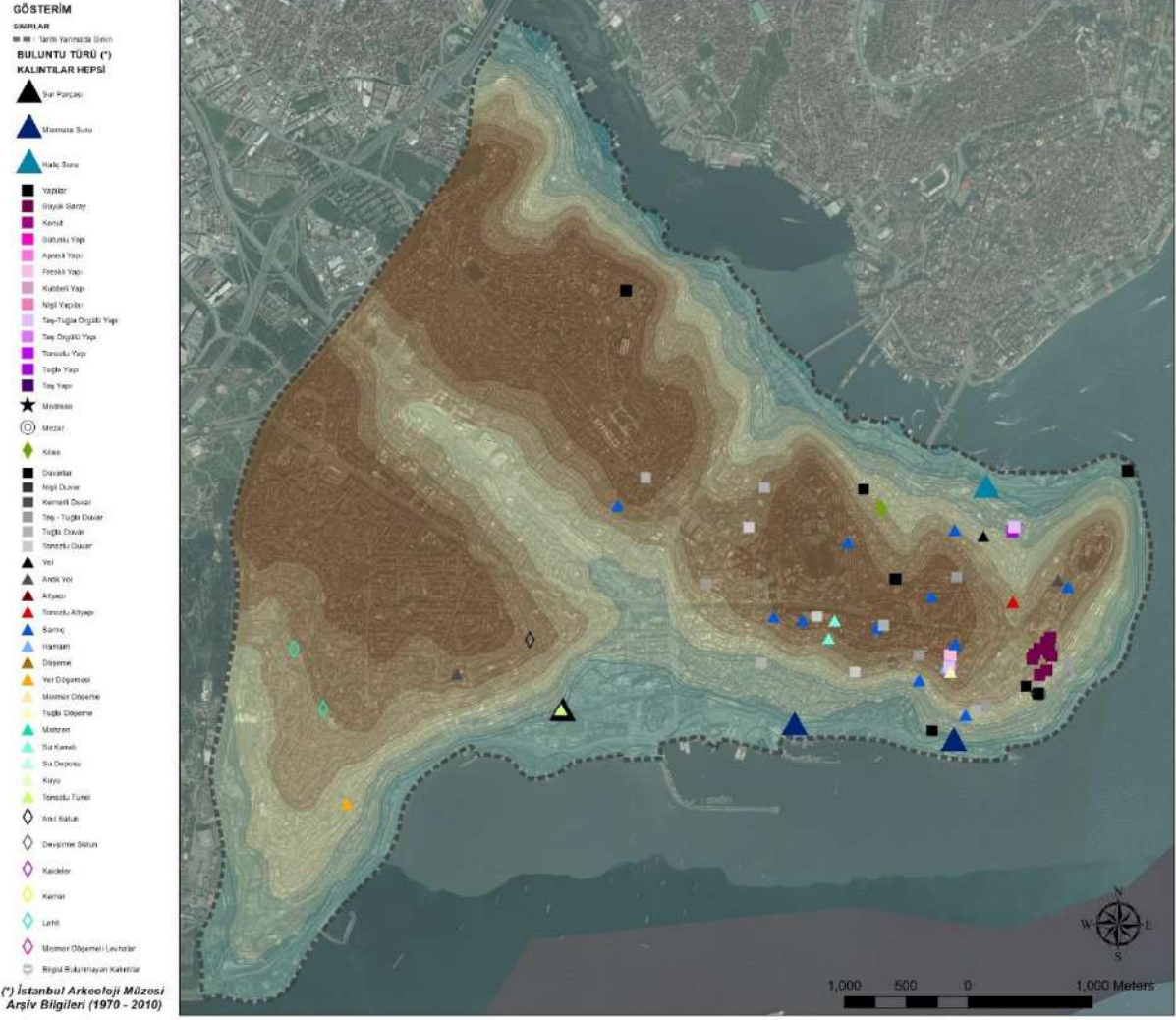

Şekil 22: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Roma Dönemi Özelinde, Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Dini Yapılar

1970-2010 yıllarında Tarihi Yarımada'da yapılan arkeolojik sondaj çalışmalarında sur içinde geniş bir alana yayıldığı, ancak yoğunluğun özellikle kentin güneybatısındaki yükseltide yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Buluntu alanların iç kesimlerdeki yoğunluk göstermesi kıyı şeridinin doldurulmasıyla da doğrudan ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Benzer biçimde bir yapıya ait olduğu tespit edilebilen buluntularda bu alanda yoğunlaşmaktadır.

Alanın güney hattı boyunca bulunan sur parçaları hem güneydeki alanların doldurulması ile ilgili fikir verirken hem de kentin antik dönemde yer alan doğu-batı hattındaki sur ile olan kesişimi ile de öngörü sunmaktadır.

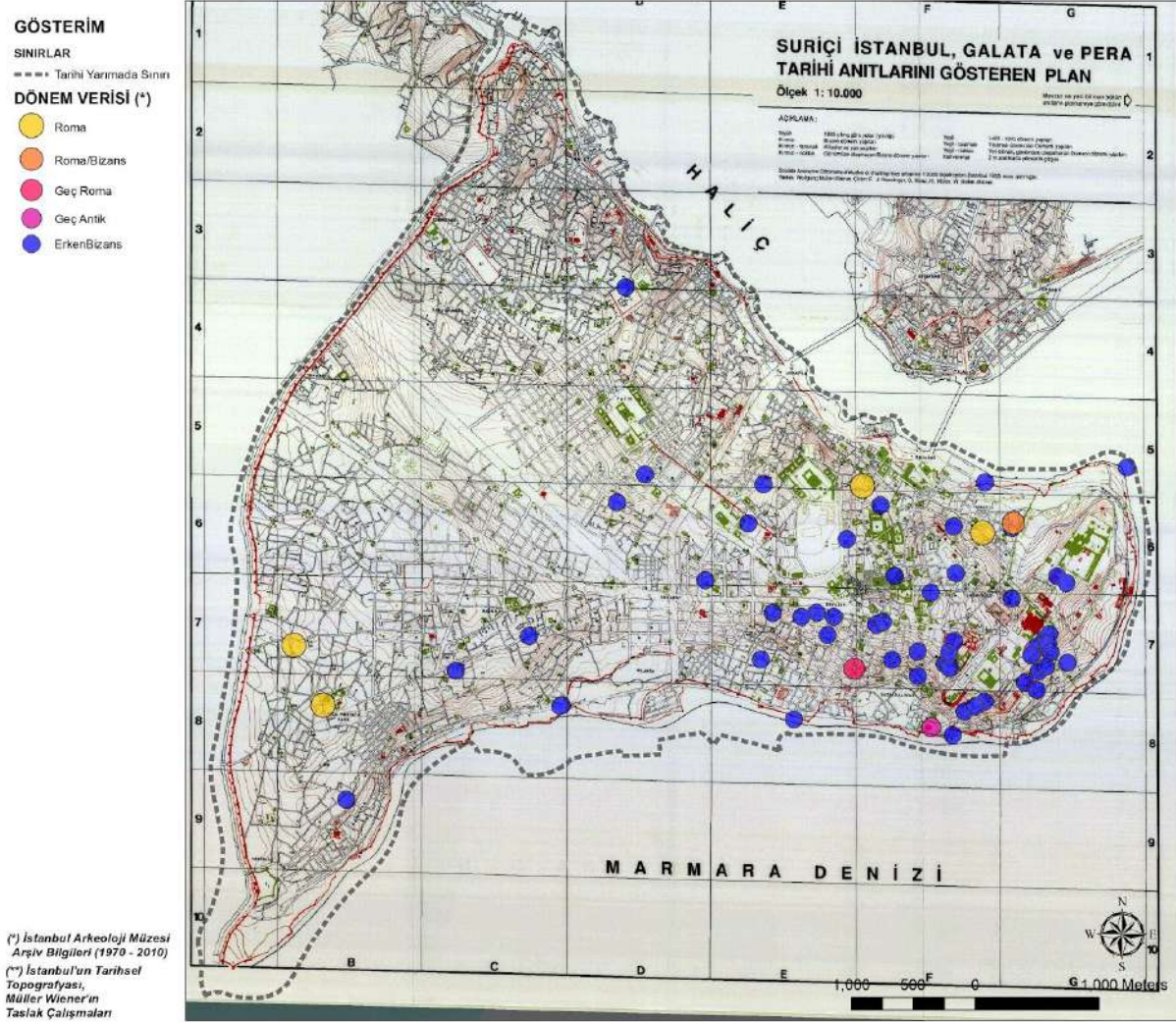
Şekil 23: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Roma Dönemi Özelinde, Buluntu Türü Açısından Değerlendirilmesi - Farklı Kalıntı Türlerinin Birlikteliği

Son yıllarda kent genelinde çeşitli altyapı projeleriyle sürdürülen çalışmalarda bölge tarihinin Neolitik Dönem'e kadar gittiği tespit edilmiştir. Bu tespitler açıkça göstermektedir ki prehistorik dönemden beri sürekli bir yerleşim gören kentin, farklı dönemlerine dair dönem esaslı olarak sorgulamalar yapabileceği bir sistemle bütüncül şekilde değerlendirilmesi zorunludur.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye bulunduğu coğrafya dolayısı ile geçmişten bu güne sürekli yerleşim alanı olarak kullanılmıştır, bu nedenle arkeolojik kültür envanteri ile ilgili müzelerin ellerinde çok değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu veriler gerek bölgemiz, gerekse insanlık tarihini açısından son derece önemlidir ve müzelerin ellerindeki muazzam verinin CBS'ye aktarılması ile yapılacak bütüncül değerlendirmeler mimarlık tarihi, arkeoloji, planlama, kayıp eser tespiti vb. pek çok çalışma için son derece önemlidir.

5226 sayılı kanun ile kültürel mirasın yönetimi ile bazı kurumların yetkileri artmıştır. Özellikle Büyükşehir Belediyeleri'nin planlamaya da altlık olması için envanterleme ve kayıp eser tespiti gibi çalışmaları gerçekleştirmeleri her geçen gün yok olan yer altı kültür mirası için son derece önemlidir. Hazırlanmış olan çalışma ile birlikte, Tarihi Yarımada'yı bütüncül şekilde ele alan tarihsel topografya çalışmalarının geliştirilmesi mümkündür. Özellikle kayıp eser tespiti konusunda da kaynak gösterilen bu çalışmalarda büyük çaplı eksiklerin olması bu kurumları harekete geçiren bir motivasyon kaynağı haline dönüşmelidir.

Şekil 24: 1970 - 2010 Yılları Arası İstanbul Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Yapılan Çalışmaların, Roma Dönemi Özelinde, Dönem Verisinin Değerlendirilmesi - Önceden Yapılmış Arkeolojik Çalışmalar

Dünya'daki çeşitli arkeoloji müzeleri değerlendirildiğinde, özellikle turizmin ekonomik getirisinin fark edilmesi ile birlikte müzelerin arşivlerini halka açmaları ve kentsel alanlarda arkeolojik kültür envanteri ile sergileme alanları oluşturdukları görülmektedir. Türkiye'de ise kentsel alanlarda sürdürülen kazı çalışmalarıyla ilgili müze arşivlerinin durumu nitelikli çalışan azlığı, iş yükünün fazlalığı gibi nedenlerle detaylandırılmamış raporlara, el ve bilgisayar ortamında yapılmış çizimlere ve fotoğraflara dayanmaktadır. Bu durumun sonucu olarak, arkeolojik eser envanteri bütünsel şekilde tutulamamakta, yeterli koruma ve tüm bu verilerin bilgiye dönüştürülmesi hususunda gerekli altyapı oluşturulamamaktadır.

Türkiye'deki arkeolojik çalışmalarla ilgili mevzuat gereği özellikle modern kent dokusunun altında arkeolojik kültür envanteri bulunan kentlerde sürdürülen çalışmalar düşünüldüğünde arkeoloji müzelerine çok önemli görevler düşmektedir. Bu noktada arkeoloji müzeleri kentsel alanda gerçekleştirilecek çalışmaları kontrol etmek ile mükelleftir. Ancak, ülkemizde kentsel alanda yürütülen arkeolojik çalışmalar ancak yeni inşaat projeleri ile gerçekleşmekte ve bu durum yatırımcı için dezavantajlı bir konu olarak algılanmaktadır. Mülkiyet kavramı ve kültür envanterinin bir çatışmanın parçası gibi görülmesi kültür politikası açısından oldukça zararlı sonuçlar doğurmaktadır. Planlama disiplini, alternatif plan araçları ile arkeoloji müzesinin rolünü plan kararlarının alınması noktasında arttırarak yeni çözümler ve yaklaşımlar ortaya koymak zorundadır.

Müze arşivlerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri'ne aktarılmasının kent tarihi değerlendirmelerinde ne gibi faydalarının olacağı daha spesifik bir örnekle verilmiş olmakla birlikte, bu sistemin varlığında ihtiyaca yönelik farklı veri setleri ile birlikte değerlendirme yapılabileceğinden dolayı farklı pek çok çalışma için de altlık olmaktadır. Bunun yanı sıra sistem en küçük buluntudan en büyük mimari anıtsal yapılara kadar tüm arkeolojik kültür envanterinin bilgisini depolayacak şekilde geliştirilmeye açıktır. Farklı veri setlerinin birlikteliğinin sağlanması ve farklı nitelikteki tanımlamalara açık olması sistemin en önemli özelliğidir.

Yeraltı kültür envanterini modern kent dokusu altında barındıran alanlar arkeolojik araştırmalar için oldukça zor yerlerdir. Bunun bir nedeni modern kent dokusunun yer altı kültür envanterine zarar vermesi bir diğeri ise modern yatırımlar olmadan modern dokunun altında kalan envanter ile ilgili bilgi edinmenin zorluğudur. Modern kent ve arkeolojik kültür envanterinin karşılık gibi algılanması bu özelliğinin önünde, güncel arkeoloji yaklaşımının benimsenmesi durumunda çıkan eserlerin *insitu* şeklinde korunması alternatif plan araçlarının konusu haline gelmelidir. Ancak bu durumda hem geçmiş ile entegre olmuş bir gelecek kurgusu oluşturulabileceği gibi hem de bu kültür alanlarından sosyal, ekonomik, eğitimsel faydalar sağlamak mümkün olur. Ayrıca bu alanların yerinde korunması anlayışı kronolojik değerlendirmelerin bütünsel şekilde yapılmasını da sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Ağır A., 2009, *İstanbul'un Eski Venedik Yerleşimi ve Dönüşümü*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Arslan, M., 2010, *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul.

Belge, B., 2004, *Çok katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama*, Planlama Dergisi, Sayı 30, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayınları, Ankara, s.48-56.

Crow, J., 2008, *The Water Supply of Byzantine Constantinople*, The Society for the Promotion of Roman Studies, London, s.15.

Dinçer, İ., 2013, *Kentleri Dönüştürürken Koruma ve Yenilemeyi Birlikte Düşünmek: "Tarihi Kentsel Peyzaj" Kavramının Sunduğu Olanaklar*, International Journal of Architecture and Planning, Sayı:1, s. 22-40.

Emre, B., 2017, *Çok Katmanlı Kent Sisteminde Mekansal Süreklilik ve Sürdürülebilir Planlama Yaklaşımları: Tarihi Yarımada - Tahtakale*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017, İstanbul.

Fıratlı, N., 1978, *New discoveries concerning the First Settlement of Ancient Istanbul-Byzantium*, In The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, Ankara-Izmir 1973, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 565-574.

Kızıltan, Z. 2014, *Marmaray-Metro Projesi Kurtarma Kazıları: Yenikapı-Sirkeci ve Üsküdar İstasyonları Arkeoloji Çalışmaları Ve İstanbul'un 8 Bin Yılı" Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü Marmaray*, Gama Holding Yayını, Ankara.

Kızıltan, Z., Saner, T., 2011, *İstanbul'da Arkeoloji İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşiv Belgeleri (1970-2010)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kuban, D., 2014, *Türkiye'de Kentsel Koruma, Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Müller-Wiener, W., 1998, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, Çev. Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Müller-Wiener, W., 2001, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası* Çev: Ülker Sayın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Öncü, Ö, E., 2014, *Marmaray-Metro Projesi Kurtarma Kazıları: Yenikapı-Sirkeci ve Üsküdar İstasyonları Arkeoloji Çalışmaları ve İstanbul'un 8 Bin Yılı*, Hayalden Gerçeğe Bir İstanbul Öyküsü Marmaray, Gama Holding Yayını, Ankara, s.147.

Özdoğan, M., 1998, *Ideology and archaeology in Turkey*, (ed) Lynn Meskell, *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, Routledge, Londra.

Özdoğan, M., 2011, *Arkeolojik kazılar bilimsel çalışma mı? Toprak Hafriyatı mı?*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, s.11-45.

Pasinli, A., 1999 *Büyük Saray Bölgesinde Sultanahmet Eski Cezaevi Bahçesindeki 1997-1998 Kazı Çalışmalarına Ait Rapor*, 10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 26-28 Nisan, Kuşadası, s.95-115.

Pasinli, A., 2007, *Byzantion'un Kuruluşuna Ait Erken Dönem Seramik Buluntuları*, Calbis: Baki Öğüne'e Armağan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 149-171.

Tuna, N., 2000, *Kentsel Arkeoloji Üzerine*, *İdol Dergisi*, Sayı:7, s.7-13.

Tuna, N., 2003, *İstanbul Suriçi'nde Kentsel Arkeolojik Kültür Mirası*, *İstanbul Dergisi*, Sayı: 46, s. 88-93.

**GÜRCİSTAN VE ERMENİSTAN ARASINDA HARP VE
KAFKASYA'NIN GENEL DURUMU (1921)****Doç. Dr. M. Salih Mercan**

Bitlis Eren Üniversitesi, msmercan@beu.edu.tr

ÖZET

Kafkasya'da bir haftadan (14 Şubat 1337) beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştır. Bu durum Türkiye için gayet önemlidir. Şimdiye kadar Kafkasya'da sükût etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasya'da bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükümetler arasında yeni yeni tesirler oluşturmaya başlamıştır. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada bizim ordumuz Kars, Ardahan mıntıklarında bulunmaktaydı ve mütarekenin bir maddesi gereğince buraları biz tahliye taahhüt etmiştik. Buradaki Müslüman ahalinin durumu nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve hayatı milliyemizi boğmaktan ibaret idi. Bunu kuzeyden güneye doğru çevirme hareketine benzetmek mümkündür. Geliştirmek istedikleri durum: Gürcü Hükümeti, Ermeni Hükümeti, Nesturilerden yapacakları Hıristiyan bir hükümet, Musul'da İngiliz Hükümeti, Suriye şimalinde ve Adana'da Fransız Hükümeti, Antalya'da İtalya Hükümeti, Marmara ve sahilinde beynelmilel bir hükümet, bir de kuzeyde Pontus hükümeti. Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik. Fakat İngilizler tekrar bunu ikmal etmek ve İslamların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda meydana gelen ademi emniyet ve husumetlerini daha ziyade körükleyerek İslâmları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve Hıristiyanları dahi Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartıyla orada bir Kafkas konfederasyonu teşkil emelinde uğraşmaya başlamışlardır ve bunun ilk işareti olarak Güney Kafkasya'da Dağıstan' da bir isyan çıkardılar. Güney Kafkasya ve Dağıstan'da Bolşeviklerin bir kısmını mağlup ettiler. Bakü hattına karşı tehditkâr bir vaziyet ihdas ettikleri gibi Azerbaycan'ın güneyinde İran'a ait olan yerlerde Bolşeviklerin bir kısım kuvvetlerini orada meşgul ederek rahat hareket etmelerini sağladılar. Ermenilerin muharebeden sonra Bolşevikler tarafından işgali üzerine bir kısım kuvvetler cenup tarafına İran hududuna çekilmişlerdi. Bu kuvvetleri de lâzım geldiği veçhile takviye ettiler ve daima onların İngilizlerle irtibatını temin ve Bolşeviklerin kuvvetinden azade kalmasını temin ederek, bu suretle, Kafkasya'yı kuzey ve güneyden hemen ayrılmış bir vaziyete getirdiler. Bu vaziyette iken Gürcüleri de bizimle sulh yapmak üzere bir sefaret heyeti gönderdiler. Tabii Gürcülerin

en büyük hasmı Bolşeviklerdir. Gürcüler Bolşeviklerin kendilerini Bolşevize edeceklerini bildikleri için istikballerini bizimle yakınlaşmakta gördüler. Gürcülerin anlaşmak hususundaki mecburiyeti Ermenistan vakasından sonra ortaya çıkmıştır..

Gümrü antlaşması yapılırken, 11. Kızılordu, Gürcü, Ermeni sınırlarında tekrar aktif bir şekilde meydana çıktı. Sovyetler, Azerbaycan gibi Ermenistan ve Gürcistan'ı da Sovyetleştirmek istiyorlardı. Sovyet Rusya'nın Batum üzerindeki ekonomik ve politik büyük ilgisi gözden uzak tutulmayacak kadar önemliydi. Hâlbuki Gürcistan sınırları içinde bulunan Ardahan ve Batum sancaklarının da Kars sancağı gibi, Anavatan'a katılması durumu, Türk Misak-ı Millisinin içinde yer almış, önemli bir madde teşkil ediyordu. Moskova'ya giden Türk heyeti, Sovyet Rusya'nın Ermenistan ve Gürcistan'ı Sovyetleştirmesine karşılık, nüfusunun % 80'i Müslüman ve Türk olan Batum, Ardahan Sancakları'nın, Türk Misak-ı Milli'si gereğince Türkiye'ye bırakılması hakkında direktif almıştı. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki siyasi durumun nezaketi, işte bu nokta üzerinde toplanıyordu. Gerçi; bu iki devlet, İtilaf Devletlerine karşı, bir ölüm kalım mücadelesi içinde, birbirine yardım zorunda olduklarını biliyorlardı

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Gürcistan, Ermenistan, Doğu Anadolu

Giriş

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Taşnak Ermenistan Cumhuriyeti arasında Gümrü Barış konuşmaları başladığı sıralarda, 11'nci Kızılordu, takviye kuvvetleri alarak, Ermenistan ve Gürcistan sınırlarına toplanmakta idi. Kızılordu bu yığıntıdan ve yapacağı harekâttan Doğu Cephesi Komutanlığına bilgi vermedi Fakat bu iki ülke de Bolşevikleştirme fikrinde olduğu açıkça anlaşılıyordu. Aslında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Sovyet Rusya Hükümetine yaptığı ilk teklifte, Kızılordunun Gürcistan'ı Bolşevikleştirerek İngilizler oradan çıkarması ve işbirliği yapılmasını istenmişti. Fakat şimdiye kadar bu işbirliği, Kızılılar tarafında akamete uğratıldığı gibi, şimdi de, Kızılordunun Doğu Cephesi Komutanlığına bir haber dahi vermeden kendi hesabına silahlı faaliyete geçme durumu almasından bazı siyasal sakıncaların doğabileceğini kestiriliyordu.

Gümrü antlaşması yapılırken, 11. Kızılordu Gürcü, Ermeni sınırlarında tekrar aktif bir şekilde meydana çıktı. Sovyetler, Azerbaycan gibi Ermenistan ve Gürcistan'ı da Sovyetleştirmek istiyorlardı. Sovyet Rusya'nın Batum üzerindeki ekonomik ve politik büyük ilgisi gözden uzak tutulmayacak kadar önemliydi. Hâlbuki Gürcistan sınırları içinde bulunan Ardahan ve Batum sancaklarının da Kars sancağı gibi, Anavatan'a katılması durumu, Türk

Misak-ı Millisinin içinde yer almış, önemli bir madde teşkil ediyordu. Moskova'ya giden Türk heyeti, Sovyet Rusya'nın Ermenistan ve Gürcistan'ı Sovyetleştirmesine karşılı, nüfusunun % 80'i Müslüman ve Türk olan Batum, Ardahan Sancakları'nın, Türk Misak-ı Milli'si gereğince Türkiye'ye bırakılması hakkında direktif almıştı.¹ Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki siyasi durumun nezaketi, işte bu nokta üzerinde toplanıyordu. Gerçi; bu iki devlet, İtilaf Devletlerine karşı, bir ölüm kalım mücadelesi içinde, birbirine yardım zorunda olduklarını biliyorlardı. Fakat İtilaf Devletleri'nin Gürcistan'da oturan temsilcileri de, Acara ve Batum bölgelerine her iki tarafında verdiği önemin, bu iki taraf kuvvetlerini karşı karşıya getireceği ümidini beslemekte ve bu yönden geniş ölçüde bir propaganda yapmakta idiler. İşte, Aralık 1920 ayı içinde, Doğu cephesindeki durum böyle kritikti. Bu sebeptendir ki, Doğu Cephesi kuvvetlerinin henüz bu bölgeyi boşaltarak, batıya gönderilmesine imkân yoktu.² Kafkaslara genel olarak bu siyasi hava sahip iken bu arda bir haftadan (14 Şubat'tan) beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştı. Vaziyet bizim için gayet önemliydi. Şimdiye kadar Kafkasya'da sükût etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasya'da bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükümetler arasında yeni yeni tesirler çıkarılmaya başlamıştı. Bu durumda mütareke imzalandığı sırada Kars, Ardahan ve mütarekenin bir maddesi mucibince buraların biz tahliyeyi taahhüde etmiştik. Bu tetkikatımızı nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Burada ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve milli hayatımızı boğmaktan ibaret idi.³ Bunu kuzeyden güneye doğru bir çevirme hareketi olarak,. Gürcü Hükümeti, Ermeni Hükümeti Nesturilerden yapacakları Hıristiyan bir hükümet, Musul'da İngiliz Hükümeti, Suriye kuzeyinde ve Adana'da Fransız Hükümeti, Antalya'da İtalya Hükümeti, Marmara ve sahilinde beynelmilel bir hükümet, bir de kuzeyde Pontus hükümeti.⁴ Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik. Fakat İngilizler tekrar bunu ikmal etmek ve İslamların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda meydana gelen ademi emniyet ve husumetlerini daha ziyade körükleyerek İslâmları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve Hıristiyanları bile Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartıyla orada bir Kafkas konfederasyonu teşkil emelinde uğraşmaya başlamışlardır

¹ -Hüsamettin Tugaç, Türk İstiklal Harbi, Ankara, 1965, III, s. 227

² -Tugaç, a.g.e., s. 227228

³ - gotthard Jaeschke, (çev. Cemal Köprülü), Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1994,s. 44

⁴ - B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), 1, S. 446

ve bunun ilk asarı olarak şimalî Kafkasya'da Dağıstan' da bir isyan çıkardılar. Şimalî Kafkasya ve Dağıstan'da Bolşeviklerin bir kısmını mağlup ettiler.⁵ Ermenilerin muharebeden sonra Bolşevikler tarafından işgali üzerine bir kısım kuvvetler güney tarafına İran hududuna çekilmişlerdi. Bu kuvvetleri de lâzım geldiği ölçüde takviye ettiler ve daima onların İngilizlerle irtibatını temin ve Bolşeviklerin kuvvetinden azade kalmasını temin ederek, bu suretle, Kafkasya'yı kuzeyden ve güneyden hemen ayrılmış bir vaziyete getirdiler. Bu vaziyette iken... Gürcüleri bizimle anlaşma yapmak üzere bir sefaret heyeti gönderdiler.⁶ Tabii Gürcülerin en büyük hasmı Bolşeviklerdir. Gürcüler Bolşeviklerin kendilerini Bolşevizm edeceklerini' bildikleri için istikballerini bizimle beraberlikte gördüler. Sonuç itibarıyla, Gürcüler **Ardahan, Artvin'in bize terkine taraftar bulunuyorlar. Fakat Batum'dan katiyetle feragat edemeyeceklerini bildirdiler. Ardahan ve Artvin'i** hemen şimdiden işgalini ve kendisi tarafından tahliyesini ve bunların memleketimize ilhakını, Batum için plebisite müracaat ederek göstereceği neticeye göre karar verilmesini teklif ettiler. Şimdi ordumuza ileri hareket emrini vermek Gürcü ordusu ile muharebe ederek buralarını almak vardır. Bir de kan dökmeksizin ordumuzu daima muntazam bir vaziyette bulundurarak duruma göre sevk etmek vardı. Şüphesiz ki biz kan dökmeksizin buralarını almak ve ordumuzu daima kuvvetli bir vaziyette bulundurmak istedik ve bunu tercih ettik. Ancak Gürcüler bizi oyalayarak tamamıyla Bolşevikleri mağlup ve ordularını takviye ettikten sonra ve ihtimal ki İtilâf Hükümetlerinden de lâzım gelen yardımı gördükten sonra buralarını katiyen vermemek istemeyeceklerdi.. Buna karşı biz oralara girip İslâmları Gürcülerin elinden kurtarmak, orada askeri teşkilatı yaparak Müslüman kardeşlerimizi kurtaracak tedbirler almayı kararlaştırdık, bu nedenle şimdiden belirtilen yerleri işgal etmeyi talep ettik. BU arada Taşnaklar da ortaya çıkmıştı.⁷

Kafkaslarda Türkiye ve Rusya

Birinci Dünya Harbi sırasında Osmanlı Devleti'nin pek elim ıstıraplar altında kalarak uygulamak zorunda kaldığı tehcirler; sebep ve manasız birer zülüm şeklinde bütün cihana anlatıldığı için genel olarak sosyal demokratlar Türklerin aleyhinde idiler ve Sovyet Hükümeti, burjuva sınıfının yardımcılarını addettiği bu fırkaların çeşitli şekilde propaganda sahasında mücadelede olmakla beraber, işbu rakiplerinin eline mazlum Ermenileri feda

⁵-T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), 1, S. 446

⁶Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi, IV 1921-2-1922 Cumhuriyete Doğru, İstanbul, 2010, s. 463

⁷-T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), 1, S. 447

ettiklerini ilana müsait bir mukabil propaganda silahı vermemek için, bizimle münasebetlerinde kendilerini çok tereddüt ve çekingenlikle harekete mecbur addediyorlardı.

Fakat Türk Milleti'nin dostluğu ile mübalağa ve mugalâttan ibaret bir propaganda ve istismarcıları arasında karar vermek mecburiyetinde kalınca Lenin ve Stalin başta, Sovyet ricali doğru yolun hangisi olduğunu görmekte çok gecikmediler.⁸

Türk Milli Hükümetinin yerine o sıralarda Kafkasya'da mevcut olan Ermeni ve Gürcü hükümetleri misilli garp büyük devletlerine alet olan Osmanlı Hükümetinin, Kafkasya hudutlarına hâkim olması ve oralarda garp devletleri lehine tahrikâta kalkışma ihtimali düşünülünce batılı devletlerden devlet yöneticilerinden başka bir şey beklenilemezdi. Sancak bu neticenin istihsalinde her hakikatin bizatihi haiz olduğu kuvvet hadisenin yardımı kadar ve belki onlardan fazla Türk hükümetinin şuurlu sebatı, ikna kar telkinleri ve ne kadar büyük tehlikelerle karşı karşıya kalmış olsun "Misakı Milli"den fedakârlıkta bulunmaya razı olmayacak kadar soğukkanlılık ve mefkureye sadakat göstermesi etkili olmuştur.⁹

Sovyet hükümeti ise tereddütlerini bertaraf edip doğru yolu bir kere gördükten sonra 13 yıl boyunca o yolda sadıkane yürümüştür. İşte bu tereddütler ve muhabere zorlukları nedeniyle Türk- Rus anlaşması imzalanabilmiştir. 24 Ağustos 1920 de bit Türk-Rus muahede projesi hazırlanmış ve Sovyetlerin Türk Milli Hükümetine yardım etmeleri kararlaştırılmış ise de bundan üç gün sonra Rus Hariciye Komiserinin Türk heyeti murahhası reisi ve Hariciye Vekili Bekir Sami Beyden Sovyetler misilli Türkiye'nin de Ermeniler lehine arazice bazı tavizlerde bulunmasını istemesi görüşmeleri uzun zaman felce uğratmış ve halli epeyce süren bir duruma getirmiştir. Sovyetler daha sonra bu talebin sırf nazarı mahiyette olduğunu ve fiilen Türk topraklarının Ermenilere verilmesini istememiş olduklarını söylemiş ve bize yardıma hazır olduklarını belirtmeye çalışmışlardır.¹⁰

Konuyla ilgili açıklama ve beyanlar aşağıda belirtilmiştir.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Ermenilerle akdedilmiş olan sulh muahedenamesinin, evvelâ Ermeni Millet Meclisinde kabul ve tasdikinden ve keza bilmukabele bizim tarafımızdan tasdik ve kabulünden sonra musaddak nüshaların mevkiî fiil ve icraya konulmasına mâni olan esbabı, bundan evvelki celselerde uzun uzadıya şerh etmiştim. Bu vaziyet, şimdiye kadar değişmemiştir. Ancak biz, vaziyetin değişmiş olmasından dolayı vaki olan bu tevhürün ref ve izalesi için her vakit Ermeni Hükümeti nezdinde gayet

⁸ -Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Ankara, 1991, s.13

⁹ -Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara 1995, s.64-65

¹⁰ -Bayur, a.g.e., s. 66

müessir surette icrayı tebligat ve tesirattan hali kalmamışızdır. Hatta bundan dört gün mukaddem Ermeni Hariciye Komiserine gönderdiğim bir notada - çünkü bizi bir müddetten beri o havalide Ermenilere karşı dilhıraş birtakım mezalim-ve taaddiyat icra etmekle itham ederek ve bu ithamı ellerinde bulunan vesait ile Avrupa ya. işaa ve bu suretle hakkımızda hâsıl olan teveccühat ve temayülatı tahrif ettirmek isteyerek bazı teşebbüsâtı hainânede bulunuyorlardı bu isnadatm hiçbirisinin varit olmadığını ve bunu yapmakta ne gibi maksat takip ettiklerini anlamakta zerre kadar duçarı müşkülât olmadığımızı bildirmiştim. Çünkü Amerika Reiscumhuru Wilson tarafından, sabık Amerika Sefiri Morgantavn gitmesi aleyhimizde bu gibi neşriyata sebebiyet vermişti. Bunların hepsini izah ettikten sonra sulh ahkâmını tamamıyla hüsnü ifaya teşebbüs etmedikleri takdirde Şark Ordusu Kumandanının o ahkâmı hemen tatbik ve icraya Hükümet tarafından serbest bırakılmış olduğunu söylemişim. Bu notayı dört gün evvel yazdık. Mehaza dört gün evvelden mukaddem, uzun müddet zarfında ne yapıldı sualine de müsaade buyurursanız kendiliğimden cevap vereyim. Arz ettiğim tarzda teşebbüsata mütemadiyen ve muntazam fasılalarla devamdan hali kalınmamıştır. Diğer taraftan Heyeti Âliyenizce meçhul olmadığı veçhile, Moskova'da âkt olunacak bir konferansa bir heyet izamını Meclis kabul etmiş ve bu konferansta Şark ve bilhassa Kafkasya'ya taalluk eden bilcümle mesaili münaziünfiilatın halli düşünülmüştü.¹¹ Heyeti sefaretimiz ve heyeti murahhasımız Moskova'ya daha iki gün evvel vasıl olabilmışlerdi. Binaenaleyh henüz Rusya Hükümetiyle temaslarına ve Moskova konferansına dair malûmat almak mümkün olamamıştı. Şu halde Ruslarla bu mesaili münaziünfiha halledilmedikçe ve konferansın neticesi ne olacağı heyeti murahhasımız marifetiyle öğrenilmezden evvel fiilî bir harekâta teşebbüs etmek. Ruslarla idame etmek istediğimiz münasebatı siyasiyeyi ihlâl mahiyetini ihraz edebileceği cihetle, teşebbüsümüzü yalnız vesaiti siyasiyemize hasretmiştik. Fakat Ermeni Cumhuriyetinin son zamanlarda bizi Avrupa da zelil bir mevkie getirmek gibi hâinane bir maksat takip etmesi, artık tahammülümüzü son haddine getirmiş olduğundan tehdiden, fakat şedidülmaal, katiyülmefad bir nota daha gönderilmiştir. Ermeni Cumhuriyeti er geç buna cevap vermek mecburiyetindedir. Mamafih dün akşam geç vakit aldığımız habere göre Ermeni Komünist Hükümeti sükût ederek yerine Taşnak Hükümetinin gelmiş olduğu haber alınmıştır.¹² Öteden beri bizim adüvvü hayatımız olan Taşnaksiyonların mevkii iktidara gelmesi, Ankara Hükümetince mucibi memnuniyet olmak

¹¹- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 438

¹²- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 438

üzere kabul edilmiştir. Bu, çok garip bir tezat olmakla beraber keyfiyet böyledir. Çünkü onlarla akdetmiş olduğumuz musalehayı kafalarına vurdurmak suretiyle tatbik ettirmek demek

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Taşnakların mevki iktidara gelmesi neden husule gelmiştir?

EMİN BEY (Eskişehir) — Son zamanlarda Gürcülerin muhasrakârane vaziyetlerine karşı Hükümetimiz ne suretle mukabele edecektir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla)- Efendim, bu hususta Heyeti Âliyenizde tecelli eden safahata göre ve ait olduğu devlet heyeti murahhasası ile müzakere ederek menfaati devlet ve millete ve bilhassa bu Meclisin umdesini teşkil eden Misakı Millînin ruhuna mutabık bir tarzda hallettirmek esbabını geceli gündüzlü takip eden Hükümetimizden bu müzakerat henüz intaç edilmemiş olduğu cihetle istizahatta bulunulmamasını rica ederim. Yalnız bu ayın 11. günü miktarı henüz bilinemeyen ve Ermeni ve Azerbaycan kuvveti denilen ve hakikatte Kızılordu olduğuna şüphe olmayan bir kuvvet, Ermenilerle hali muhasamada bulunduğumuz zaman Gürcülere müsaade etmiş olduğumuz Borcalı mıntıkasında mevkiine bağteten bir baskın yaparak işgal etmişlerdir. Zaten buna takaddüm eden zamanlarda Gürcistan dâhilinde ve bilhassa Gürcistan'ın payitahtı olan Tiflis'te Bolşevizmleri kemali şiddetle mene teşebbüs etmiş olan Gürcü Hükümetinin şu harekâtı bir taraftan tevali etmekte ve bundan dolayı Gürcistan'ın fevkalâde istihzaratta bulunduğu ve kendisine vakit bırakmak doğru olmadığını farz eden henüz bizce iyice taayyün etmemiştir. Bunlar bu baskın üzerine topladıkları üç fırka asker ile Gürcistan'a hücum etmişlerdir.

Diğer taraftan alınan haberlere göre Viladikafkas tarafından bir kuvvei askeriyenin hücum edeceği ve sahil cihetlerinden böyle bir hazırlık buna mukabil Gürcü Hükümeti dahi şekli hazırını muhafaza etmek için her türlü teşebbüsat ile mukabele etmekte bulunuyor. Şu halde Kızıl kıtaat ile Gürcistan arasında bugün hali muhasama hâsıl olmuş ve muhasama devam etmekte bulunmuştur. Şimdi bu harekâtı askeriyenin bize göre ihdas ettiği vaziyet, bu millet için azami faydalı olabilirse - ki hükümetiniz bunu bir an teemmülen ve derpiş etmekten hali kalmamıştır - ve zannediyorum ki bunda inşallah muvaffak olacaktır. Bu suretle milletin amalına muvafık bir hareket yapmış olmak dolayısıyla milletin kendi hakkında göstermiş olduğu itimat ve teveccühe bir kat daha liyakat kesp etmiş olur.

Efendim şarka nüfuz için, İngilizlere pek mühim bir methal olan Gürcistan'a İngilizlerin yardım etmemesinin imkânı mutasavver ve mümkün değildir. İngiliz denizde hâkimdir, Boğazlar ellerindedir. Gayet mehip bir donanması vardır. Batum'a gelerek denizden Şarkta takip ettiği siyaset ve tezvirat zincirlerini elinde tutmak ister. Binaenaleyh Gürcistan'a, bu

maksadından dolayı muavenet etmedi denilemez ve belki bizce meri olmayan birçok suretlerle yardım etmiştir. Yalnız İngiltere'nin yapamadığı bir şey varsa o da kuvvei askeriye ile muavenet etmediğidir ve bunun tahakkuku bizim için mucibi saadettir.¹³

HAMDİ BEY (Trabzon)- Şark siyasetinde bize dinen ve ırken merbut olan akvam da nazarı itibara alınmakta mıdır?¹⁴

AHMET MUHTAR BEY (Devamla)- Elbette Şark denince; **Şark yalnız Rusya'dan ibaret değildir.** Rusya gayet büyük bir âlemdir. İster bolşevizm olsun, ister Çarlist olsun, siyasette mühim ve müessir bir âmil olmaktan hiçbir sebep ve bahane ile hali kalmaz. Fakat arz ettiğim veçhile Şark Rusya'dan ibaret değildir. O havalide bizi birçok revabıtı muhtelif tahtında dinen, ırkken, harsen alâkadar eden birçok milliyetler vardır ki ihtimal diyemeyeceğim bir hakikattir. Rusya'ya karşı gösterdiğimiz temayülün belki de mühim bir sebebi o milletlere ait olan alâkai kaviyedir. Onların saadetini, onların istiklâlîni temin etmektir. Bu maksadı ihtilâfa meydan vermeksizin halledebilirse büyük bir muvaffakiyet olur. Biz Ermenilerle bir zaman harp ettik, sonra sulh yaptık. Fakat sulh ahkâmı neden icra edilmedi denince cevap olarak denir ki, bu sulh ahkâmının icrasına mâni olan Rus Sovyet Hükümeti oldu. Biz Ermenilerle onların mezaliminden ve fecaiyinden memleketi ve ahali İslâmiyeyi kurtarmak ve onlar bizim gibi medenî bir hükümet tesis edemedikleri için orada münasip bir kuvvet bırakarak Şark hududumuzda asayişimizi muhafaza emeliyle muharebe yaptık ve sulh yaptık. Fakat bu gayenin istihali esnasında karşımıza bir mâni kuvvet çıktı. O da Rusya Sovyet Hükümeti. Rus Sovyet Hükümetiyle dostuz. Acaba neden sulha mâni oluyorlar? Çünkü Ermeniler sulhun icrasına mâni olmak için kendilerinin bolşevik olduklarını ilân ettiler ve bu nasıl bir haldir ki Ermenistan'da Bolşevikler hâkim iken Taşnaklar dehşetli bir rol oynamaktadır? Rus Bolşevik Hükümeti akidei içtimaiyelerini bütün insanlara, milletlere kabul ettirmek için tecavüzü tatbik ettiğini bu defa da ispat etmiştir. Bu cümleden olmak üzere geçenlerde burada telgrafi okunduğu üzere, orada Türkiye Komünist Fırkası - Türkiye İstirakiyün fırkası namı altında birtakım insanları toplamış ve bunlardan Mustafa Suphi Efendi isminde birisi hududumuzdan geçti, ta Erzurum istasyonuna kadar, bu fırkai içtimaiyenin teşkilâtını yapmak üzere geldi. Biz biliyoruz ki; Rusların bir gayesi var: O da ittifak ve ittihat edecekleri milletlere mutlaka kendi akidelerini kabul ettirmektir. Bunu idrak eden Hükümetimiz de bu sıfat ve bu nikaptan görünmek istemiştir. Benim korktuğum, İngilizlerle Bolşevikler, Azerbaycan Türk âlemi ile bize, aramıza bir Ermenistan dikmek istiyorlar. Bolşevikler Van'ı, Bitlis'i, bilmem nereyi

¹³- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 439

¹⁴- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 439

onlara veriyorlar. İstanbul'un kabul etmiş olduğu Sevr muahedesi mukarreratını tamamen bahsetmek üzere Wilson'a tevdi etmişlerdi. Düveli itilâfiyenin bu arzu ve amalına Bolşeviklerin de muvafakati inzimam etti. Bu taarruzun da Sovyet Hükümetinin İngiltere'ye giden murahhasının avdetinden sonra olması idi bunu müeyyittir. Bu defa görüyoruz ki kisve gene değişti. Rusya'da Karahan büyük rol oynuyor ve adamları elinde oynatıyor. Eğer onlarca matlûp ve mültezem olan Ermenistan ise kuvvetlerini Gürcistan'a gönderdikleri zaman, bunlar Ermenistan'ı tazyik değil; himaye ediyorlar. Şimdi Rus Sovyet Hükümeti iki zaruret karşısında kalmıştır: Ermeni hamisi olan Rusya; diğer taraftan Türkiye'nin dostu oluyor. Fakat Ermeniler; Türkiye'nin can damarına basıyor. Benim en ziyade korktuğum bir şey varsa o da Azerbaycan Hükümetinin *Nahcivan; Şavşat ve kazalarını* bile vermesidir. Ermeniler bize ultimatom vermek cüretinde bulundular; Dikdiri tahliye edin diye bize nota veriyorlardı. Bu kuvveti; kendilerinde Bolşevikler geldikten sonra gördüler. Biz istediğimiz zaman Revan'a girmek kudretini haizdik. Ermenilerin bütün ordusu inhilal etmişti ve fakat onları himaye eden şey Bolşeviklik olmuştu. O Bolşeviklik bize karşı Ermenileri sıyanet ediyor; ben yarının muzlim olduğunu görüyorum.¹⁵

Ruslarla bizim siyasetimiz ne idi? Düşmanının düşmanı benim dostum; el ele vereceğiz, karşımıza gelen kuvvetle çarpışacağız. Siyaset, bu cereyanda kalsa çok iyidir. Fakat akidelerini kabul ettirmeye çalışıyorlar. O halde bugünkü çaremiz nedir? Azerbaycan'ın vaziyeti malum; Ruslar bunları bir alet yapmış; Rusya Sovyet Hükümeti Azerbaycan'la Gürcü hudutlarına taarruz ediyor. Malumu âliniz sekiz ay kadar bizim orada murahhaslarımız vardı. Geldikleri zaman bu defaki seyahatlerinde inşallah muvaffak olacağız. Henüz sabit bir siyasete ben malik değilim. Büyük Millet Meclisi Azası, Gürcülerle, Ruslarla vaziyeti siyasiyemiz nedir deyince, ben, bir şey söyleyemem. Bakalım kim galebe edecektir: Karahan mı, yoksa biz mi? Bize ilham olunuyor ki Ermenilerin hamisi olan Ruslarla nasıl anlaşacağız? Arz ettiğim gibi, bütün dünyanın ittihaz ettiği bir karar var: O da bizimle Azerbaycan arasında, Azerbaycan'la Türk âleminden başka bir Ermenistan meydana getirmek istiyorlar.¹⁶

AHMET MUHTAR BEY (Devamla)- Hüseyin Avni Bey Ermenilerin Rusların himayesine mazhar olmasının sebebinin sual buyuruyorlar. Pekâlâ, bilirler ki orada rejim, usulü idare kökünden değişmiştir veyahut değişti denilmiştir. Rusların bazı kıtaatı içeriye girmiş ve zaten müterakkibi fırsat olanlar bundan bilistifade yalan yanlış bir şey ilân ederek Meclisi dağıtmışlar ve Hükümeti yıkmışlardır. Binaenaleyh muahede ahkâmının tatbiki için müracaat

¹⁵-T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 440

¹⁶-T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 440

edilecek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti karşısında muhatap olacak hiçbir kimse kalmamıştır. Binaenaleyh havaya kılıç savurmak kabilinden olurdu. Biz bunların tamamen Bolşevik olduğunu kabul etmedik.

Hatta Rusya'ya da yazdık. Binaenaleyh onların himayelerini kabul etmiş değiliz. Kızıldunun bazı kıtaatı fiilen orada bulunuyordu. Binaenaleyh ahkâmı musalehanaheyi tatbik ettirmek için yapacağımız harekâta onlarla müsademeye maruz kalmak ihtimali bizi müteenniyaneye harekete sevk etmiştir. Çünkü aynı zamanda bu mesailin dostane bir surette konferansta anlaşılacağına dair bize teminat verilmişti. Bu münasebetle Avni Beyefendi, harekâtı askeriye devam ettiği bir sırada Ermeniler bize, Ruslar tarafından Ermenileri himaye etmek için bir ultiatom verdiler. Belki sürçü lisan olmuştur, onun için kaydettim. Malûmu âliniz ultiatom, notlara ıtlak olunur.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum)- Ermeniler ultiatom verdi diye gazete yazdı.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Gazete yazabilir. Bendeniz söylemediklerini kabul ediyorum. Mamafih gene söyleyeyim: Rusya'nın bize bir müracaatı vaki olmuştur. O vakit evvelce de arz etmiştim. Daha evvelden biz teşriki mesai ettik. Fakat fiilen harekâta geldik, vaki olan bu şeyi kabul edemeyiz dedik. Rusya Hükümetinin Gürcistan üzerine vuku bulan hareketi dolayısıyla Bolşevizm çere yanlarının hududumuza takarrübünden endişenâk olduğumuzu söylediniz. Cidden memleketini hakikî olarak seven her fert için endişenâk olmamak mümkün değildir. Ancak defaatle ahzetmiştim ki bu hususta biz Bolşevik Hükümetiyle anlaşmışızdır. Daha sefirleri buraya geldiği zaman ayağının tozu ile sefire dedik ki; katiyen memleketinizde bir akidei içtimaiye olan Bolşevizmi tatbik edemeyiz. Eğer memlekette bir inkılâbı içtimaiye yapmak lâzım gelirse onun zamanı münasibinin tayin ve takdiri bize aittir. Bu memleketin kendi evlâdına aittir dedik. Binaenaleyh hiçbir sebep ve bahane ile hiçbir menfaati siyasiye mukabilinde birçok teşevvüşatı mucip olacak bir akidenin kabulüne katiyen ve kutibeten müsaade edemeyiz dedik. Fakat Heyeti Celileniz bilirsiniz ki memleketimizin içinde buna münafî bazı ahval vuku bulmuştur. Acaba bu ahval, hakikaten Rusya Hükümetinin malûmatına ve muvafakatine mi müstenitti? Bunu yapan burada bulunan heyeti sefaretteki beyinsiz bir heriftir. Hiç tecrübe görmemiş, erkânı harbim diye iki sene mektepte okumuş ve Taşkent'te bir ihtilâl ika etmiş buraya geldi. Arz ettiğim noktaları kendisine iyice anlattım. Fakat bu adam kendisinde tabiatı saniye hükmüne giren Bolşeviklik propagandasından nefsinin bir türlü kurtaramadığı için burada da aklınca aşağı yukarı bir

inkılâp yapacağını ümit ediyordu ve propaganda yapıyordu.¹⁷ Defaatle kendisine söyledim, dedim ki bu halin tekerrür ettiği takdirde seninle kâfi münasebet ediyorum. Bu mektubu alır almaz ben artık ifayı vazife edemeyeceğim gideceğim dedi, cehennem oldu gitti. (Yaşa sesleri) Ve bu adamın teşebbüsâtı, tezvirâtı hükümetinin malûmat ve müsaadatına da müstenit değildi.¹⁸

Bugün Eskişehir'e muvasalat eden asıl sefir, yarın buraya muvasalat ediyor. Tabii kendisinin talimatı cedidesinin şimdiye kadar Rusya Hükümetinin Şark ve İslâm âleminde icra ettiği halde gayet muzır ve menfi neticeler veren tecarübüne müstenien ve ondan mülhem olacağını kaviyen ümit ediyorum. Binaenalazalık bundan sonra dahi dâhilî memlekette bu gibi efal ve harekât vukua gelebilirse Rusya Hükümeti merkeziyesinden idare edildiği kanaatine varabiliriz. Fakat bugün buna henüz hakkımız yoktur. Şu takdirde Bolşevizmin hudutlarımıza gelmesinden, lüzumundan ziyade endişeye mahal olmadığı zehabındayım. Rusların Gürcistan üzerine vaki olan muhacematı hercibâda, akidesini, hudutlarının haricine taşımak gayesine matuf olduğu zannediliyor. Şimdiye kadar hep Şarkta olan mücadelât da buna istinat ediyordu. O mücahedatın esası bu idi. Maksat, Lehistan'ı devirmek, Romanya'yı devirmek Avrupa'daki emperyalizmi yıkmak... Ruslar bu gayesini istihsal etmediği takdirde, akideleri kendi hududu dâhiliyesinde dahi bir gün ölmeye mahkûmdur. Binaenaleyh kendisi için bu mücahede levazımı hayatiyedendir ve bunu hiçbir kimse menedemez ve emin olunuz ki herkes gibi. Hür millet ve devlet de istediği akideyi perverde etmekte hürdür. Hüner, muzır görülen akideyi tekabül etmemektir. Heyeti Âliyeniz de pekâlâ bilirsiniz ki, hiçbir zaman Türkiye, Bolşevizm cereyanına bir zemini müsait değildir. Çünkü bu esbaptan hiçbirisini haiz değildir. Diğer taraftan bunun, memleket için pek muzır olduğunu gören ve deruhte ettiği mesuliyetin azametini müdrük olan Hükümetiniz de, her türlü vesaiti fiiliyesiyle bunun hudut dâhiline girmesine mümanaat edecektir.

Gürcistan'ın istilâsına gelince; Demin de arz etmiştim ki İngiltere'nin Şarkta oynayacağı en büyük rolün bir vasıtai duhulü olan Gürcistan, şekli hazırında kaldıkça Rusya için cenup hudutlarında rahat iş görmek, rahat bulunmak ihtimali yoktur. Binaenaleyh Rusya herçibâdâbât, Gürcistan'ı İngilizlerin elinde aleti tezvir bu teşebbüsâtı hep ona matuftur. Çünkü bizim hududumuza girdiği dakikada kafasının yanılacağına şüphe yoktur ve buna kanaat getirmiştir. Evvelce de ahzetmiştim; Moskova icra Komitesinin hafi bir celsesinde Lenin aynen şu sözleri söylemiştir. Şarkta müsademe eden iki kuvveti muazzama var. Biri

¹⁷- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 441

¹⁸- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 442

İslav kuvveti, diğeri İngiliz emperyalizmidir. Şark, bu iki kısım kuvvetin mezarı olacaktır. Fakat Türkiye hangi tarafa öbür taraf gidecektir, demiştir. Bizim Şark siyasetinde vücudumuzu istisgar etmememizi ve vücudumuzun kavi olduğuna inanmanızı rica ederim.¹⁹

CELÂLETTİN ARİF BEY (Erzurum) — Gürcistan'ı, İngilizler kendilerinin telâkki ediyorlar ve onun için Ruslar da herhalde orada bir Gürcistan bırakmasını istemezler. Nasıl oluyor da yeniden teşekkül eden Taşnakları kabul ediyorlar.²⁰

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Bu havadis resmen teyyüt etmiş bir havadis değildir. Rivayet kabilindedir, demiştim. Diğer taraftan da Jagadar tarafından vuku bulan hücumun Kızılordular tarafından yapıldığını, yani üç firkalık bir asker tarafından yapıldığını arz etmiştim ve bundan bilistifade Taşnaklar rızası olmaksızın yapabileceklerdi.²¹

CELÂLETTİN ARİF BEY (Erzurum) — İkinci bir sualim daha var. Azerbaycan'a gidip gelen bir arkadaşım söylüyordu. Bakü'ye gidip gelen hemşehrilerimizin kâffesinde husule gelen bir kanaat var. Yegâne arzuları 1914 hudutlarını almaktır. Bugünkü Ermenistan üzerine de taarruzları bunu ima eder. Acaba bizim Kars ve havalisi hakkında Ruslar ne düşünüyorlar? Bunları da hudutları içine ithal etmek istiyorlar mı?²²

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Maksat olan, Çarizm zamanında olduğu gibi... Şimdiye kadar siyaset hakkındaki mütalâadan ibarettir. Bunun böyle olduğuna dair elde hiçbir vesika yoktur. Elviye-i selâsede Gürcistan'a ait olarak kabul ... Elviye-i selâse kelimesini zikretmemekle beraber Misakı Millî dâhilinde bulunan Elviye-i selâsenin, bu hadisat dolayısıyla bize taalluk eden aksamının azami surette istihsali için teşebbüsattan bir an geri kalınmamış olduğunu zatı âliniz de tabîî bilirsiniz. Bu müzakerat safahatını daha ziyade sormamanızı rica ederim.²³

Kafkaslar, Batum-Artvin-Ardahan

Konuyla ilgili Fevzi Paşa ve Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar bey'in detaylı açıklamaları aşağıda verilmiştir.

Fevzi Paşa'nın Açıklaması:

FEVZİ PAŞA (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Kafkasya'da bir haftadan beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştır. Vaziyet bizim için

¹⁹- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 442

²⁰- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 442

²¹- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 442

²²- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 442

²³- T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII, s. 442

gayet mühimdir. Şimdiye kadar Kafkasya'da sükût etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasya'da bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükümetler arasında yeni yeni tesirler ikama başlamıştır. Malûmu âlinizdir ki mütareke akıt olunduğu sırada bizim ordumuz Kars, Ardahan ve mütarekenin bir maddesi gereğince buraları biz tahliye taahhüt etmiştik. Bu tetkikatımızı nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Burada ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve hayatı millîyemizi boğmaktan ibaret idi. Bunu şimalden cenuba doğru şu veçhile şöyle belirtebiliriz.. Gürcü Hükümeti, Ermeni Hükümeti, Nesturilerden yapacakları Hıristiyan bir hükümet, Musul'da İngiliz Hükümeti, Suriye şimalinde ve Adana'da Fransız Hükümeti, Antalya'da İtalya Hükümeti, Marmara ve sahilinde beynelmilel bir hükümet, bir de kuzeyde Pontus hükümeti. Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik.²⁴ Fakat İngilizler tekrar bunu ikmal etmek ve İslamların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda zuhura gelen ademi emniyet ve husumetlerini daha ziyade körükleyerek İslâmları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve Hıristiyanları dahi Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartıyla orada bir Kafkas konfederasyonu teşkil emeline uğraşmaya başlamışlardır ve bunun ilk asarı olarak şimalî Kafkasya'da Dağistan' da bir isyan çıkardılar. Şimalî Kafkasya ve Dağistan'da Bolşeviklerin bir kısmını mağlup ettiler. Bakü hattına karşı tehditkâr bir vaziyet ihdas ettikleri gibi Azerbaycan'ın cenubunda da İran'a mültesik olan yerlerde dahi ve Bolşeviklerin bir kısım kuvvetlerini orada meşgul etmişlerdir. Ermenilerin muharebeden sonra Bolşevikler tarafından işgali üzerine bir kısım kuvvetler cenup tarafına İran hududuna çekilmişlerdi. Bu kuvvetleri de lâzım geldiği veçhile takviye ettiler ve daima onların İngilizlerle irtibatını temin ve Bolşeviklerin kuvvetinden azade kalmasını temin ederek, bu suretle, Kafkasya'yı şimalden ve cenuptan hemen ayrılmış bir vaziyete getirdiler. Bu vaziyette iken ... Gürcüleri de buraya bizimle sulh yapmak üzere bir sefaret heyeti gönderdiler. Tabii Gürcülerin en büyük hasmı Bolşeviklerdir. Gürcüler Bolşeviklerin kendilerini Bolşevize edeceklerini' bildikleri için istikballerini bizimle hüsnü münasebatta gördüler. Bolşeviklere karşı daha suhuletle müdafaa etmek için bu tariki iltizamı düşünüyordu. Gürcülerin vaktiyle anlaşmak hususundaki mecburiyeti Ermenistan vakasından sonra ortaya çıkmıştı.²⁵ Çünkü Ermenistan üzerine bizim ordular hareket ederken itilâf hükümetleri hiçbir yardım edemediler veyahut etmediler ve bizi durduracak kuvvetleri de

²⁴ - T.B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 446

²⁵ -T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921),VIII, s. 446

yoktu. Onların ezilmesini karşıda bu vaziyetleri bildikleri için bizimle Ruslar düşman olurlarsa mevcudiyetlerini muhafaza edemeyeceklerini biliyorlardı. Binaenaleyh evvelâ bizimle dost görünmek ve Ruslara karşı mevcudiyetleri iltizam edilmek ciheti muhafaza edildi. Fakat daima Gürcülerin geriden İngilizler tarafından teşvik edildiğine birçok emare vardır. Meselâ; silâh ve cephe veriyorlardı. Sonra gemileri limanda bulunuyordu ki icabında himaye edebilsin. Sonra şimalî Kafkasya'da ve Dağıstan'da sözü nafiz olan bazı kimseleri sevk etmek istiyorlardı. Tiflis'te bu İslâm kıyamını ihzar etmek için itilâf hükümetleri uğraşıyordu. Bundan bir hafta evvel bizim malûmatımız yokken gerek Azerbaycan, gerek Ermenistan cephesinde muharebe başladı. Bu muharebenin Tiflis üzerine teveccüh eden kıtaatı muvaffak oldular. Tiflis civarında vukua gelen muharebede kısmen mağlup olarak geri çekildiler. Bu sırada cenuba çekilmiş ve Bolşeviklerle uğraşmakta bulunmuş olan Taşnak kıtaatı Bolşevik kıtaatını mağlup ederek Erivan'a geldi. Tekrar Taşnak hükümetini tesis etti. Demek ki bir taraftan Gürcüler muvaffakiyetle harp etmekte, diğer taraftan Ermeniler tekrar İngilizlere mal olan Taşnak hükümetini resi idareye geçirmiş bir vaziyette bulunuyorlar. Bu suretle itilâfın eskiden beri aleyhimize çevirmek iste: dikleri husumet çemberini tekrar tesis etmek istiyorlar. Hükümet tabii bu vaziyeti gayet ciddiyetle nazarı dikkat ve ehemmiyete alıyor. Gerek Ruslardan bu muharebe esbabını sorduğu gibi, gerekse Gürcülerle siyasi müzakerelere girişti. Gürcülerin İngiliz amaline hadim olamaması hususunu temine sarfi gayret etti. Bidayette Gürcüler sıkışık bir vaziyette ve çekilmek üzere idiler. Fakat vaziyetleri gittikçe lehlerinde inkişaf etmeye başlayınca şüphesiz müzakere biraz daha uzamaya başladı. Müzakerenin esası, malûmu âlinizdir ki, bizim eskiden beri kabul ettiğimiz Misakı Millî hudutlarımız vardır. Bu hudutları muhafaza edeceğiz. Oradaki ahali hemen hepsi kalben bizimle beraberdir. Bu halde Gürcülerin kuvvetli surette ve İngilizler himayesiyle Balkanlarda teessüs etmiş bir halde bulunmasından ziyade bize vermesi cihetini iltizam ettiğimiz halde korktuğumuz ve bu suretle vaziyetten istifade etmiş bulunacaktık.²⁶ Gerçi Bolşevikler vaziyetlerini tehlikeli görmüyorlar, getirip bu vaziyetlerini ıslah edeceklerini ve herhalde muvaffak olacaklarını ümit ediyorlar. Fakat biz her ne olursa olsun -bugünkü şerait tahtında burada kuvvetli surette teessüs edecek. Muvaffak olduktan sonra suhuletle buralarını bize vermeyeceğini bildiğimiz için müzakeratı tesri etmek, müzakeratın safahatını Hariciye Vekâletine... Neticede Gürcüler Ardahan, Artvin'in bize terkine mütemayil bulunuyorlar. Fakat Batum'dan kesinlikle feragat edemeyeceklerini bildirdiler. Ardahan ve Artvin'i hemen şimdiden işgalini ve kendisi tarafından tahliyesini ve bunların memleketimize ilhakını, Batum

²⁶- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 447

için plebisite müracaat ederek göstereceği neticeye göre karar verilmesini teklif ettiler. Şimdi ordumuza ileri hareket emrini vermek Gürcü ordusu ile muharebe ederek buralarını almak vardır. Bir de kan dökmeksizin ordumuzu daima muntazam bir vaziyette bulundurarak ahvale göre sevk etmek vardır. Şüphesiz ki biz kan dökmeksizin buralarını almak ve ordumuzu daima kuvvetli bir vaziyette bulundurmamak istedik ve bunu tercih ettik. Ancak Gürcüler bizi oyalayarak tamamıyla Bolşevikleri mağlup ve ordularını takviye ettikten sonra ve ihtimal ki İtilâf Hükümetlerinden de lâzım gelen muaveneti gördükten sonra buralarını katiyen vermemek isteyeceklerdir. Buna karşı biz oralara girip İslâmları Gürcülerin elinden kurtarmak, orada teşkilâtı askeriye yaparak Müslüman kardeşlerimizi tahlis edecek veçhile şimdiden oralarını işgal etmeyi musirrerı talep ettik. Aynı zamanda Taşnaklar da zuhur etmişti. Bize iltica etti ve dedi ki biz ancak Türklerin sayesinde temini mevcudiyet edebileceğiz. Onun için biz ancak sizin himayenizi istiyoruz ve sizden lütuf bekliyoruz, diyerek bize iltica etti. Şüphesiz ki yeni teessüs etmekte olan bu hükümet bidayette gayet zayıf bulunduğu için bu gibi hareketlerde bulunabilirler. Fakat bir tarafta böyle hakikî bir düşman, bir tarafta kesbi kuvvet eden bir düşman bulunduğu için diğerinin denizden şimendiferle her türlü muavenete. Bunların içinde biz ordumuzu tabii takviye ediyoruz, tahşid ediyoruz. Bunların da en ziyade muzır olanlarını istihdaf ediyoruz. En ziyade muzir olan en ziyade kuvvetli olandır. Ancak bu kuvvet şimdi düştüğü muztar vaziyetten kendisini kurtarmak için bize istediğimiz yerleri muharebesiz verecek olurlarsa oralarını alırız. Ordumuzun bir kısmıyla istediğimiz gibi hareket ederiz. Vermeyecek olurlarsa vakit geçtikçe onları kuvvetlendirmemek için bir tedbir ittihaz etmek lâzımdır. O da harptir. Harp ve sulh etmek Meclisi Âlinize aittir.²⁷ Meseleyi arz ediyoruz. Hariciye **Vekili de Gürcü sefaretiyle şimdiye kadar cereyan eden müzakerat hakkında izahat verecektir.**

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Efendiler; Ermeni harekâtı esnasında Gürcistan'dan gelmesi melhuzu kavi olan tehlikeyi bundan evvel birçok vesilelerle heyeti çeliklerine arz etmiştim. Ondan evvel aramızda birçok bunlara dostane bir surette müzakere ve sulh akdedelim demiştim. Fakat o vakit Ermenilerin galip geleceğine emniyeti olan veyahut öyle zanneden Gürcistan hükümeti bizim o sıkışık zamanımızda vaki olan şu müracaatımızı hüsnü telâkki etmedi. Fazla olarak meclisi mebusanını veyahut meclisi müessesanı toplayarak aleyhimizde müheyyicane birçok sözler söylediler ve aleyhimizde bütün Gürcistan ahalisine bir beyanname neşrederek hayatı pahasına hürriyetini istihsal eden Ermeni arkadaşlarımızı müteakip sıra bize geliyor, Türk ordusu gelecek bizim güzel

²⁷- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 447

ovalarımızı, şirin yurdumuzu istila edecek. Silah başına ey ahali... Nihâî muzafferiyet bizde kalacaktır. (Hatta o müzakere ve müsalahâ/sulh teklifimizi) hüsnü telâkki etmedikten maada bilâkis Kafkasya efkârı umumiyemizi aleyhimize tevcih edecek surette Kafkas ahalisini heyecana şevketti. Fakat İnayeti Hak ile ordumuz galebe etti ve kendileri muvaffak olamadılar. Orada istihsal ettiğimiz kavi hareketten. Diğer taraftan da Bolşevik Rusya'nın bazı istihzaratını (daha tehlikeli gördüklerinden bize temayül) lüzumunu hissettiler. Bu lüzum, bittabi arz ettiğim veçhile, öteden beri bizimle hüsnü âmiziş tesis etmek... Mevkilerinin kariben vahamet kesp edeceği endişesinden ileri geliyordu. Malumdur ki Gürcistan'ın Hıristiyan unsuru öteden beri Türklere daima âdemi itimat ve husumet peyda etmişlerdir. Tarihen sabit bir keyfiyettir. Kendileri için şu tatsız vaziyet hadis olunca bizimle Bolşevikler arasındaki münasebat kendilerince meçhul olmadığı cihetle zuhuru melhuz olan bir mevkii müşkülünden kendilerini tahlise medar olacak bazı tedbir cümlesinden olmak üzere bizimle akdi sulh niyetiyle buraya heyeti murahhasa gönderdiler.²⁸ Bu heyeti murahhasa vasıl olduğu zamanda Bolşevik Rusya'nın Gürcistan'a karşı harekâtı hasmanesinin mukaddematı sayılabilecek bazı tedbire tevessül ettiği görülüyordu. Fakat fiilî bir husumet görünmüyordu. Meselâ Bakü'den oraya sevk edilen ve bir mukaveleye müstenit olan petrol vesaire levazım irsalini menetti. Onların birçok vagonlarını, trenlerini tevkif etti. Bolşeviklere ait ne kadar müessesat varsa hepsini işgal etti. Bolşevik rüesasını ister Rus, ister Türk olsun tevkif etti. İşte bu gibi bazı tedbire tevessül etti. Fakat askerî bir mahiyette... Bittabi bu kadar zahmet ihtiyariyle buraya gelen sefaretin bir maksadı vardı. Onun için Hükümetiniz, Hariciye Vekili olmak sıfatıyla, onların arzularının ne olduğunun istimzacına bendenizi memur ettiler. Kendileriyle vaki olan ilk temasımda mukaddime kabilinden birçok sözler teatisinden sonra, arzularının ne olduğunu sordum. Tabii sizinle bir sulh akdetmek isteriz. Âla... Buna fevkalâde teşekkür ederiz. Fakat siz buna yanaşmak istemediniz. Çünkü o vakit vaziyeti öyle görüyordunuz, şimdi de böyle görüyorsunuz. Onun için sulh akdetmek istiyorsanız (maalmemnuniye bu arzunuza iştirak ederiz.) Fakat sizin bizimle akdetmek istediğiniz sulhun şeraiti size nazaran ne olmak lâzım gelir? Buna dair biraz izahat verirseniz müteakip içtimalarımızda müzakeratı siyasiyeyi teshil etmiş oluruz. Cevaben dediler ki, bizim - biliyorsunuz ki - geçende güveli garbiye vaziyeti hukukiyemizi kabul ve tasdik etmiştir. Bunu bir nota ile hükümetinize tebliğ etmiştik. Binaenaleyh biz de sizinle evvel beevvel (bunun üzerinde mutabakatımızı tescil edelim.) Bunu maalmemnuniye yaparız. İsterseniz biz de sizi tasdik edelim. Katiyen lüzum ve ihtiyaç yoktu. Çünkü yedi asırlık bir hükümetin hiç

²⁸ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (192), VIII, s. 448

inkitapezir olmamış istiklâlini yalnız bazı zarureti siyasiyeye binaen payitahtımızı bir mahalden diğer mahalle nakle mecbur olmaktan başka bir şey yoktur. Müstakiliz.

İkinci şey nedir? Esas nedir dedi hudut meselesidir... Fakat doğrudan doğruya kafasına çarpar gibi söylemek dahi usulü diplomasiye ye muvafık olmadığından kendisine bir sual irat ettim. Dedim ki; bizim Misakı Millî dediğimiz ve Fransızcası bunu bilir misiniz ve münderecatına vakıf mısınız? Biz bunu geçen sene İstanbul'da Meclisi Mebusanda akdetmiştik. Bizi imha etmek isteyen devletlere karşı kendimizi muhafaza etmek için... ve bunu bütün devletlere, konferansa ve icap ettikçe cihana ilân ettik. Bunun hakkında malumatınız var mıdır, dedim. Bunu irattan maksadım, bunu bilen adamın hudutlar hakkında ne verilmesini anlamak için suhudetbahş olmasıdır.²⁹ Biz bunu bilmiyoruz, dediler. Öyle ise ben bunu Fransızcaya tercüme edeyim göndereyim, yarın tetkik ediniz dedim. Fakat dedim siz bundan evvel bizim müracaatımıza birçok zaman sükûtle mukabele ettikten sonra gönderdiğiniz sulh talebini havi bir notada yedi yahut yirmi Mayıs'ta Gürcü Hükümetiyle Bolşevik Rusya Hükümeti münakât bir sulh ahitnamesinde Gürcistan için tayin edilmiş olan hudutların berveçhi peşin tarafımızdan kabulünü sulh müzakeresinin kabulü için şart koymuş idiniz. Bu bizce meçhul idi. Bize tebliğ edilmedi. Bir suretini Rusya Hükümetinden istedik. Hükümetinizden de istemiştik. Fakat elimize geçmedi. Sizin hükümetinizin bize tevdi ettiği telgraf ile olduğu için iyice anlaşılamadı. Onun için siz de bir suretini bize gönderin biz de onu tetkik edelim. Belki muslihane bir itilâfa muvaffak oluruz, dedim.

Üçüncü şartınız nedir? Tebaamızın muamelatı hukuku. Bunlar ikinci üçüncü derecede şeylerdir. Bunun üzerinde ihtilâfın imkânı yoktur. Bu suretle beni gördükten sonra size haber gönderirim. İkinci celsenin zamanını bildiririz. Bu esnada idi malûm olan harekâtı askeriye Gürcistan'a karşı başladı. 11 Şubatta bir Kızıl kıtası birdenbire Şifalı istasyonuna bir baskın yapmak suretiyle taarruz başladı. 14 Şubatta da bir taarruz başladı. Bu taarruz Azerbaycan tarafından idi. Üç fırka ile Kızıllar hücum ettiler. Bu suretle Bolşevik Rusya ile Gürcüler arasında hah harp hadis oldu. Bu harekâtı askeriye netayicini şimdiden kestirmek mümkün değildir. Erkânı Harbiye Reisi Paşa Hazretleri bu ciheti haber vermişlerdi. Bu şerait tahtında Gürcü sefiriyle müzakere iptidar edildi. Malûmu âliniz bu suretle duçarı taarruz olan Gürcistan'a karşı vaki olan taarruzun ihdas ettiği vaziyet karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin hatta bizim tatbiki ahkâmı için ahdü misak ettiğimiz esasa olmasa bile, bizim hudutlarımızda cereyan eden ve pek çok anasını İslâmiyeyi muhtevi olmak hesabıyla bizi fevkalâde alâkadar eden bir kıtada hadisatı askeriye ve siyasiyeye karşı yapacağımız onun

²⁹- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (192), VIII, s. 448

için kendisine pek büyük vazife terettüp etmiş ve Hükümetimiz o vazifei millîyenin karşısında bulunduğunu daha şiddetle hissetmiştir.³⁰ Bittabi yapılacak müzakere şu hali cedidin icabıyla mütenasip olmak icap ederdi. Evvel beevvel Hükümetiniz kendisine terettüp eden vazife ne suretle hüsnü ifa edeceğini ariz amik ve amik tetkike başladı. Heyeti Celilenizin malûmudur ki Misakı Millînin taalluk ettiği elviyei selâseden birisi de Kars livasıdır. Kars livası malum olduğu üzere Ermeni harekâtı neticesinde elimize geçmiş dahili kabza bulunuyor. Binaenaleyh bu maksattan ikincisinin istihsalı zamanı hulul etmiş bulunuyordu. Fakat bunun istihsalı için iki tarik vardır. Birisi tariki şiddetlidir. Diğer tariki itilâfkârdı.

Ermenileri lâyük oldukları cezaya çarptırmak suretiyle iskât eden bu hükümet, ne kadar haklı olursa olsun, Avrupalılar bunu hüsnü telâkki etmezler. Binaenaleyh Gürcistan üzerine yapılacak şedit bir hareketi de, Hıristiyan olmak itibariyle, belki yine hüsnü telâkki etmeyeceklerine Hükümetin bu harekâtı ciddiye istihsalı için tecelli eden fırsatı zerre kadar kuvvet sarf etmeyi istememekle beraber, mümkünse birtakım sui tefehhüme meydan vermeyecek bir surette. Kabil olup olmayacağını derpiş etmek lâzımdır. İşte müzakeratını bu zemin üzerine yürütün Hükümetiniz buradaki Gürcü sefiriyle bir sulhname akdi teklifinde bulundu. Tabii bu sulhnamenin birinci ve üçüncü şeraiti mevzuubahis bile değildir. Hukuk ve menafî itibariyle şey ederiz.³¹

Asıl mühim olan cihet ikinci mesele idi. Dedik ki; siz bunu tetkik ediniz. Biliyorsunuz biz burasını vaktiyle istirdat ettik. İstirdat ettikten sonra bugün cihana emniyet bahş olmak için ve kendimizin cebir istimali taraftarı olmadığımızı, bir takım milletlerin hukukunu iptal taraftarı olmadığımızı göstermek için plebisite rıza gösterdik. Netice bu iki şeyin anavatana rücuunu teyit etmiştir. Mamafih biz Misakı Millîyi yaptığımız zaman bu gibi şeyleri derpiş ederek indelhace kabul ettiğimizde söylemiştik. ... Bunun takdiri nihayet bize ait bir meseledir. Çünkü biz o rücuu, arayı umumiye ile teyit ederek amalimizi Akdediyoruz ve bu böyledir. Siz de sıkışık bir vaziyette bulunuyorsunuz. Biz de vazifei milliyemizi ifa etmek vecibesi karşısında bulunuyoruz. Binaenaleyh şu iki şeyi teklif edelim dedik. Siz Ardahan livasını bir teklif yaptık kendilerine... Sefir birçok mütalâatı tarihiye, iktisadiye, harsiyeden bahsederek ve katiyen Ardahan livasını ağza almayarak... Batum livası üzerinde ısrar etti, dedi; yirmi bir asırdır burası bizimdir, biz burada otururuz. Ocağımızdır, vatanımızdır. Bütün menafîi milliyemiz, menafîi harsiyemiz orada tekâsüf etmiştir. Bunu vermek, bundan

³⁰ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 449

³¹ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 449

vazgeçmek demek Gürcistan'dan vazgeçmek demektir. Israr etti. Mahaza kendisine dedik ki işte vaziyetiniz vahimdir, bu vaziyette sizi (tazyik ederek, isteklerimizi zorla istihsal tarikini terviç mevzu zamirimiz) değildir. Sizin vaktiyle Ermenistan'a yaptığınız gibi yapmayız. Çünkü Türkler civanmerttirler. Müzahir olmak istedik. Fakat siz de vaziyeti hakikiyeyi hissi şu tekliflerimizi kabulde tereddüt etmeyiniz. Çünkü hadisat yürüyor. Biz de onun icabına göre hareket etmeye mecburuz.

O; yine birçok sözlerden sonra bir teklifte bulununuz, dedim. Ertesi günü bir teklif yazmış, göndermiş. O teklifte diyor ki; burada bulunduğumuz bir kaç gün zarfında size müsadif oldukça Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Gürcistan Hükümeti arasında gayet âcil ve iki tarafın menafii âliyesine hadim bir sulhun serian tesisinden bahsetmişim. işte şimdi Hükümetimin son teklifini size gönderiyorum, Bu teklif şundan ibarettir: **Batum şehri veya Batum livası hiçbir kayda tabi olmaksızın 1914 senesindeki hudutları dahil olduğu halde Gürcistan'a terk edilecektir.** Taşnak Ermenistan Kızıl oldu. Bolşevik ordusuna istinat ederek hançerini çekti, Gürcülerin boğazına saptamak istedi. Eğer diyor Batum Gürcistanın hudutları dâhilinde kalmayacak olursa biz boğulmayı tercih ederiz. Buna mukabil size **Ardahan livasını bilâkaydüşart şimdiden terk ve teslim ederiz. Hülâsası budur.** Bunda Batum şehri ve livasından ve üzerindeki hukuku tarihiye ve sarihamızdan feragat edilmesi teklif ediliyor. Böyle bir teklifi kabule temayül bile etmek istemeyen hükümetiniz, bittabi, bunun caiz olmadığını kendisine bildirdi. Bunun üzerine birçok müzakerattan sonra Hükümet tarafından şifahî olmak üzere müteakabil bir teklif serdedilmiştir.

Bunda deniyor ki birinci maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Gürcistan Hükümetiyle bir sulh akdini şiddetle arzu eder. Bu dibacesidir. Bu muhtıranın, Fransızca olarak, birinci maddesinde diyoruz ki; **Ardahan livası Artvin kazası bugünden itibaren bize iade edilecektir.** Bu iadeye müteallik olan muamele 1921 senesi Şubatının 22 nci gününden itibaren başlayacaktır. Yani yarın bu muamelât için Şark cephesi kumandanlığına teferruatın tayini için müracaat eder.³²

İkinci madde; Batum liman ve şehrinin vaziyeti hukukiyesi, müracaat edilecek halkın serbestçe ita edeceği arayı umumiyesiyle tayin edilecektir. Malûmu âliniz Misakı Millîde üç sancak için kabul etmiştik. Kars için plebisite lüzum olmadığını kendilerine söyledik. Batum şehri ve limanında bilcümle Kafkasya milletleri mütesaviyen aynı hukuka malik olmak üzere istifade edeceklerdir. Batum'da, limanında bütün Kafkasya milletleri hukuku mütesaviyeye

³² - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 450

sahip olmak edeceklerdir.³³ Biz Kars ve Ardahan'ı ve indel hace ârâyı umumiye ile neticede kazanacağımızı kaviyyen ümit ediyoruz. Batum'â sahip bulunacağımız cihetle biz de Kafkas Hükümetleri meyanına dâhil olacağımızdan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de aynı hukuku mütesaviye ile müstefid olacaktır.

Üçüncü madde; Gürcistan'da bulunan Türklerin ve İslamların hukuku diniye ve harsiye ve içtimaiyeleri tamamen mahfuz kalacaktır ve bunlar Hıristiyan Gürcülerin sahip oldukları hukukun tamamına sahip ve malik olacaklardır.

Dördüncü maddede, iki hükümet gerek transit hususunda Gürcü Hükümeti kendi arazisinde ve kendi vasıtasıyla Türkiye'nin düşmanları tarafından Türkiye aleyhine yapılacak her türlü propaganda ve teşebbüsâtı menedecektir. ... Transit ve gümrük muamelâtında en müsait mazhan müsaade Devlet muamelesi icra ve ifa etmeyi taahhüt edeceklerdir. Bu Gürcü sefaretine tebliğ edilmiştir.

Şimdi vaziyet müzakerat neticesinde şu safhaya gelmiştir: Henüz Gürcü sefreti daha doğrusu Gürcü Hükümeti buna sureti katiyede cevap vermemiştir. Batum kısmına verdi. Batum'u biz terk edemeyiz. Çünkü orada yirmi bir asırlık hukukumuz vardır. Fakat Ardahan, nedir o çünkü burada ihtilâf hâsıl olmuştur. Ardahan kazası, Fransızcası Livana'yı kastediyoruz. Onların hesabınca yalnız Ardahan kazasıdır. Biz buna Artvin kazasının ilâvesini arzu ettik ve kendisine bu yolda tebliğ edilmiştir. Fakat Gürcü sefiri Artvin'in bize terkini bilkaydşart kabul etmiyor. Şimdi bu maksadı Misakı Millîde evliye-i selâseye taalluk eden maksadı, hususatı sulhen halletmek, birisi Gürcülerle bir sulh yapıp bunları silâh patlatmaksızın işgal etmek veyahut âdemi muvafakati halinde silâhla, askerle işgal etmek fırsatı hâsıl olmuştur. İşte şimdi Hükümetiniz Gürcülere karşı sulh veya harp vaziyetinde bulunuyor. Bu bapta Heyeti Celilenizin vereceği karara intizar ediyor. Son nota iki gün evvel verilmiştir. Vaziyetin bu safhaya geldiğini söylemekle beraber, müzakeratın hitam bulunduğunu ifade etmedim. Tabî müzakerat burada bulunan Gürcü sefiri ile devam edecektir. Çünkü demiştim ki bizce matlup olan (isteklerimizin sulh yolu ile, kan dökülmeden istihsalidir. Onun için hareketimizi bu istikamete) sev ederek ve bu yolda bir müsâlâha yaparak maksadı milliyemizi temin etmek idi. Gürcü sefiri şu anda henüz hükümetiyle telgraf muhaberatında bulunuyor.³⁴ Çünkü biz kendisinin bize Ardahan livasını terkine muvafakat ettiğini söyleyen Gürcü sefirinin fikrine göre, yalnız Ardahan'dır. Bizim telâkkimize göre Ardahan'dan başka Artvin kazası da vardır. Hâlbuki onun noktai nazarına göre bu hariçtir. Şu halde bize terk

³³ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 450

³⁴ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 450

ettiğini hükümetinin muvafakat eylediğini söylediği Ardahan onların nazarında Artvin'i şamil değildir. Bu ciheti hükümetinden istizah ediyor. Binaenaleyh Gürcü sefaretinde... Bize bugün saat dörtte cevabı katî verecek. Hâsıl olan fevkalâde dolgunluktan vesaireden dolayı henüz bir cevap Teması hükümetiyle tehhür etmiştir. Henüz hükümeti ile o ciheti yapacağını ümit ediyorum.

İHSAN BEY (Cebelibereket)- Vaziyeti cedide üzerine Rusya Sovyet Hükümeti Gürcistan'a resmen ilânı harp etmiş midir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla)- Rusya Hükümeti tarafından bir tebliği resmî yoktur. Bizim Rusya'da bulunan...

İHSAN BEY (Cebelibereket)- Rus Sovyet Hükümeti Gürcistan'a karşı harekâtı askeriyesini hangi tarihte haberdar etmiştir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla)- Arz ettiğim veçhile Rusya Hükümeti bizi resmen Gürcistan'a karşı harekâtı hasmane icra eden Rusya'nın kendinden hareket etmesi muhtemeldir. Buna vereceğim cevap katî olamaz. Fakat Rusya'nın ilânı harp etmiş olduğu haberi resmîsinin usulüne binaen. Bittabi bu da hükümeti merkeziyesinin muvafakati ilemdir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Bir ciheti ikmal edeyim. Azerbaycan ve Ermenistan, Gürcistan aleyhine harekâta başladığı zaman sefirleri ademi malûmat beyan etmişlerdi. Moskova tarafından ilân edilmiş değildi... Moskova'dan resmen Gürcistan'a ilânı harp edildi. ... Hareket başka mahiyettedir.³⁵

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Malûmu âliniz bu gibi suallere cevap verebilmek için muhaberatın gayet seri olması ve yarım saatte, bir saatte yapılması elzemdir. Hâlbuki bunun imkânı yoktur. Telâkki ettiği hakkında kâfi söz söylemenin imkânı yoktur. Çünkü geçen günde okuduğum Çiçer'in notu da sekiz günde gelmiştir. Herhalde Rusya Hükümeti komünist iken birdenbire orada bulunan kuvvetlerin çekilmesinden bilistifade bir taklibi hükümet yaparak Bolşevik Rusya'nın düşmanı olan bir firkanın meydana gelmesini memnuniyetle telâkki etmeyeceği tabiidir. Fakat bunu bu suretle tahkik edip söylüyorsunuz dememeli çünkü burada bir soruluyor).

Gürcistan vakayii hazırasının İtilâf hükümetleri tarafından Deniken ordusu, Malûmu âliniz Verangel bakiyesi. Ondan sonra Hadımköyü civarlarına yerleştirilmişti. Bazı harekâtı isyankâraneleri görülmesi üzerine son aldığımız haberlere nazaran Fransızlar bunların bir kısmı mühimmini alıp adalara serpmişlerdir. Verangel ordusu kalmamıştır. Binaenaleyh devletlerin 'bunu alıp da tekrar Gürcistan'ı takviye için suallerinizin cevabı bitti. Ertuğrul

³⁵ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 451

Necib Bey diyor ki Ruslarla anlaşmaksızın, hatırı nişanınızdır ki Çiçerin bu Verangel orduları harekâta başladığı sırada bunda İngilizlerin muhtemel bir işgaline karşı Batum'u işgaline karşı. bu hareketi kendisine karşı hareketi hasmane suretinde telâkki edeceğini söylemiştir.

FERİT BEY — Rus şehri demişti.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Ondan sonra Rus Sovyet Hükümetinin mesul bazı ricali siyayesi ağzından, bizim tarafımızdan işgaline bir şey denilmeyeceği yolunda ifadat ve beyanatta da bulunulmuştur. Biz Batum'u bilâkaydüşart gidip işgal edeceğiz demiyoruz. Diyoruz ki, ahalinin arası arayı ümumiyesine oranın vaziyeti hususiyesi o suretle taayyün edecektir, diyoruz... Zannetmiyorum ki samimî bir Rusya kendisinin bütün cihana ilân ettiği prensibe istinat eden ve kendisini müttefiki tabii addeden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şu hareketine karşı ciddî itiraz Rusya Hükümetine biz burasını sizce muazzez ve mukaddes olan bir prensibe binaen işgal ediyoruz dersek, zannetmiyorum ki, arkadaşımızın derpiş ettiği endişeye mahal olsun.

RASİM BEY (Cebelibereket) — Bendeniz bu davayı biraz karışık görüyorum. Heyeti İcraiye Reisi Paşa Hazretleri İngiliz parmağı yine Kafkasya'ya girmiştir ve tesirini göstermeye başlamıştır, dedi. Binaenaleyh o tesiratın neticesi olarak Azerbaycan Hükümeti Gürcüstan'a hücum etmiştir ve Gürcüstan ile Azerbaycan arasında aynı zamanda Taşnak Hükümetinin elinde bulunan Azerbaycan'la birlikte Gürcüstan'a hücum etmişler. Şimdi bendeniz anlamıyorum Gürcüstan İngilizlerin bahçesidir.³⁶

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) —Beyefendinin, İngiliz tesvâkıfane vermiş olduğu bir rapor henüz bu vekayi mevcut değil iken o rapor münderecatına nazaran İtilâf devletleri, bilhassa İngilizler Kafkasya'da milletleri, anasını muhtelifeyi sureti zahirede Bolşeviklik aleyhinde olmak üzere bildiriyor. Bu meyanda Gürcüstan'ın da ihtimaline karşı Azerbaycan ve Ermenistan Kırmızı kıtaatının kırmızılardan Gürcülerden evvel harekâta takaddüm etmiş olmaları varittir. Çünkü vaka Kırmızı kıtaatın taarruzu ile başlamış olmakla beraber İngiliz teşvikiyle hazırlanmakta olan Gürcüler. İkinci bir nokta dahi bir taraftan Kırmızılarla Gürcüstan'a taarruz ederken Kırmızı kıtaat aleyhine darbei hükümet yapıyorlar. Tabii bunları birbirinden tefrik etmek lâzım gelir ve Ermenilerden Bolşevik olan, hakikaten iltihak eden Diğer yalandan bu hakikî komünistler Gürcüstan taarruzunu icra Ermenistan'ı tahliye ettiler ve gittiler. İki bölük kalmış idi. Hâlbuki dağlara çekilmiş olan Taşnak Ermenileri bu vaziyetten istifade ettiler ve dört bin beş yüz kişiyi öldürdüler, esir ettiler ve ondan sonra geldiler Erivan'ı zapt ettiler. darbei hükümete muvaffak olabildiler. Ermeniler bir

³⁶- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 451

taraftan Gürcülere karşı Ruslarla beraber hareket ediyor, diğer taraftan Kırmızı kıtaata aleyhtar Taşnaklar vardır. Kırmızı kıtaata karşı hareket ediyorlar.³⁷

HÜSEYİN AVNİ BEY- Vaki olan beyanattan fikrimde şu neticeyi vakıa, İtilâf devletleri her yerde her türlü fesat çıkarmaya saî idiler. Zannediyorum ki İtilâf devletleri bu meselede gelen rapor gibi katî bir hareket takip ettiler. Çünkü hilaf devletleri Gürcülere ciddî bir muavenette bulunmamış, teşvik ve tahrik bu mahiyetten ziyade bir Bolşeviklik tevessünü men mahiyetindedir. Yani Gürcüler hali sükûneti muhafaza etmesi de Azerbaycan ki Rusya elindedir... Rusların elindedir. Zarurî olarak pençesine düşmüş, istenildiği gibi sevk edilen bir âlettir ve bu taarruz ilk evvelâ Gürcülere onlar tarafından vaki olması da Huda da sırf Moskova'nın tesiriyle böyle âletler kendi arzuları yokken taarruz etmezler. Azerbaycan mantiken düşünülürse Gürcülerden bir şey istemiyorlar. Ermeniler de Gürcülerden bir şey istemiyor. Gürcülerden isteyen bir kimse var ki o da Ruslardır. Geçen celsede arz ettiğim gibi İlk evvelâ bunları pençelerine aldılar. Şimdi Ermenilere de böyle taarruz etmek fikrini besliyorlar. Ermenilere de Ruslar zamanıyla taarruz etmek fikrini taşıttılar. Fakat Lehistan oradan' zuhur eder etmez yalnız Azerbaycan'a o vazifeyi bize yaptırdılar. Biz İslâm ahaliyi kurtarmakla beraber, ileri giderek ne zaman ki Ermeni vukuatının kesredildiğini gördüler, o zaman parsayı toplamaya geldiler, karşımıza çıktılar, Ermeni sulhunu akim bıraktılar. Gürcüler verilen notalara cevap vermediği surette yapılan tazyikat neticesinde Gürcüler yine Bolşevik olacak, karşımıza yine Gürcü Bolşevik Hükümeti çıkacak ve bu acı fakat pek acı olacak. Ben bu tehlikeden Hükümetin nazarı dikkatine arz ediyorum. Eğer Ruslarla Hükümet siyaseti icabeti, Bolşevikleri müttefikten istiyorsa müttehiden ezmek lâzım gelirse rica ederim Rusların bize temin edeceği menafî nedir? Rus Türk siyaseti istikbalde ne olur onu bugün tefrik etmeli ve katiyen bilmeli ki; Biz böyle Rusların muavenetine koşuyoruz. Biz muharebe ettiğimiz zaman sol cenahımızdan, bizi sol cenahımızdan pek güzel vurabilirdiler. Gürcüler sükûneti muhafaza ettiler; karşılarında bir de Rus muhalefeti vardı... O vakit de bu vaziyetten aciz idi. Zannediyorum ki biz Rusların imdadına yetişiyoruz. İstikbalde kendi hayatımızı tehlikeye koyacaklar. Eğer akidemiz bu ise biz Ruslarla birlikte yaşayacak isek, Ruslar akideleriyle, Fakat nereden birleşelim efendiler? Ben Azerbaycan'dan görüyorum. Azerbaycan'a gidelim, ona hayat verelim. Ruslar Azerbaycan'a hayat versin; ben onların hüsnüniyetine güvenmiyorum, Azerbaycan'ı gelip, yakıp yıkan ben karşına gitmeliyim.³⁸ Bu ciheti iyi hesap etmiyor. Karşısına yarın çıkacak Bolşeviklerdir. Misaki Millî mucibince

³⁷- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 452

³⁸- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 452

alacağız; bugün haritai âlem çiziliyor. O kuvvetimiz var. Bugün Ardahan'ı aldık. Yarın Gürcüler gelip gelse bile eğer emniyetimiz berkemal. Bugün zafiyetlerini ilân eden Gürcüler; yarın on gün sonra katiyen Bolşevikliği ilân edecektir. Karşımıza Bolşevik Gürcü Hükümeti, Moskova'ya tabi bir hükümet çıkacak. Ermenistan'a karşı gittik. Ey Türkler, İngilizler Revan'a elli bin silâh tahsis etti. Revan'a; Ruslar size ne verecek diyorlar. Tabii Amerika ve İngiliz, Ruslarla müttelik olmakla beraber. Efendim kaydıhiyatla telâkki ettim, maahaza onu tahkik ettim; Amerikalının ağzından. Yani bana kimse cevap vermedi diye söylüyorum. Katiyen efendim sağlam bir prensip takip etmeliyiz. Evet, biz Ruslarla ittifak edeceğiz. Rusların emel ve gayesi oradaki Türklük âlemi ile birleştirmemek. O sana sarahaten söyledi; Van'ı, Muş'u Ermenilere verin diyordu. Demek ki Yakıp yıkarken benim onunla ittifak etmemiz mümkün değildir. Eğer Ruslar samimiyet gösterirlerse semina ve atana. Ben artık Ruslara yaklaşmak için. işte efendiler belki istikbalde iyi sulh yaparsınız diye Almanlarla, bir sene sonra sudan bir muahede aktettiler; sudan mahiyeti çürük bir muahede yaptılar. Eğer biz Ruslarla hele gidelim yarın bakalım, hadisat ne doğurur diye; bir de bakarsınız ki kalmamış artık akacak bir damla kan; yok on para. Bizde kuvvet varsa Batum'a giderek ben yine o Batum'u; bugün Batum meselesi değildir, Türkiye meselesidir. İstikbali ben ne yapayım, hali gördüm... Kapılmayacağım. İtilâf devletlerinden çok bahsedildi. Denildiği gibi itilâf kendi vaziyetinden emin değildir. İtilâf devletleri aciz mi idi ki; yavrusu gibi beslediği Ermeni'yi tarumar ederken; bize tazyik yapmadı İngiliz mevcudiyeti mahvoluyor, kimden korkuyoruz? Düşman, Gürcüleri tazyik ederek ve başka bir dava çıkararak. Bu tehlikeyi görerek gitmem efendiler. Kuvvetimle, kudretimle alırım. İngilizler bizden bigayrihak aldılar. Orada titreyen ihtiyar kadınları; ... Bendeniz diyorum ki Batum'u almayı istikbale bırakalım... Galip bir vaziyette başlarının ucunda bulunarak kendilerini memnun edelim; .. Taarruza geçmeyelim. Çünkü o taarruz onu ihya edecek. Onun hamisi Rus'tur. Ermeniler gibi döneriz; ben hükümetin bu siyasetini katiyen yanlış görüyorum. Buyurdular ki bugün aczinden istifade edilir. Yarın Gürcüler kesbi kuvvet eder bizi tart ederler. Bunu düşünüyorlarsa eğer öyle bir yerde dur ki yarın Gürcü Gelir. Ben büyük tehlikeyi Rus'ta görüyorum. İstikbale terk ederseniz büyük hataya düşersiniz. İttihat ve Terakkinin hatasını tekrar edersiniz. Efendiler Ruslarla hâlâ bir seneden beri münasebatımız toplarsanız sıfırdır. Bilâkis Ermenistan' da gördüğümüz bir zarar var. Bolşevikliği vaziyetimize muvafık görüyorsak memleketimizde, Rusların samimiyetinden emin oluyorum. Onu ayrıca ve açıkça konuşayım.³⁹

³⁹- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 453

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, benim arz edeceğim şeyler; Hüseyin Avni Beyin mütalâası dolayısıyla mucibi suhulet olabileceğini zannettiğim bir iki cihet olacaktır. Evvelâ; verilmiş olan izahattan anlaşıldı ki Ruslar; Kırmızı kıtaatiyle Gürcistan'a taarruz ederken bize malumat dahi vermemişlerdir. Saniyen Ruslar, bu defa da bizi müştereken harekete davet etmemişlerdir. Dün gece yarısı yatağından kaldırdığımız Rus sefiri Medivani'nin bana söylediği de hudutlarınız dardır. Oturunuz yerinizde. Binaenaleyh herhangi bir hareket için teşvik ve terqip dahi etmemektedirler. Zannolunmasın ki bizim himmetimize, bizim muavenetimize arzı iftikar etmişlerdir. Bize; gelin bu evliye-i selâse'yi işgal edin, müştereken Gürcü ordusunu men edecek surette idarei kelam etmişlerdir. Moskova'da umuru hariciyeyi idare eden Çiçerin dahi vaktiyle. bize elviye-i selâse'yi ağzımıza almayın; Batum şehri bir Rus şehridir demişti. Binaenaleyh Ruslar bizim evliye-i selâseyi işgalimize taraftar değildirler. Şimdi efendim mevzuubahis olan mesele; Misakı Millîmiz ve hududu millîmiz dahilinde olduğunu iddia ettiğimiz evliye-i selâsede ahalinin arayışını umumiyesine müracaat etmek suretiyle elviye-i selâseyi almak istiyoruz veyahut herhangi bir şekilde bir fikrimizi azami bir surette temin etmek istiyoruz. Eğer almak mevzuubahis ise Gürcüler taarruzatı umumiye karşısında ya mağlup olacaklar veyahut galebe çalacaklardır. Ruslara galebe çaldıkları takdirde; İngilizlerin ve bilhassa Fransızların muaveneti mütemadiyesine mazhar kuvvetli bir ordu karşısında metalibatımızı istihsale mecbur kalacağız. Eğer Ruslar Gürcüleri mağlup ederlerse, Hüseyin Avni Beyin dediği gibi, Ruslar Gürcüleri derhal komünize edecektir. Binaenaleyh almak istiyor isek alınacak zaman bu defadır; alınacak an bu dakikadır. Sulh ile alınır; sulh ile alınmazsa bittabi cebren alınır. Buyurdular ki Ruslar, bizim Şark âlemiyle olan irtibatımızı kat etmek istiyorlar. Bunu bir an için kabul edelim.⁴⁰ Fakat İngilizler dahi bizim Şark âlemiyle olan irtibatımızı kat etmek istiyorlar ve bu suretle hayatı mevcudiyetimize de suikast etmek istiyorlar. Binaenaleyh Kafkasya dâhilinde İngiliz ve Rus mücadelesinden hangisi bizim için ehveni şer olabilir? Ben zannediyorum ki; Rusların böyle bir maksadı olsa bile, bizi Şark âlemiyle tesisi irtibattan menedemeyecekler. Fakat İngilizler ihrazı galebe edebilirlerse bizim için daha tehlikeli olabilir. Ruslar bizi Şark âlemine irtibattan menedebilsinler, böyle olduğu dahi şayanı teemmüldür. Kafkasya'da Ruslar mı yoksa İngilizler mi ihrazı galibiyet etsin, ihrazı hâkimiyet etsin? Bunu da ince bir muhakemeden geçirmek icap eder. En nihayet hangisi?.. Bir de buyurdular ki; Hükümetin siyasetini bu noktadan kabul etmem, beğenemem. Yani harp arar gibi bir siyaset demek istediler. Arz ediyorum ki, bilhassa Heyeti Vekileniz harp etmek

⁴⁰- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 453

fikrinden içtinat etmektedir ve zannederim ki Hariciye Vekilinin ve Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin izahatından da bu, pek bariz bir surette anlaşılmıştır. Harp etmemek için ne yapmak lazımsa (yapacağız. Çünkü her zaman arz edildiği üzere Büyük Millet Meclisininin takip ettiği siyaset) (1) harp siyaseti değildir; muslihane temini menafi etmektir. İşte bunun içindir ki meseleyi Heyeti Âliyenize arz etmiştir. Bugün vaziyet budur. Misakı Millimizde evliye-i selâse bizimdir, diyoruz. Vereceğiniz karar. Bunun sureti teminidir. Onu düşününüz, ona karar veriniz. Heyeti Vekile tatbik edecektir.⁴¹

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Reis Paşa Hazretlerinin son kelimelerinden istidlal olunuyor ki, iş harp derecesine gelmiştir. Affınıza mağruren söylüyorum ki, bugün Ruslar bulunduğu yerlerde İngilizler Britanya'da bile barınamayacaktır.⁴²

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Müsaade buyurunuz; bir defa Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin vazettiği. Fakat mutlaka ilânı harp edeceğiz, ilânı harpten başka çaremiz kalmadı. Mukabele ediyor ve son safhada muvaffak dahi olmuştur. Şimdi ya Gürcüler galebei tammeye mazhar olacaklar; kuvvei maneviyeleri yükselecek ve ondan sonra bu metalibatı milliyemizi istihsal edeceğiz. İhrazı galebe etsin, ondan sonra mı? Gürcü Hükümeti, Gürcü ordusu mahvü perişan olsun, Ruslar oraları zapt ve istilâ etsin ve burası komünistleştirilsin de ondan sonra mı harekete geçelim? (Hayır, olmaz sesleri) O halde bugün istihsal etmek için en münasip bir zamandır; alalım. Fakat tamamen Misakı Millîdeki noktai nazarı tatbik ettirmek için bu mümkün olamıyor. Gürcüler kabul etmiyorlar; fakat birçok şeyleri kabul ediyorlar. Ardahan'ı, Artvin'i... Gürcüler Batum üzerindeki metalibi kabul etmiyorlar. Bir kaza daha ilâve ediyoruz, Artvin. Artvin için henüz müzakere devam ediyor. İhtimal onu da kabul edecekler. Ne kalıyor üst tarafı? Batum livasının Artvin'den maada Kafkas. Onu da bilâkaydüşart bize bırakmak istiyorlar. (Çok muvafık sesleri) Yani behemehal bu yerleri fiilen işgal etmeliyiz. Ardahan'ı ve Artvin'i silâh patlamaksızın onların muvafakatiyle işgal edelim. Bu da iki türlü olabilir. Ya bizim tekliflerimizi şeraiti musalaha olarak kabul ederler veyahut imza etmeden onlara deriz ki siz kuvvetlerinizi çekiniz, bize teslim ediniz. Fakat herif hayır bunu da kabul etmeyeceğim ve size burasını vermem derse düşününüz ve o zaman çaresiz hareket yapacağız. Böyle bir ihtimal karşısında karar vermek Heyeti Âliyenize aittir. Buyurdunuz ki; sizin telâkkinize göre cihanda İngilizler perişan olmaktadır. Beni mazur görünüz; ben aksini zannediyorum. Sonra bir şey daha istirham edeceğim. Böyle mukadderatımızı en ziyade alâkadar eden bir meselede ayak üzerinde derhal

⁴¹- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 453

⁴²- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 454

bir karar vermek münasip olmasa gerektir. Son ve nihaî karar Meclis vermek için yarın sabah müzakere edilmesini kabul edelim.⁴³

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Dün gece saat üçte Heyeti Celilenizi içtima davet zaruretini hissettik. Yalnız ona imkân tasavvur edemediğimizden bugüne kaldı. Binaenaleyh...

SUAD BEY (Kastamonu) — Dün gece davet edilmiş olsaydık...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Saat üçte bu ihtiyacı mübrem hâsıl olmuştur. Bir taraftan muhabere ediyorduk bir taraftan da.⁴⁴

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Efendim, bugün ister İngiliz parmağıyla olsun isterse Gürcülere karşı Sovyetler ve Azerbaycan kuvvetleri harbe başlamıştır. Hariciye Vekili Muhtar Beyefendinin buyurdıkları gibi, biz de Gürcülere, Gürcü Hükümetine komşuyuz malûmu âliniz, bugün Misakı Millî hududu dâhilinde bulduğumuz bu meseleye biz bigâne kalamayız... Şimdi Gürcüler, bizden, Batum, Ardahan ve Artvin'i tahtı işgalde bulunduruyorlar. Hâlbuki ahd ve Misakı Millî programınca bu arazi bize aittir. Yani biz bunları haritalarımız dâhiline ithal etmişizdir. Fakat malûmu âliniz bunlar o vakit İngilizler tarafından işgal edilmişti, getirdiler buraları Gürcülere işgal ettirdiler. Bu arazinin bizim olduğuna dair hepimizin kanaati var ve burayı hiçbir zaman terk etmeyeceğiz. Buna da hepimizin ayrı ayrı kanaati var. Şimdi bizim Heyeti Vekilenin bir cihet eklifi. Meselâ; doğrudan doğruya istiyoruz. İkinci meseleyi ben zayıf buldum. Faraza Batum ve havalisi için reyîâm usulüne müracaatı teklif ediyorlar. Bendeniz buna taraftar değilim. Plebisit nasıl olacaktır? Eğer oralar, Hıristiyan Gürcülerin tahtı idaresinde iken plebisit yaparsak; her yerde olduğu gibi orada da, kuvvetli olan kazanacaktır. Binaenaleyh bendenizin fikrimce Heyeti Celileniz buna karar vermelidir ve biz Batum ve havalisini Misakı Millî mucibince tamamıyla işgal etmeliyiz. (Yalnız Batum olmaz sesleri, her tarafını...) Müsaade buyurun. Burada korkulacak cihetler Mösyö Çiçerin'in, Batum'u bir Rus şehri olarak ilân etmesi hatıra gelir ve Ruslar nereye giderlerse o memleketi Bolşevize etmeleri varidi hatır olur ve fakat Ruslar Batum'u işgal ettikten sonra yine bizim hududumuza gelecekler ve bu Bolşeviklik propagandalarına devam edecekler. Biz hudutlarımızı. Saniyen Sovyetler her yerde serbest referandum ve arayı âmme taraftarıdır. Bunu bize, bundan epey zaman evvel Mösyö

⁴³- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, , s. 454

⁴⁴- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII,, s. 454

Çiçerin Paşa Hazretlerine yazdığı bir notada bildirmiştir. Binaenaleyh biz burayı işgal edersek derhal orada plebisit. Bendenize göre derhal buraları işgal etmeliyiz.⁴⁵

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Bendeniz yalnız Ziya Beyin plebisitin sureti icra ve tatbiki hakkındaki mütalâatına cevap vermek istiyorum. Demin okuduğum şeyde de dikkat buyurmuş olacağınız veçhile; oralar; ahalinin serbestçe izhar edeceği arayı umumiyeğe göre vaziyeti hukukiyesini tayin edecektir, denilmiştir. Binaenaleyh burada mühim bir kayıt var; ahalinin tamamıyla serbest olarak izharı rey etmiş olması keyfiyeti. Bittabi Batum şehir ve livası Gürcü askerinin işgali altında bulunduğu müddetçe orada bulunan ahali, bittabi, reyini serbestçe izhar edemez. Ahali üzerinde bin türlü tedabir ile icrayı nüfuz edilebilirler. Onun için bu gibi arayı umumiyeğe tabi mahallerdeki... Muharebei umumiye neticesinde, Avrupa'da bunun gibi birçok yerler vücuda gelmiştir... Danzig gibi... Gürcü Hükümeti oradaki kuvve-i askeriyesini çeker; iki devlet müşterek bir ordu gönderir ve bu suretle bir muvazene teessüs ettikten sonra ahali reyini izhar eder ve ona göre hüküm olunur.⁴⁶ Elinizde bulunan ve bizim için rehberi harekât olan misak. Bunu ne gibi esbap tahtında derç ettiniz dersiniz bu, geçen senenin hadisatının icap ettirdiği bir tarihtir.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Efendim; Paşa Hazretlerinin beyanatında, Misakı Millî dahilinde bulunan Kars, Batum ve Ardahan livalarının yalnız 1914 tarihinden beri Rus hududunda bulunan memleketler olmak itibariyle Rusların bunlardan herhalde vazgeçmek istemediklerini Batum Rus şehridir diye Muhtar Beyin veyahut Paşa Hazretlerinin buyurdukları gibi. Bir defa biz Şarkta başlayan şu muharebede bir vaziyeti mahsusa almaya mecburuz. Fakat takınacağımız bu vaziyetin neticesi bize arazi kazandırmamaya matuf olacaktır. Yoksa Garp tehlikesinin Şarkta vukua gelecek Sovyet aleyhindeki bir muvaffakiyetle binnetice bize de bir mazarrat iras edip etmemesi keyfiyetini ciddiyetle düşüneceğiz. Şunu arz etmek istiyorum ki Batum şehri hakkında bilhassa Rusya Hükümeti tarafından bu muharebeye başlandığı hissedilmektedir. Bize tebliğiyle ve harbe iştirak hakkında kendisinin bize bir teklifi vuku bulmadıkça Batum için dökeceğimiz kan, zannedirim ki, Rus nam ve menfaatinedir; Rus Hükümeti namına dökmüş olacağız. Rusya'nın resmen ilânı harp ettiğini bire tebliğ ile beraber, bizim de iştirakimizi ve bizim de Batum'da bir hakkımız olduğunu kabul ettirmedikten sonra, Batum için dökeceğimiz kanı Rusya için dökeceğimize şüphe yoktur. Şu halde, mademki henüz Rusya Hükümeti, yine Paşa Hazretlerinin buyurdukları veçhile bizim de teşebbüsümüze lüzum olmadığını sefiri söylemiştir. Bizim yapacağımız şey,

⁴⁵ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 455

⁴⁶ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 455

temin edeceğimiz şey; sulhen ve kan dökmeksizin Ardahan ve Artvin'i Gürcülerden alabilmektir. İhtimal ki ileride Rusya Hükümetiyle; 1914 hududu dâhilinde bulunmak itibariyle; bu belde hakkında da Rusya'nın bize karşı bir şeyi olabilir. Harben olmaksızın, sulhen buraları temin etmeliyiz. Batum meselesine gelince; Batum'u harben almalıdır. Fakat bir şartla; eğer Şark siyasetinin, bizim felah ve necatımız için daima parlaması ve daha doğrusu - Rusya'nın düşmanları ki bizim düşmanlarımızdır onların ezilmesi... Gürcülerin idaresinde bulunması Gürcü Hükümetini takviye Gürcü ordusuna karşı zaaf alameti gösterirse ve bilhassa münasebatı siyasiyede bulunmak itibariyle bizi haberdar edecektir ve isterse bulunmasın. Mahza mevcudiyetimizi temin etmek için muavenete ve ledelhace Batum'u işgale mecbur kalacağız. Henüz onun zamanı gelmemiştir. Şu itibarla dermeyeran buyurdıkları gibi eğer sulhen Ardahan ve Artvin temin edilirse şimdilik Batum'u harben işgal etmeyi bendeniz doğru bulmam. Lâkin Gürcü Hükümeti buna yanaşmazsa; şüphesiz onun da istinad etmeyi ümit ettiği bir nokta vardır. Ona karşı da Hükümetin lakayt kalması doğru bir şey değildir. Velez ki Ardahan'da. Mutlaka onun Rusya üzerinde bir galebe ümidiyle. Bu vaki olduğu takdirde biz onun bu emelini imhaya çalışmak mecburiyetinde kalacağız. Bu cihetler üzerinde Heyeti Celileleri; Artvin ve Ardahan'ın da verilmemesi hakkındaki Gürcü Hükümetinin vuku bulacak ısrarına karşı Heyeti Vekilenin serbest olacağına dair bir karar verebileceğini zannediyorum.⁴⁷

ÂBÎDİN BEY (Lâzistan) — Batum, Ardahan, Artvin, Acara; buralarda hemen bir seneye karip bulundum. Emin olunuz ki buradaki ahalinin hepsi Islâmdır; bir tek Rus'a tesadüf edilemez. Bir çok arkadaşlar söylediler ki; Rus müzevirliğinden ziyade Bolşevik müzevirliğinden korkuyorlar, Yani Bolşeviklerin tahrikâtıdır bu. Binaenaleyh karşımıza yine bir Gürcistan Bolşevikliği. Hâlbuki malûmdur ki daha evvel şu kürsüde Muhtar Bey beyan buyurdular ki; bizim Gürcistan ile musalaha etmeliğimiz için mutlaka Batum'dan ve bu gibi yerlerden tamamen vazgeçmemiz lâzımdır. Bunu Çiçerin bize söylüyor. Demek ki Rusya Sovyet meclisleri bizi buraya teşvik etmiyor. Ancak bura ahali Islâmiyesinin kurtulması zamanıdır diyoruz. Ona göre ben de diyorum ki Artvin'e kadar hemen ordularımızın hareket etmesi lâzımdır. Lâzistan'la alâkadar değil, belki bir cüzü mütememmimidir. İşte İttihat ve Terakkiciler bunları güya düşünmemişler ve güya pek çok fenalıklar yapmışlar... Evet olabilir. Fakat bunlar da hep bir vatan olması için çalışmışlardır... Burada beyan buyurdıkları vakitte bize pek menfaatli olan Ardahan, Batum, Kars'ın bize kalmasıdır. Bendeniz buralar, Misakı Millî Islâm olması itibariyle Rasim Beyin dediği gibi arazi kazanmak değil, bilhassa

⁴⁷- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, , s. 456

buralardaki İslâmları kazanmak zamanı gelmiştir, fakat Heyeti Vekilenin de dediği gibi Artvin'e kadar ordu dayansın ve ilk fırsatta Batum'un işgalini de... Burası hafi celse olduğu için bir şey söyleyeceğim, biz belki on bin tüfek vermişiz ve bugün Halit Bey orada büyük bir nüfuz sahibidir ve bütün Müslümanlar kendisiyledir. Eğer ordu oraya ilerleyecek olursa emin olun ki oraya. Ruslarla da zararı yoktur.⁴⁸

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler bu müzakereyi teshil edebilmek için bendeniz diyorum ki; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bugünkü şeraite göre Misakı Millîye muhalif bir sulha vazı imza edemez. Bunda mahzurlar vardır. Çünkü böyle ufak bir mesele için değil; istiklâlimizi temin ve müdafaa için Londra'ya giden murahhaslarımızın elindeki düstur da Misakı Millîdir. Bundan sarfinazar edemeyiz dedik. Onlar da bütün cihana karşı bunu müdafaa edeceklerdir. Binaenaleyh diğer taraftan Gürcülerle sulh yapmak isterken bundan fedakârlık yapmak olmaz. Sonra o düstur duçarı zaaf olur. Şimdi bizim, Gürcü sefareti vasıtasıyla Gürcistan Hükümetine tebliğ ettiğimiz şifahî bir nota, ki bugünden Ardahan livasını ve Artvin kazasını ihtiva eder. Buraları bize iade ve teslim edecekler. Diğer taraftan Batum limanı ve şehri için ahalisinin reyine müracaatla vaziyeti tespit olunacaktır. Arayı umumiyeye müracaat zamanını dahi onlara bırakıyorum. Yani orada da Misakı Millînin emrettiği kaydı ifade ediyoruz. Şimdi bu esas dairesinde ve Misakı Millînin emrettiği bir sulh yapmak isterlerse ona vazı imza edebiliriz. Fakat Batum bilâkaydüşart terk olunacaktır kaydını ihtiva eden bir sulhe vazı imza edemeyiz.

O halde sulh yapılmadan dahi bugün ne temin etmek istiyoruz? Ardahan livasını - Artvin de dâhil orayı fiilen işgal etmek istiyoruz ve Batum'u da plebisite bırakıyoruz. Binaenaleyh biz Gürcülere diyebiliriz ki; biz behemehâl burasını işgal etmek istiyoruz ve haddizatında sizi mağlup etmek istemiyoruz. Siz çekiliniz, yalnız bu işgal muamelesini biz himaye etmek istiyoruz. Çünkü şimdi daha sulh yapmamışızdır. Bir tedbiri. askerî olmak üzere bu mantıkta bir tahşidi askerî yapmak istiyoruz. Bizim ordumuzu sokalım, orayı gelelim işgal edelim; bu da olmaz. Fakat asıl bu vaziyeti idame etmek lâzımdır. Eğer sulh olmadığı halde dahi buna muvafakat ettikleri surette istediği yerde istihdam etsin. Biz bu muameleleri yaparız hayır derlerse bilâkaydüşart keffi yed etmesine dair imza veren Erkânı Harbiyei Umumiye Riyasetinin ve Şark ordusunun plânı; demek ki bir sulh vardır. Misakı Millîdeki kuyudu muhafaza etmek şartıyla. Aksi sulha vazı imza edemeyiz ve muharebe istemediğimizi kendilerine söyleriz ve oraları işgal ederiz. Emniyette bulunabilmesi için bir tedbiri askerî almak mecburiyetindeyiz ve bunu yapmak bizim için lâzımdır, faydalıdır. İdarei umur etmek

⁴⁸- T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 456

üzere Heyeti Vekileyi serbest bırakırız. Bittabi sulh yapılırsa yine buraya gelecek. Harp yapılırsa belki de bugünden karar vermek lâzımdır ve harp yapılacak olursa dediğim daireyi geçmez... Müsademe olmayabilir ve zannederim ki çıkmaları imkânı yoktur. Tatbika başladığımız takdirde onlar ısrar, ederlerse bir harbe müncer olabilir. Biz yalnız bir şeye intizar ediyoruz. Gürcistan sefaretinden gelen - ki telgrafhanededir - cevaba intizar ediyoruz. O muameleyi temin ve tatbik edecek bir hareketi askeriyedir.⁴⁹

HACI MUSTAFA EFENDİ (Ankara) Şimdi biz sulhen Ardahan ve Artvin'i işgal edersek; yani tarafeynin muvafakatiyle; onlar da muvafakat etti. Biz de işgal ettik. Sonra Rus heyeti Gürcistan'a galebe ediverecek olsa ve bize de oradan hududunuza çekiliniz derlerse biz o vakit ne gibi bir vaziyet alırız?⁵⁰

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Arz edeyim. Bu, vaki bir misaldir. Malûmu âliniz biz Kars» işgal ettik, Gümrü'yü işgal ettik ve daha bir çok yerleri işgal ettik. Ermenistan komünize olmuştur ve komünist bir Ermeni Hükümeti vardır. Yani evliye-i selâseye dahil olan yerlerden çekiliniz demediler; yalnız Gümrü'yü tahliye ediniz dediler ... Kars'ın şarkından, şimalinden çekilmesini bize teklif ettiler. Biz bu teklife riayet etmedik ve etmediğimizden dolayı da onlar bizimle muharebe etmediler ve edemediler. Bugün şifahî bir notamız vardır. Buna evet veya hayır cevabı gelecektir. Katı münasebet ederek bir fayda beklemek lâzım gelir. Ondan sonra alacağımız vaziyeti üç dört gün sonra arz ederiz. Ya beş gün beklemek - ordumuzun takviyesine lâzımdır - veya beş gün beklemek. Bize mukabele edecek kuvvetler diğer daha bir çok kuvvetler tarafından angaje idiler. Bir şey daha arz edeyim ki tabii Meclisi Âli bu işlerle alâkadardır. Bence mahzur vardır; hareket durmaz ve ihtimal ki bu gece karar verilir de harekâtı askeriye yarın başlayabilir.⁵¹

REİS — Burdur Mebusu Veli ve Bursa Mebusu Muhittin Baha Beylerin takririni okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Müzakeratın kifayeti kararıyla Batum hakkında arayı umumiyeye müracaat esasından asla feragat edilmemek şartıyla icabına göre hareket etmek üzere Heyeti Vekileye salâhiyet verilmesini teklif ederiz.⁵²

⁴⁹ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 457

⁵⁰ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, s. 457

⁵¹ - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, 1, s. 457

⁵² - T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII, 1, s. 457

Burdur
Veli
REİS — Takriri kabul edenler... Kabul edildi.

Bursa
Muhittin Baha

YARALANILAN KAYNAKLAR:**Resmi Kaynaklar:**

T. B. M.M., Gizli Celse Zabıtları, 19 Şubat 1337 (1921) VIII

T. B.M. M. Gizli Celse Zabıtları 21 Şubat 1337 (1921), VIII

DİĞER YAYINLAR:

Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete, I-II, İstanbul, 2007

Gotthard Jaeschke, (çev. Cemal Köprülü), Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1994

Hüsamettin Tugaç, Türk İstiklal Harbi, Ankara, 1965

Mahmut Goloğlu, Milli Mücadele Tarihi, IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru, İstanbul, 2010

Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Ankara, 1991

Rauf Orbay Siyasi Hatıralar, İstanbul,2005

Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara1995

SAĞLIK İLETİŞİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Dr. Abdülhakim Bahadır DARI Marmara Üniversitesi, daribahadir@gmail.com**ÖZET**

İnsanlar için hayati bir öneme sahip olan sağlık konusunda hiç şüphesiz “bilgi” sağlığın geliştirilmesi ve güçlendirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Zira sağlıkla ilgili yapılan tanımlara baktığımızda sağlık yalnızca hastalık olmama halini ifade etmekten öte kişinin ruhsal ve fiziksel olarak ideal durumda olmasını ifade etmektedir. Bu nokta da toplum sağlığı açısından yalnızca hastalıkların tedavi edilmesi yeterli olmayıp aynı zamanda bireylerin ideal sağlık durumlarının devamlılığının da sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu devamlılık ise hiç şüphesiz sağlık ve sağlıkla ilgili konularda doğru bilginin geniş kitlelere ulaştırılması ile mümkün olacaktır. Zira sağlık konusunun yalnızca tıpçıların çalışma alanına giren bir konu olduğunu düşünmek hiç şüphesiz büyük bir hatadır. Çünkü sağlıkta hasta-doktor iletişimi, doğru bilgi akışı, doğru bilgilendirme hayati bir öneme sahiptir. Öyle ki sağlık personeli veya sağlık hizmeti sunan kurumlar tarafından hastaya sunulan bilginin hasta tarafından doğru veya tam olarak anlaşılması kişiler açısından sağlık konusunda önemli bir risk oluşturacaktır. Bu sebeple sağlık konusunda hastalıkların önlenmesinde ve hastalıkların tedavisinde iletişim büyük önem taşımaktadır. İşte bu noktada toplum sağlığının korunması amacıyla sağlığı koruyucu ve güçlendirici bir araç olarak ortaya çıkan sağlık iletişimi kavramı birçok farklı tanıma sahip olmakla birlikte genel itibarıyla sağlık personeli ve sağlık kurumlarının hastalar ile vatandaşlar olmak üzere tüm hedef kitleleriyle kurmuş oldukları iletişimi ifade etmektedir. Birçok disiplini içerisinde barındıran multidisipliner bir alan olarak karşımıza çıkan bu kavram ilk olarak 1970’li yıllar itibarıyla Amerika’da ortaya çıkmış olmakla birlikte uzun yıllar Avrupa’da ve ülkemizde önemi tam olarak anlaşılammış bir alandır. Öyle ki ülkemiz de daha yeni yeni kendisine çalışma alanı bulmayı başarmış olmakla birlikte halen önemi tam olarak anlaşılammış bir alan görünümündedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sağlık İletişimi, Tarih

Sağlık İletişiminin Tarihsel Gelişim Süreci

Latince kökenden gelme bir kelime olan iletişim sözcüğü “communication” sözcüğünün bir karşılığı olarak dilimizde yer bulmuştur. Kelime anlamı olarak; belli varlıklar, hadiseler ve vakıalar hakkında ki malumatları, yenilikleri ve yaşamış oldukları deneyimleri birbirlerine aktaran insanların oluşturdukları sosyal ortamda karşılıklı olarak inanç, bilgi, fikir ve hissiyatın paylaşılması anlamına gelmektedir (Gönenç 2003: 57-58).

Bu açıdan sosyal bir canlı olan insan yaşamı boyunca çevresiyle daima bir etkileşim içerisinde olmuştur. Öyle ki insanın sıradan bir canlı olmanın ötesine geçerek sosyal bir canlı haline gelmesinde ki en önemli etken iletişimdir. Çünkü bireyin diğer insanları tanınması, anlaması içerisinde yaşadığı dünyaya dair bilgileri kazanması iletişim yoluyla mümkün olmaktadır. Nitekim birey daha dünyaya geldiği ilk yıllardan itibaren doğruyu yanlış, iyiyi kötüyü yani yapması veya yapmaması gereken davranışların tümünü ailesinden iletişim yoluyla öğrenmektedir. Hatta bireyler iletişim yoluyla öğrendikleri bu bilgileri özümsemenin yanı sıra bir köprü vazifesi görerek gelecek nesillere de aktarmaktadır Bu sebeple iletişim daha çok küçük yaşlardan itibaren insanı, içerisinde yaşadığı toplumu ve gelecek nesilleri şekillendiren bir araç konumundadır (Tuna 2012: 3-4).

Bu bağlamda insanı, sosyal çevresini ve geleceğini şekillendiren önemli bir etken olan iletişim öylesine güçlü bir etkiye sahiptir ki insanların düşüncelerini, davranışlarını hatta insan ilişkilerini dahi dizayn edebilmektedir. Bu sebeple iletişimi yalnızca basit bir haberleşme veya bilgi iletimi olarak düşünmek iletişimin dönüştürücü gücünün farkına varamamak anlamına gelecektir. Zira iletişim yoluyla insana sunulan her bilgi onun tutum ve davranışlarında önemli değişimleri de beraberinde getirmektedir. Bu açıdan iletişim insan sağlığı ve buna bağlı olarak da toplum sağlığının korunması, sağlığın güçlendirilmesi, mükemmel sağlık haline ulaşılması bakımından hayati bir öneme sahiptir. İşte bu noktada sağlığın korunması ve güçlendirilmesi amacıyla sağlık bilimi ve iletişim biliminin ortak bir disiplini olarak sağlık iletişimi kavramı ortaya çıkmaktadır.

Sağlık iletişimi kelime anlamı olarak; sağlık konusuyla ilgili tüm kişi, kurum ve organizasyonların ilgili hedef kitlelerine yönelik olarak uyguladıkları iletişim sürecini ifade etmektedir. Bu süreç ferdi anlamda hastanın doktor, sağlık sunucuları ve diğer sağlık çalışanları ile arasında ki süreci ifade ederken, toplumsal olarak ise kitle iletişim araçlarında yer alan sağlıkla ilgili her türlü yayın sürecini ifade etmektedir (Okay 2012: 11). Bu bakımdan sağlık iletişimi sağlığı doğrudan doğruya etkileyen bir süreci ifade etmektedir.

Sağlık iletişimi daha adının dahi koyulmadığı çok eski tarihlerden bu yana uygulanmış bir alan olmakla birlikte eski tarihlerde birçok ülkede gerçekleştirilen sağlık uygulamalarının özünde adı konmamış bir sağlık iletişimi uygulaması olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu disiplinin bilimsel bir alan haline gelmesi ve bilimsel olarak tanınımının yapılması ise ilk olarak Amerika Birleşik Devletlerinde gerçekleştirilmiştir. Zira XX. yüzyılın ortalarında ABD’de ortaya çıkan sağlıkla ilgili kaygılar sağlığın önemli bir sektör haline gelmesine ve sağlık iletişiminin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Sezgin 2010: 121-122). Öyle ki sağlık iletişimi 1970’li yıllardan itibaren ilk olarak Amerika Birleşik Devletlerinde gelişme göstermiş bir alandır. Özellikle sağlık konusunda önleyici tıp hizmetlerinin önem kazanması ile birlikte sağlığın artık insanlar için bir yaşam tarzı halini alması ile birlikte sağlık iletişimi de önemli bir gelişme göstermiştir (Okay 2012: 14-15).

Sağlık iletişimine dair tarihsel gelişimi kronolojik olarak şu şekilde inceleyebiliriz (Kumbasar 2012: 59-60):

- 1971 – ABD Ulusal Kanser Enstitüsüne bağlı Kanser Enformasyon Servisi tarafından kanser hastalıklarının önlenmesi ve tedavisi amacıyla yürütülen ilk sağlık iletişimi uygulaması.

- 1975 – ABD Uluslararası iletişim derneğinin çatısı altında ilk Sağlık iletişimi bölümünün kurulması.

- 1979 – Amerikan Akademisinde sağlık iletişimi bölümünün kurulması.

- 1984 – Sağlık iletişimi üzerine ilk ders kitaplarının yayınlanması.

- 1985 – Ulusal iletişim derneği bünyesinde yeni bir sağlık iletişimi bölümünün kurulması.

- 1985 – Sağlık iletişimi adında ilk hakemli derginin yayınlanması.

- 1995 – Tufts Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından ilk Sağlık İletişimi yüksek lisans programının kurulmasının önerilmesi.

- 1996 – Sağlık iletişimi üzerine Journal of Health Communication adında hakemli derginin yayınlanması.

- 1998 – Amerikan Halk Sağlığı tarafından Sağlık iletişimi çalışma grubu kurulması.

- 1999 – Ulusal Kanser Enstitüsü tarafından sağlık iletişimi araştırma programı kurulması

- 2003 – Ulusal Kanser Enstitüsü bünyesinde 4 farklı Kanser İletişim Araştırma Merkezinin kurulması.

- 2004 – İlk Sağlık Hizmetlerinde Pazarlama Merkezinin kurulması.

•2007 – George Mason Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından ilk Sağlık İletişimi Doktora programının kurulmasının önerilmesi.

Dünya’da 1971 yılından başlayarak gelişme gösteren Sağlık iletişimi yaşanan gelişmeler ile birlikte daha da güçlü bir disiplin haline gelmiştir. Bu gelişmeler ise şunlardır (Kar, Alcalay & Alex 2001, Akt: Çınarlı 2008: 42):

- İletişim alanında ki çalışmaların bir bilim alanı haline gelmesi,
- İnsan davranışı ve insan ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların artması,
- Dünya’da sağlık ve insani hizmet konusunda ki çalışmaların artması,
- Üniversiteler bünyesinde halk sağlığı bölümlerinin kurulması,
- Sağlık konusunda gündem oluşturma ve sağlığı güçlendirici programların kar amacı taşımayan kurumlar tarafından yürütülmesi,
- Sağlığın geliştirilmesi konusunda daha fazla kampanya yürütülmesidir.

Bu bilgiler ışığında bakacak olursak Sağlık iletişimi özünde sağlık konusunda bir farkındalık oluşturulması, insanların bilinçlendirilmesi ve önleyici sağlık hizmetleri gibi toplumsal ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmıştır (Sezgin 2010: 129).

Türkiye’de ise özellikle 90’lı yıllarda sağlık sektöründe yaşanan özelleşme ile birlikte koruyucu sağlık hizmetleri önemli bir konu haline gelmiştir. Sağlık Bakanlığı başta olmak üzere birçok kurum ve kuruluş medya araçları ile iletişimi etkili bir şekilde kullanmaya başlamışlardır. Öyle ki sağlık iletişimi konusunda özellikle Sağlık Bakanlığının konuya önem vermesi sağlık iletişiminin önemli bir seviyeye ulaşmasına katkı sağlamıştır. Nitekim Sağlık Bakanlığı sağlıkla ilgili konularda aktif bir şekilde iletişim kampanyaları gerçekleştirerek toplumsal olarak ilginin artmasına katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatında yer alan Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü bünyesinde 2008 yılında Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Daire Başkanlığı kurulmuştur. Türkiye’de yürütülmekte olan sağlıkla ilgili kampanya ve çalışmaların iletişim ayağı büyük ölçüde bu müdürlük tarafından yürütülmektedir. Diğer taraftan ise yine bakanlık bünyesinde var olan Basın ve Halkla İlişkiler Müşavirliği ile Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi (SABİM) iletişim faaliyetlerinin yürütüldüğü diğer birimler olarak faaliyet göstermektedir. Tüm bunların yanı sıra sağlık iletişimi konusunda özel sağlık kuruluşları da sağlık kampanyaları ve iletişim faaliyetleri yürütmektedir (Bilgili 2011).

Türkiye’de sağlık iletişimi bazı üniversitelerin tıp fakülteleri bünyesinde var olan halk sağlığı bölümlerinde ve bazı iletişim fakültelerinde ders olarak okutulmaya başlamıştır. Fakat sağlık iletişimi Türkiye’de ağırlıklı olarak özel hastanelerin halkla ilişkiler ve tanıtım

faaliyetlerinden öteye gidememekte ve bir sağlık pazarlaması aracı olarak kullanılması sebebiyle yanlış algılanmasına sebep olmaktadır. Sağlık iletişimi ülkemizde sağlıkla ilgili haber ve bilginin iletilmesi, sağlık kampanyası, sağlık eğitim faaliyetleri gibi amaçlarla yürütülüyor olsa da bu faaliyetler esnasında iletişim uzmanlarıyla işbirliğine çok fazla gidilmemektedir (Çınarlı 2008: 48).

Ancak tüm bunlara rağmen Türkiye’de sağlık iletişimi çalışmaları yalnızca koruyucu sağlık hizmetleriyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda sağlık hizmetlerinden doğru istifade edilmesi ve hastalar ile sağlık hizmeti sunucuları arasında ki ilişkilerin kalitesinin artırılması gibi farklı iletişim ihtiyaçlarını da kapsamaktadır (Bilgili 2011).

Sonuç olarak baktığımızda Amerika’nın öncülüğünü yapmış olduğu sağlık iletişiminin bir disiplin haline gelmesi ve gelişmesi yine Amerika Birleşik Devletlerinde gerçekleştirilen sağlık iletişimi çalışmaları sayesinde olmuştur. Özellikle Dünya’da sağlık konusunda sosyal bilimlerin öneminin tam anlaşılammış olması sebebiyle iletişimin sağlık üzerinde ki etkisi de halen hak ettiği öneme kavuşmamıştır. Bu sebeptendir ki sağlığın güçlendirilmesi, halk sağlığının korunması açısından büyük öneme sahip olan sağlık iletişimi gerek ülkemizde gerekse dünyada halen istenilen düzeyde bir gelişme gösterememiştir. Bu konuda ülkemizde sağlık iletişimi daha çok yeni bir disiplin olarak hayat bulmaya başlamıştır. Bu sebeptendir ki sağlık iletişimine dair kampanyalar, eğitimler, araştırmalar ve çalışmaları oldukça sınırlı bir düzeyde kalmaktadır. Fakat sağlık iletişimi ile ilgili çalışmalar her ne kadar istenilen düzeyde olmasa da her geçen gün önemi biraz daha anlaşılakta ve bilim insanlarının ilgisini üzerine çekmektedir. Çünkü gerek hastalıkların önlenmesi gerekse sağlığın güçlendirilmesi için sağlıkla ilgili bilginin hedef kitleye en doğru şekilde sunulması ve sağlıkla ilgili doğru bilginin en etkili şekilde iletilmesi çok büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple toplum sağlığının korunması ve güçlendirilmesi açısından sağlık iletişimi dünyada ve ülkemizde gelişmeye devam eden en önemli araçlardan biri konumundadır. Zira sağlık konusunda birçok hastalığın önlenebilir olduğu, yaşanan birçok hastalığın bilgisizlik veya yanlış bilgi sebebiyle ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Sağlık iletişimi en doğru bilgiyi, en etkili şekilde hedef kitleye ulaştırarak hastalıkların önlenmesine, ortaya çıkan hastalıklarla en etkili şekilde mücadele edilmesine katkı sağlayacaktır. Bu özelliği ile sağlık iletişimi bireylerin ve toplumun hem yaşam kalitesini arttıracak hem de halk sağlığının korunmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

BİLGİLİ Can (2011), Sağlık Bilinci İçin Türkiye’de Sağlık İletişiminin Gelişimine Bakış, Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi, https://www.academia.edu/2483380/Sa%C4%9Fl%C4%B1k_Bilinci_%C4%B0%C3%A7in_T%C3%BCrkiyede_Sa%C4%9Fl%C4%B1k_%C4%B0leti%C5%9Fiminin_Geli%C5%9Fimine_Bak%C4%B1%C5%9F (6 Ocak 2018).

ÇINARLI İnci (2008), Sağlık İletişimi ve Medya, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

GÖNENÇ E. Özgür (2003), İletişimin Tarihi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:18. 57-72.

KUMBASAR Banu (2012). Sağlık İletişiminde Mesaj Tasarlama Kültürel Faktörlerin Rolü, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

OKAY Ayla (2012), Sağlık İletişimi, İstanbul: Derin Yayınları.

SEZGİN Deniz (2010), Sağlık İletişimi Paradigmaları ve Türkiye: Medyada Sağlık Haberlerinin Analizi, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TUNA Yavuz (2012), İletişim Kavramı ve İletişim Süreci, Ed. İzlem Vural, İletişim Kitabı İçinde, Ankara: Cantekin Matbaası. 1-24.

2. DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA SOVYET TEHDİDİNİN TÜRK-AMERİKAN YAKINLAŞMASINA ETKİSİ

Sibel PAK

Gazi Üniversitesi, sibelpak3@gmail.com

ÖZET

Kurtuluş Savaşı'ndan 2.Dünya Savaşı'nın başladığı günlere kadar Türkiye ile Sovyetler Birliği, iyi ilişkilere sahip iki komşu devlet iken değişen şartlar her iki devleti farklı ittifak arayışlarına yöneltmiştir. Türkiye, her ne kadar kurduğu ittifak anlaşmalarına Sovyetler Birliği'ni dahil etmek veya onayını almak için çaba göstermişse de bu mümkün olmamıştır. Savaşın seyri ve her iki ülkenin farklılaşan çıkarlarına göre ayrı politikalar takip etmeleri iki ülkeyi birbirinden daha da uzaklaştırmıştır. Türkiye'nin savaş boyunca takip ettiği tarafsızlık ve “ne olursa olsun savaşa girmeme” politikası savaşın sonlarına doğru Türkiye'yi uluslararası bir yalnızlıkla baş başa bırakmıştır. Sovyetler Birliği ise savaştan güçlenerek çıkan bir ülke olarak yayılmacı bir tavır benimsemiştir. Boğazlar konusunu gündeme getirerek Montreux'nün değiştirilmesini talep ederken Türkiye'den toprak isteğinde de bulunmuştur. Sovyetler Birliği'nin isteklerine boyun eğmemekle birlikte Türkiye, dayanacak bir güç aramış ve bu da o dönemin şartlarında ABD olmuştur. Bu bildiride Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den istekleri ve Türkiye'nin bu durum karşısında aradığı desteği Birleşik Devletler 'den bulmasıyla gelişen Türkiye - ABD ilişkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 2.Dünya Savaşı, Türkiye, Sovyetler Birliği, Boğazlar, ABD.

Kurtuluş Savaşı yıllarından 2.Dünya Savaşı öncesine kadar olumlu olarak seyreden Türk-Sovyet ilişkileri, savaşın hemen öncesinde bozulma eğilimleri göstermeye başlamıştı. Avrupa'daki gelişmeler, İtalya'nın Akdeniz'deki saldırgan ve yayılmacı tutumu ve Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali ile uygulamaya başladığı “hayat sahası” politikası Türkiye'yi tedirginliğe sevk etmiş ve yaklaşan savaş öncesinde ittifak arayışlarına yöneltmiştir. Türkiye, 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak anlaşması öncesi Sovyetler Birliği'nin de fikrini almış ve olumlu intiba edinmişti.

Ancak Sovyetlerin aynı yıl Almanya ile saldırmazlık paktı imzalaması yalnızca Türkiye'yi değil bütün dünyayı şaşırtmıştı. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yapacağı anlaşmaya Sovyetlerin de dahil olması için çaba göstermiş ancak Sovyetlerin politik

çıkarlarını Almanya ile birleştirmesi Türkiye'nin çabalarının boşa çıkmasına neden olmuştu. Bu tarihten sonra da Sovyetler Birliği Kurtuluş Savaşından beri desteklediği, dostluk ilişkileri sürdürdüğü Türkiye ile yollarını ayırmıştır. 19 Ekimde gerçekleşen Türk-İngiliz-Fransız ittifakı Sovyetleri kızdırmıştır.(Armaoğlu,1991:358)

Savaş sırasında Türkiye'nin politikası, uluslararası dengeleri dikkatle gözetlemek ve her ne olursa olsun Türkiye'yi savaşa sokmamak olmuştur. Savaşın başlarından 1941 yılına dek Almanya, hem Türkiye hem Sovyetler Birliği ile anlaşmaya çalışıyordu. Almanya, bir yandan Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin pazarlık konusu edildiği görüşmeler yapmakta, bir yandan da Türkiye'yi yanına çekmek için Sovyetler ile yaptığı görüşmelerin bir kısım muhtevasını Türkiye'ye özellikle bildirmekteydi. Bu durum Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin birbirine karşı kuşkularını derinleştirdi. Almanya'nın 1941 yılında Sovyetler Birliği'ne savaş açması ve bu ülkeyi işgale başlaması Türkiye'yi rahatlatmakla birlikte bu kez de Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili olarak İngiltere ile anlaşabileceği endişesi baş göstermişti. (Oran,442:2001) Almanların Stalingrad'da yenilmesinin ardından Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumu sertleşmiş ve nihai zafer için müttefiklerle birlikte Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki baskıları gittikçe artmıştır. Savaşın bitişi yaklaşırken SSCB, savaş sonu düzenlemeleri için gerekli şartların oluşması yönünde politika takip etmeye başlamıştır. Türkiye konusunda artık Türkiye'nin savaşa girmesinin bir anlamı olmadığını ve "kendi başına" bırakılması gerektiğini söylemekteydi. Churchill'e yazdığı 15 Temmuz 1944 tarihli mektupta Stalin Türkiye hakkında şöyle yazmaktadır: "Türk Hükümeti'nin Almanya'ya takındığı kaçamak ve muğlak tavırlar dikkate alındığında, Türkiye'yi kendi haline bırakmak (...) daha iyidir. Bu elbette (...) Türkiye için savaş sonrası meselelerde özel haklara sahip olma iddialarının da yok olması demektir."(Oran,469) Stalin, Türkiye'yi Sovyetler karşısında yapayalnız bırakmak istemekteydi.

9 Ekim 1944'de Moskova'da yapılan Stalin ve Churchill görüşmesinde gerçekleşen "Yüzdeler Anlaşması" sırasında Stalin Montreux ile ilgili değişim talebini İngiltere'ye iletmişti. Bunu olumlu karşılayan İngiltere, bu konunun ayrıntılarını Sovyetler'in müttefiklere bildirmesini istemiştir. Sovyetler savaş sonunda boğazlar konusunda Türkiye'den taleplerinin onayını İngiltere'den almıştı.

Sovyetler Birliği, savaş sonunda savaşın gerçek iki galibinden biri olarak ortaya çıkarken Türkiye, her ne kadar savaşa fiili olarak girmekten ve harap olmaktan kurtulmuş ise de savaştan yalnızlaşarak çıkmıştı. Savaş sırasında takip ettiği tarafsız kalma ve "ne pahasına olursa olsun" savaşa girmeme politikası savaşın sonunda müttefiklerin Türkiye'den yüz

çevirmesine yol açmış ve Türkiye'yi uluslararası alanda yalnızlığa itmişti. Bu durum, savaştan güçlenerek çıkan Sovyetler Birliği'nde boğazlar konusunda istediklerini elde edebileceği uygun ortamın oluştuğu kanısını uyandırmıştır.

1945 Şubatında Yalta'da bir araya gelen Roosevelt, Stalin ve Churchill, burada Türkiye ile ilgili kararlar aldılar. Montreux Anlaşması'nın artık günün şartlarına uymadığını söyleyen Stalin, bu anlaşmanın değiştirilmesini talep ediyordu. ABD ve İngiltere'nin tavrı bu konuda Stalin'e istediği desteği vermişti.

Yalta'dan hemen sonra 19 Mart 1945'de Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türk Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet ederek "2. Dünya Harbi sırasında vaki köklü değişiklikler" nedeniyle 7 Kasım 1935 tarihli protokol hükümleri uyarınca anlaşmanın feshi isteğini bildirdi ve buna ilişkin bir nota verdi. Notada "2.Dünya Harbi sırasında vaki köklü gelişmeler sebebiyle, bu anlaşmanın artık yeni şartlara uymadığı ve ciddi değişikliklere ihtiyaç gösterdiği söylenmekteydi. (Gürsel,223:1968)

Sovyetler 7 Haziran 1945'te verdikleri notada ise Kars ve Ardahan ile boğazlarda üs talebinde bulundular.(Armaoğlu, 415:1991)

Postdam Konferansı sırasında ise Stalin, Boğazların Türkiye ile Sovyetler arasında bir mesele olduğu konusunu kabul ettirmeye çalışarak "Eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o zaman Dedeagaç'ta bir üs alamaz mıyız?" diye sormakla boğazların kontrolü konusundaki niyetlerini açıkça belirtmişti. (Oran, Aydın; 473:2001)

Postdam'da ABD Başkanı Truman bu konuda Stalin'i net bir şekilde desteklememekle birlikte karşı da çıkmamıştır. Toprak talebinin Türkiye ile Rusya arasında bir mesele olduğunu, boğazların ise uluslararası bir konu olup ortak karar alınması gerektiğini belirtmekle yetinmiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin bu tavrı Sovyetlere cesaret vermiş ve Türkiye üzerindeki baskısını artırmasına yol açmıştır. İngiltere ve ABD, Montreux'nün değiştirilmesine karşı değildi, Sovyetler'in boğazlarda üs talebine karşıydılar. Açıkçası Birleşik Devletler, Türkiye'nin egemenliği ile değil boğazların uluslararası su yolu statüsüne alınması ve çok önem verdiği ticari çıkarlarıyla ilgiliydi. ABD'nin Sovyetler Birliği'nin tutumunu iyi niyetle yorumlamış olması pek mümkün görünmemektedir. ABD, siyasi ve ticari olarak varlığını bütün dünyaya yayma noktasında kararını vermişti ve Sovyetler Birliği ile çıkar çatışmalarının olacağını da farkındaydı. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında yalnız ve çaresiz kalması ABD'nin yardımına muhtaç olması anlamına gelmekteydi. Postdam ve Yalta'da Sovyetlere karşı sessiz kalması ABD'nin iyi

niyetinden değil aksine Türkiye'nin çaresizliğini pekiştirmek ve zamanı geldiğinde Türkiye'nin Amerika'yı tam bir "kurtarıcı" olarak görmesi içindi. Amerika ve İngiltere'nin boğazlar konusunda Sovyetler Birliğine karşı oldukları nokta Sovyetler Birliği'nin bu konuyu Türkiye ile kendisi arasında bir mesele olarak görmesidir. Oysa ABD ve İngiltere de boğazlarda söz sahibi olmak istemektedirler.

Türkiye 20 Ağustos 1945 yılında Londra ve Washington'a birer nota vererek Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine hiçbir zarar gelmemesi şartıyla Montreux Sözleşmesinde değişiklik yapılabileceğini kabul etti.

Sovyet ve Türk gazeteleri ve siyasetçilerin konuşmaları üzerinden Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında gerginlik giderek tırmandı. 21 Aralık 1945'de Moskova'nın başlıca gazeteleri iki Gürcü Profesörün mektubunu yayınladılar. Buna göre Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun bölgelerini içine alan Doğu Anadolu kısmının Gürcistan topraklarından olması hasebiyle Gürcistan Cumhuriyeti'ne iadesi gerekiyordu. (Gürsel,243:1968) Sovyetler Birliği her türlü Türkiye'yi tazyik etmekteydi.

1946 yılında iki ülke arasındaki gerginlik artık krize dönüşmeye başlamıştı. Amerikan dış politikasında ise Yakın ve Ortadoğu ile ilgili düşünceler belirginleşmekle beraber henüz doğrudan Birleşik Devletlerin tasarrufu yerine Birleşmiş Milletlerin konuyla yakından ilgilenmesi daha uygun görülmekteydi. Amerika'da vefat etmiş olan büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini protokol kurallarının üzerine çıkan bir jestle Türkiye'ye getiren Amerikan Donanmasına ait Missouri Zırhlısının tam da İstanbul Limanı'na girdiği güne denk gelen ordu günü konuşmasında Başkan Truman bu konuda şu tespitleri yapmaktadır:

“Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız, ne de beraberce kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdürler. Böyle olunca da Yakın ve Ortadoğu'nun bu bölge dışındaki büyük devletler arasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birdenbire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir. Yakın ve Ortadoğu'da küçük ya da büyük hiçbir devletin, Birleşmiş Milletler kanalıyla, diğer devletlerin çıkarlarıyla uzlaştıramayacağı hiçbir meşru çıkarı yoktur. Birleşmiş Milletlerin Yakın ve Ortadoğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı ya da sızma yoluyla tehdit edilmemesi konusunda ısrara hakkı vardır.” ABD, Missouri'yi Çanakkale Boğazı'ndan geçirip, 5 Nisan

1946'da Dolmabahçe önüne demirleterek SSCB'ye Türk Boğazları'nın statüsünün kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceği mesajını veriyordu.(Oran,525:2001)

ABD, Türk Büyükelçinin cenazesini protokolün gerektirdiği standardın üzerinde bir uygulamayla Türkiye'ye göndermekle Türkiye'nin yalnızlığına son verdiğini ilan etmiştir. Türkiye artık Sovyetler Birliği karşısında yalnız değildi.

Sovyetlerin 7 Ağustos 1946 tarihli notasında Boğazların nasıl bir rejim değişikliği istediğini belirtmesi ve Türkiye'yi Montreux'ü kötüye kullanmakla suçlaması üzerine ABD ve İngiltere Rusya'ya verdikleri notalarda Türkiye'nin Boğazların kontrol ve savunmasında tek sorumlu olarak kalması gerektiği görüşünü bildirdiler. (Aydın Tarihi Ağustos 1946, No:153:74-75) Türkiye 22 Ağustos 1946 tarihli cevabi notasında Sovyet notasındaki maddeleri tek tek ele aldıktan ve Montreux ile ilgili yetkilerini kötüye kullandığı yolundaki ithamlara cevap verdikten sonra şöyle devam etmekteydi:” Tarih, Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir savaş misali kaydetmemiştir.”(Aydın Tarihi Ağustos 1946 ,No:153:76-83) Türkiye, Rusya'nın savaşa başvurması halinde gerekeni yapmaktan çekinmeyeceğini açıkça bildiriyordu.

24 Eylül'de Sovyetler Birliği, Türkiye'ye bir nota daha gönderdi. İsteklerini tekrar ettiği bu notada Sovyet isteklerinin Türkiye'nin egemenliğini zedelemeyeceği ileri sürülüyordu.(Aydın Tarihi Eylül1946, No:154:46-51).

Türkiye'nin Sovyetler'in boğazlar üzerindeki isteklerini kesin ve kararlı bir biçimde reddetmesine ve ABD ile İngiltere'nin de bu isteklere sıcak bakmamasına rağmen Sovyet Rusya, Türkiye üzerindeki baskısını devam ettirmiştir. Bu durum Türkiye için büyük bir endişe kaynağı olmuş ve savaş bitmesine rağmen Türkiye savaş sırasında da zaten oldukça genişleyen ordusunu terhis edememiş ve askerini silahaltında tutmaya devam etmeye mecbur kalmıştır. Büyük bir orduyu silahaltında tutmak Türkiye'ye ağır bir ekonomik yük de getirmekteydi. ABD'nin Ankara'daki büyükelçisi ülkesine gönderdiği 1946 yılına ait bir raporda Türkiye'nin Sovyetler karşısında savunma durumunda uzun süre kalamayacağını ve bu durumun Türk ekonomisi için ağır bir yük oluşturduğunu yazar. Bu durum açıkça, 9 Ağustos 1947 tarihinde Genelkurmay Başkanı Salih Omurtag'ın Ankara'da yaptığı açıklamada da görülmektedir. Türk yöneticiler o günlerde bu iktisadi sıkıntıları aşmanın tek yolu olarak dış yardımı görmekteydi. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi geleneksel büyük güçlerin çöküşü ve savaş sonrasında yeni büyük güç olarak ortaya çıkan ABD, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik olarak yardım umacağı devlet olmuştur.

2.Dünya Savaşı sırasında şartlar gereği aynı safta yer alan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında savaşın sonlarına doğru su yüzüne çıkan anlaşmazlık ve çıkar çatışmaları savaşın bitmesiyle daha da görünür hale gelmiştir

ABD hükümeti, Sovyet yayılmacılığının kendi çıkarlarına ters düştüğünü ve özellikle Türkiye ile Yunanistan'ın Sovyetlerin etki alanına girmesinin Amerikan devleti için nahos sonuçlar doğuracağını fark edince Türkiye'ye yardıma karar vermiştir. 12 Mart 1947 yılında Başkan Truman'ın kongrede konuşmasıyla ilan edilen Truman Doktrini, Sovyetlerle ABD'nin arasını tamir edilemez şekilde açmaya başlarken Türkiye ile Birleşik Devletleri de gittikçe yakınlaştıracak bir yolun başlangıcı olmuştur. ABD, Truman Doktrini ile Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım başlatarak kendisi için önem taşıyan bu ülkeleri Sovyet nüfuzundan kurtarmayı ve kendi etkisini artırmayı planlamıştır

İngiltere'nin de uyarmasıyla Türkiye'nin Orta Doğu için önemini kavramış olan Birleşik Devletler, Sovyet tehdidi altındaki Türkiye'ye yardım etmeye karar vererek Türkiye için de farklı bir dış politika sürecinin kapısını araladı. Kuruluşundan 2.Dünya Savaşı sonuna değin tarafsızlığını korumakta kararlı olan ve bağımsızlığı konusunda tavizsiz olan Türkiye için ABD ile yakınlaşmak o güne kadar izlenen dış politikada köklü değişiklikler meydana getirmiştir.

Türkiye, 12 Temmuz 1947'de ABD ile Truman Yardımını kabul ettiğine dair yardım anlaşmasını imzaladı. Anlaşma maddeleri ve yardım konusundaki düzenlemeler, 1947 ve sonrasındaki bütün yardımları kapsadığından doktrin, Türkiye'nin dış politikada ABD'ye bağımlı olmasının önünü açmıştır.

Türk yöneticileri, Truman Doktrini çerçevesinde yapılan yardımları ve Birleşik Devletlerin Türkiye'ye ilgisini, Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki yayılmacı ve baskıcı tutumu karşısında Türkiye'yi rahatlatıcak bir gelişme olarak değerlendirmiş ve bundan memnuniyetlerini gizlememişlerdir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, "Yalnızlığa terk edilmediklerini göstermesi bakımından Truman Doktrini Türk insanına büyük bir ferahlık getirmiştir" (Hale,116:2004) şeklinde açıklama yapmıştır.

Sovyetler Birliği'nin 2.Dünya Savaşından sonra Türkiye'yi tehdidi, boğazlarda üs ve toprak istemesi Türkiye'yi Birleşik Devletlerden yardım istemeye sevk etmiştir. ABD açısından ise Sovyetler' in kendisine rakip olacak şekilde yayılmacı davranması, aynı bölgelerde iki devletin çıkarlarının çatışması bu ülkeyi Birleşik Devletler için en büyük düşman haline getirmiştir. Truman'ın 5 Nisan1946 günü yaptığı konuşmada açıkça belirttiği üzere zengin petrol yatakları ile en işlek hava, kara ve deniz yollarının bulunduğu Yakın ve

Ortadoğu'nun Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına girmesine ABD müsaade edemezdi ve bunun için bölgede önemli stratejik konumda bulunan Türkiye'ye ihtiyacı vardı. Her iki ülkenin ortak düşman algısı aynı olunca yakınlaşmaları da kaçınılmaz olmuştur.

KAYNAKÇA

- Arı, Tayyar, Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, İstanbul, 2004
- Armaoğlu, Fahir; 20.yy Siyasi Tarihi (Cilt I 1914-1918) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara,1991
- Ayın Tarihi, Ağustos 1946, Eylül 1946, Mart 1947.
- Bostanoğlu, Burcu, Türkiye- ABD İlişkilerinin Politikası İmge Yay. Ankara,2008
- Çakmak, Haydar, Türk Dış Politikası,(1919-2012),platin yay. Ankara 2012
- Esmer, Ahmet Şükrü, Siyasi Tarih (1919-1939) Ankara, 1953
- Gönlübol Mehmet, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965) (Esmer, A.Şükrü, Oral, Türkiye'nin Dış Politikası, İmge Kitabevi, Ankara,1998
- Gürsel, F. Haluk, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri Bir Siyasi Tarih İncelemesi, İstanbul,1968
- Hale, William;Türk Dış Politikası, (1774 – 2000) Çev. Petek demir, İstanbul 2003, Mozaik yayınları
- Pazarcı, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, Ankara 1997
- Rıfkı Salim Burçak, İngiliz-Fransız-Türk İttifakı, A.Ü. SBF dergisi, ?? Sander, Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, İletişim yay., İstanbul,2001
- Oktay,Cemil;SiyasetBilimiİncelemeleri:meşruiyet,sınıflandırma,kültür,modernleşme, İstanbul,alfa,2003Sander Oral, , Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)
- Opie, Redvers, Amerikan Yardımı ve Kalkınma Meselesi, Çev.Cemal Mihçioğlu A.Ü.SBF (8.Cilt 1.sayı) 15.02.2017
- Sander, Oral, Ülman Haluk, Bilge A.Suat, Sezer Duygu,) A.Ü. SBF yay. Ankara,
- Saray, Mehmet, Atatürk'ün Sovyet Politikası, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990
- Sönmezoğlu, Faruk, II:Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası Der Yay. İstanbul 2006
- Sönmezoğlu, Faruk, Uluslararası Politika Ve Dış Politika Analizi, İstanbul,1995 filiz kitabevi
- Ülman, A. Haluk, İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk- Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947 Ankara, 1961
- Türk-Rus İlişkilerinde 500 yıl 1491-1992- Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999 (Sempozyum Bildirileri)

ŞAHİNLER YURDU ANTEP'İN DÜŞÜNÜN MECLİSTEKİ YANSIMASI

Doç. Dr. M. Salih Mercan

Bitlis Eren Üniversitesi, msmercan@beu.edu.tr

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması üzerine İngiltere Hindistan yolu üzerindeki bu bölgeyi ele geçirmek için faaliyete geçmiştir. Savaş telaşı içinde bol keseden yapılan dağıtım daha sonra İngiltere'yi rahatsız etti. Zira Filistin, Suriye ve Irak Cephelerinin bütün yükünü İngilizler çekmişti. Bu sebeple Fransızları İngilizler, Mondros Antlaşması görüşmelerine bile katmamışlardır. Ayrıca İngiltere ne pahasına olursa olsun petrol bölgesi olan Musul'u ele geçirmek istiyordu. İngiltere Avrupa'da Fransızların güvenliğini sağlayan tedbirleri desteklemenin ücretini bu devlete Ortadoğu'da ödetmeyi düşünmekteydi. 3 Kasım 1918'de antlaşma şartlarına aykırı olarak Musul'u işgal eden İngiltere 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal etmiş ve harekâtını Antep, Maraş Vilayetlerine doğru genişletmiştir

Antep, Urfa gibi önce İngilizler tarafından işgal edildi, daha sonra Fransızlara geçti. 5 Kasım 1919'da Fransız ve Ermeniler Antep'i işgal ettiler. Anadolu ve Suriye için büyük bir önem taşıyan Antep'te mücadele daha uzun ve daha şiddetli olmuş

Güney Anadolu'da milli cephelerin kurulmasının başlıca nedeni Mondros Mütarekesi'nin İtilaf Devletleri tarafından tek taraflı, haksız ve yanlış bir şekilde uygulanışı ve bu toprakların işgal edilmesidir. Fransızların Adana, İngilizlerin Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmeleri halk arasında korku, şüphe ve nefret yaratmıştı. İngilizlerin bu bölgelerden çekilmeleri sonucu Urfa, Maraş ve Antep'in de Fransızlar tarafından işgali ve azınlık olan Ermenilerle işbirliği yaparak, sömürge yönetimi usullerini burada uygulamaları, yer yer bölgesel savunma tertiplerinin alınmasına ve milli kuvvetlerin kurulup teşkilatlanmasına sebep olmuştur. Antep müdafaası, gerçekten bir destandı: Sivil bir şehir halkının, bütün teşkilatı muntazam bir istila ordusuna karşı giriştiği bu mücadelenin şerefi, bütün Türk Milleti'nindi. Ferdi yiğitlikleri ile eli silah tutan kadın, erkek bütün Türk halkının müşterek azmi ve imanı simgeliyorlardı. Nankör ve hain bir ekalliyetin müstevli ve zalim bir sömürgeci ile el ele vererek meydana getirdiği hadise, bir devam ve bir tekerrür halinde güney hudutlarımızda o buhranın ve felaket devri içerisinde istiklal ve hürriyetin güveni olarak tarihe galebe geçiyordu. Dikkate değer olan şudur: Ancak, şehirlerimizin (Maraş-Urfa-Antep) kendi kendilerini böylece müdafaasından sonradır ki, istila kuvvetleri, karşılarında bir devlet ve hükümet görmeden çekilip gitmenin bir zaruret olduğunu hissettiler

Çeşitli çarpışmalardan sonra, Antep halkı çok zor durumda kalmış ve şehirde yiyecek tükenmişti.. Bu arada Fransızların teslim olmaları konusundaki beyannamesi **üzerine**, halkın ileri gelenleri toplanarak bu konuda görüşmeler yaptı ve Özgürlük ve bağımsızlığa kavuşmak için sonuna kadar savaşıma karar verildi. Bu karar, o gün telgrafla Mustafa Kemal e de

bildirildi. Mustafa Kemal karşılık olarak şu cevabı verdi (özet): Sayın Antep halkının vatan savunması için yaptıkları toplantı ve bu toplantıda alınan azimli kararları bildirir telgrafınız, Büyük Millet Meclisinin Genel Kurulunda okundu. Antep halkının gösterdikleri cesaret, son derece takdir edilmiş ve gurur vermiş bulunduğundan halka bildirilmesi ve bu kararın yayınlanması rica olunur. Bu emir üzerine Antep halkı, tümüyle savunma kararında direndiğini bir kere daha tekrarladı.

Anahtar Kelimeler: Antep, İtilaf Devleti, Fransız, İşgal, Mücadele

Giriş

Gaziantep tarihinin oluşumunda ve niteliğinde yer unsurunun önemi büyüktür. Bölgenin, ilk uygarlıklarının doğduğu, Mezopotamya ve Akdeniz arasında bulunuşu güneyden ve Akdeniz'den doğuya, kuzeye ve batıya giden yolların kavşağında oluşu, uygarlık tarihine ve bugüne yön vermiştir. Bu nedenle Gaziantep tarih öncesi çağlardan beri insan topluluklarına yerleşme sahası ve uğrak yeri olmuştur. Tarihi İpek Yolunun da buradan geçmiş olması ilin önemini ve canlılığını devamlı olarak korumasını sağlamıştır. Gaziantep'in tarih devirleri Kalkolitik, Paleolitik, Neolitik dönemler, Tunç Çağı, Hitit, Med, Asur, Pers, İskender, Selefkoslar, Roma ve Bizans, İslam-Arap ve İslam-Türk devirleri olarak sıralanabilir. Bu dönemlerin izlerini günümüzde de açık bir şekilde görmek mümkündür. Ayıntap olarak bilinen eski kent, bugünkü Gaziantep'in 12 km. kuzeybatısında Dülük Köyü ile Karahöyük Köyü arasındadır. Yapılan arkeolojik araştırmalarda taş, kalkolitik ve bakır dönemlerine ait kalıntılara rastlanmış olması yörenin Anadolu'nun ilk yerleşim alanlarından birisi olduğunu göstermektedir. Bir süre Babil İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalan Gaziantep, M.Ö. 1700 yıllarında Hitit Devletinin bir kenti olmuştur. "Dülük" şehri ise Hititlerin önemli bir dini merkezi olduğundan ayrı bir önem taşımaktadır. Gaziantep ve çevresi M.Ö. 700-546 yılları arasında Asur, Med ve Pers İmparatorluklarının yönetimine girmiştir. Büyük İskender'in Pers Devletini yıkmasından sonra Romalılar'ın, M.S. 636 yılına kadar da Bizanslıların egemenliği altında kalmıştır.

Gaziantep, Kahramanmaraş'tan Halep'e, Birecik'ten Akdeniz kıyılarına ve Diyarbakır'dan İskenderun'a giden ana yollar üzerinde bulunduğundan, her dönemin kültür ve ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. İslamiyet'in buralardan Anadolu'ya yayılmış olması ve Hz. Muhammed'in Peygamberlik mührünü görüp öpen ve Onun vahiy kâtiplerinden olan Hz. Ökkeşiye'nin türbesinin Nurdağı ilçesinin Durmuşlar köyü yakınlarındaki bir tepenin üzerinde bulunması Gaziantep için ayrı bir önem taşımaktadır. Hz. Ömer zamanında İslamiyet'in Arap yarımadası dışına yayılması için sürdürülen mücadeleler esnasında, İslam ordusu, Gaziantep yöresi ile Hatay'ı Bizanslılar'dan aldı. Böylece 639 yılında yöre halkı Müslümanlığı kabul etti. Hemen ardından kansız ve savaşız Suriye ve Antakya yöresi de İslam kuvvetlerinin eline geçerek vergiye bağlandı. İşte Gaziantep'in ünlü Ömeriye Camii o dönemde fethin sembolü olarak yapılmıştır. 1071 Malazgirt Savaşından

sonra bölgede Selçuklu İmparatorluğuna bağlı bir Türk Devleti kurulmuştur. 1270 Yılında Moğolların istilası ile yıkılan kent, daha sonra Dulkadiroğullarının (1389) ve Memlûklular'ın (1471) eline geçmiştir. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Memlûklular'a karşı yapılan Mercidabık (Kilis yakınında) Meydan Savaşından sonra Gaziantep ve yöresi Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimine girmiş oldu. Osmanlılar döneminde çok sayıda cami, medrese, han ve hamam yapılmış, kent aynı zamanda üretim, ticaret ve el sanatları yönünden de ilerlemiştir. 1641 ve 1671 yıllarında yöreyi iki kez ziyaret eden Evliya Çelebi burada 22 mahalle, 8 bin ev, 100 kadar cami, medrese, han, hamam ve üstü kapalı çarşı olduğunu anlatır. I. Dünya Savaşı sonunda, Gaziantep önce İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Gaziantep Savunması, Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihimizde yiğitlik, kahramanlık ve fedakarlığın ulaşılmaz abidesi olmuştur. Gaziantep Savunması, eşsiz kahramanlığı ile hem kendini hem de Güneydoğu Anadolu'yu düşman işgalinden.¹

Şehrin eski adının Hantap olduğu söylenir. Tap: güç, takat ve arazi anlamında da kullanılmaktadır (Kelime tap ve tapkır olarak Gaziantep'in köylerinde halen kullanılmaktadır). Buna göre Hantap; han toprağı manasına da gelmektedir. Hantap zamanla Antap ve Antep olmuştur. Kurtuluş Savaşında halkın göstermiş olduğu üstün kahramanlıklar sebebiyle şehre 8 Şubat 1921 tarihinde T.B.M. Meclisi tarafından "Gazi"lik unvanı verilmiştir. Layiha-i Kanuniye'nin I. Maddesi "Ayıntap livası merkezi olan Ayıntap kasabasının namı Gaziayıntap'e tahvil olunmuştur." Böylece de Antep, Gaziantep olmuştur.

Antep müdafaası, gerçekten bir destandı: Sivil bir şehir halkının, bütün teşkilatlı ve muntazam bir istila ordusuna karşı giriştiği bu mücadelenin şerefi, bütün Türk Milleti'nindi. Ferdi yiğitlikleri ile eli silah tutan kadın, erkek bütün Türk halkının müşterek azmi ve imanı simgeliyorlardı. Nankör ve hain bir ekalliyetin müstevli ve zalim bir sömürgeci ile el ele vererek meydana getirdiği hadise, bir devam ve bir tekerrür halinde güney hudutlarımızda o buhranın ve felaket devri içerisinde istiklal ve hürriyetin güveni olarak tarihe galebe geçiyordu. Dikkate değer olan şudur: Ancak, şehirlerimizin (Maraş-Urfa-Antep, Adana) kendi kendilerini böylece müdafaasından sonradır ki, istila kuvvetleri, karşılarında bir devlet ve hükümet görmeden çekilip gitmenin bir zaruret olduğunu hissettiler.²

Rusya, 3.Türk Ordusunun Sarıkamış taarruz harekâtını yaptığı sırada, Türk Kuvvetlerinin Kafkas cephesinden başka bölgeye çekilmesi için müttefiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun batı bölgelerinde askeri bir teşebbüse geçmelerini 21 Aralık 1914'te istemişti.³

Çanakkale Boğazı'nı kuvvetleriyle zorlayarak geçip İstanbul'u ele geçirmeyi düşünmüş olan İngiltere, bu teklifi olumlu karşılamış ve 18 Mart 1915'te boğazı denizden zorlayarak geçmek istemiş; sonra da Gelibolu yarım adasına çıkarak Çanakkale kara muharebelerini

¹ Sosyal Bilgiler com, s.1-2, Erişim tarihi 6.01.2018

² Bülent Tanör, Kurtuluş ve Kuruluş, İstanbul, 2009, s.64

³ Paul C. Helmreich, (Çev. Şerif Erol), Sevr Entrikaları Büyük güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, İstanbul, 1996, s.8-9

başlatmıştı. Ruslar, İngilizlerin boğaz tahkimatını bombardıman ederek susturma teşebbüsü sırasında kendilerinden önce İstanbul'a girmelerini sakıncalı görmüş ve 3 Mart 1915'te, İstanbul ve boğazların kendisine bırakılmasını, bu takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgeleri hakkında İngiliz, Fransız isteklerini kabul edeceğini bildirmişti.

Bu isteklerin yerine getirilmemesi halinde Rusların harpten çekilmesi ve hatta Almanlarla anlaşması ihtimalini göz önüne alan İngiltere 3 Mart 1915'te verdiği muhtırayla, İstanbul ve boğazları Ruslara vermeyi kabul etmiş, Fransızlar da 10 Nisan 1915'te bu karara katılmıştı.⁴

İngiltere ile Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneydoğu Anadolu bölgesiyle, Irak, Suriye ve diğer Arap ülkelerinin paylaşılması maksadıyla 3 Ocak 1916'da gizli görüşmelere başladılar. Bu nedenle Fransa adına George Picot, İngiltere adına da Mark Sykes bir araya gelerek taksim planı (sykes-Picot Protolu) hazırladılar. İkinci anlaşmaya Rusya da katıldı (26 Nisan 1916) Anlaşmalarda Rusya'nın Erzurum, Van, Bitlis ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş, Siirt arasında kalan topraklarla Trabzon'un batısında daha sonra tespit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını alması, Fransa'ya Lübnan, Suriye, Kilikya (Adana ile Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Musul'un, İran'a da Rumiye gölüne kadar olan toprakların verilmesi, İngiltere'nin de Güney Mezopotamya ile Akdeniz ile Akka ve Hayfa limanlarını elinde bulundurması kabul ediliyordu.⁵

Antep, Urfa gibi önce İngilizler tarafından işgal edildi, daha sonra Fransızlara geçti.

5 Kasım 1919'da Fransız ve Ermeniler Antep'i işgal ettiler. Anadolu ve Suriye için büyük bir önem taşıyan Antep'te mücadele daha uzun ve daha şiddetli olmuş

Güney Anadolu'da milli cephelerin kurulmasının başlıca nedeni Mondros Mütarekesi'nin İtilaf Devletleri tarafından tek taraflı, haksız ve yanlış bir şekilde uygulanışı ve bu toprakların işgal edilmesidir. Fransızların Adana, İngilizlerin Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmeleri halk arasında korku, şüphe ve nefret yaratmıştı. İngilizlerin bu bölgelerden çekilmeleri sonucu Urfa, Maraş ve Antep'in de Fransızlar tarafından işgali ve azınlık olan Ermenilerle işbirliği yaparak, sömürge yönetimi usullerini burada uygulamaları, yer yer bölgesel savunma tertiplerinin alınmasına ve milli kuvvetlerin kurulup teşkilatlanmasına sebep olmuştur

Tarihin yücelmeye başladığı zamandan beri Asya'nın ve hatta Avrupa'nın Şark aksamında meydana gelen değişimlerin olmasına yol açan Türk milleti, her türlü cesaret ve celâdet göstermiştir. Zaferde, hücumda ne kadar celâdet göstermişse müdafaada da aynı şiddet ve aynı metanetle ibraz eden necip milletimiz Vidin, Silistre, Plevne müdafaasında göstermiş olduğu ulvi celâleti, hâlihazırda düşmanın birçok saldırısına karşı elinde yalnız tüfeği ve sopası ve kalbinde imanından başka bir çaresi olmayarak, dişiyle, tırnağıyla Antep müdafaasında göstermiştir. Ve bu giriştiğimiz davayı millîde Türk azim ve imanının bariz bir

⁴-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Ankara, 2002, III/2, s.5

⁵- A.g.e. s. 6

abidesi şeklinde tecelli etmiştir. 4 Mart'ta Antep'li silaha sarılmışlar, kahramanca bir mücadele vermişlerdir.

İşgal-Müdafaa ve düşüş

Rusya 3.Türk Ordusunun Sarıkamış taarruz harekâtını yaptığı sırada, Türk Kuvvetlerinin Kafkas cephesinden başka bölgeye çekilmesi için müttefiklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun batı bölgelerinde askeri bir teşebbüse geçmelerini 21 Aralık 1914'te istemişti.

Çanakkale Boğazı'nı kuvvetleriyle zorlayarak geçip İstanbul'u ele geçirmeyi düşünmüş olan İngiltere, bu teklifi olumlu karşılamış ve 18 Mart 1915'te boğazı denizden zorlayarak geçmek istemiş; sonra da Gelibolu yarım adasına çıkarak Çanakkale kara muharebelerini başlatmıştı. Ruslar, İngilizlerin boğaz tahkimatını bombardıman ederek susturma teşebbüsü sırasında kendilerinden önce İstanbul'a girmelerini sakıncalı görmüş ve 3 Mart 1915'te, İstanbul ve boğazların kendisine bırakılmasını, bu takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bölgeleri hakkında İngiliz, Fransız isteklerini kabul edeceğini bildirmişti.

Bu isteklerin yerine getirilmemesi halinde Rusların harpten çekilmesi ve hatta Almanlarla anlaşması ihtimalini göz önüne alan İngiltere 3 Mart 1915'te verdiği muhtırayla, İstanbul ve boğazları Ruslara vermeyi kabul etmiş, Fransızlar da 10 Nisan 1915'te bu karara katılmıştı.⁶

İngiltere ile Fransa Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneydoğu Anadolu bölgesiyle, Irak, Suriye ve diğer Arap ülkelerinin paylaşılması amacıyla 3 Ocak 1916'da gizli görüşmelere başladılar. Bu nedenle Fransa adına George Picot, İngiltere adına da Mark Sykes bir araya gelerek taksim planı (sykes-Picot Protolu) hazırladılar. İkinci anlaşmaya Rusya da katıldı(26 Nisan 1916) Anlaşmalarda Rusya'nın Erzurum, Van, Bitlis ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş, Siirt arasında kalan topraklarla Trabzon'un batısında daha sonra tespit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını alması, Fransa'ya Lübnan, Suriye, Kilikya (Adana ile Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Musul'un, İran'a da Rumiye gölüne kadar olan toprakların verilmesi, İngiltere'nin de Güney Mezopotamya ile Akdeniz ile Akka ve Hayfa limanlarını elinde bulundurması kabul ediliyordu.⁷

Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması üzerine İngiltere Hindistan yolu üzerindeki bu bölgeyi ele geçirmek için faaliyete geçmiştir. Savaş telaşı içinde bol keseden yapılan dağıtım daha sonra İngiltere'yi rahatsız etti. Zira Filistin, Suriye ve Irak Cephelerinin bütün yükünü İngilizler çekmişti. Bu sebeple Fransızları İngilizler, Mondros Antlaşması görüşmelerine bile katmamışlardır. Ayrıca İngiltere ne pahasına olursa olsun petrol bölgesi olan Musul'u ele geçirmek istiyordu. İngiltere Avrupa'da Fransızların güvenliğini sağlayan tedbirleri desteklemenin ücretini bu devlete Ortadoğu'da ödetmeyi düşünmekteydi. 3 Kasım 1918'de antlaşma şartlarına aykırı olarak Musul'u işgal eden

⁶-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Ankara, 2002, III/2, s.5

⁷- A.g.e. s. 6

İngiltere 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal etmiş ve harekâtını Antep, Maraş Vilayetlerine doğru genişletmiştir.⁸

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı tarihte Türk kuvvetlerinin elinde kalan Katma İstasyonu'ndan 80 km. içeride bulunan bölgenin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Antep 17 Aralık 1918'de İngilizler tarafından işgal edildi.

İşgal kuvvetleri 5. İngiliz Tümeninden 3. Süvari Tugayı, bir 5. İstihkâm Müfrezesi, bir batarya ve otomobilli ağır makineli tüfek birliklerinden ibaretti. İngilizler bu işgali ateşkes antlaşmasının 7. Maddesine dayanarak yaptıklarını iddia etmişlerdi. İşgalin diğer sebebi ise sözde, kış gelmeden süvari hayvanların iâşesini sağlamaktı. Gerçekte gerek İngilizlerin ve gerekse itilaf devletlerinin güvenini sarsacak bir durum yoktu. Bu sebeple işgal hareketleri Antep'ileri son derece üzmüş ve yurtlarını savunmak için onları her türlü çareye başvurmaya zorlamıştı.

İngilizler Antep'te Ermeniler tarafından büyük bir sevinç içinde törenle ve çiçek buketleriyle karşılanmışlardı. Şehirde bulunan Ermeni azınlığı aşırı taşkınlıklar yapmaya ve rastladıkları Türklere hakaret etmeye başlamışlardır. 23 Ocak 1919'da Hükümet Konağı İngilizler tarafından basılmıştır. Memleketin ileri gelenleri ve aydınları çeşitli bahanelerle Halep'e ve oradan da Mısır'a sürülmüşlerdir. Bunlara Mısır hapishanelerinde çeşitli ağır işkenceler yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni ayaklanmasında Ermenileri göç ettirdikleri ileri sürülerek birçok masum ve suçsuz Türk tutuklanmıştır. Ayrıca şehirde silah toplam hareketlerine girişilmiştir. Silah vermeyen halk ağır para cezasına çarptırılmıştır. Aksine Ermenilere silah dağıtılmıştır.⁹

Antep halkı da İngiliz işgali üzerine bir miting düzenleyerek işgali protesto etti. Mitingde Antep Belediye Başkanı Lütfi Bey, halkın işgali kabul etmediğinin Sulh Konferansına duyurulmasını isterken, diğer taraftan da % 90'nı Türk olan ve Suriye ile hiçbir alakası olmayan bu öz Türk topraklarının haksız yere işgal edildiğini, asayiş bozacak hiçbir halin vukuuna meydan verilmediğini, bu sebeple işgalin kesinlikle kabul edilemeyeceğini bütün dünyaya ilân etti.

Bu mitingle beraber Antep'te özellikle Ermeni taşkınlıkları dolayısıyla Türk bilgin ve ileri gelenleri tarafından Bülbülzade Hacı Abdullah Efendi hocanın başkanlığında cemiyeti İslamiye adı verilen bir cemiyet kurulmuştur.

Antep'teki askeri kuvvetleri ve İngiliz askeri kuvvetleri komutanı tarafından şehrin Fransızlara teslim edilmesinden önce 1 Kasım 1919 tarihinde bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyannameye göre: "Paris İtilaf Meclisinin kararıyla Antep şehrini işgal eden İngiliz kuvvetlerinin yerine Fransız askeri kuvvetleri geçecektir.

⁸ - Zekai Güner, Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in faaliyetleri, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2007, s. so

⁹ -Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt Güney Cephesi, Ankara, 2009, s. 54

Fransız askeri kuvvetleri, İngiliz askeri kuvvetleri gibi İtilaf kuvvetlerinin tümünün vekilleri olup yetki ve vazife yönünden İngiliz askeri kuvvetlerin Antep’i işgal ettiği süre zarfındaki yetki ve vazifeleri ile tamamıyla aynıdır. Hizmetleri, İngiliz askeri kuvvetlerinin yaptığı gibi inzibat ve asayişin devamını sağlamaktan ibaret olacaktır. Şimdi herkese Müslüman olsun, Hıristiyan olsun yahut başka mezheplere tabi olanlardan olsun temin edilir ki Antep, Maraş, Kilis havalinsin sükûnet ve selameti sağlanacaktır. Rahat bir şekilde kendiışlerine devam edebilirler. 15 Eylül 1919 günü anlaşması gereğince İngiliz-Fransız kıtalarının değişimlerinden Mustafa Kemal Paşa, bunu “bir işgal” olarak görmemişti. Ancak işgal kademe kademe artarak genişlemesi üzerine 1 Aralık’ta Kazım Karabekir Paşaya , son derece mahrem tutulması pek önemli bir tafsilat olarak; 1Kilikya, Urfa, Maraş, Antep işgaline ve Ermenilerin yaptıkları cinayetlere karşı şiddetli protesto edilmesi; 2- Bu haksız işgale karşı bütün kuvayı maddiye ve maneviye ile mücadelenin ilanını bildirdikten sonra Picot’un buna cevaben “Ermeni kıtalarının geri alınmasının emredildiği, ve Fransızların Devleti Aliyenin istiklalini tanıdıklarını ve bunu teminini arzu eylediklerini, Adana, Maraş, Ayntap, Urfa havalisi ile beraber Kilikya’nın da Fransızlar tarafından tahliye edilmesinin muhtemel bulunduğunu” dermeyan eylediğini, bu tekliften Fransızların, Doğuda Türkiye lehine hareket için kendilerini menfaatli görmekte olduklarına kanaat getirdiğini”, bilgi edinilmesi maksadıyla bildirmişti.¹⁰

Ateşkes anlaşmasından da anlaşılacağı üzere askeri işgal kuvvetleri semtlerde Osmanlı Hükümetini icraat mevkinde bırakacaklardır. Askeri kuvvetlerinin vazifesi yalnız icraatı kontrol etmektir. Şimdi intizam ile asayiş ve adaletin baki kalmasını temin ettiği takdirde bu hükümetin şeklinde değişiklik yapılamaz. Analasma hükümlerine göre bu talimatların esasları düzenlenmiş olup Fransız askeri İdaresinin İngiliz Askeri İdaresinin yerine geçmesi nedeniyle değişikliğe uğramaz. Bu iki askeri idare de yetkilerini aynı sınıftan almış olmaları sebebiyle bu beyanatın doğruluğundan şüphe duyanlar yalnız asayişin düşmanı olanlardır.

Halkın hangi kavim veya mezhebe mensup olursa olsun en ufak bir endişe verici durum karşısında İtilaf devletleri konferansında verilecek¹¹ kararları sakın bir tarzda takibi bildirilir ve bunu yapmak vazifeleridir”

Buna göre Antep şehri de 5 Kasım 1919 günü Maraş ve Urfa gibi Fransızlar tarafından İngilizlerden devralınmıştır. Şehre ilk giren Fransız birlikleri, bir Albay komutasında bir Ermeni taburu, bir Afrika avcı bölüğü ve bir Fransız bölüğünden ibaretti. Ermeniler, Fransızları İngilizlerden daha büyük bir gösteri ile karşılamışlardır. Özellikle Fransız birlikleri arasında bir Ermeni taburunun bulunması onları ayrıca coşturmuştu. Bu olaylar do0layısıyla Antepililer çok üzgündüler. Türk topraklarının bir düşmandan diğer bir düşmana hiç hakları yokken devredilmesi, Türk haysiyetine ve gururuna indirilmiş bir darbe olarak kabul

¹⁰-Gotthard Jaeschke, (Terc. Cemal Köprülü), Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1991, s. 211

¹¹-Türk İstiklal Harbi IV,, Güney Cephesi, Ankara 2009, s.71

ediliyordu. Bu olay, Antep halkını harekete geçirmişti. Önce büyük bir miting yapılmış ve Antep'teki Fransız komutanına bir protesto mektubu gönderilmişti.¹²

Haksız işgallerle Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı yakından ilgilenmekte, kendi teşkilatını ve milleti uyarmakta idi. Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal de bir yayın ile Fransızların bütün millet ve kuruluşlar tarafından protesto edilmesini önemle bildiriyor ve şöyle diyordu. (özet):

“Anlaşma maddelerine esasen aykırı olarak İngilizler tarafından işgal edilen Antep ve Maraş dolaylarının Fransızlara devredilmesi asla uygun olmaz. Hükümet, halkın hukukunu ayakla altına alan bu işgali muhtelif hükümetler nezdinde protesto etmekle beraber Türk Hükümeti, vatanın en küçük parçasını bile ayırlamayacağını büyük mitingler yapmak suretiyle cihana ilan etmelidir. Müfaa-i Hukuk Heyeti ve Belediye Başkanları tarafından protesto edilmesi ve bu haksızlığın düzeltilmesi istenmelidir.”¹³

Fransızlar işgal bölgesine durmadan takviye birlikler göndermeye başlamışlardı. İşte bu durumu önlemek için Antep “Heyet-i Merkeziyesi” bir takım tedbirler aldı. Ve bu arada Şahin Bey'i de Antep – Kilis yolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığına getirdi. Türk kahramanlık tarihinde adı her halde çok saygı ile anılacak olan kişi, karargâhını Ulumeşe köyünde kurdu. Şahin Bey, Antep-Kilis yolu üzerinde üç savunma hattı meydana getirmişti. Bu suretle Antep'le Kilis arasındaki bağlantı kesilmiş veya hiç olmazsa çok tehlikeli bir hal almış ve bu yüzden Antep'teki Fransız kuvvetlerinin yedirilip içirilmesi işi çok güçleşmişti.

Çünkü Milli kuvvetler, Kilis'ten Antep'e erzak getirmekte olan 1000 kişi ile iki top ve 8 makineli tüfekten kurulu bir Fransız kuvvetini bile yenmişlerdi. 8 Mart'ta yine Kilis'ten Antep'e hareket etmiş olan, süvari ve piyadelerden oluşan bir Fransız birliği de Şahin Bey'in saldırısı karşısında Kilis'e geri dönmek zorunda kaldı. On gün sonra bu yoldan geçmekte olan Fransız birliği de fena halde hırpalanmışlardı.¹⁴ Çok güç durumda olan Antep'teki Fransızlar ise, telsizle Kilis ve Katma'daki Fransızlardan, her çareye başvurarak, kendilerine yardım edilmesini istemekte idiler. Bunun üzerine, üç piyade alayı, 200 süvari, bir batarya top, dört tank, birçok ağır ve hafif makineli tüfeklerle donatılmış olan bir Fransız kuvveti Antep'e hareket etti. Şahin Bey, bunlara karşı da harekete geçmekte duraksamamış, 26 Mart 1920'de onlarla savaşa girişerek üç gün vuruşmuş, fakat sonunda kuvvetleri dağılmış ve kendisi de Fransız süngüleri altında can vermişti.¹⁵ Bununla beraber, Milli Müfrezeler faaliyetlerini artırarak, Fransız garnizonlarına baskınlar yapıyor, tren yolları ile köprüleri tahrip ediyor ve bu suretle de düşmanı rahat bırakmıyorlardı.¹⁶ Ancak ayrı birer kuruluş halinde çalışan bu müfrezelerin daha etkili bir hale gelebilmeleri için bir elden idaresi gerekmekte idi. Bu sebeple daha önce bu taraflardaki milli kuvvetleri örgütlemeye memur edilmiş bulunan Kılıç

¹²-A.g.e., s 72

¹³A.g.e., s 73

¹⁴- Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ankara, ,1973, III, s. 194

¹⁵ -Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, siyasi ve sosyal yönleriyle, Ankara, 1983, s. 159

¹⁶-Tansel, a.g.e . s,194-195

Ali Bey, işte birbirinden ayrı iş gören bu müfrezeleri bir idare altında toplamış, “Antep Heyet-i Merkeziyesi ile sıkı bir işbirliği yapmış hatta milli harekete taraftar olmayan bazı Anteplilerle de görüşerek onlara, “Teşkilat-ı Milliye” ile birlikte olduklarını açıklayan bir beyanname yayınlamıştı.¹⁷

1 Aralık 1920 de Fransız General Goubeau’nın, Kuvayı Milliye Komutanına gönderdiği bir yazıdan sonra durum çok ciddi bir hal almıştı. Çünkü General bu yazısında Sevr Antlaşmasının Antep şehri ile ilgili hükmünü yerine getirmeye memur olduğunu söyledikten sonra Antep dışındaki Türk Kuvvetlerinin Fırat’ın doğusuna atıldığını, Maraş’tan gönderilmiş olan imdat kuvvetlerinin de dağıtıldığını bildiriyor ve eğer yeniden huzur ve rahat içinde yaşamak istiyorsanız, savaş tazminatı ödememek suretiyle, aşağıdaki şartları kabul etmelisiniz diyordu: 1- Fransa mandasının kabulü, 2- Savaşa katılmış olan askerlerle jandarmaların savaş esiri kabul edileceği, 3- Bütün silahların ve savaş gereçlerinin teslimi, 4- İstihkâmların 24 saat içinde yıkılması, 5-Adları verilecek olan kışkırtıcıların teslimi, 6- Aralık ayının ikinci günü öğle vaktine kadar bunlara cevap verilmesi¹⁸

Antepliler tarafından kabulüne imkân olmayan bu şartlara karşılık Kuva-yı milliye Komutanı Özdemir Bey, özet olarak: Sizin bayrağımızın altına girecek hiçbir Türk düşünemiyorum diye kesin cevap vermişti. Bunun üzerine Fransızlar, Antep Mutasarrıfına da bir nota göndererek şehrin teslimini istediler. Bu notaya Mutasarrıflıktan da aynı şekilde cevap aldılar. 412 Fransızlar bu defa Antep halkına gözdağı verecek bir bildiri yayınladılar. Bundan başka dört Antepli Ermeni’nin imzası ile bir de Ermeni bildirisi yayınlandı. Bunda: Bugün akşama kadar siz Türkler, Fransızlara teslim olmazsanız, biz Ermeniler, bu teslim şartlarını size kabul ettirmek üzere bütün kuvvetimizle savaşa çıkacağız. Deniyordu. Bütün bu propaganda faaliyetlerinin hiçbiri Anteplilerin çelik iradesi üzerinde bir sarsıntı meydana getirmiyordu. Yalnız halk arasında zayıf düşünceli bazı kimseler, öteden beri besledikleri teslim olma düşüncelerini gerçekleştirmek için propaganda yapmaya başlamışlardı. Bunun üzerine halkın ileri gelenleri toplanarak bu konuda görüşmeler yaptı ve Özgürlük ve bağımsızlığa kavuşmak için sonuna kadar savaşmaya karar verildi. Bu karar, o gün telgrafla Mustafa Kemal e de bildirildi. Mustafa Kemal karşılık olarak şu cevabı verdi (özet): Sayın Antep halkının vatan savunması için yaptıkları toplantı ve bu toplantıda alınan azimli kararları bildirir telgrafınız, Büyük Millet Meclisinin Genel Kurulunda okundu. Antep halkının gösterdikleri cesaret, son derece takdir edilmiş ve gurur vermiş bulunduğundan halka bildirilmesi ve bu kararın yayınlanması rica olunur. Bu emir üzerine Antep halkı, tümüyle savunma kararında direndiğini bir kere daha tekrarladı.¹⁹ Fransızlar, teslim bayrağının kaleye asılacağını beklerken şanlı Türk bayrağının çekilmiş olduğunu görünce ateşe hazır olan ve kaleye çevrili bulunan topları ile Türk bayrağının üzerine ateşe başladılar; fakat bir mermi dahi isabet ettiremediler. Bununla beraber şehir bu ateşten çok zarar gördü,

¹⁷-Tansel, a.g.e. s.195

¹⁸-Tansel, a.g.e. ,s, 215

¹⁹-Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, Ankara,1984, IV, s. 248

birçok bina yıkıldı. 415 (4) 19 Ağustos 1920 de Yapılan Türk Taarruzu ve Antep in Kuşatmadan Kurtarılması Urfa ve Maraş ta olduğu gibi Antep'in de düşmandan kurtarılması için ordu ve millet el ele vererek çalışıyordu. Elcezire Cephesi Komutanlığı, Adana Cephesi Komutanlığı aracılığıyla Antep e yazdığı ve birliklerine gönderdiği yazıda (özet): Antep e taarruz eden düşmanın bu taarruzunu pahalıya mal etmek ve Maraş ta olduğu gibi yenilgiye uğratarak çekilmeye zorlamak üzere her taraftan Antep'e genel bir taarruz yönetilmesi gereklidir. Bütün bu işler sırasında Fransız topçusu, sürekli olarak Antep'i yakıp yıkıyor; evler, camiler, hanlar ve hamamlar harap oluyordu. Eylül 1920 başında Elcezire Cephesi Komutanlığı, durumu kritik gördüğünden Genelkurmay Başkanlığına bildirdi. Antep'teki düşman 3000 kadar muharip piyade ile 150 ve 105 mm.lik olmak üzere 16 kadar sahra ve dağ topu ve bol makineli tüfekten ibaretti.²⁰

70 gün içinde üçü tabur komutanı olan beş şehit, ikisi yine tabur komutanı olmak üzere 15 subay yaralı vermiş ve erat kayıpları, 150 şehit, 400 den fazlası yaralı olmak üzere aşağı yukarı 600 ü bulmuştur. Yapılan hareketlerin gösterişten ibaret olmadığına ve kuşatmayı yarmak için büyük bir gayretle çalışıldığına bu rakamlar açık bir belgedir. Teessüf olunur ki kısmen sizce bilinen ve kısmen bilinmeyen çeşitli sebepler yüzünden millet, Antep in fedakâr evlatlarına layık olduğu yardımı yapmaya vakit ve imkân bulamamış ve yapamamıştı. Bundaki kusurun Kolorduya ait olmadığını zaman ve olaylar ispat edecek ve inşallah bugün yıkık durumuyla Türklüğe şeref veren kasabanız, Türk bayrağı altında yine eski güzelliğini alacaktır. Antep in namuslu ve vatansever evlatlarının dışarıda da aynı surette hayranları bulunduğu unutulmamalıdır. Cümnenizi saygı ile selamlarım. Allah yürüdüğümüz yolda bize yardımcı olsun. Antepliler bir kez daha çıkış hareketini denemek istiyordu. Bu amaçla 2 Şubat 1921 de Antep Merkez Heyeti üyelerinden şehirdeki savaşılar adına elçi olarak gelen Mehmet Ali Efendi, Kolordu Komutanlığına giderek durumu açıkladı. Kolordu Komutanlığı da 4/5 Şubat 1921 gecesini böyle bir baskın hareketinin yapılmasını uygun gördü ve destekleyeceğini bildirdi.²¹ Fakat savaşılar çıkış hazırlıklarını ikmal edememişlerdi. Bunu Kolorduya bildirdiler ve Kolordu da çıkış hareketini 6/7 Şubat gecesine bıraktı. Hazırlık yapan ve ileriye alınan birlikleri tekrar eski konaklarına geri çekti. Aynı gün içerisinde Kilis ten Kolordu karargâhına gelen haber, bu hareketin ertelenmesinin yerinde olduğunu gösterdi. 5 Şubat 1921 günü 1500 piyade, 300 süvari ve sekiz toptan (dördü sahra, dördü nordonfield) oluşan bir Fransız kuvvetinin 200 mekkâre ve birçok araçla (85 yük ve 15 sahra otomobili) 7 Şubat 1921 de Antep e hareket edeceği haberi alınmıştı.²² Şubat günü bu kuvvetlerin nakil hareketini örtmek amacıyla Kilis'te bulunan Türk müfrezesine taarruz edilerek müfrezenin kuzeye çekilme zorunda kaldığı Kilis ten Kolorduya bildirilmişti. 471 Antep'te açlık günden güne artıyordu. Bunu Fransızlar da biliyordu. Bu sebeple halka birçok teslim bildirisi gönderiyorlardı. Fakat açlığa rağmen başta Özdemir Bey olduğu hâlde, bütün komutanlar ve

²⁰ -Milli Mücadele Tarihi –Makaleler, Ankara, 2002, s.279

²¹ -Mahmut Goloğlu; Milli Mücadele Tarihi-IV, 1921-1922 Cumhuriyete doğru, İstanbul, 2010, s. 96

²²-Erikan, a.g.e. s. 188

halk teslim olmamakta direniyordu.²³ Antep'in bunca fedakârlıktan ve akıtılan kanlardan sonra Fransızlara teslimi, onlar için çok acı olacaktı. Şehri kurtarmak azim ve iradesiyle işe başladılar, buna tamamen inandılar; şimdi nasıl teslim edebilirlerdi. İşte bu duygu, onları bütün zorluklara ve yoksunluklara rağmen diri ve ayakta tutuyordu. Antep in bu hâlini yakından bilen Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Âdil, 6/7 Şubat 1921 gecesi mücahitlere yazdığı bir emirde (özet): Bu gece kuşatma hattını yarıp çıkmadığınız takdirde dışarıdaki kuvvetlerin bir daha yardım imkânı olmadığını kesin olarak bildirmek zorundayım. Harekât saat de topçu ateşimizle başlayacaktır. Yiyeceklerinizi içeride kalanlara terk ediniz. Sizin her hâlde çıkmanızı rica ederim diyordu. 6/7 Şubat 1921 de çıkış harekâtı yapıldı. 400 e yakın er ve birkaç subay, Antep'te bulunan Savunma Bölgeleri Başkanlarından bazıları çıkıp kurtulmaya muvaffak oldular. Bu çıkış hareketinde Fransız siperlerine baskın tarzında hücum edilmiş ve buralarda bulunan Fransız erleri yok edilmiş, bir kısım silah ve cephaneye geçirilerek bir gedik açmaya muvaffak olunmuştu. Bununla beraber Fransızlar, o civardaki kuvvetlerle yaptığı karşı taarruzla durumunu düzeltmiş ve şehirde kalan kuvvetlerin buradan çıkmasını önlemişti. Hâlbuki bütün mücahitlerin ve hatta bütün Antep halkının çıkması kararlaştırılmıştı. Son durum üzerine Antep halkı ve kalan mücahitler yiyecek yardımı yapıldığı takdirde çıkış yapmak istemediklerini ve savunmaya devam edeceklerini bildirdi. Kolorduca buna imkân olamayacağı anlaşıldığından mücahitlerden isteyenlerin her an kılavuzlarla gizli yoldan çıkabilecekleri kendilerine bildirildi.²⁴ 7/8 Şubat 1921 gecesi de 50 kadar savaşı Antep ten dışarıya çıkmaya (huruç etmeye) muvaffak olmuştu. 8 Şubat 1921 de aralıklı ateş devam etti. Antep te açlık son haddini bulmuştu. 8/9 Şubat 1921 günleri şehrin güneyindeki yolun iki tarafındaki hendekler içinde birçok çocuğun ot yemekte olduğunu Fransızlar da görmüşlerdi. Antep'in Düşmesi (8 Şubat 1921) 6/7 Şubat 1921 gecesi çıkış yapanlar arasında Özdemir Bey ve diğer bazı komutanlar ile ileri gelenler vardı. Bu kişilerin memleketi terk ettiklerini sonradan haber alan Antep halkı telaşa düştü. Birçok defa yapılan çıkış harekâtı sonunda mücahitlerin birçoğu çıkamamış ve bunlar evlerine sığınmıştı. Bu durum karşısında Antep halkı 8 Şubat 1921 günü Fransızlara teslim oldu. Şehirde kalan mücahitler, Doktor Mecit Bey ve daha başka bazı kişilerin aracılığı ile Fransızlarla müzakereye giriştiler.²⁵ 9 Şubat 1921 de bir teslim protokolü düzenlendi. Bu protokol, Antep ileri gelenlerinden dört kişi ve Fransızlardan da iki subay tarafından imza edildi.²⁶ Buna göre Antep, Fransız mandası altına girecek, ordu birlikleri savaş esiri olarak kabul edilecek, bütün silah ve savaş gereçleri Fransızlara teslim edilecek, Türk olsun Ermeni olsun bütün halka eşit işlem yapılacak ve herkes güven altında bulundurulacaktı Şubat 1921 de Fransız komuta heyeti şehre girerek dolaştı. Fransız askerleriyle Ermenilerin şehre girmelerine izin verilmedi. İlk iş olarak halka ve fırınlara un dağıtıldı. Etraftaki köylerden şehre sığınanların ihtiyaçlarına

²³-Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, Ankara,1984, IV, s. 280

²⁴-Milli Mücadele Tarihi, s. 2283

²⁵-Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, Ankara,1984, IV, s. 281

²⁶-Goloğlu, a.g.e. s. 96

ve çocuklarına dışarı çıkma müsaadesi verildi. Silahlı olan erlere esir muamelesi yapılarak erlerin silahları tamamen teslim alındı. Fransızlar Antep i işgal ettikten sonra gençleri toplayıp Kolej binasına hapsedtiler. Ancak Fransızların şehri teslim almalarından sonra bölge halkına karşı gösterdikleri davranışlar, Fransızların teslim protokolünde imza altına aldıkları şartları yerine getirmediğini ortaya koymaktaydı. Mart ayı içerisinde bölgeden alınan bilgilerde Fransızların bölge halkına karşı kötü davranışlar sergiledikleri ve Müslüman halkın kötü durumda olduğu bilgisi Genelkurmay Başkanlığına bildirilmişti 3. Kolordu Komutanlığı, Antep'in teslim olduğunu ve halktan Fransız mandasını istediklerine dair oy toplamaya çalışıldığını, şehirden kurtulabilenlerden ancak 10 Şubat 1921 de öğrenebilmiştir.²⁷

Bir yıldan fazla süren muharebelerde Fransızların üstün topçu ateşleriyle devamlı olarak baskı altında bulundurulmuş Antep, Osmanlı İmparatorluğunun güzel şehirlerinden biriydi. Fakat bu muharebelerde tamamen yandı ve yıkıldı e yakın yapısı bulunan şehir Fransızlara teslim olduğu zaman yıkılmış ya da oturulamayacak hâle getirilmişti. Bundan başka Antep, binlerce evladını memleket uğrunda şehit vermişti. Büyük bir sayıya varan kolsuz ve bacaksız kalmış kahramanlar bunun dışında idi. Vatanında hür yaşamayı uğrunda malını, hayatını hiçe saymaktan çekinmeyen Türk milleti, İstiklal Savaşının her cephesinde olduğu gibi Antep Muharebelerinde de aynı inançla çarpıştı. Nitekim bunun şerefini 2 Şubat 1921 de bir kanunla kendisine Gazilik unvanı verilmekle kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşından önce nüfusu bulunan bu güzel şehir, İstiklal Savaşından sonra bütünüyle tahribe uğramış ve nüfusun önemli sayılabilecek bir bölümü mecburen göç temek zorunda kalmıştı.. Bu az kuvvete rağmen Antepliler, yine savaşıma devam etmiş; fakat açlık, onları teslim olmaya zorlamıştı. Yoksa ne Antepliler ne de civar halk Fransızlarla muharebeden yılmıştı. Antep in dışındaki kuvvetler ise teslim olmamışlardır.

ARŞİV BELGELERİNDE ANTEP'İN İŞGALİ

Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

Çıkış yeri: Teke

Suret

Kilis kasabasında Fransız işgal kıtası kumandanının Müslüman halka hitaben yayınladığı beş maddelik beyannamede: “Niçin taşıdığını soruşturmaya bile gerek görmeden üzerinde bir revolver bulunan kişinin sorgusuz sualsiz kurşuna dizileceği, bir karışıklık ortaya çıktığında ölen veya yaralanan bir Fransız askerine karşılık yerlilerden iki kişinin kura yoluyla seçilip kurşuna dizileceği, bir evden ateş edildiğinde o evin yakılacağı, Osmanlı hükümet memurlarının idare ve egemenliklerinin iptal edildiği, sokakların mitralyöz ve bomba ateşi altına alınacağını ilan edildiği haberleri alınmıştır. Ortaçağ'da bile benzeri görülmemiş ve insan vicdanının dayanamayacağı derecede olan bu beyannamenin, bu çağın medeniyetine

²⁷-Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, Ankara,1984, IV, s. 282

aykırı olarak Türklere uygulanmasını; insanlık ve İslâm âlemini derinden yaralayacağı ortada olan bu zalimane hareketleri Antalya'nın iki yüz elli bin nüfusu adına protesto ediyoruz".²⁸

11 Ocak 1920

Antalya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi
Yusuf Talat

Bütün ahali adına.
Belediye Reisi
Hüsnü

Osmanlı Ordu-yu Hümayunu

Suret

Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Ankara'daki Heyet-i Temsiliye'ye telgrafla verdiği bilgi aşağıdadır: 13 Ocak 1920'de Antep'ten Maraş istikametine 400'den fazla Ermeni ve Fransız askeriyle 6 mitralyöz ve 4 toptan oluşan bir kuvvet hareket etmiş, ardından yön değiştirerek Araplar köyüne varmıştır. Köylüler yapılan saldırılardan korkarak dağlara çıkıp ve ateş yakmaya başlamışlardır. Civar köylüler ateş yanan yerde mühim bir hadise olduğunu anlayarak toplanmaya başlamışlardır. Bu sırada köyde kalan 17 kadına Fransız ve Ermeniler tecavüz etmekle kalmayıp bir kız çocuğunu da akıl ve hayale gelmeyecek bir şekilde yaralamışlardır. Halkın koyun ve keçilerini gasb edip eşyalarını yıkıp yok etmişlerdir. Ertesi gün toplanan süvariler Araplar köyünden hareket eden müfrezeyle yol boyunca taarruza başlayarak Maraş mıntikasına kadar tacizde bulunup, iki mitralyözlerini gasp ve beş askerlerini esir ederek hayli kayıp verdimişlerdir. Ahaliden bir şehit ve iki yaralı vardır. Bu olayın Antep Cemiyet-i İslâmiyesi tarafından gerekli makamlara bildirilerek protesto edildiği arz edilir.²⁹

23/24 Ocak 1920

On Üçüncü Kolordu Kumandanı
Cevdet

Telgraf Çıkış yeri: Antep

Numara: 21 Tarih: 31 Ocak 1920

Hariciye Nezareti'ne

12 Ocak 1920 tarihinde Antep'ten İslâhiye'ye bağlı Sakçagöz köyüne doğru hareket ettirilen top ve makineli tüfeklerle donatılmış 500 mevcutlu Ermeni askeriyle karışık bir Fransız askerî kıtası geceleyin saat altı buçuk yedi sularında Antep'in Büyük Araplar köyüne

²⁸- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (1920-1922) III s. 88-90; BOA. HR. SYS. Dosya: 2543-9/22, Belge no: 4

²⁹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (1920-1922) III s. 88-90; BOA. HR. SYS. Dosya: 2543-11/19-24, Belge No: 28

varmıştır. Burada subaylar için hazırlıkta bulunmuş ve kumandanın emriyle askerler de yerleştirilmiştir. Tahkik heyetinin bu konudaki raporundan da anlaşılacağı gibi, Müslümanlara karşı intikam fikriyle dolu olan Ermeniler derhal harekete geçerek arkadaşlarından kandırabildiklerine yol göstererek evlerin kapılarını zorlayıp içeri girmişler, kadınlara saldırmışlar hatta bir lohusa kadına defalarca tecavüz etmişler, mukaddes dinî ve millî değerlere hakaret gibi kötülüklerde bulunmuşlardır. Bunun üzerine köy ahalişi kurtarabildikleri çoluk ve çocuklarıyla gece karlar üzerinde dağlara sığınmaya mecbur olmuştur. Ertesi gün askerî birliğin gelmesiyle dağlardan köylerine geri dönen ahali üzerine mitralyöz ateşi açmışlar, köy ahalisinden bir kişiyi öldürüp iki kişiyi de yaralamışlardır. Bunun acı nişanesi olarak şimdi söz konusu köyün halkı namustan uzak ve her türlü geçim vasıtasından mahrum bir halde, çaresiz ve perişan sürünmektedirler. Bu korkunç hatıra İslâm âleminin tarihine yeni satırlar ilave etmiştir. Senelik erzakını bin bir türlü zahmet ve ızdırap içinde tedarik eden, namusun kıymet ve kutsiyetini hayatı boyunca dünyanın her türlü saadet ve zevkine tercih eden bu masum köylülerin kapıları tahrip, hayvanları imha, malları yağma edilmiş, namusları da korkunç bir şekilde kirleterek ayaklar altına alınmıştır. İsmi kalplerde sonsuza kadar acı doğuracak bu mazlum köyün perişan evleri mutasarrıf beyin başkanlığı altında köye giden belde müftüsü ve idare meclisi azalarıyla Cemiyet-i İslâmiye'den seçilen bir aza, jandarma kumandanı, polis komiseri, adliye reisi ve Antep havalisi Fransız askerî kuvvetler kumandanı adına hazır bulunan iki Fransız subayından oluşan bir heyet tarafından müşahede olunmuştur. Orada namus ve hukuku ayaklar altına alınan o Müslüman'a, can evinde ne gibi korkunç davranışlar yapıldığı bir raporla belirlenerek tespit edilmiştir. Ortaya konulan bu acıklı görüntü namuslu kalpler üzerinde elbette korku ve tiksinti doğuracaktır. Dünyaya söz verilen refah ve mutluluk, bu yerlerde devam etmesi arzu edilen sükunet ve asayiş, bu gibi olayların artması ve tekrarı ile ebediyen ihlâl edilmiş olacaktır. Şu çirkin hallere sebep olanların kimlerden meydana geldiği zaten çoktan anlaşılmıştır. Kalplerinde en acımasız intikam hissi, dillerinde Müslümanların mukaddes değerlerine karşı bin bir türlü küfür ve hakaret taşıyan, bu olayda olduğu gibi en ufak fırsatta en adi hareketleri daima ortaya koyan ve lejyon adı altında örgütlenen intikamcı Ermeni askerinin amaç ve hayallerini tamamıyla görmek ve anlamak için bunun gibi acı ve insanlığa utanç veren olayları beklemek gerekmezdi. Doğuda duyguların ve namusun korunması, huzur ve asayişin muhafazası konularının bunlardan beklenemeyeceğinin, birbiri ardınca devam eden elim olaylara bakılarak kesinlik kazanmış bir gerçek olduğunu Fransız kumandanı da kabul ve itiraf etmiş ve bir çaresine bakılacağına daha önce defalarca söz vermiştir. Memlekete ilk adım attıkları zaman ilk iş olarak yaptıkları Maraş ve Kilis'te defalarca namuslu Müslüman kadınların peçesinin yırtılması ve Antep'te Osmanlı bayrağına tecavüz edilmesi bunların kabiliyet derecelerini gösterecek örneklerdendir. Müslümanlara karşı akıl ve mantığın kabul etmeyeceği şekilde intikam hisleriyle tanınan askerler, bu bölgede bir tek Ermeni'nin hayat ve namusuna halel gelmediğini bilmelerine rağmen çirkin hareketlerden kendilerini alıkoyacakları yerde, asil ve medeni Fransızların insanlık yararına olacak isteklerine aracılık görevini yapamazlardı. Dünya medeniyetinin en büyük temsilcilerden biri olan Fransa

asırlarca milyonlarca insan pahasına kazandığı hürriyet ve insaniyeti bu tarz bir intikam şekliyle ihtirasına feda edemez. Ezelden beri Müslüman diyarı olan bu yerlerde Müslümanlık tahkir edilmektedir. Müslüman'ın hayatından daha mukaddes ve kıymetli olan namusu, taarruzdan korunmuş olan hanesinde kirletilmiştir. Namusa hürmet en büyük özelliğimizdir. Namussuzluğa tahammül ise tarihimizde görülmemiştir. Her yönden kahroluyoruz. Bu gibi durumlara uğramaktansa namus ve şerefle ölmeyi her zaman tercih ederiz. İşte bu azimle Fransızların namuslu olduğu konusunda şüpheler uyandıran bu olaya sebebiyet verenlerin şiddetle cezalandırılmalarını, mazlum ve çaresiz felâketzedelerin maddî ve manevî zararlarının karşılanmasını ve bu gibi üzücü olayların tekrar etmemesi için sebep ve etkenlerin bütünüyle ve kökünden ortadan kaldırılmasını ısrarla talep ediyoruz.³⁰

Antep Cemiyet-i İslâmiye Reisi
Edib

Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti

Suret Harbiye Nezâreti'ne

Antep'ten: Bu bölgedeki işgal kuvvetinin kötü yönetimi ve istila amaçlı düşünceleriyle Legion d'Orient adı altında oluşturulan orduda Ermeni gönüllü askerlerinin görevlendirilmesi sonucu, bu askerlerin Müslüman halka karşı intikam hisleri beslemeleri ve kötü davranmaları yüzünden bir haftaya yakın bir süredir Maraş'ta sokak çatışmaları şeklinde çarpışmalar devam etmektedir. Top mermileriyle şehrin bazı mahallerinin tahrip edilip, suçsuz kadın ve çocukların ölümüne sebebiyet verildiği haber alınmaktadır. Telgraf hattı kesik olduğundan doğru haberler alınamaması yüzünden bölge heyecan içerisinde kalmıştır. Yakın bir kolordudan yeterli miktarda asker gönderilerek olayların engellenmesi ve işgal kuvvetlerinin geri çekilmesinin sağlanması konusunda müsaadeleriniz vatanın selâmeti adına rica olunur³¹.

31 Ocak 1920
Mutasarrıf Celal

Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezareti
Kalem-i Mahsus

Maraş Mutasarrıflığı'ndan alınan 7 Mart 1920 tarihli telgraf sureti

Antep'in şimdiki durumuyla ilgili istenen bilgi üzerine Antep Mutasarrıflığı'ndan alınan 4 Mart 1920 tarihli telgraf sureti aşağıda sunulmuştur. Dikkat çekici olan içeriğine

³⁰-Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (1920-1922) III, s. 89-90; BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HR. SYS. 2543-11/19-24; Belge No: 28

³¹- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri,- (1920-1922) III, s. 92; BOA. HR. SYS. Dosya: 2544-1/12; Belge No: 30

bakılarak bir felâket olmadan önce gerekli tedbirlerin alınmasına müsaade edilmesi arz olunur.³²

7 Mart 1920

Suret

25 Şubat 1920 tarihli yazının cevabıdır: Livada şimdiye kadar sessizlik ve asayiş hüküm sürmektedir. Defalarca bildirildiği üzere Fransızların buradaki konumu kesinlikle beğenilecek bir halde değildir. Bunlar, günden güne kuvvet getirmeye ve yerleştirmekte oldukları Amerikan kuvvetlerini güçlendirmeye başlamışlardır. Kuvvetli siperler ve tel örgüler yaparak ve öfke dolu saldırılarıyla Müslümanların kalplerini her an rencide etmek gibi hareketlere devam etmektedirler. Bu yanlış ve uğursuz siyaseti yalnız kendilerine mal ederek buna Ermenileri de iştirak ettirip memleketi felâkete doğru sürükleyecek büyük faaliyetlerden geri durmamışlardır. Bir taraftan mahallî hükümet, diğer taraftan Müslüman cemaatler buradaki Ermenilerle daha fazla dostluk kurmak için ne gibi tedbir varsa onu almaktan geri durmamakta ve iki halkın birlikte iyi geçinerek yaşamalarını sağlamaya büyük bir gayretle çalışmaktadırlar. Kendi arzularına aykırı olduğundan dolayı Fransızlar bu tedbirleri akamete uğratmak için bin türlü hileye saparak bütün varlıklarını kullanmaktadırlar. Polis raporlarıyla da doğrulandığı gibi Fransız kumandanı 28 Şubat 1920 tarihinde, gündüz saat 11'de 1.000 aşkın Ermeni'yi kendi karargâhına davet etmiş ve bir saat görüşüp taraflarca da nutuklar atıldıktan sonra Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis vilayetlerinde sözde Ermenistan kurulacağı, Amerikan prenslerinden birinin gönderileceği, Antranik Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayin edilerek emrinde bulunan 80 bin kişiyle oralara gideceği ve Maraş'ta kalan 4000 Ermeni'nin Adana'ya nakledilmekte olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine Ermenilere korku ve telaş göstermemeleri tavsiye edilerek çok yakında beraber ve mutlu bir şekilde yaşayacakları güvencesi verilmiş ve bu güvencenin önceki gün Antep ufkunda dolaşan tayyarenin getirdiği tahrirata dayandığı bildirilmiştir. Geçmişte ve şimdi bildirilen olayların ne gibi düşüncelere dayandırıldığı artık gizli ve belirsiz kalmayacağından eskiden olduğu gibi Fransızların en acil şekilde buradan çekilmeleri ve aksi takdirde bugün-yarın denilebilecek yakın bir gelecekte buranın da Maraş'ın ikinci bir örneği olacağını üzüntü ve esefle arz eder, durumun çok önemli olduğunu bildiririm. Huzurun muhafazasına şimdiye kadar çalışılmış ve Allah'a şükür başarılı olunmuştur. Fakat haddini kat kat aşan kötü niyetin delil ve izlerini açıkça görmelerine rağmen bunu iyi kullanamamaları ihtimalinin meselenin önemini bir kat daha artırmakta olduğunu da ilâveten arz ederim.³³

1 Mart 1920

Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezareti
Kalem-i Mahsus

³²- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (1920-1922), s. 201- 202; BOA. HR. SYS. Dosya: 2544-15/12-13

³³-Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (1920-1922) III, s. 14-15

Antep Mutasarrıflığı'ndan alınan 11 Mart 1920 tarihli telgraf sureti

8 Mart'ta gece yarısından sonra bazı keşif ve taarruzlarda bulunmak üzere Kilis'ten Antep yönüne gönderilen 2 bölük piyade ve 4 adet toptan oluşan bir Fransız kuvveti Hablum ve Anaz köylerindeki halka karşı saldırgan tutumlarda bulunmuşlar, Karacaviran köyünü topa tutarak insanları ve hayvanları yaralayıp öldürmüşler, evleri tahrip etmişlerdir. Top sesleri Kilis kasabasına kadar aksetmiş, şehirdeki Ermeniler son derece korku ve heyecana kapılarak civar yerlerden Fransız karargâhına evlerini taşımışlardır. Musevîler de dükkânlarını kapatarak evlerine çekilmişlerdir. Bu durum memleket içerisinde umumî bir heyecan doğurmuş ise de alınan güvenlik tedbirleri sonucunda heyecan yatıştırılmıştır. Sözü edilen olayın sebeplerini öğrenmek üzere bir subay kumandasında hazırlanan jandarma müfrezesinin olay yerine gönderilmiş olduğu Kilis Kaymakamlığı'ndan alınan 8 Mart 1920 tarih ve 114 numaralı yazıda bildirilmiştir. Daha önce de arz olunduğu gibi hiçbir zorunluluk olmadığı halde Fransızların bu gibi kuvvetlerle şuraya buraya gitmeleri, rastladıkları köylerin halkına zulüm ve düşmanlıkta bulunmaları, ahaliye karşı top ve mitralyöz ateşi açarak birçok günahsızın ölüp yaralanmasına sebep olmaları medeniyet ve insaniyetin asla kabul edemeyeceği bir suç oluşturmaktadır. Geçenlerde de arz ettiğim gibi Büyük Araplar köyünde yaptıkları ırza geçme, adam öldürme ve yağmacılığın cezasını görmeyen askerler daha fazla şımarıklık göstermekte, güçsüz subaylar da onlara hükmedemeyip aksine onlara göz yummakta olduklarından kötülükler devam etmektedir. Vatanlarının selâmetini susmakta gören çaresiz halk her kötülüğe karşı sabır ve tahammülü kendisi için bir yurttaşlık görevi olarak kabul etmekteyse de tahammülün üstüne çıkan bu hallere karşı ne yapacaklarını şaşırılmış durumdadırlar. Daha önce de arz edildiği gibi bunların amacı bu bölgede fenalık çıkarmak ve buraları asayişsiz göstererek işgallerini uzatmaktan ibarettir. Oysa bu düşüncelerini Müslüman-Hıristiyan bütün halk anladığından bu iki unsur birbirine dostluk ve kardeşlik elini uzatarak memleketin gelecekteki selâmeti için çalışmaktadırlar. Arz edilen durumların gerekli makamlara tebliğ edilerek bunların buradan kaldırılması veya bir taburluk da olsa düzenli kuvvetin acilen gönderilmesi Müslüman ve Hıristiyan tüm ahali tarafından istirham edilmektedir.³⁴

. Mutasarrıf Celal

BÜYÜK MİLLET MECLİSNDE ANTEP'İN SAVUNMASI VE DÜŞÜŞÜ***Antep vaziyeti askeri Durumu, Fransızlarla Yapılan Savaşlar Hakkında Fevzi Paşa'nın Beyan hakkında***

³⁴- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri,, 1920-1922) III s. 210; BOA., HR. SYS. Dosya: 2544-15/35-36; Belge No: 90

MÜDAFAAÎ MİLLÎYE V. FEVZÎ PAŞA. (Kozan) — Antep meselesi bizim için iki cihetten gayet mühimdir birincisi ehemmiyeti askeriyesi vardır, Cenuptan ilerleyen bir ordu Antep'i ele geçirmediğiçe Elcezire'ye doğru istilâsını temdit edemez. Nitekim Fransızlar edememişlerdir. İkincisi Antep'i ele geçirmediğiçe Kilikya'nın şimale doğru istilâsı temin edilemez. Malûmu âlinizdir ki Fransızlar (Sevr) muahedesiyle yaptıkları itilâf-name ile Antep'i behemehâl ele geçirmek istiyorlar. Bunun ehemmiyeti askeriyesinden ziyade ehemmiyeti siyasiyesi daha ziyade yükselmiştir. Biz Sevr muahedesini fiilen reddettik ve bunu tatbiki tevecüh edecek her hatveyi kırmağa azmettik, Fransızlar ise bunu bize cebren ve kahren kabul ettirmek için birinci hatve olarak Antep'i almak istiyorlar. Bu Antep'in ehemmiyeti 6 - 7 ay evvel bu şekilde olduğu gibi bugün de aynı şekli muhafaza etmektedir.³⁵ Çünkü Fransızlar, Fransız zihniyeti her halde Suriye'de yerleşmek azindedir. Son aldığımız malûmatta Sevr muahedesinde belki Yunanlılar zararına ufak tefek tadilat yapmağı teklif ediyorlar. Fakat Kendi arzuları olan Suriye istilâsından hiç bir şey terk etmek istemiyorlar. Mayıs ayı zarfında biz ilk defa Antep'i Fransızlar tarafından gayet tazyik olunmuş bir vaziyette bulmuştuk, Bu esnada Adana'da vaziyetimiz gayet müsait bulunduğu cihetle Fransızlar mütareke teklif ettiler. Bu mütarekenin esbabı kabulünde en kuvvetli sebep Antep'in görmüş olduğu tazyiktir, O zaman almış olduğumuz telgraflarda filhakika Fransızların Antep'i tazyik etmekte bulduklarını ve düşürmekte olduklarını biliyorduk. Bu sebeple mütarekeyi kabul ettik. Fakat bu mütarekede istihdaf ettiğimiz nokta, Sevr muahedesinin fiilen nakzı idi. Bunun için dedik ki: Siz Antep'ten çekileceksiniz. Onlar mütareke ahkâmı hilâfında olarak Antep'ten çekildiler ve onlar bu çekilmeği kabul etmekle fiilen Sevr muahedesinin kabili nakz olduğunu bize ifham ediyorlardı ve biz de bütün sayü gayretimizin (Sevr) Muahedesini yırtmağa matuf olduğunu onlara bilfiil gösteriyorduk. Maatteessüf şimdiye kadar medeni bir millet addettiğimiz Fransızlar vaatlerinde hulf ettiler. Koleji, Antep'in cenubu garbisindeki koleji Antep şehrinde addetmediler orada karargâhlarını kurdular. Tahkim ettiler. Bu yirmi günlük mütarekenin müddeti zarfında biz, lâzım gelen, kuvvetleri oraya sevk ve Elcezire'den bir kısım kuvvetleri Fransızların gerilerine ve hututu ittisaliyesi üzerine sevke zaman kazandık. Mütarekenin hitamında malûmu âliniz Fırat'ın şarkımdaki Fransızlar bu elde ettiğimiz kuvvetlerle çarpıştılar, tart edildiler. Akça koyunluda onların kuvvetleri vardı. Oradan Antep'e nakliyat yapıyorlardı.³⁶ Oradaki usul hareketlerini muhafaza ediyorlardı. Antep'teki kuvvetlerini tazyik ettik. Kolej etrafında sıkıştırdık, Fransızlar bu tazyik vaziyeti üzerine ellerindeki şimendiferlerden bilistifade buraya lâzım gelen kuvvetleri şevkettiler. O zaman malûmu âliniz Emir Faysal Hükümetini devirmişler ve hattı açmışlar ve ellerindeki ihtiyat kuvvetlerini toplamışlardı. Onları şevkettiler. Husule gelen muharebatta kıtaamız tekrar Fırat'ın şarkına çekilmeğe mecbur oldu. Bu kıtaat bu sefer doğru Antep'i takviye etti.. Antep civarında muharebeye başladı, kâh Fransızlar Antep'i muhasara ettiler. Kâh bizim kıtaat Fransızlarca tart ederek kolej civarında

³⁵-T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ, Yüz on yedinci içtima 20 - XII - 1336 Pazartesi, VI, s. 447

³⁶- T. B.M. M. ZABIT CERİDESİ, Yüz on yedinci içtima 20 - XII - 1336 Pazartesi, VI, s. 447

onları sıkıştırıyorlardı ve daima bunların Akçakoyunlu ile olan muvasalalarını taciz ediyorlardı. Gelen eşya erzak ve mühimmatı buradan nakle mümaneat ediyorlardı. Yani orada Fransızlar iâşe ve mühimmatlarını almak için mutlaka bir çok kan dökmeğe mecbur oluyorlardı. Bu sırada düşmanlarımızın tevessül ettikleri hileye Fransızlar da tevessül ettiler. Viran şehir civarında isyan zuhur etti. Bunun üzerine bittabi kıtaatımızın bir kısmı isyanın bertaraf edilmesi için oraya gönderildi ve bundan bilistifade Fransız kuvvetleri Antep'te kalan mütebaki kuvvetlerimizi oradan uzaklaştırdılar, Nizip' i aldılar ve oradan Birecik üzerine hareket ettiler ve o sırada da Viran şehir de isyan tevessü etti. Aynı zamanda İngilizler de Yezidilerden bazılarını ve kendilerine uydurabildikleri âşair'i takviye ederekten Musul'un şimali şarkisine, Cizre'ye doğru hareketlerini tevsi ediyorlardı. Görülüyordu ki İngiliz ve Fransızların bu müşterek hareketi, dahili bir isyanı tevsi ettirmek ve bu suretle Sevr muahedesinin kendilerine çizdiği hududu aldıktan başka Sevr muahedesindeki bizi parçalamak, ülkemizi bir takım küçük Hükümetler haline koymaktır. Bu emellerini kırmak için lâzım gelen kuvvetler oraya sevk olundu. Bir iki hafta içinde orası bertaraf oldu. Fakat Antep bu sırada harici kuvvetlerden mahrum kaldığı için sıkıştırıldı. Hatta hücum ettiler.³⁷ Fakat Antep kahramanları hakikaten orasını cidden tarihlerde emsali görülmemiş bir vakıa olmak üzere, açık bir şehir obüsler altımla kalmış iken, düşmanları şehametle tart ettiler. Ve bu suretle Antep ahalisinin göstermiş oldukları fedakârlık, cüret ve cesaret bizim tertibatımızı da muvaffakiyetle neticelendirdi, Viranşehir istirdat olundu. Tabii oradaki asiler dağıldılar, Bir kısmı Fransızlara iltica etti. Kuvvetlerimiz İra harekât, esnasında yorulmuş ve kesbi zaaf etmişti, Bunların dinlendirilmesi ve aynı zamanda takviyesi icap ediyordu. Bir de cephemizin serisinde diken etrafında toplamak için icap eden ağır toplar sevk olundu ve Haçın Iskat olundu. Bir taraftan gerek sahra topları ve gerek ağır toplar Maraş'a yaklaştığı gibi bir taraftan da Elcezireden tekrar takviye olunmuş kıtaat ta Ayıntap üzerine tahrik olundu. Bu sırada Fransız'lar koleje iltica etmiş bir vaziyette güçlkle geriden erzaklarını almaktaydılar. Bu Ayıntap vaziyeti Adana- vaziyeti ile alâkadardır ve aynı kumanda alımdadır. Oraya da kıtaatımız girmiş;, şimendiferleri daima tehdit altına almış ve Fransızlar bozmuştur. Ayıntab'ı ve Tarsus ile. Adana'yı da hemen her taraftan dama muhasara edilmiş bir vaziyette bulunduruyorduk. Fransızlar bu vaziyetin idame edileceğine kani okluklarından, yani İra vaziyeti kurtaramazlarsa büyük bir rezaleti askeriyeğe duçar olacaklarını anlayarak İstanbul'dan yüz yirmi ikinci fırkalarını ve Beyrut'tan Gobo fırkasını celbiyle oradaki kuvvetlerini takviye ettiler. Bu kıtaat İm halde iken, maatteessüf düşmanlarımız böyle iki üç misli kuvvetlerini takviye ettiği sırada bizi maalesef oradaki kuvvetlerimizi tenzile mecbur olduk. Sebebi Konya isyanıdır, Görülüyor ki; düşmanlarımız hep dâhili fesattan istifade ediyorlar. Bittabi suhuletle hat civarındaki kıtaatımızı geriye çekmemizi icbar ettiler ve burada Keilef tepesi gibi bazı noktayı bıraktılar. Hattı bizim tecavüzlerimize, baskınlarımıza karşı temin ettiler ve burada bir kısım kuvvetlerini bırakarak Ayıntab'm imdadına koştular.

³⁷- T. B.M. M. ZABIT CERİDESİ, Yüz on yedinci içtima 20 - XII - 1336 Pazartesi, VI, s. 447

Biz bu kuvvetleri yolda karşıladık. Fakat düşman; kale nizamı denilen bir şey vardır, önden, arkadan, yandan hücumla maruz kaldığı takdirde o nizamda olduğu halde bunları yarmağa-teşebbüs eden akıncı müfrezelerimizle ve oradaki kıtaatımızla muharebe ede ede tam zamanında Akçakoyunlu'ya yetişti. Bizim kıtaatımız toplandığı sırada o da kıtaatını toplayabildi ve bir muharebe vukua geldi. Muharebede bunların hücumlarını tart ettik. Fakat bizim askerimizin bir kısmı, bilhassa muavin kıtaatı, âşair kuvvetleri dağıldılar. Kıtaatımız geriye çekildi. Dağdan kuvvetlerini toplamakla meşgul olduğu sırada Fransızlar anladılar ki, getirdikleri kuvvetler kâfi değil, tekrar bir kuvvet daha getirdiler.³⁸ Adana'da bıraktıkları. Kuvveti takviye ettiler. Tekrar bizim kıtaatımız toplanmadan hücum ettiler. Bu sırada Ayıntab'ı binlerce mermi sarf ederekten sıkı bir bombardımana başladılar. Bir çok sunileri yıktılar ve sonra müdafine teslim teklif ettiler, Müdafiler tarafından, tabii Fransızlar Verdüm'ü nasıl bir hissi vatanperveri ile müdafaa etmiş ise bizde Ayıntab'ı o suretle müdafaa edeceğiz, teslim teklifine mahal görmüyoruz diye cevap verildi ise de şu fark ile ki malûmu âliniz Verdüm'da üç kat zırlı istihkâm olduğu halde Ayıntap şehri açık bir şehirdi ve oradaki kalalar cesur ahalinin ^elik kalpleriydi. Burada efendim Ayıntap ahalisinin gösterdiği hamasat Fransa'ları tekrar müşkülâta duçar etti. Yeniden bombardıman ettiler. Buna karşı bizim, kuvvetlerimiz peyderpey toplanmakla beraber Fransız'ların arkasına akıncı müfrezelerimizi şevkettik. Bir taraftan tahtı idaremizde bulunan Urban Münbiç'i alarak, Halep'in (liab) kazası üzerine yürüyerek akıncılarımız Halep'in garbinden tedlip üzerine geldiler ve bu suretle Fransızların oradaki perakende kuvvetlerine taarruz ettiler ve gerilerde yeniden bir isyan ilka ettiler ve Nusayri dağlarında bulunan ve bir dereceye kadar yatışmış olan isyan tekrar baş gösterdi, alevlendi ve bu suretle Antakya'da büyük bir kıyatın zuhur etti. Fransızlar Ayıntab ve Halep civarında toplanmış oldukları gayet kuvvetli bir ordudan bir kısmını onlar üzerine sevk etmeğe mecbur oldular ve İm suretle bir taraftan kasaba ahalisini fedakârlığı bir taraftan da haricen peyderpey sevk olunan kuvvetlerin muharebesi ve gerilerine bilhassa hudut üzerinde kendilerine ika olunan kıyam kendilerini ikinci defa olmak üzere müşkülâta giriftar etmiştir. Ancak bu müddet zarfında orada yaptığımız teşkilâtı tevsi ettik, silah ve cephaneye ve gerek ağır ve gerek hafif toplarımız oraya vasıl oldu. en uzak noktalardan dahi oraya kuvvetler yetiştirdik, bilhassa atlı kıtaatımız da yoldaydı. Bir taraftan bunların vürudıyla husule gelecek faikiyet diğer taraftan gerilerinde hâsıl olan kıyama düşmanların kuvvet İfrazından dolayı hâsıl olacak zafiyetleri bizim için ümit bahistir, İstikbalde her halde Ayıntab'm dökmüş olduğu kanların hüsnü semeratla tetevvüç edeceğini lütfü Mevladır³⁹

REİS — Ayıntap Mebusu Abdurrahman Lâmi Efendinin mevzu ile alâkalı bir takririni var, okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Kaza ve kaderi suphanî ile ihrazı şahadet eylediğini maatteessüf mevsukan istihbar eylediğim Gaziantep mücahidin ve eşraf ve bazı ahalisi Maraş'a çekilerek, dün akşam

³⁸ - T. B.M. M. ZABIT CERİDESİ, Yüz on yedinci içtima 20 - XII - 1336 Pazartesi, VI, s. 448

³⁹ - T. B.M. M. ZABIT CERİDESİ, Yüz on yedinci içtima 20 - XII - 1336 Pazartesi, VI, s. 448

mumaileyhimle telgrafla makine başında görüşülerek, bilumum Maraş eşraf ve ulema ve mücahidini sairesiyle beraber Maraş ve Ayıntap nazımı müdafaa ve mücahedeşi olan ve Ayıntap'ın Gazi unvanında büyük bir hissesi olan Gazi Ayıntap Mebusu Kılıç Ali Beyefendinin salâhiyeti vasia ile bir saat evvel Ayıntap ve vaziyeti pek muhaddel kalan Maraş'a izamına heyeti âliyeleri nezdinde delâlette bulunmaktığımı istirham eylediklerinden şu maruzatımın icrayı icabına müsaade buyurmalarını Heyeti Âliyeden rica ederim.⁴⁰

Gazi Ayıntap Mebusu
Abdurrahman

ZAMİR BEY (Adana) — Efendim güzel memleketimiz, sevgili yurdumuz Gazi Ayıntap, bugün maatteessüf, arkadaşlarımızın yazdığı gibi, şehit olmuş tur. Efendiler, o güzel memleketimizin halkı sekiz on aydan beri düşmana aslancasına göğüs gerdiler. Düşmanı daima müzmaihil edip ezdiler. Nedense son zamanlarda düşman bütün kuvvetlerini Adana'dan çekip Ayıntap'a gönderdi. Bendeniz bunu arkadaşlarıma on beş gün evvel yazmıştım ve yazdığım telgraf da şu mealde idi: Düşman bütün kuvvetini Ayıntap üzerine çekmiştir. Adana cephesi bomboş denilecek derecededir. Bir an evvel kuvvet izamının tahtı temine alınmasını, şayet bu fırsatı kaçırarak olursak Adana'yı da kaçıracağımızı yazmıştım. Nedense bu kuvvet vakti zamanında Adana'ya yetişmedi. Şayet yetişmiş olsaydı bu boş kalan cephelerde kuvvetimiz Adana'yı kurtarmış olacaktı. Öyle zannediyorum ki, boş kalan askerini Adana cephesine gönderecektir ve orasının vaziyeti de müşkülleşecektir. Paşa Hazretlerinden rica ediyorum, istirham ediyorum, bunun için bir an evvel yapılması icap eden tedbiri ittihaz buyursunlar. Çünkü mesele gayet mühim ve netice itibariyle vahim olacaktır.⁴¹

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Gazi Ayıntap'ın son vaziyeti hakkında gayet şayanı teessür bazı haberler aldık. Fakat bu, Ayıntap'ın kahramanlığına zerre kadar hanel vermeyeceği için arkadaşlarımin buyurdıkları şehit sözünün tekerrür etmemesine bendeniz taraftarım. Bundan takriben iki ay evvel Ayıntap'ın vaziyeti hakkında maruzatta bulunmuştum. Bizim için ehemmiyetini de arz etmiştim. Ondan sonra Fransızlar için Ayıntap'ın ehemmiyeti iki kat artmıştı. Çünkü Ayıntap'ın mukavemetini gördükçe Suriye ahalisi ve çöl urbanı Fransızların bir gün Suriye'den sürülüp gideceklerine kanaat hâsıl etmekte ve bu suretle Fransızların Suriye'deki emellerini daima müşkülâta uğratmakta idi. Bunun için biz Ayıntap'ı ne kadar kurtarmak için uğraştık ise o da elinde tutmak için o derece uğraşmıştır ve belki daha ziyade. Malûmu âlinizdir ki, ordumuz henüz teessüse başlamıştır.⁴² En ziyade tehlike mevcut olan nokta ve en ziyade göz önünde bulundurulacak nokta, Heyeti Âliyenizce daha ziyade malûm idi. Bunun takviyesi için sarf olunan emeklerin, ancak bundan bir buçuk ay evvel semere vermeye başladığı cümlenin malûmudur. Ayıntap, Adana, Elcezire gibi uzak cephelerde iktisabı semerat etmek için biraz

⁴⁰-T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 424

⁴¹ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 425

⁴² -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 425

daha zaman geçeceği tabiidir. Bizim yaptığımız muamelâttan evvel Fransızların Suriye'de yerleşmek için ne gibi harekâta teşebbüs ettiklerinden biraz bahsetmek isterim. Malûmu âliniz Sevr muahedesi Fransızlara Halep - Bağdat hattının cenubunu, Musul'u ve şimalinden mühim bir parçayı Kürdistan'ın mühim bir kısmı bulunmak üzere İran hududuna Fransızlar Mardin, Urfa, Cizre,- Cudi Dağı şimalinden İran hududuna kadar çizilen hattın - haritalarda müstakim çizgi ile çizilmiş bir hat vardır işte o kısımdır ki haritalarda vardır.⁴³ İstanbul'dan gelmiştir, orada gösteriyor. Fransızlar daima bu hattın cenubunda kendi hüküm ve nüfuzlarını tesise sarfi mesai etmişlerdir. Malûmu âlinizdir ki Fırat nehrinin garbi ile deniz arasını, Ayıntap cephesi kapıyordu. Bu Ayıntap cephesi bunu kapamakla beraber düşmanın doğrudan doğruya Fırat'tan Cerablus'u takip edip ilerlemesine mani oluyordu. Kuvvetlerimizle Maraş'taki Ayıntap yolunu daima tehdit ediyor ve Ayıntab'ı almadan bir hareket yapamıyorlardı. Fakat buradan doğrudan doğruya yapamadığı bir hareketi çöden yapmaya karar vermişlerdi. Malûmu âliniz bundan üç I dört ay evvel Fransızlar ve Hâbur vadilerinde sakin olan aşairin bazı kısımlarını elde etmeye çalıştılar ve bunlar meyanında gazetesinin firari rüesasiyle vesaireyi elde etmeye uğraştılar ve bir kısmını da elde etmeye muvaffak oldular. Daha ileri vardılar, Musul'da Nesturi rüesasından Ağa Patros vardır ki bu İngilizlerin adamıdır. Bu suretle işgal edecekleri mıntıkanın bilvasıta şimale doğru matlup mıntıkayı işgal ettikleri rüesa ve bunlara terfik ettikleri top ve tüfek teşkilâtıyla tedricen elde etmek plânını takip ettikleri gibi bir taraftan da Ayıntab'ı sıkıştırıyorlardı. Buna karşı biz hem bu Elcezire cephesini bu gibi tesirattan kurtarmak, hem de Ayıntab'ı kurtarmak mecburiyetinde idi. Ayıntap gerçi bir kale değil, fakat oranın kahraman ahali orasını müstahkem bir kale gibi şeciane müdafaa ediyorlardı. Böyle mühim bir mahallin kurtarılması üç suretle mümkündür. Düşmanı bilfiil bir harp meydanın da bozarak, onu oradan defetmek yahut gerilerde hututu ittisaliyesi üzerine bazı taarruzlar ederek cephe de mümkün olan yerlerde kuvvetini azaltıp ondan sonra taarruz etmek; bu da mümkün olmazsa üçüncüsü; bunları da mahsur bir vaziyette bırakmak için yollarını ciddi surette seddetmek, daima cephane ve erzak kollarını vurarak kendisini mahsur bir vaziyette bırakmak. Biz bu üç surete tevessül ettik. Evveli Derizor'da vaki olan. Elcezire'de kuvvet bıraktıktan sonra orada kabili istifade olan kuvvetleri ayırdık ve Ayıntab'a gönderdik. Şimalde derdesti teşekkül olan Kuvvetleri ne kadar mümkünse ayırdık, cenuptan şevkettik. Kıtaatı tanzim etmek için kadroya icap eden zabitanı ilâve ettik. Kuvvetleri uzak mıntıkalarından şevkettik. Ancak düşman da, arz ettiğim veçhile, buranın ehemmiyetini tamamıyla takdir ettiği için, kuvvet getiriyordu. Malûmu âlileri Fransa'nın Kilikya'da ve Suriye'de bulundurdıkları kuvvet, kendi ifadelerine göre, 70 bine baliğ oluyor ve buna da General Goro 100 milyon tahsisat almıştı. Bundan maada Ermenilerden İstifade ediyor, Lübnanlılardan istifade ediyor. Asurî bakayasından istifade ediyor, jandarma teşkilâtı yapıyor. Bizim buraya tahsis edeceğimiz kuvvet, Fransızları sahra muharebesinde mağlup olmasını temin ve müteferrik kuvvetlerini mağlup etmek ve kendisini Suriye'de daima tehdit altında bulundurmaktı.

⁴³ -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 424

ABDÜRRAHMAN LAM EFENDİ (Gaziantep) — Âtiyen Ayıntap cephesinde böyle bir vaziyeti askeriye karşısında bulunmayacağımız neden malûm?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Arz edeceğim efendim; şimdi bu kuvvetleri sahra muharebatında mağlup edebilmek için oraya ne kadar kuvvet sevk ettikse o da tam zamanında bunlara mukabil faik kuvvetler yetiştirdi. Bundan takriben üç ay evvel son gayretle onun henüz en az bulunan kuvvetleri bilhassa Kolej civarındaki kuvvetlerini ağır toplarımızla tahrip ederek bunları tar edecek kuvvet ihzar ettik. Fakat o vakit bunlar ellerinde bulundurdukları kuvvetleri gerek karadan ve gerek denizden sevk ederek meydanı muharebeye yetiştirdiler. Akçakoyunlu ile Ayıntap arasında ve Ayıntap civarında vukua gelen muharebatta faikiyeti adediye onlar tarafından bulunmasından ve bizim askerlerimizin nevakısı ikmal edilememesinden çekilmeye mecbur olduk.⁴⁴ Bunun üzerine ikinci plâna geçtik. Yani düşmanın kuvvetlerini Ayıntap önlerinde mağlup edemeyeceğimiz tahakkuk ettikten sonra, bunların kuvvetlerini dağıtmak için, arz olduğu veçhile, gerek çölden Rakka cenubundan Münbiç, Bab, Şara taraflarından Halep'in şark ve cenubuna doğru Halep'in bağlarına ve bahçelerine kadar sokulduk. Diğer garp tarafından bir akıncı kolu Suriye ihtilâlcı kuvvetleriyle birleşerek Hama hizalarına kadar vardı ye orada Ümraniye'de ve Mesip dağlarında Fransızlara karşı daima mukavemet eden şeyhlerin kuvvetine yeni bir kuvve-i maneviye vererek orada büyük ihtilâl ika ettik. Fransızlar bu suretle gerilerinin tehdit olduğunu gördüklerinden kuvvetlerini çekerek gerek Halep'i ve gerek Halep'in cenubundaki aksamı takviye ve oradaki iğtişası taarruzla geri çekilecek veçhile hareket icrasına mecbur oldular. İkinci defa olarak zayıf düştüklerini zannettiğimiz Ayıntap'a hücum ettik. Fakat efendiler, Ayıntap en zayıf düştüğü zaman orada 300 mitralyöz vardı ve kasabanın etrafında mühim tepeleri tahkim ederek tel örgüleriyle sarmıştırlar. Fakat mevki müstahzar muharebatını kuvvetlerimiz layığı ile talim etmedikleri için şüphesiz tel örgülerini bozup içeri giremiyorlardı. Orada top, mitralyöz ateşleri kendilerini muvaffak olmaktan men diyordu. Bunun üzerine Derizor'da birleşmiş olan Fransızları oradan defetmek için Elcezire'yi şeddeden kuvvetlerin mühim bir kısmını alarak Ayıntap takviye ve buradan da tertip olunan efradı cedideyi bir an evvel oraya yetiştirmek hususu tacil olundu. Geçenlerde ajansın neşrettiği veçhile, orada Fransızlar bir muharebe yaptı.⁴⁵ Fakat diğer kuvvetler, gene bize tâbi olan ve bize muhip olan urban ve aşair kuvvetleriyle o cepheyi mümkün mertebe takviye ve Fransız propagandasını tevkif etmek hususu kısmen istihsal olundu. Bu suretle Elcezire'yi teşkil eden kuvvetlerin bir kısmı da garba tevcih edilmeye başlandı. Bu kuvvetlerin bir kısmı da malûmu âliniz Midyat taraflarında, Garzan taraflarında zuhur eden bazı eşkıyayı tedip ile meşgul oluyordu. Bu da bertaraf oldu, o kuvvetleri de celp ettik. Görülüyor ki Ayıntap'a 20 günlük yerlerden kuvvetler yetiştirmek ve aynı zamanda muhtelif cephelerde düşmanla uğraştığımız halde, emin olunuz ki, bu yetişen kuvvetleri tamamıyla teşkil ve meydanı muharebeye sevk edecek zaman kazanılmış olsaydı, ümit ederdik ki, Ayıntap'ı kurtarabilecek

⁴⁴ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 426

⁴⁵ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 426

idik. Fakat malûmu âliniz Ayıntap bir kale değildir ki, mahzenlerinde erzak bulunabilsin. Birçok erzak sarfına mecbur oluyorlardı. Bu suretle ellerinde ne kadar erzak varsa bunları yediler, bitirdiler. Arz ettiğim tel örgülerin aralarından efradın geceleyin sırtında kaçıracağı pek cüzi erzak ile geçinmek mümkün olmadığı gibi kasaba dâhilinde fıstıkla taayyüş gibi bir kalenin son günlerini andıran bu hal devam edemezdi. Bunun için son tedbire müracaat ettik. Düşmanı mahsur vaziyete sokalım dedik. Düşmanı mahsur bir hale sokmak için onun erzak kollarını vurmak ve onu cephanesiz ve erzaksız bırakmak lâzım idi⁴⁶. Evveleminde Akçekoyunlu ve Ayıntap arasında seyrü sefer eden bir kabile vardı ki bu, bine yakın deve ile bir kaç yüz esterden mürekkepti. Daima muhafız ile gelip gidiyordu. Kuvvetlerimiz bunun üzerine (İkiz kuyu) civarında taarruz ederek düşman ve biz de bir hayli zayıat verdik. Fakat düşman daha çok zayıat verdikten sonra bu tariki terke mecbur kaldı. Üç haftadır buradan bir kabile gelip geçmiyordu. Hatta bu taarruzun tesiriyle Akçekoyunlu'yu da tahliyeye mecbur oldu. İkinci yol Ayıntab'ın, malûmu âliniz, Kilis üzerinden büyük şose, cadde bulunduğu için köprülerini tahrip ettik ve buraya gelen kuvvetlerin tehdit etmek üzere kuvvetler ikame ettik. Bir kaç defa dâhil ve haricin iştirakiyle Fransızlara taarruz yaptık. Birincisinde ihtiyat kuvvetleri çıktı. Muhasara yarılamadı. İkincisinde siperlerin bir kısmı yarıldı, mahsurinle bileşildi ve bunların bir kısmı dışarı çıktı. Üçüncüde; gene bir kısım yarıldı, gene bir kısmı dışarı alındı. Fakat bu yarıldıktan sonra orada durmak mümkün olmuyordu. Çünkü yarılan yerler müşterek teşkil edecek veçhile takip edildiği için toplar oraya bütün kuvvetini tevcih ediyordu ve ihtiyatlarıyla yaptığı mukabil taarruzlar bizi zayıata duçar ediyordu, barındırmıyordu. Barınmak için ancak Elcezire'den celp edeceğimiz kuvvetlerin vüruduna ihtiyaç vardı. Fakat düşman bu tehlikeyi anladığı için kendisi de Suriye'den yeni kuvvetler celbetti. Malûmu âliniz, bizim kuvvetlerimiz Halep bahçelerine Edmib (Edlip), Cisrişuğur cihetlerine kadar yayılmıştır. Düşman bunlara karşı sahra muharebatı yapamıyordu. Çünkü akıncı idiler. Üzerlerine gittikleri vakitte çekilip kaçıyorlar, saklanıyorlar, muharebe yapmıyorlardı. - Gerilerinde yaptığımız bu harbi sagir ile onları iz'aç ediyorduk. Fakat tayyarelerimizle keşif yaptılar ve onların karargâhların: keşfettiler, zayıat verdimeye başladılar. Şüphesiz orada başa çıkamadılar, çekildiler. Tasarruf edip bu tarafa gönderdiği bu sıra filhakika Osmaniye ve Mamure taraflarından kuvvet celbettiği rivayet olunuyordu. Oralarda gece baskınları yaparak kuvvetleri teksif ettik. Mamafih şüphesiz bizim orada baskın yapan kuvvetlerimizle, ihtiyatları varsa Kilis'te kuvvetlerini topladıktan sonra Kilis'ten Ayıntap yolunu setre memur olan kuvvetimiz üzerine taarruz etti. Bu kuvvet geri çekildi. Çünkü düşman kuvvetli idi. Bundan sonra Ayıntab'a gelmeye başladılar.⁴⁷ Ayıntab'ın vaziyeti artık son derecede muzlimleşti. Ya oradaki müdafin, bu kuvvet geldikten sonra büsbütün tazyik olunacak veyahut esir düşecek veyahut dışarı çıkacak idi. İaşe imkânı kalmamıştı. Mamafih verilen talimatta eğer iaşe imkânı varsa bizim bir iki haftaya kadar kuvvetlerimiz gelecek, kati tertibat yapılacak denilmişti. Bunu müteakip sekiz dokuz tarihlerinde bazı köylüler çıktılar ve

⁴⁶ -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 426

⁴⁷ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 427

aynı zamanda Ayıntap'da top ve tüfek sedası işitiliyordu. Bir doktor isminde birisini söylüyorlardı. Ayıntap'ın onun vasıtasıyla Fransızlara teslim olduğunu söylüyorlardı. Fransızların burada ne yaptıklarını katiyen bilmiyoruz. Fakat bilinen bir şey varsa, propaganda mahiyetinde addettiğimiz hüsnü muamele ettikleri, şöyle yaptıkları, böyle yaptıkları yolunda ahaliyi teskin edecek bazı beyanat vardır. Fakat biz bunu hakikat addetmiyoruz. Mamafih Kilis'te top ve tüfek sedası işitilmemiştir. Kilis'ten gelen kuvvet Ayıntap'da tahkimat yapmaya başlamışlardır.

Şimdi efendim Ayıntap ahalisinin yaptıkları vazife tarihte emsali olmayan bir kahramanlıktır. Buna şüphe yoktur. Acaba harici kuvvetler, vazifelerini yapmışlar mıdır? Çünkü Fransızları tazyik, bizim lehimize Sevr muahedesinde bir müsaadatta bulunmak hususundaki Suriyelilerin Fransızlara yaptıkları tazyik kendi aleyhlerinde efkârın galeyanından ibarettir. Bu da bizim haricî kuvvetlerimizin Fransızların arkasında daimî surette faal olmasından ileri gelmiştir.⁴⁸ Adana Mebusu Zamir Bey filhakika böyle bir telgraf çekmişti. Cenup cephesine yazdım ve orada bazı tertibat yapmak üzere bulunuyorduk. Hatta bazı kuvvetlerimiz ovaya inerek şimendiferi tahrip ettiğini yazmıştı. Ancak ehemmi mühime takdim etmek ciheti tercih edilmek lâzım geldiğinden Yunanlıların yeni birtakım kuvvetlerle Afyon ve Bursa cihetlerine birçok sevkiyat yaptıklarına dair pek ısrarlı haber alıyorduk. Bunun derece i sıhhati ne olursa olsun mutlaka tedbiri mânia ittihaz etmek lâzım geliyordu. Aldığım telgrafname bilhassa bir taarruz yaparak muvaffakiyet istihsal ile konferans üzerinde lehlerine bir tebeddül yapmak için Kral Konstantin'in bütün vesaitiyle hazırlandığını işaret ediyordu. Bunun için verilen işareti nazarı itibara aldık. Bunun için bütün vesaitimizi düşmanın yapacağı manevraya mukabele edecek veçhile tabiiyeye mecbur olduk. Şüphesiz ki Adana cephesinde büyük bir faaliyet yapamazdık.

Bundan sonra ne yapacağımıza dair Mebusu muhterem Abdurrahman Efendinin sualine cevap vermek isterim. Bir kale sükût ettiği vakit de büyük bir boşluk hâsıl olur ve bu boşluk harekâtı askeriye üzerine fena bir tesir icra eder. Fakat arz ettiğim veçhile, Ayıntap bir kale değildi. Sırf ahalinin hamiyet ve fedakârlığına istinat eden açık bir şehir idi. Buradaki mahsurinin kısmı mühimi kumandanlarıyla beraber harice çıkmıştır. Kalan sırf nisvan, aceze, sübyandır. Bu suretle biz maddî bir şey kaybetmedik. Fakat manen zararımız vardır. Çünkü Suriye'de yapmakta olduğumuz tesir bunun sükûtu ile zayii olmaktadır. Fransızların yegâne arzusu, bu efkârı kendi lehlerine çevirmektir. Bunu ihtimal ki bizi bir taraftan sulha davet etmek, diğer taraftan mevzii muvaffakiyet elde etmekle Suriye halkında pek ziyade başlamış olan harekâtı ihtilâliyeyi bir dereceye kadar teskin için yaptılar.

İkincisi - ki, bizim için en büyük ehemmiyeti olan cihet buranın sükûtu ile o civar ahalisinin manevi kuvvetlerini kırmak. Bu kadar uğraştık, Fransızları atamadık. Bu, bir sükûtu manevidir. Bu sükûtu manevi ile Fransızların her tarafı suhuletle istila etmeleri korkusu. En büyük korkumuz budur. Buna karşı kuvvetlerimiz yettiği gibi eldeki kuvvetler de kayba uğramamış Maraş ile Ayıntap arasında bulunuyorlar. Peyderpepe yetiştirdiğimiz efradı cedide

⁴⁸ -T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 427

ile kadrolar doldurulacaktır. Ahalinin bu mânevi sükûnunun bertaraf olacağı şüphesizdir. Ancak ahalice itimadı tanı hâsıl edilmiş bazı zevatın oraya gitmesi. Kılıç A:i Bey hemen buradan oraya hareket ederse pekiyi olur ve az zamanda kuvvetler geldikten sonra evvelce yaptığımız gibi Fransızların arkasından tazyik ederiz⁴⁹. Fransızları bu defa iki cihetten daha ziyade tazyik ederiz. Fransızların burada kazanmakta oldukları muvaffakiyet ümit ederim ki kendileri için ümit ettikleri neticeyi ve bizim de korktuğumuz akıbeti ihzar etmez. Bunların, bu kuvvetlerin ihzarından sonra buranın istirdadını kaviyen ümit ederim

Malûmu âliniz büyük sahralarda bunlar yapılamaz. Boğazlarda, geçitlerde, asıl müdafaa hatları düşmanın geçebilecekleri mahallerde olur. Birecik'te Cerablus köprüsü tahrip edilmiştir. Mamafih askerlikte düşmanın nereden geleceği anlaşılırsa bütün kuvvetle oraya yüklenilir. Eğer düşman çoksa müdafaa edilir. Az ise taarruza geçilir. Bu tertibat düşünülmiştir.⁵⁰

ABDÜRRAHMAN LÂMÎ EFENDİ (Gazi Ayıntap) — Bir memleketin iyiliği bir kaç cihetle oldu.

Birisi letafeti abu havası, diğeri hamaseti fitriyeleri noktai nazarından olur. Ayıntap hepsini camidir. Ayıntap vaktiyle Asım Mollaları, Hasırcı Zadelere, daha birçok efadılın mehdi zuhuru olmuştur. Ayıntap'ın ilme, dine olan fartı riayetleri büyüktür. Bu, bugün 38 tane amudu nuranî halinde duran minareleriyle sabittir.

Sonra efendim Ayıntap bundan evvel bir vakai tarihiye daha geçirmiştir ki Ayıntap'ın kahraman ahalisi o zaman gene kahramanlıklarını göstermişlerdi. O da Valdayan oğlu isminde birisi gelmiş, gene Ayıntap'ı istilâ etmişti.⁵¹ Bu vakit de Ayıntap gene birçok mukavemet göstermişti. İstilâ ettikten sonra Ayıntaplılar 10 bin kişilik bir kuvvetle bir huruç hareketi yapıp anı berbat etmişlerdi. Bu müddeti muvakkate içindir, efradı ölmemiş, ahalisi gene o ahalidir. Ayıntap bugün müdafaa edilemeyecekse yarın edilecektir, evveleminde ahalinin kuvve-i maneviyesini yükseltmek lâzımdır. Bugün Maraş'la Ayıntap arasında iki bin haneli köyler vardır. Bunlar son zamanlarda çetelik, kuvayı milliye lağvından sonra, hâlbuki evveleminde bunların hamasetlerini artıran muhterem arkadaşımız Kılıç Ali Beydir. Kılıç Ali Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas'tan Maraş'a gelmiş, Maraş'ın imdadına yetişmiş ve aynı zamanda Maraş'ın tahlisinde mühim bir amil olmuştur. Onun üzerine Ayıntaplılar Kılıç Ali Beye raptı kalp etmişlerdir. Sonra efendiler; Kılıç Ali Bey Pazarcık'tan altı bin kuvvet aldı. O zaman daha fazla kuvvet yoktu. Ahali hep silâhbedest harbe müheyya olmuştu. Her bir neferi bir mücahit, bir kale idi. Çünkü bunlar zorla askere geliniyorlardı. Bu altı bin mücahidini kiramı Ayıntap ahalisi kendi kesesinden dört ay besledi. Hiç hükümetten para isteme diler. Kendi keselerinden askere baklava yedirmek şartıyla Ayıntaplılar beslediler. Bütün Ayıntap'lılar Kılıç Ali Beye merbut idi. Orada Kılıç Ali Bey demiyorlardı, Kılıç Ali Paşa derlerdi. Kadınların bile kuvvei maneviyeleri yükselmişti. Ayıntap'ta muharebe en had

⁴⁹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 427

⁵⁰ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 428

⁵¹ - T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 428

bir devreye geldiği vakit Kılıç Ali Bey oradan gitti. Onun yerine diğer bir kumandan kaim oldu. Kılıç Ali Beyin oradan gitmesi sanki bir ordunun gitmesi gibi oldu. Ahalinin kuvvei mânevîyesi inkisara uğradı. Son zamanlarda Ayıntap mühim bir harp safhası geçirmiştir. Ayıntap'a layığı veçhile yardım edildi, edilmedi meselesini mevzubahis etmiyorum.⁵² Yalnız bu muvakkat sükûtu kaza ve kaderi ilâhi ile olmuştur. Muvakkaten esir olmuş olan Ayıntap'ın evlâdı gene oradadır. Gene Ayıntap'ı müdafaa edeceklerdir. Fevzi Paşa Hazretleri kuvvei maneviyeleri inkisara uğramasın dediler. Onun için, efendim bunun temini için kendilerine lâzım gelen teçhizatı vermek lâzımdır. Bendeniz çok müteessirim, eşyayı beytiyenin hepsi yanmıştır. Servetin hepsi mahvolmuştur. Bütün orada olan akrabamın hayat ve mematmdan bir haber yoktur. Fransızlar oraya girdikten sonra onlara ne suretle muamele yapıldı? Yalnız bu menakıp içinde, Ayıntap'ın menakıbı içinde bir kaç kahramanın büyük tesiri vardır derim. Bunların **birincisi Kılıç Ali Bey** arkadaşımızdır. **İkincisi; Hoca zade Ferit Bey** isminde bir zat olup öteden beri kuvayı milliye tesisiyle uğraşan ve beş bin lira iane veren adamdır. Onun için efendim Ayıntap ahali kaldıkça korkmam ve inşallah gene Ayıntap ahali Ayıntap'ı kurtaracak ve Ayıntap bizim olacaktır. Çünkü gene o ahali oradadır. Kahramanlıklarını gene göstereceklerdir. Yalnız burada bir şey açıldı. Burada iki memleketin vaziyeti müheddet kaldı. Birincisi Maraş, ikincisi Urfa ..⁵³.

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Müdafai Milliye Vekili) (Kozan) — Deminki maruzatımı ikmal edeyim. Ordunun yeni tevekkül ettiğini arz etmişim. On aydan beri hükümeti istikrar ile uğraşıyoruz. Bundan üç ay evvel Hükümetimiz müstakar değildir. Hükümetimiz müteyakkız davranmasa idi hükümet refedilip Meclis dağılacaktı. Efendim, ben burada altı ay uğraştım. Burada kuvvet teşkil ediyordum. Kuvvetim biraz taazzum eder etmez müstakar olduk. Yoksa silâhımı alırlardı, kuvvetimi alırlardı, bizi parçalarlardı. Sonra efendim, biz bugün Avrupa'nın en kuvvetli devletleriyle çarpışıyoruz ve dört taraftan hücumla maruz bulunuyoruz. Bendeniz Heyeti Âliyenizin Müdafai Milliye Vekâletini kabul ettiğim zaman iktidarımın ziyade, milletimin varlığını müdafaa etmek hususundaki azmi katisine güvendim. Efendiler Ayıntap bundan altı ay evvel sükût ediyordu. Oraya gönderdiğimiz kuvvetler esliha ve mühimmat sayesinde kurtulmuştur.⁵⁴ Buyurdular ki; bir yeri müdafaa et emri verildikten sonra oraya icap eden kuvvetler gönderilir. Filhakika hesap böyledir. Harbi Umumide müdafaa edilen kaleler patır patır düştüler. Hâlbuki biz Harbi Umumide muhassaraya uğramış kalelerden ziyade, Ayıntap açık şehir olduğu halde, düşman burada aciz kaldı. Orada uğraştığımız, Fransızları aciz vaziyete soktuğumuzla kaimdir. Fransızlar aciz vaziyete düşmüşlerse o da harici kuvvetlerin yapmış olduğu tesirdendir.

Ne kadar telefata verdi buyuruyorlar? Bu telefata miktarı şüphesiz ki askerinin kuvvei umumiyesiyle mütenasiptir. Muharebatta kuvvetimiz bazen yüzde on, bazen yüzde yirmi telefata vermiştir.

⁵²- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 428

⁵³-T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 428

⁵⁴- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 431

Nakliyat işleri muntazam değildir buyurdular. Nakliyat işleri şüphesiz büyük masrafları istilzam eder. Şimdiye kadar bizim yaptığımız nakliyatta bir âdemi intizam görmedim. Hatta diyebilirim ki Yunan taarruzundan sonra ta eski taarruzda bütün cephaneyi düşmana bırakmışlardı. Yeniden yetiştirdik. Evet, biz de biliyoruz, hepimiz biliyoruz ki tüfek başına şu kadar, top başına şu kadar cephane ile harbe girmek lâzım gelir. Biz muharebeye girdiğimiz vakit de bazı yerlerde cephanemiz azdı. Fakat oralara zamanında cephane yetiştirdik. Topumuz noksandı, top da yetiştirdik. Biz tertibatımızı, sevkiyatımızı yapıyorduk. Bir felâket karşısında bulunduğumuz zaman o felâketi bizim düşünerek yaptığımız şeyler karşılıyordu. Demek ki sevkiyat ve nakliyatımız pek gayrı muntazam olsa idi derakap bu mühim zamanlarda top» tüfek bulamazdık.⁵⁵ Malûmu âliniz bir harpte ve bahusus bizim içinde bulunduğumuz böyle bir badirede her şeyin muntazam olmasını istemek fazladır. Ben Harbi Umumide her şeyin muntazam olduğunu takdir ettiğim halde şimdikinden daha büyük noksanları olduğunu görüyordum ve ben zararını çekmiştim. Bugün efendiler Erzurum sükût etti, diğer cepheleer sükût etti. O büyük ve milyonlarca sarf ettiğimiz o harpte niçin sükût etti? Oradaki sükût esbabı şimdi aynen vakidir. Vesaiti nakliyenin noksanı, düşmanın kesreti. Fakat Erzurum sükût ettiği zaman ben kolordumla yetiştim. Düşman bir taraftan Trabzon'a geliyordu ve ben Kolordumun başında olduğum halde yetiştim, düşmanı tevkif ettik. Anadolu'yu yıkılmaktan kurtardık. Eğer böyle olmasa idi, Anadolu yıkılmış, Çarlık yıkılmamış olurdu.

Bir de Ayıntab'a giden kuvvet, Ayntab'ın sükûtu demlerinde yetişirse ahali buna ehemmiyet atfeder ve kuvvei mânevîyeleri tanzim olunur. Ayıntap ta aynı hali düşünüyor. Düşman kollarını sallayarak yürüyor. Erzurum'a giren kuvvet orayı tahkim ile uğraşıyordu. Hiçbir kumandan bidayette her bir ufak | teferruata kadar vaziyeti harbiyeyi hesap edemez. Harp plânları yapıldıktan sonra tekevvün edecek ahvale göre düşünülür. Onun için Kılıç Ali Beyin oraya gitmesi ahali beyninde hâsıl olan maneviyattaki tezelzülü izale içindir. Ahalinin bir şahsa olan emniyeti, maneviyatları üzerinde büyük tesir yapar. Kendileri oraya gittikleri takdirde büyük tesiri olacaktır Fakat ben kendileriyle görüşüm, o sıralarda bazı mevani zuhur etti. Şimdi gitmesi muvafık olur. Kendileri de arzu ediyorlar. Bunda fayda çoktur. İdarei askeriye ayrıdır, kuvayı milliye ayrıdır. Kuvayı milliye akıncı kolları halinde düşmanın gerisinde daima harbi sagir icra ediyor ve bu harbi sagir düşmanı daima duçarî zaaf ediyor. Çünkü bir yere gelip konduğu zaman derakap tahkimat yapamaz. Bir kayanın altından giderken bastırılır. Bu suretle düşman, kuvvetlerinin tehdit altına alındığını görürse geriye çok kuvvet ayırır. İleride yapacağı taarruz az olur. Bunun için orada akıncı kollarına ehemmiyet verdik. Gerek mahallî ve gerek Suriye kuvvetlerinden istifadeye çalıştık. Bu istifadenin daha semerebahş olması münasiptir. Kılıç Ali Beyin oraya gitmesi münasiptir. Şüphesiz emrû kumanda oradaki ikinci kolorduya aittir. Nizamiye kolları ile gayrı muntazam kuvvetlerin he defi bir olsun ve semerat tamamıyla iktitaf edilebilsin.

⁵⁵- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 431

İhsan Bey biraderimiz bir şey buyurdular. Altmış bin kadar mütearrız bir orduyu tutabilmek için hazırlık yapılmış mıdır, dediler.⁵⁶ Bu efendim, arz ettiğim veçhile böyle bir ihtimale göre her türlü hazırlık yapılır. Fakat bugün bendeniz inayeti hakla diyebilirim ki Yunanlıların taarruzlarını tutabilecek veçhile tertibat alıyoruz ve bu tertibatımız ancak millette gördüğümüz hissî mukavemetten ileri geliyor. Milletten hissî mukavemeti yükseldikçe, ordular muntazam oldukça mukavemet artar. Milletteki hissî mukavemet muvaffakiyetlerin esbabı hakikisinden biridir. Ayıntap da Elhamdülillah bu hali gördük. Önüne geçildiği takdirde milletin kahramanlık göstereceği muhakkaktır. Şimdiye kadar olduğu gibi büyük mücahede ve mukavemet göstermesi memuldur.

Mazhar Müfit Bey biraderimiz buyurdular ki; esbabı sükût nedir? Efendim bu erkânı harbiyeye takdim olunur. Erkânı harbiye bunu askerlik noktasından tetkik eder. Esbabı nedir, ne olmuş? Böyle bir rapor oradan tertip olunur. Henüz gelmemiştir. Mesafe uzaktır. Aldığımız yevmi vukuat raporlarına nazaran oradaki kıtaatı nizamiyenin vazifesini ifa ettiğine kani bulunuyoruz. Fakat bu vazifenin daha âlâ ifa edilmesi lâzımdı, işte bu ciheti muharebenin raporları geldikten sonra tamamıyla anlayacağız.

Sonra efendiler gene Mazhar Müfit Bey buyurdular ki böyle asker gönderilmiş, yetişilememiş. Maruzatım anlaşılammıştır. Asker yetişmiştir, daha evvel yetişmiştir. Düşman askerinin daha toplu bulunması ve istihbarat şebekesinin bilhassa tayyare ile yaptığı istikşafın hakiki vaziyeti meydana çıkarmasından ileri geliyor ve biz oraya oradaki kuvveti ezecek kuvvet getirdikçe o da getiriyor. Son oraya gönderdiğimiz kuvvetler Elcezire cephesini setrediyordu. Tabii efendiler bu gibi hususatın gayet mahrem olması lâzımdır. Bu suretle orada Derizora karşı propaganda yapmadıkça onları oraya çekemezdik. Uzun mıntikalardan kuvvet celp edip vazife yaptırmanın ne kadar müşkül olduğunu bilirsiniz. Bunlar burada suhuletle mevkii münakaşaya konacak şeyler değildir. Ben öyle zannediyorum ki azami surette fedakârlık yapılmıştır. Ancak bazı arkadaşların dedikleri gibi oraya kuvvayı milliye göndermek kabil değil midir? Kuvvayı nizamiye gene ahalden çıkmış kuvvetlerdir. Ancak bunlar emrû kumandaya bağlı, zaptı raptı teessüs etmiş kuvvetlerdir. Burada evet kuvvayı nizamiye yeni teessüs etmiş diyorlar. Eskiden taburlar yok mu idi? Adı vardı. Aralarında irtibatı tam yoktu. Bir gayri muntazam kuvvet çok para alıyor, serbest kendisini emrû kumandaya tabi tutmuyor; filân ediyor. Ve bu vaziyet efrat ve zabitan arasında, bu gibi gayri tabii ahval şüphesiz idi ki bir itimadı müteakabil hâsü edemiyordu. Bunu hâsıl etmek için bu gibi gayri tabii hallerin izalesi lâzım geliyordu. Bu izale edildikten sonra inzibatı askerî husule geliyordu.⁵⁷ Bu da buyurdukları gibi kolay bir şey değildir. Beş on günde bu yapılamaz. Muntazam talim ister. Bugün inzibatı askeriyenin talimi için altı ay lâzımdır. Fakat biz bunu Harbi Umumide altı haftaya indirdik. Şüphesiz ki altı hafta talimli olan kıtaat vazifelerini ifa edememeye başladılar. Talimlerini güzel ifa eden bir kuvvet her yerde vazifesini iyi görür. Nereye gitse karşılarına çıkanlara tefevvuk eder. Son olarak şunu arz edeyim ki efendiler,

⁵⁶- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 432

⁵⁷- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 432

memleketin istilâya maruz kalan aksamını kurtarmak için azamî fedakârlık, ne yapılmak lâzım gelirse yaptım ve bunlar vakti zamanıyla kurtarmaya çalıştım. Bir tarafı açarak diğer tarafı kapayıp iş yapmak ve düşmanın oradan gelmek ihtimaline karşı her tarafı kapamak mecburiyetindeyim.⁵⁸ İcabında cüretkâr kararlar ittihaz olunmuş ve yapılmıştır. Buna emin olabilirsiniz. Hatalarımız olur, kusurlarımız olur, evet bazı şüabat işleyemez, emin olunuz ki ben elime geçen zevatın en iyisini kullanıyorum. Zaman olmuştur ki efendiler, ben en fena anasırla kalmışım ve gece gündüz onlarla çalışmışızdır. Şurasını da arz edeyim ki kuvayı inzibatiye ile kuvayı gayrı muntazam» arasında daima bir ademi emniyet hâsıl olur. Malûmu âliniz emrû kumandaya alışmamış olan efrat, ne kadar cesur olursa olsun, istenilen yerde durmamak, lüzumsuz yerde hücumla kalkmakla kendini duçarı telefata eder ve yanındaki muntazam kıt'a, yanında böyle bir gayrı muntazam kıt'a görürse iş yapamaz. Kuvayı nizamiye ile kuvayı gayrı muntazamanın karıştırılması taraftarı değilim. Kuvayı milliyeye düşmanla harbi sagir yaparak bunların gerilerine giderler ve oralarda icrayı tesir ederek düşmanın kuvvetlerini tefrik ederler. Kuvayı muntazamamızla düşmana harbi muntazam, sahra harbi yaparak, topu ile, tûfengiyle harp eder, bu suretle düşmanı mağlup ederiz. Rüştü Bey biraderimiz gayet iyi teklifte bulundular. Teşekkür ederiz. Kendileri giderler, oradan aldıkları kuvvetlerle bu akıncı kuvvetlerini kendileri teşkil ederler. Heyeti âliyenizden son istirhamım; düşmanla harp olduğu zaman bunun fena zamanlan da olur ve her felâket zamanlarında asabiyete düşmekten tevakkî ile metanet göstermek lâzımdır. Tekâsül varsa haklarında en şiddetli davranarak ordunun tamamîyetini ve kuvvei mâneviyesini gayet yüksek tutmak lâzım gelir. Mevcut olan kuvvetlerle bu akıncı kuvvetlerini kendileri teşkil ederler. Heyeti âliyenizden son istirhamım; düşmanla harp olduğu zaman bunun fena zamanlan da olur ve her felâket zamanlarında asabiyete düşmekten tevakkî ile metanet göstermek lâzımdır. Tekâsül varsa haklarında en şiddetli davranarak ordunun tamamîyetini ve kuvvei mâneviyesini gayet yüksek tutmak lâzım gelir.⁵⁹

NECİP BEY — Ordumuzun tekemmülü âdetâ harika denecek bir süratle olmuştur. Temenni ederim ki her hata cezasız kalmayın. Müsebbipleri mesul olsun. Bazı arkadaşlarımızla geçdik, işittik. Meselâ mazide Bursa sükut etti. Fenni harp noktai nazarından müdafaa edilmeyebilir. Orada pek müstahkem mevkiekimiz bir hafta on gün boş, müteferrik kuvamız sahipsiz, kumandasız kaldı. Oralari tutmak imkânı varken tutulamadı. Müsebbipleri aranılmadı. Bazı hocaların karşısında umuru diniyeden bahsedemezsiniz. Sizi tekfir eder, kâfir oldunuz der. Bir askerinin yanında, omzunuzda alâmeti farikanız yoksa askerlikten bahsedemezsiniz. Çünkü fenni harp derler, ağzınızı kaparlar. (Müzakere kâfi sesleri) Mesuliyetler cezasız kalmayın, müsebbipleri aransın.⁶⁰

⁵⁸- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 433

⁵⁹- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 433

⁶⁰-T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII, s. 433

REÎS — *Efendim müzakereyi kâfi görenler el kaldırsın... Kâfi görülmüştür.*

[Kılıç Ali Bey (Gazi Ayıntab), Rüştü Bey (Ergani), Memduh Bey (Karahisarî Şarkî), Abdürrahman Lâmi Efendi (Gazi Ayıntab)'ın mezuniyetleri kabul edilerek, Kılıç Ali Bey Ayıntab'daki teşkilâta memur edildi. Ve diğerlerinin de beraber gitmesi kararı alındı.

Yukarıda belirtilen konuları özetlersek; Antep halkı 1 Nisan 1920 den 7 Şubat 1921 e kadar Fransız kuvvetlerine karşı büyük bir direniş gösterdi. Daha sonra direniş kırıldı ve Türk Askerleri geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Fransızlar 9 Şubat 1921 de şehre hâkim oldular. Türkiye Büyük Millet Meclisi kendi gücüyle işgale 10 ay dayanan ve düşmana geçit vermeyen Antep'e 8 Şubat 1921 de Gazilik unvanı verdi. Böylece şehir Gaziantep adıyla anılmaya başladı. Fransızlar Ankara Antlaşmasının ardından 25 Aralık 1921 de şehri boşalttılar ve Gaziantep iki yıl süren işgalden kurtulmuş oldu. Bu arada İtilafname gereğince umumi af ilan edildi. Konuyla ilgili verilen ve kabul edilen taktir aşağıda belirtilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Fransızlar tarafından işgal edilip 20 Teşrinievvel 1337 tarihli itilâfname mucibince tahliye edilen arazide ika edilmiş olan bilcümle ceraini mürtekipleri hakkında affi umumi ilânına dair İcra Vekilleri Heyetinin 3. XI. 1337 tarihli içtimasında kabul edilen kanun ve esbabı mucibe lâyihaları rapten takdim kılınmıştır. İfayı muktazaşiyle neticesinin işarına müsaade buyrulmasını rica ederim efendim.⁶¹

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve
Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili
Fevzi.

164

Esbabı Mucibe lâyihası

Fransızlarla akdedilen 20 Teşrinievvel 1337 1921 tarihli itilâfnamenin beşinci maddesi mucibince tahliye edilen arazide affi umumi ilânı iktiza etmesine binaen bu hususa mütedair lâyihai kanuniye arz ve takdim kılındı.

3Teşrinisani1337

Adliye Vekili
Refik Şevket

Affi umumi hakkında kanun lâyihası

MADDE 1. — Fransızlar tarafından işgal edilip 20 Teşrinievvel 1337 - 1921 tarihli itilâfnamenin beşinci maddesi mucibince tahliye edilen arazide ika edilmiş olan bilcümle ceraim mürtekipleri hakkında affi umumi ilân edilmiştir.

MADDE 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

MADDE 3. — İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.⁶²

⁶¹ -T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci İçtima 5.12.1337 Pazartesi, XV, s. 16

⁶² -T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci İçtima 5.12.1337 Pazartesi, XV, s. 16

3 Rebiyülevvel. 1340 ve 3 Teşrinisani 1337

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Erkânı Harbiyei Umumiye V. Fevzi	Şeriye vekili Fehmi	Müdafaa-i Milliye Vekili Refet	
Adliye Vekili Refik Şevket	Dahiliye Vekili Ali Fethi	Hariciye Vekili Yusuf Kemal	Maliye Vekili Hasan Hüsnü
Maarif Vekili Hamdullah Subhi	Nafia Vekili Ömer Lütfi	İktisat Vekili Mahmut Celal	

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Dr. Adnan

Gaziantep ahalisine muavenet hakkında Kanun

MADDE 1. — Gaziantep'e iadeten iskân edilecek ahalinin sevk ve iskân ve iaşe ve mesailerinin tanzimi için Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti bütçesinin 180'nci faslının 4. iskân masarifi maddesine 20 000, yedinci iaşe masarifi maddesine 20 000, sekizinci sevk masarifi maddesine 20 000, muhacirin ve mülteciler için küşat olunacak darülmesaiir ile öksüz yurtları maddesine 20 000 lira tahsisat verilmiştir.⁶³

MADDE 2. — Haneleri tamire kudreti maliyeleri olmayan muhtacın hanelerini tamir için Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti bütçesine - Muhtacın hanelerinin tamiri - namıyla müceddeten küşat edilecek mükerrer 180 (A) faslına 40 000 lira tahsisat vazedilmiştir.

MADDE 3. — İşbu tahsisatın 1337 senesi zarfında sarf edilemeyen miktarı 1338 senesinde devren sarf edilecektir.

MADDE 4. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyül icradır.

MADDE 5. — İşbu kanunun icrasına Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti memurdur.⁶⁴

Muvazenei Maliye Encümeni mazbatası

Ahiren istirdat edilen Gaziantep ahalisinin sevk ve iskân ve iaşe ve muhtacın hanelerinin tamirine sarf olunmak üzere muhacirin bütçesi faslına zâmimeten ve ilâveten. 120 000 lira tahsisat itası hakkında Gaziantep Mebusu Ali Cenani Bey ve rüfekasının teklifi kanunileri ve merbutu esbabı mucibe mazbatası Maliye Vekili Hasan ve Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Refik Beyefendilerin huzuruyla encümenimizde tetkik olundu. Gaziantep ahalisinin giriştiğimiz şu mücadele-i milliyede gösterdikleri measiri celâdet ve

⁶³-T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci İçtima 5.12.1337 Pazartesi, XV, s. 23

⁶⁴-T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci İçtima 5.12.1337 Pazartesi, XV, s. 23

hamiyet başlı başına bir âbidei zafer teşkil ederek tarihimizi ve mefahirimilliyemizi tezyin etmiş ve bu mücadelei dilirânede şüphe yoktur ki, birçok şehit vermiş ve bir hayli aileler başka yerlere nakledilmiş ve kasabada bir cihanı husumetin gösterdiği asarı gayız ve tehacüm karşısında ibraz eylediği hüdapesent mukavemetin tesiriyle bugünkü hali esef ve harabeyi iktisabeyl emiştir. Binaenaleyh Türklüğün hamaset ve celâdet vadisinde bir timsali şehametini göstermiş olan bu memlekete ve ahalisine fedakârlıklarının üşür miktarım bile teşkil edemeyecek derecede cüzi olan bu muaveneti milleti necibenin memnuniyetle ifa edeceğine kuvvetle iman eden encümenimiz bu teklifi kabul eylemiştir. Vakıa gerek ilcaatı harbiye dolayısıyla ve gerekse akur düşmanımızın kasti cinayetleri neticesinde hayli kura, ve kasabamızın kısmen veya tamamen duçar harabı olduğu gayrikabili inkâr ise de Anavatandan ayrılmamak yolunda can, mal, fedakârlığıyla Türklüğün azim ve imanını bu kadar yüksek ve ilâhi bir tarzda gösteren Gaziantep'in duçar olduğu hali harabı de celâdeti kahramananesi kadar müstesnadır. Birinci maddenin ihtiva ettiği 80 000 lira Gaziantep ahalisinin memleketlerine iade edilebilmeleri için ücreti nakliye ve iâşe ve emri iskânları olarak vukuu zaruri olan masarifat karşılığıdır ki, esasen Heyeti Umumiyece istirdat edilen mahalle ahalisine ve mahallerine iade edilecek muhacirine muavenet için kabul edilen kavanin ahkâmına da muvafıktır. 20 000 lirası ise şüheda eytaminin muhafaza ve siyanetiyle beraber, terbiye ve tahsillerine ve hayatı maişette bir uzvu müfit ve müstahsil olmalarına hadim olacak darüleytam küşat ve darülmesailer tesisi masrafını ihtiva etmektedir. Kanlarını bu milletin refah ve ilâsı yolunda seve seve akıtmış olanların milletin agüşu siyanet ve himayesine bıraktıkları masumlarının tahsil ve terbiyelerine ve bikes dul kadınların maişetlerinin temini için darülmesailerde çalışmalarına müzaheretin vüebu şer'i ve mantıkisi her halde cayi münakaşa değildir. Ancak vaziyeti maliyemiz bu müesseselerin istilzam edeceği masarifi daimeye gayri müsait olacağı Maliye Vekili Beyefendi tarafından dermeyan ve bu maddede mezkûr mas' rafin yalnız tamir ve inşa masrafı namıyla bir defaya mahsus olarak kabul edilebileceği ityan olunmuş ve sahibi teklif Gaziantep mebuslarımca da bu nokta teslim edilerek, ol veçhile muavenetin bir defaya kasrı encümenimizce de muvafık görülmüştür. İkinci madde hemen kâmil denilecek derecede harap olan hanelerin ashabını yerleştirmek behemehâl bu hanelerin tamirine vabeste olup vaktü hali müsait olanları kendi hanelerini tamire sâi olacakları şüpheden beri ise de kâmil servetlerini kaybeden muhtacın hanelerinden birer cüzilerini kabili sükna bir hale getirmek için 40 000 lira tahsisat itasına dair olup iadeten sevk ve iskân olunacak ahalinin şedidi şitaiyeye karşı melasız bırakılması bittabi muvafık olamayacağına nazaran,' mezkurul miktar tahsisatın da kabulü tensip edilmiştir.⁶⁵ Tafsilâtı ânifeye binaen teklifi kanununin iktisap ettiği şekil tespit ve rapt olunmakla lieclit tasdik Heyeti Umumiyeye arz olunur.⁶⁶

4 Kânunuevvel 1337

⁶⁵ - T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci İçtima 5.12.1337 Pazartesi, XV, s. 23

⁶⁶ - T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci İçtima 5.12.1337 Pazartesi, XV, s. 23

Reis Mazbata	Muharriri	Kâtip	Aza	Aza
Saruhan	Antalya	İçel	Siverek	Yozgat
Reşad	Bulunamadı	Bulunamadı	Sırrı	Süleyman Sırrı
Aza	Aza	Aza		
Ertuğrul	Gaziantep	Konya		
Mustafa Kemal	Ali Cenani	Kazım Hüsnü		

REİS — Buyurun Ali Cenani Bey.

ALİ CENANİ B. (Gaziantep) — Tarihin itilâ kesp ettiği zamandan beri Asya'nın ve hatta Avrupa'nın Şark aksamında vuku bulan, inkılâpların bâisi olan Türk milleti her türlü asarı celâdet göstermiştir. Zaferde, hücumda ne kadar celâdet göstermişse müdafaada da aynı şiddet ve aynı metanet ibraz eden necip milletimiz Vidin, Silistre, Plevne müdafaasında göstermiş olduğu ulvi celâleti, hâlihazırda düşmanının birçok asarı cedidei muhribesine karşı elinde yalnız tüfengi ve sopası ve kalbinde imanından başka bir çaresi olmayarak, dişıyla, tırnağıyla Antep müdafaasında göstermiştir. Ve bu giriştiğimiz davayı millîde Türk azim ve imanının bariz bir abidesi şeklinde tecelli etmiştir. O müdafaanın teferruatına girişirsek Heyeti Celilenizi belki saatlerce işgal ederim. Fransızların şehre attığı on beşlik top güllerini topraklar içinde elleriyle kazarak içindeki barutu alıp tüfek doldurup istimal etmek ve zırhlı otomobillere kama ile hücum edip tahrip etmek gibi asarı celâdet, on bir aylık muhasarada ibraz edilen fedakârlığın pek ufak misallerini teşkil eder.⁶⁷ Müdafaaya yalnız şehrin erkekleri değil, kadınları ve çoluk çocukları bile iştirak etmiştir. Hatta efendiler bu istediğimiz tahsisatın içersinde darüleytam tesisatına sarf edeceğiniz kırk bin lira, en büyüğü on iki bir çocuk alayının kopmuş kolları ve kesilmiş ayaklarıyla yerde sürünen o masumların bir darüleytamda hayatlarını temin etmek için istenilmiş bir paradır. Diğer altmış bin lira ise sevk ve iaşe ve iskân masrafıdır ki, Antep'ten hicret ederek Fırat kenarındaki eski mağaralarda ve Rumkalelilerin lütfen kabul ettikleri samanlıklarda ve ahırlarda oturttukları biçarelerin oralardan kaldırılıp şehre getirilerek iskân edilmesi içindir. Diğer kırk bin lira ise; kâmil harap olan şehir ahalisinin iskânı sırasında birer odasını ve birer mutfak ve birer pencerelerini tamir ettirecek kadardır. Eğer Heyeti Celileniz bu ufak muaveneti ibraz buyurursa bugün o şehrin ahalisini yerine getirerek, iki seneden beri çekmekte oldukları mezahim ve meşakkatin mükâfatı olarak evlerinde oturtturacağız. Bir de şurasını arz ederim ki, deminki affı umumi ile aflarını temin ettiğimiz bazı kesan vardır ki, bugün Antep'in içinde yine kendi kâşanelerinde kemali zevk ve saadette oturacaklardır. Onun karşısında Müslüman kardeşlerimiz perişan bir halde sizin vereceğiniz bu para ile, yalnız evlerinde kuru ekmekle geçineceklerdir. Onun için bu ufak muaveneti diriğ buyurmayacağınıza eminim.

⁶⁷- T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci İçtima 5.12.1337 Pazartesi, XV, s. 24

VEHBİ B. (Konya) — Efendim bence Muvazene Encümeni mazbatayı yazmakta çok zahmet çekmiş, keza Ali Cenani Bey Antep'in ne halde olduğunu ve nasıl zahmet çektiğini anlattılar. Tabii bunları içinizde hiçbir arkadaş yoktur ki, inkâr etsin, İhtiyaç ise bu da katidir. Sonra efendiler, bir şey var; ona razı olamıyorum. Güya bütün fedakârlığı ve bütün şecaati yalnız Antep ahalişi ifa etmiş de başka yer yapmamış gibi. Ben derim ki; bugün memleketin fedakârlık yapmamış hiçbir ferdi yoktur. Hepsi fedakârlıkta beraberdır, müsavidir. Bununla beraber efendiler mademki ihtiyaç vardır fedakârlığı yapmak lâzımdır. Lâkin paranın karşılığını Maliye Vekili Beyefendi nereden buluyor? Şu kürsüde izah etsin, parayı verelim

REİS — Efendim, Ali Cenani Bey cevap vereceğim diyor.

VEHBİ EFENDİ. (Konya) - Hayır efendim, Maliye Vekili Beyefendi söylesin.

LÛTFİ BEY (Malatya) - Efendim, Gaziantep'in kendi vatanını müdafaada ibraz ettiği celâdet; hakikaten tarihlerde medarı mefharet olacak bir serlevhayı mübahat teşkil ediyor. Buna iştibah yoktur. Fakat bugün aynı hale maruz bulunan bütün vilâyetlerimiz, yani Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon'un bir kısmı hep aynı hale maruz kalmıştır. Eğer bu hale mâruz kalan memleketlerimizi tamamen imar edeceksek ve bunlar için para tahsis etmek zamanı geldiyse ve buna da hakikaten paramız yetiyorsa, tabii hiçbir diyecek yoktur, ve bunu asla istiksar etmeyiz. Fakat yalnız Antep'e veyahut yalnız bir nokta için para vermek mecburiyetinde kalıyorsak, rica ederim bu istenilen kırk, elli, yüzer bin liranın bir kere müfredatı üzerine mahallî hükümetleri ne gibi bir ihtiyacı tatmin için istiyor Ve ne miktar istiyor istenilen miktarlar ne suretledir Azami derecede midir? Yoksa asgari derecede midir? Bir kere bu tespit edilmelidir. Evvel emirde bu anlaşılmalı ve bu vereceğimiz paranın miktarı. hakikaten mübrem ve hakikaten gayrikabili içtinap bir masraf olduğuna kanaat hâsıl olursa vermeliyiz. (Kanaat var sedaları) efendim kanaat var, bendeniz diyorum ki; bu ihtiyaç umumidir. Fakat bugün gösterilen yüz yirmi bin liranın ne suretle tespit edilmiş olduğu ve nerelere sarf edileceği ve ne kadarı mührem, ne kadarı gayri mübrem? Yani ne kadarının tehirinde mahaziri külliye vardır? Bu cihetleri bir keî re nazarı dikkate almalı, ikincisi bugün muvazenei maliyemizi nazarı dikkate alırsak, rica ederim düşmanı kendi ana toprağımızdan defi ve tenkil için bize en evvel menabii imdadiyahemiz kadar menabii iktisadiye muaveneti de şarttır. Bugün menabii iktisadiyahemiz neresidir? Efendiler bilmiyorum. Efendiler, Van, Bitlis, Erzurum, bu vilâyetlerden bugün orduya hakiki bir imdat, hakiki bir muavenet imkânı yoktur. Onların evleri kalmamış, taş, taş üstünde kalmamıştır. Oraların ahalişi buralarda sokaklarda perişan sürünüyorlar burada ölenlerini kefensiz gömüyoruz. Ondan sonra efendiler, bugün Hükümetin devairi resmiyesinde istihdam ettiğimiz memurlara maaş veremediğimizden dolayı suiistimalât ayyuka çıkmıştır. Fenalık gittikçe tevessü ediyor. Buna tabii bütçemizin muvazenesi tekabül etmediği içindir ki, biz bu hali bildiğimiz halde önünü alamıyoruz. Şimdi ordunun bütün ihtiyacını tatmin edebiliyorsak, en evvel bize lâzım olan budur. Ordunun ihtiyacını tatmin ettikten sonra kalan paramızı memurin maaşlarına ve bundan da artarsa bunlara verelim, varsın memleketlerini imar etsinler. Orası da vatanımızdır. Vermeyelim demiyoruz.

LÜTFİ B. (Devamla) — Her yer böyledir. (Değildir sesleri) Efendim Şark vilâyetleri mademki düşman istilâsına maruz kalmıştır, mademki, bugün oralarda harbin met ve cezir sahalarını teşkil etmiştir oradaki ahali de perişandır, perişan olan halkın birinin diğerinden farkı yoktur efendi. İşte Van, Bitlis, Erzurum ahalişi tohumusuzdur. Onlara da yardım etmeliyiz. Yapacaksak umumi yapacağız, yoksa hususi bir yere yardım yapamayız. Paranız çoksa istediğiniz kadar yapabilirsiniz.

REİS — Gaziantep'ilerin Meclise teşekkür nameleri var. Arzu buyurursanız okuyalım. (Okunsun da dinliydim sedaları).

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Fevkattarih ve fevkalmümkinat bir kahramanlıkla milletin yoluna kurban olmayı borç bilen Gaziantep muhtacine karşı Muhterem Meclisimizin gösterdiği yeni alâkadarlığı ve maaşlarından teberrüatta bulunan bütün mebuslarımıza minnet ve şükranımızın iblâğını arz ve istirham eyleriz efendim⁶⁸.

Gaziantep Heyeti Merkezi Reisi Vekili
Ahmet

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Resmi Kaynaklar:

- BOA. HR. SYS (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)
- T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ, Yüz on yedinci içtima 20 - XII - 1336 Pazartesi, VI,
- T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi, VIII,
- T. B. M. M. ABIT CERİDESİ, On altıncı içtima, 4. IV. 1337 Pazartesi, IX
- T. B. M. M. ZABIT CERİDESİ Yüz yirmi ikinci içtima 5.12.1337 Pazartesi, XV

Diğer Kaynaklar:

- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri, (1920-1922), III
- ¹-Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Ankara, 2002
- Bülent Tanör, Kurtuluş ve Kuruluş, İstanbul, 2009
- Gotthard Jaeschke, (Terc. Cemal Köprülü), Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara, 1991
- Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Askeri, siyasi ve sosyal yönleriyle, Ankara, 1983
- Mahmut Goloğlu; Milli Mücadele Tarihi-IV, 1921-1922 Cumhuriyete doğru, İstanbul, 2010
- Milli Mücadele Tarihi –Makaleler, Ankara, 2002
- Paul C. Helmreich, (Çev. Şerif Erol), Sevr Entrikaları Büyük güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, İstanbul, 1996
- Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ankara, ,1973
- Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt Güney Cephesi, Ankara, 2009
- Zekai Güner, Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in faaliyetleri, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 6, 2007

⁶⁸-T. B. M. M. ABIT CERİDESİ, On altıncı içtima, 4. IV. 1337 Pazartesi, IX, s. 337

SOSYAL MEDYANIN TARİHSEL GELİŞİMİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Abdülhakim Bahadır DARI
Marmara Üniversitesi, daribahadir@gmail.com

ÖZET

Matbaanın bulunması ile ortaya çıkan medya kavramı zaman içerisinde yaşanan teknolojik gelişmelere bağlı olarak daha geniş kitlelere ulaşacak radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçları ile çok daha etkin bir hale gelmiştir. Özellikle internet teknolojilerinin gelişimi ile birlikte yeni bir kitle iletişim aracı olarak ortaya çıkan sosyal medya kavramı insanlara karşılıklı iletişim kurabilme, paylaşmada bulunabilme ve paylaşılan resim, video, bilgi, düşünce, haber gibi her türlü veriye anlık erişim imkanı sunmuştur. Zira ilk başlarda tekyönlü bir iletişim ile sadece iletim özelliği taşıyan bu medya aracı özellikle web 2.0 teknolojisi ile birlikte etkinliğini arttırarak artık karşılıklı etkileşimin mümkün olduğu, dünyanın her yerinde insanların bulunduğu, paylaşmada bulunduğu sosyal bir ortam haline almıştır. Bu özelliği sebebiyle de sosyal medya adını alan bu teknoloji günümüzde çok hızlı bir gelişme göstererek dünya nüfusunun neredeyse yarısının, ülkemizde ise ülke nüfusun yarısından fazlasının kullandığı en etkili iletişim araçlarından biri konumuna gelmiştir. Öyle ki 1970’li yıllarda ilk örneğine rastladığımız sosyal medya çok kısa süre içerisinde öylesine hızlı bir gelişim göstermiştir ki 2003 yılında hayatımıza giren LinkedIn ve ardından Myspace, Facebook, Youtube, Twitter, Instagram, Scorp gibi sosyal ağlar sayesinde gerçek manada sosyal medya araçları hayatımızın merkez üssü haline gelmiştir. Zira bu sosyal medya araçları artık insanların tek tuşla dünyanın her yerinde ki insanlara, kurumlara ve bilgiye ulaşabilmesine imkan sağlarken eğitimden sağlığa, hukuktan siyasete, pazarlamadan haberleşmeye kadar birçok alanda köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu açıdan gelişen sosyal medya teknolojisi ile birlikte insanlar artık hiç okula gitmeden derslere girebilmekte, evden hiç çıkmadan alışveriş yapabilmekte, hiç işe gitmeden çalışmalarını online ortamlarda yürütebilmekte, hatta doktora gitmeden sağlık bilgisine erişebilmekte, tek tıkla dünyanın her yerinde ki seçmene anlık olarak ulaşabilmektedir. Bu bağlamda sosyal medya sınırları ortadan kaldırarak etki alanını günden güne genişletmekte ve dünyayı dijital bir alan haline dönüştürmektedir. Bu sebeple sosyal medya artık sıradan bir iletişim aracı olmanın ötesine geçerek hayatlarımızı değiştiren ve toplumları şekillendiren, dijital bir çağın başlamasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, İletişim, Yeni Medya, Kitle İletişim, Tarih

Sosyal Medyanın Tarihsel Gelişimi

Sosyal bir canlı olan insanın en önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz çevresiyle sürekli olarak bir iletişim halinde olması ve onlarla sürekli olarak duygu ve düşüncelerini paylaşıyor olmasıdır. İnsana ait olan bu önemli özellik özünde insanın sahip olduğu iletişim becerisi ile doğrudan ilgilidir. İnsanlar yüzyıllar boyunca sahip oldukları bu iletişim becerisi sayesinde birbirleri ile paylaşımda bulunarak uygarlıklarını ve kültürlerini geliştirmişlerdir (Tuncer 2013: 5).

Bu bakımdan insanlık tarihi içerisinde yüz yüze iletişim hem geçmişte hem de günümüzde önemli bir iletişim tekniği olarak varlığını sürdürme gelmiştir. Öyle ki yüz yüze iletişim insanların günlük hayatlarını ve ilişkilerini idame ettirmek için kullandıkları önemli bir araç konumunda olmuştur. Ancak yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte yüz yüze iletişimin yanı sıra yazdığımız bir mektuptan, çekilen bir telgrafa, dinlediğimiz radyodan izlediğimiz televizyona, okuduğumuz gazeteden gönderdiğimiz elektronik postaya kadar birçok farklı iletişim tekniği de hayatlarımızda ki yerini almıştır (Yaylagül 2013: 17).

Zira çevresiyle sürekli olarak bir iletişim halinde olan insan sahip olduğu iletişim tekniklerini sürekli olarak geliştirerek iletişimi daha etkili kullanmanın yollarını aramıştır. Öyle ki insanlığın ilk döneminde tek iletişim aracı sesken bunu çizgi ve resimler, dil ve yazı izlemiştir. Bu açıdan baktığımızda İnsanlık kültür tarihi Sözlü kültür dönemi, Elyazmalı kültür dönemi, Basılı kültür dönemi ve Elektrik-Elektronik kültür dönemi olmak üzere dört ana dönem içerisinde ele alınmıştır. Fakat günümüzde ise gelişen teknoloji ile birlikte yeni bir dönem olarak İnternet kültür dönemi ortaya çıkmıştır (Tuncer 2013: 3-5). Zira insanın ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte ilkel iletişim araçları insanlar için yetersiz gelmeye başlamış ve insanlar daha pratik iletişim yollarının arayışı içerisine girmişlerdir (Gönenç 2003: 59).

Yaşanan teknolojik gelişmeleri kronolojik olarak incelediğimizde kültürel dönemler ile iletişim teknolojileri arasında ki ilişki daha net olarak görülecektir. Bu bağlamda iletişim teknolojileri açısından önem arz eden teknolojik gelişmeler şu şekildedir (Tuncer 2013: 4-5):

- M.Ö. 3000 Mısır'da hiyeroglif adlı yazının bulunması,
- M.Ö. 1300 Mezopotamya'da ilk alfabenin kullanılması,
- 1045 Matbaa harflerinin icadı,
- 1645 Matbaa makinesinin icadı,
- 1820 Elektro manyetik akımın keşfedilmesi,
- 1826 Fotoğrafın icat edilmesi,
- 1836 Elektrikli telgrafın icat edilmesi,

- 1843 Mors alfabesinin icat edilmesi,
- 1867 Daktilonun icat edilmesi,
- 1876 Telefonun icat edilmesi,
- 1877 Ses kayıt cihazının icat edilmesi,
- 1894 Sinema makinesinin icat edilmesi,
- 1896 Radyonun icat edilmesi,
- 1922 Faks makinesinin icat edilmesi,
- 1926 Televizyonun icat edilmesi,
- 1936 İlk televizyon yayının başlaması,
- 1938 Fotokopi makinesinin icat edilmesi,
- 1946 Bilgisayarın icat edilmesi,
- 1962 İlk iletişim uydusunun uzaya gönderilmesi,
- 1970 ARPA adlı iletişim sisteminin kurulması,
- 1981 İlk kişisel bilgisayarın üretilmesi,
- 1982 Compact Disk (CD) üretilmesi,
- 1983 Windows yazılımının geliştirilmesi,
- 1985 İnternetin kullanımının başlaması,
- 1990 World Wide Web (www) teknolojisinin kullanılmaya başlaması.

Yaşanan teknolojik gelişmelere baktığımızda her yeni teknoloji ile birlikte insanın iletişim olanağı daha hızlı ve daha nitelikli bir hal almaya başlamıştır. Öyle ki ilk başlarda yalnızca yüz yüze ve sınırlı bir iletişim kurma imkanına sahip olan insan teknolojik gelişmelerle birlikte daha fazla insanla, daha hızlı ve çok daha gelişmiş bir iletişim kurma imkanına kavuşmuştur.

Bu açıdan teknolojik gelişmeleri incelediğimizde matbaa, gazete ve televizyon ile değişime uğrayan iletişim teknikleri özellikle bilgisayar teknolojilerinin kullanılmaya başlamasıyla birlikte yepyeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur (Güngör 2013: 367). Öyle ki 90'lı yıllardan sonra bilgisayarların, dijital dünyanın, uydu teknolojilerinin ve fiber optik teknolojinin gelişmesi bilgi çağı denilen bu yeni çağın başlangıcı olmuştur. Nitekim bilgisayar teknolojisi ilk başlarda oda büyüklüğünde ve 30 ton ağırlığında oldukça hantal bir yapıya sahipken 2000'li yıllarda artık cebimizde dahi taşıyabileceğimiz mobil hayata uygun kullanışlı bir teknoloji halini almıştır (İspir 2013: 4). Şüphesiz teknolojik gelişmeler içerisinde iletişim konusunda hayati öneme sahip olan en önemli gelişme günümüz

toplumlarını her yönüyle kuşatmış olan bilgisayar ve internet teknolojileridir. Öyle ki bu teknoloji artık hayatımızın her anında yanımızda taşıdığımız, günün her saatinde sıklıkla kullandığımız, ihtiyaç duyduğumuz her bilgiye anında ulaştığımız en önemli iletişim aracı olmuştur.

Bilgiye çok daha hızlı ve zahmetsiz bir şekilde ulaşma imkanı sunan internet dünya çapında ortak bir dil kullanarak birbirleriyle bağlantı halinde bulunan bilgisayar ağlarını ifade etmektedir (Peltekoğlu 2012: 310). Bu sebeple iletişim teknolojilerinin tarihsel gelişim sürecine baktığımızda internet teknolojileri bilgi çağı denen yeni bir çağın başlamasına sebep olduğu gibi aynı zamanda elektronikten dijitale bir geçişin yaşanmasına da sebep olmuştur (İspir 2013: 10).

Günümüz iletişim teknolojileri içerisinde internet en hızlı gelişen teknolojilerin başında gelmektedir. Öyle ki Radyo 50 milyon kullanıcı sayısına 38 sene gibi uzun bir zamanda ulaşma imkanına kavuşmuşken Televizyon ise bu sayıya 13 yıl gibi bir sürede ulaşabilmiştir. Ancak internet kullanımında ise süreç öylesine hızlı gelişmiştir ki internet 50 milyon kullanıcıya ilk 9 ay içerisinde ulaşmıştır. Bu hızlı gelişimi sebebiyle internet büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Öyle ki hızla artan etki alanı bakımından internet insanların eğitimden sağlığa, hukuktan ekonomiye kadar çok çok geniş bir alanda aktif bir şekilde kullandığı bir araç halini almıştır (Fırat ve Keskin 2015: 91). Günlük hayatımızın merkezine böylesine yerleşmiş olan internet teknolojileri aslında çok yakın bir tarihte gelişme göstermiştir. Öyle ki ilk olarak 1970'li yıllarda ABD'de Amerikan Savunma Araştırmaları Dairesinde 15 bilgisayarın birbirine bağlanması amacıyla oluşturulan ARPANET Amerikan hükümetinin müdahalesi ile NSFNET olarak düzenlenmiş ve bu yeni düzenlemeye 1994 yılına kadar 110 ülke, 10.000 bilgisayar ağı, 3000.000'dan fazla bilgisayar ve 25.000.000 civarında bir kullanıcı dahil olmuştur. Bu sayı özellikle web sayfalarının kullanıma girdiği 1994-1995 yıllarda yaklaşık 60.000.000 kullanıcı sayısına ulaşmıştır (Fırat ve Keskin 2015: 95).

İlk başlarda askeri ve akademik bir amaçla kullanılan internet 1990'lı yıllarda evlerde bireysel olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle 1992 yılında geliştirilen WWW teknolojisi ile birlikte artık internet kullanıcıları çok daha hızlı bir şekilde dünyanın her yerinde ki bilgiye ulaşabilmekte ve dünya çapında paylaşımlarda bulunabilmektedir. Hatta ilk başlarda kablolu olarak bağlanabilmenin mümkün olduğu internet geliştirilen kablosuz ağ teknolojisi ile her an her yerden erişilebilen mobil bir teknoloji haline gelmiştir. Hızla gelişen internet bize sanal topluluklar ve sosyal ağlara erişme imkanı sunarken aynı zamanda

buralarda resim, video, fikir, düşünce gibi her türlü paylaşımda bulunma, üyeleri ile iletişim kurma gibi imkanları da sunmaktadır (İspir 2013:11-12). Bu açıdan internet teknolojilerinin günümüzde ki durumlarına ulaşmaları 40 yıldan fazla sürmüştür. İnternetin bu gelişim sürecini aşamalar halinde inceleyecek olursak; Yenilik, Kurumsallaşma ve Ticarileşme aşamaları olarak üç aşamaya ayırabiliriz (Tuncer 2013: 7).

Bu açıdan internetin ticarileşme aşamasına geçmesiyle birlikte internet ekonomisi kendini geliştirerek sınırlı olan etkisini web 2.0 teknolojisi ile en üst seviyeye taşıyarak çok daha etkin ve fonksiyonel bir yapıya kavuşmuştur (Kahraman 2013:19-21). Kısaca ifade etmek gerekirse Web 1.0 teknolojisinde yalnızca bilginin iletildiği tek taraflı bir iletişimin olduğu, kullanıcıların paylaşımda bulunamadığı durağan sayfalardan oluşan bir internet söz konusuysen web 2.0 teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte artık karşılıklı olarak iletişim kurmaya imkan tanıyan, kullanıcıların paylaşımda bulunabildiği, içerik oluşturabildiği daha dinamik bir yapıya kavuşmuştur. Bu yeni teknolojiye, internetin sosyal etkileşim yönü kullanıldığı ve sosyal bir ortam halini aldığı için sosyal medya adı verilmiştir (Toprak ve Güneş 2015: 140-141).

Sosyal medya dediğimizde ilk akla gelen günümüzün en popüler sosyal medya uygulamaları olan facebook ve twitter olmaktadır. Fakat sosyal medya içerisinde blogların, sözlüklerin, forumların, haber sitelerinin ve içerik paylaşımlarının yapıldığı Instagram, youtube, Pinterest, LinkedIn, Flickr, Google grupları, wikiler, second life gibi daha birçok sosyal medya aracının yer aldığı uçsuz bucak bir dünya halini almıştır (Tuncer 2013: 15-16).

Sosyal medya hızlı gelişim göstererek gerek dünyada gerekse ülkemizde insanların en yoğun kullandıkları iletişim aracı haline gelmiştir. Öyle ki We Are Social ve Hootsuite tarafından hazırlanan “Digital in 2017 Global Overview” raporunda yer alan verilere göre dünya nüfusunun yarısından fazlası internet kullanmaktadır. Öyle ki aynı rapor; Dünya nüfusunun 3.77 milyarının internet kullanıcısı olduğunu ve bunların da 2.80 milyarının aktif olarak sosyal medyayı kullandıklarını söylemektedir. Ülkemizde ise internet kullanımını %60 gibi bir oranla 48 milyon kullanıcıya sahiptir. Aynı zamanda bu 48 milyon internet kullanıcısının tamamı sosyal medya kullanıcısıdır (We Are Social and Hootsuite, 2017).

Bu açıdan baktığımızda sosyal medya dünyanın her yerinde ki insanları birbirine bağlayan görünmez bir ağ oluşturmakta, sınırların ötesine geçerek insanların birbirilerine bağlamaktadır. Ayrıca sosyal medya yaşanan her gelişmeden dünyanın her yerinde ki insanların anlık olarak haberdar olmalarına imkan sağlayan, her türlü yeniliğe tek bir tuşla ulaşma imkanı sunan, dünyanın herhangi bir ülkesinde ki herhangi bir ürünü satın almaya,

dünyanın her yerine ürün satmaya, dünyanın herhangi bir yerinde ki eğitimlere online katılım sağlamaya imkan sağlayan, sağlıktan eğitime, ekonomiden sanata kadar dünyada ki her gelişmeye anlık olarak erişme imkanı sunan uçsuz bucaksız yapısı ile tüm dünyanın birbiri ile etkileşim halinde bulunmasına imkan sağlamaktadır. Bu bağlamda sosyal medya bütün dünyayı birbirine yakınlaştıran, zaman ve mekan sınırlılıklarını ortadan kaldırarak insanları birbirine yakınlaştıran sanal yeni bir dünya haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

FIRAT Mehmet ve Nilgün ÖZDAMAR KESKİN, (2015), “İnternet Teknolojileri”, Temel Bilgi Teknolojileri-I içinde (Ed. T. V. Yüzer - M. R. Okur), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, s.90-112.

GÖNENÇ E. Özgür (2003), İletişimin Tarihi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Sayı:18. s.57-72.

GÜNGÖR Nazife (2013), İletişim Kuramlar Yaklaşımlar, 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

İSPİR Burçin, (2013), “Yeni İletişim Teknolojilerinin Gelişimi”, Dijital İletişim ve Yeni Medya içinde, (Ed. M. C. Öztürk), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, s.2-25.

KAHRAMAN Murat, (2013), Sosyal Medya 101 2.0 Pazarlamacılar İçin Sosyal Medyaya Giriş, 2. Baskı, İstanbul: Mediacat Kitapları.

PELTEKOĞLU Filiz Balta, (2012), Halkla İlişkiler Nedir? 7. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

TOPRAK Elif ve Esra Pınar UÇA GÜNEŞ (2015), “Sosyal Ağlar”, Temel Bilgi Teknolojileri-I içinde (Ed. T. V. Yüzer - M. R. Okur), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, s.138-161.

TUNCER A. Selim, (2013), “Sosyal Medyanın Gelişimi”, Sosyal Medya içinde, (Ed. F. Z. Özata), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, s.2-24.

WE ARE SOCIAL AND HOOTSUITE, (2017), Digital in 2017 Global Overview 2017. <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>. (29 Aralık 2017).

YAYLAGÜL Levent (2013), Kitle İletişim Kuramları, 5. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

BİR KİTLE İLETİŞİM ARACI OLARAK GAZETECİLİK MESLEĞİNDE DÜRÜSTLÜK

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÇİFTÇİ

Harran Üniversitesi Birecik MYO, hasanciftci@harran.edu.tr

ÖZET

İletişim tasnif edilirken ortaya konan en temel iki tür; kişiler arası iletişim ve kitle iletişimidir. Kitle iletişimi, tek yönlü iletişimin en tipik örneklerini bünyesinde barındırmaktadır. Kitle iletişiminin olduğu ortam medyadır. Medya içerisinde çeşitli mecralar vardır ve bu mecralar içinde yazılı basının etkisi yadsınamaz. Yazılı basın içinde etkili olan kitle iletişim aracı ise hiç şüphesiz gazetedir.

Gazetenin atası, haber mektuplarıdır ve kapitalizmin gelişmesiyle kendine hayat imkânı bulan gazete, 17. yüzyıldan itibaren hayatın bir parçası olmaya başlamıştır. Teknolojinin ve imkânların gelişmesiyle, iletişimin en temel araçlarından biri durumuna gelmiştir. Gerek sosyal açıdan, gerek kültürel açıdan, gerek ekonomik açıdan, gerekse siyasal iletişim açısından vazgeçilemez bir araç durumunda olan gazete, en temel fonksiyonu olan haber verme işlevini, çeşitli süzgeçlere tabi tuttuktan sonra yerine getirmekte ve sahip olduğu etik ilkelerle varlığını devam ettirmektedir. İdeal olan durum bu olmasına rağmen, realite her zaman bu şekilde gerçekleşmemektedir. Gazetenin sahibinden muhabirine, editöründen dizgisine kadar her kademedeki çalışanların sahip oldukları meslek ilkeleri, haber verme işlevini önemli oranda etkilemektedir.

Gazeteciliğin etkiye açık olduğu siyasal, ekonomik, uluslar arası ilişkiler, kültürel, politik, eğitim gibi alanlar olmakla birlikte birbirinden farklılık göstermektedir. Bunlardan en yoğun etki etki siyasal alan olmuştur. Gazete sahiplerinin sahip oldukları siyasi görüşleri, ilişkileri, iş çıkarları da gazetelerinin yayım diline yansımıştır. Bu bir anlamda etik kuralların tahakküm altına alınması anlamına gelmiştir.

Bu çalışmada kitle iletişiminden ve kitle iletişim araçlarından olan gazetenin işlevlerinden bahsedilmektedir. Ayrıca gazetenin en temel işlevi olan haber verme konusunda sahip olunması gereken ilkesel tavırlar ve uyulması gereken meslek ahlakı kurallarına yer vermeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın amacı, gazetecilikte ahlak kurallarının neler olduğu hususunda farkındalık oluşturmak ve gazeteciliğin en temel işlevi olan haber vermenin, gazetecilik kuruluşunun mülkiyet yapısından etkilendiğini ortaya koymaktır. Bu çalışma, öneri, değerlendirme ya da eleştirinin genelde konusu olan haberin temel üreticisi

konumundaki gazetecilerin, özellikle de muhabirlerin gazetecilik etiğinin özneleri olarak tanımlanmalarının haklılığı ve anlamlılığı üzerine olacaktır. Bir taraftan da bireysel etik anlayışın şu anki medya sistemlerinde neden ısrarla korunduğu, gazeteciliğin demokrasi ve toplum ile bağlantıları üzerinden ifade edilecektir. Çalışmanın ana odağını gazetecilik meslek etiğinin temelini oluşturan nesnel haber yazım biçimi içindeki dolayım ve gazetecilik mesleğinin bünyesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kitle iletişim Araçları, İletişim, Gazetecilik, Halkla İlişkiler, Meslek Etiği

GOOD FAITH IN THE PROFESSION OF JOURNALISM, WHICH IS A TOOL OF MASS MEDIA

ABSTRACT

The two most basic types of the communication concept are classified as the interpersonal communication and mass communication. The mass communication contains the most typical examples of one-way communication. The environment created by mass communication is the media. There are various courses in the media and the influence of the printed media in these courses cannot be denied. The mass media tool, which is the effective one in the printed media, is undoubtedly the newspaper.

The ancestors of the newspapers are the news letters. Having the opportunity of life with the development of capitalism, the newspaper has become a part of life since the 17th Century. After the development of technology and facilities, newspapers have become one of the most basic means of communication. The newspaper, which is an indispensable tool in terms of social, cultural, economic and political communication, fulfils its most important function, the reporting function, after filtering the news in various ways and maintains its life together with the ethical principles that it has. Even though this is the ideal situation, reality does not always happen in this way. The professional principles that are possessed by the professionals of every level from journalist to the owner, from editor to typographer, have a significant effect on the reporting function.

There are fields such as politics, economics, international relations, culture, politics, education where journalism is open to influence, however, these areas may vary. Political, economic and educational views, relations and business interests of newspaper owners have also been reflected in the publishing language of their journal. In a sense, this means that ethical rules are under domination.

In this study, the concept of mass communication and the functions of the mass media are mentioned. In addition, this study tries to include the principal attitudes of journalism that should be possessed for reporting, which is the most basic function of journalism, and the rules of professional ethics that must be followed. The purpose of this study is to raise awareness of what ethical codes are in journalism and to show that the main function of journalism, reporting, is affected by the ownership structure of the journalism. This study will be based on the justification and the significance of the definition of journalists, especially the reporters, as subjects of journalism ethics, as the main producer of the news, which are the main agents for suggestions, evaluations or criticisms. On the other hand, why individual ethics is insistently protected in today's media systems will be expressed through democracy and connections with society. The focus of the study will be assessed in the context of the profession of journalism, and the mediation inside the objective news writing style that forms the basis of the occupational ethics of journalism.

Keywords: Mass Media, Communication, Journalism, Public Relations, Occupational Ethics.

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi insanların birbirleriyle bir arada olma, paylaşma isteği ile başlamıştır, etkileşimle devam edegelmiştir ve kesintisiz bir iletişimle devam edeceği hususunda da bir tereddüt bulunmamaktadır. İnsanlık tarihini devam ettirecek olan iletişim, en geniş anlamıyla bir nevi, bireysel olarak yapılan gönderim-alım olayı olarak değerlendirilmektedir (Gökçe, 1993: 25). Mekanik tanım olarak iletişim; kaynağın, düşüncesini kendinin ve alıcının anlayabileceği bir biçimde başlamaktadır. Mesajı ileten kişi ya da bir kurum olabilir. Kaynak kısaca mesajı gönderendir. Mesaj ise kaynağın düşüncelerinin sembolik ifadesidir. Kaynağın görevi gönderilecek mesajın önceden belirlenmesini ve anlaşılır nitelikte olmasını sağlamak ve onu alıcıya doğru şekilde ulaştırmaktır (Odabaşı ve Oyman, 2014: 16-17).

İletişim, canlılar arasındaki belirli ortaklaşa unsurlara dayanan bir süreci ifade etmektedir (Gökçe, 2005: 7). Ortak olan unsurların fonksiyonu, etki-tepki sürecini başlatmaktır ve yine Gökçe'nin ifadesiyle iletişim, duyguların, düşüncelerin, bilgi ve becerilerin aktarımıdır (2004: 34). Baltaş ve Baltaş, iletişimi, duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması olarak tanımlamaktadır (2004: 7). İletişimdeki en baskın yön, bir aktarım hareketinin bulunmasıdır.

İletişimin kesintisiz bir şekilde devam edeceği ile eşdeğer bir tespit olan ve Gökçe'nin Watzlawick ve arkadaşlarına atfederek alıntılıdığı "iletişimsizlik mümkün değildir" (Gökçe,

2005: 40) ilkesi, dünyadaki herhangi bir canlının da iletişimsiz hayat süremeyeceğine işaret etmektedir. Karşılıklı olarak anlam alışverişinin ya da paylaşımının olduğu her durum ve ortamda iletişim gerçekleşir (Gökçe, 2006: 9).

Gazetenin atası, haber mektuplarıdır (Tokgöz, 2003: 97). Kapitalizmin gelişmesiyle kendine hayat imkânı bulan gazete, 17. yüzyıldan itibaren hayatın bir parçası olmaya başlamıştır. Teknolojinin ve imkânların gelişmesiyle, iletişimin en temel araçlarından biri durumuna gelmiştir. Sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal iletişim açısından vazgeçilemez bir araç durumuna gelen gazete, en temel fonksiyonu olan haber verme işlevini, çeşitli süzgeçlere tabi tuttuktan sonra yerine getirmekte ve sahip olduğu etik ilkelerle varlığını devam ettirmektedir. İdeal olan durum bu olmasına rağmen, realite her zaman bu şekilde gerçekleşmemektedir. Gazetenin sahibinden muhabirine, editöründen dizgicisine kadar her kademedeki çalışanların sahip oldukları meslek ilkeleri, siyasal fikirleri haber verme işlevini ve dolaylı olarak gazetecilik etiğini önemli oranda etkilemektedir.

Günümüz gazeteciliğinde önemli rol oynayan gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon etkin kitle haberleşme araçları olarak, toplumsal bir uğraş olan haberleşme görevini üstlenmektedir. İnsanlara uzak veya yakın çevrelerinde olup bitenleri haber olarak vermeye, kısacası dünyayı tanımlamaya çalışmaktadırlar. Bunun yanında, insanların çeşitli sorunlarının çözümlenmesine de yardımcı olmaktadır. Zaman zaman insanoğlunun eğlence gereksinmesini de karşılamaktadırlar. Toplumda satılan malların tanıtımını da büyük ölçüde üstlenmişlerdir. Gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon ister gazeteciliğin temel işlevi olan haber verme işlevini görsünler, isterse eğlendirsünler, isterse reklam yapsınlar, bir bakıma kitlelerin gözü kulağı olmak durumundadırlar (Tokgöz, 1981: 4).

Gazeteciliğin etkiye en açık olduğu alan, günümüzde siyasal alan olmuştur. Gazete sahiplerinin sahip oldukları siyasi görüşleri, ekonomik çıkarları, ticari ilişkileri de, gazetelerinin diline, yayın politikasına yansımıştır. Bu bir anlamda, etik kuralların tahakküm altına alınması anlamına gelmiştir.

İletişimi tasnif ederken yapılan en genel ayırım, kişiler arası iletişim ve kitle iletişimidir. Konumuz özelinde kitle iletişiminden ve kitle iletişim araçlarından olan gazetenin işlevlerinden bahsedilecektir ve gazetenin en temel işlevi olan haber verme konusunda sahip olunması gereken ilkesel tavırlar ve uyulması gereken etik kurallar işlenmeye çalışılacaktır.

2. GAZETECİLİK MESLEĞİ VE GAZETECİNİN TANIMI

Gazetecilik bir meslek olarak değerlendirildiğinde, doğal olarak, bu mesleği yapan insanlar da gazeteci olarak tanımlanmaktadırlar. Gazetecinin tanımı, meslek olan gazeteciliğin tanımında gizlidir. Bu çerçevede yapılabilecek bir tanımlama, bize gazetecinin kim olduğunu ortaya koymaya yetecektir.

Gazete, Batı Avrupa’da ticari kapitalizmin ürünü olan bir kitle iletişim aracıdır ve kökeninde Avrupa’da Ortaçağ sonrasının haber mektupları vardır. Çağdaş anlamda gazete, kapitalist üretim biçimi ve piyasa ekonomisi içinde, toplumsal bir kurum ve ticari işletme olarak var olabilmıştır. 19. yüzyılda kapitalizmle birlikte, bugünkü kitle gazeteleri ortaya çıkarken, bu süreç içinde gazetelerin ticari kuruluş olarak işleyiş mantıklarını piyasa koşulları belirlemiştir. Teknolojik bir kurum olarak pahalı bir yatırım olan gazeteyle üretilen haberler, haberler yoluyla elde edilen kar, emek yoğun bir işlem olan gazeteciliğin piyasa koşulları içinde rekâbet etmesini sağlamıştır (Tokgöz, 2003: 97). Haber üretimi ile varlığını devam ettiren gazete, ürettiği haberlerden beslendiğine göre, piyasa koşullarından etkilenmemesine ve bu şartları dikkate alarak tavırlar sergilememesine imkân bulunmamaktadır.

Gazeteciler, belirli günlük rutinler içinde ve bir meslek ideolojisiyle donanmış vaziyette haber yaparlar. Meslek ideolojisinin önemli bir unsuru, kendisini bağımsız ve yüksek statülü bir elit olarak görmektir. Gazeteci, en önemli kişilerle görüşebilir, ona hoşuna gitmeyecek sorular sorabilir halkı aydınlatır. Oysa gazeteci, yüzyıllık bir meslek ideolojisiyle kuşatılmış olduğunu genellikle fark etmez, kendisini sınırlandıranın sadece yasalar, hükümetler, “büyük güçler”, vb. olduğunu düşünür. Onun için “haberi kim yapar” sorusunun yanıtı açıkça “gazetecidir.” Kaynağa bu denli bağımlı bir söylemin, haberin asıl yapıcısının “haber kaynakları”, yani toplumda güç sahibi olan seçkin bir sınıf olduğu, belirli konuların sistematik olarak haber değeri klasmanında yer bulamadığı, toplumun geniş kesimlerinin haber metinlerinde salt “kurban” ya da “bozguncu” gibi gösterildiği gerçeğiyle yüzleşmek bu geleneksel kimlik kalıpları, statü arzusu, sınıf dışı bir kategori olarak var olduğu düşüncesi, vb. nedeniyle de kolay değildir. Gün içerisinde gazetecinin bir olayın belli başlı bağlantılarını, bütün bileşenlerini, bütün etkilenenleri ile birlikte irdemesi, derinlikli bir olay analizi yapması neredeyse imkânsızdır. Bu iş artık “araştırmacı gazeteci” olarak kategorileştirilen bir kesime bırakılmış gibidir (Adaklı, 2009: 83).

Gazetecilik, bir yönüyle kişilerin sorunlarının çözümlenmesine yardımcı olan bilgilerin ulaştırılmasıdır. Haber malzemesi sayılan enformasyonun toplanmasını, düzenlenmesini, yazılmasını ve dağıtılmasını içeren bir işlemdir. Gazeteci, erişmek istediği kitle için en önemli diye nitelendirdiği enformasyonu toplayarak haber yapan, kişileri bilgi olarak düşünmeye

sevk edendir (Tokgöz, 2003: 98). Gazetecinin silahı bilgidir. Bilgiyi hem kendisi kullanır, hem de aktardığı kitlenin kullanmasını isteyerek, bir davranış beklentisi içine girer.

5187 sayılı Basın Kanunu'nda gazeteci tanımına yer vermemektedir. Süreli yayınlarda Kanun, sorumlu müdürü muhatap gazeteci olarak kabul etmektedir ve sorumlu müdürün taşıması gereken özellikler Kanun'un 5 inci maddesinde verilmektedir.

Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumlulukları Bildirgesi'nde gazetecinin tanımı şöyle yapılmaktadır "Düzenli bir şekilde, günlük yahut süreli bir yazılı, görüntülü, sesli elektronik veya dijital basın ve yayın organında, kadrolu, sözleşmeli ya da telif karşılığı, haber alma, işleme, iletme veya görüş, fikir belirtme görevi üstlenen ve asıl işi ile başlıca geçim kaynağı bu olup, çalıştığı işletme ile ilgili yasalar karşısındaki konumu bu tanıma uygun olanlar gazetecidir (www.tgc.org.tr)".

Haber toplama ve yayma aracı olan gazetenin demokrasilerde iki önemli görevi vardır. Gazete kamu ihtiyaçlarını, kamu yararına uygun bir biçimde kamuoyuna ve yöneticilere duyuran haber aracıdır. Bu göreviyle bir kamu hizmeti yapmaktadır. Diğer taraftan yöneticilerin kamu ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile aldıkları tedbirleri vatandaşa zamanında ulaştırır. Bu yönü ile de genel yönetime yardımcı bir araçtır ve yine kamu hizmeti görmüş olur (İnuğur, 2005: 23).

Öke, (1994; 37) eserinin dipnot kısmında İlhan Selçuk'tan alıntı yaparak şunları söyler: "Gazeteci kanıtları toplar, araştırmasını yapar, olayları aydınlatır, haberleştirir. Gazetecilik para pul için yapılmaz. Damarlarında gazeteci kanı akan kişi başka biçimde yaşayamaz. Sözüm ona gazeteci büyük sanılan, ya da yüksek koltukta oturan kişilerin yanına sokulup ellerini kavuşturan kişi değildir. Günümüz gazeteciliği uygulamalarını, bu tespitlerle tek tek karşılaştıracak olursak, koca bir hayal kırıklığı ile karşılaşmak içten bile değildir.

Altun, bir işin meslek olarak nitelendirilebilmesi için 13 ayrı özelliğin gerekliliğinin ortaya konduğunu ifade etmekte ve bunları şöyle sıralamaktadır (Aktaran Girgin, 2003: 61):

1. Meslek üyelerinin organize oldukları örgütün varlığı.
2. Bütünlüğü korumak amacıyla, herkesin uymakla yükümlü olduğu bir meslek ahlak yasasının varlığı.
3. Mesleğin içerdiği faaliyetlerin, teorik bilgi üzerine temellenmiş olması.
4. Yaygın ve yoğun eğitim-öğretimin varlığı.
5. Meslek üyelerinin işlerinde yeterli olup olmadıklarının denetlendiği bir sistemin varlığı/mesleğe giriş sınavı.
6. Meslek üyelerinin kendi çıkarlarından önce, müşterilerin çıkarlarını göz önüne alan profesyonel bir hizmet anlayışına sahip olmaları.

7. Meslek üyelerinin, başkalarının gereksinimlerinin giderilmesinde sorumluluklarının bulunduğunu düşünmeleri.
8. Meslek erbabınca sunulan hizmetin halkın yararı için vazgeçilmez olması.
9. Toplumun, meslek üyelerinin işlerinde yeterli ve yetkili olduklarını kabul etmesi ve onaylaması.
10. Meslek üyelerinin, müşterilerin hizmetinde, bağımsız çalışanlar olmaları.
11. Meslek üyelerinin, müşterileriyle karşılıklı güvene dayanan bir ilişki içinde olmaları.
12. Meslek üyelerinin, müşterileri için tarafsız bir biçimde ve herhangi bir özel çıkar gözetmeksizin ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalışmaları.
13. Meslek üyelerine, hizmetlerinin karşılığında serbest ya da belirlenmiş bir ücret ödenmesi.

Bu ilkeler açısından gazeteciliğe baktığımız zaman, tam bir meslek ile karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Gazetecilik, üst örgütlenmeleri olan, belli ahlaki kuralları olan ve bunları hem yazılı metinlerle hem de genel kabullerle uygulayan, kendisi ile uğraşanlara para kazandıran, insanları bilgilendirmeyi amaç edinen ve toplumun hukukunu üstün tutan bir anlayışı benimseyen, örgün ve yaygın eğitim kurumları ile teorik bilgileri öğretilen bir meslek dalıdır.

Türkiye’de gazetecilik mesleğinin oluşması, gazetelerin yaygınlaşması ve Türkçe gazetelerin çıkarılmaya başlanması ile hız kazanmıştır. Türk basın tarihinin ilk Türkçe gazetesi Takvim-i Vekayi’dir. Bu gazete hükümet tarafından çıkarılmıştır ve günün önemli olaylarını ve resmi haberlerini o güne kadar özel bir deftere yazan “Vak’anüvis”lerin, bu olay ve haberleri çıkarılacak basılı bir mevkuteye yazmaları amaç edinilmiştir. Görülüyor ki, ülkemizde basın, diğer ülkelerde olduğu gibi siyasal, sosyal ve ekonomik olaylar karşısında halk kitlesini aydınlatmak, kamuoyunu etkilemek yolunda, toplumca duyulan isteklerden doğmamıştır. Hükümetin yaptığı işleri halka duyurmak amacıyla, özel buyrukla ortaya çıkmış, zamanla halkı aydınlatmak, kamuoyunu etkilemek niteliğini kazanmıştır (İnuğur, 2005: 174-175). Günümüz gazeteleri, gazetenin ilk çıkış amacı ile sonradan kazandığı fonksiyonlarını birlikte icra etmektedir. Gazetenin, önemli bir denetim aracı haline geldiğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

3. GAZETECİLİK VE ETİK

Felsefenin önemli bir alt dalı olan etik, medya ve gazetecilik de üzerine çalışılan ve çok tartışılan bir alandır. Etik, iyi ve kötü insan eylemlerini tanımlamakta ve incelemektedir. Bu nedenle de tıptan, hukuka, siyasete ve medyaya kadar insana dair bütün yapıları ve bu yapılardaki insan eylemlerini inceleyebilmek adına sınırları belirsiz, geniş ve verimli bir çalışma alanıdır (Çığ ve Çığ, 2011: 26-27).

Toplumsal yaşantı içindeki her meslek, belli kurallar çerçevesinde icra edilir ve toplumun genel kabulüne mazhar olmuş ahlaki çerçeve içinde yürütüldüğü müddetçe de varlığını devam ettirir. Yukarıda da ifade edildiği üzere gazetecilik, meslek olabilmenin kriterlerini tamamıyla üzerinde barındıran bir meslek dalıdır ve bu mesleğin icra edilmesinde sahiplenilen ahlaki kurallar, gazetecilik etiğini oluşturur. Burada, gazetecilik etiğinin ne anlama geldiğini ve hangi ilkelerin bu etiğin çerçevesini oluşturduğunu tespit etmek durumundayız.

Tiraj rekabeti yalnızca gazetecilerin haber konularına ilişkin değerlendirmelerinde bir değişime işaret etmekle kalmamış, öncül olarak gazetecilerin gerçeklikle olan ilişkilerini farklılaştırmıştır. Toplumsal sorunların ve olguların taşıdıkları haber değeri kabul edilen okur ilgisine ve ticari potansiyeline bağlı hale gelmiş, olayın haber olabilirliği bu temel ölçütlere uygunluğuyla yargılanmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, belli meselelerin haber olarak kabul edilmesindeki siyasal boyut yerini, tecimsel önemine bırakmış; haber değeri, olaya dışsal bir değerlendirme çerçevesi dayatmıştır. Bu söylemsel oluşumun iki temel görünümü çeşitlilik ve tarafsızlık siyasalarıdır. Haberin temel editoryal amaç haline gelmesi ve kamusal idealinin kitleler haber üretimine radikal bağlanmasıyla birlikte, olgusallığı ve bağımsızlığı temel alan normlar hem teoride hem de pratikte gazeteciliğin merkezine taşınmıştır. Objektiflik iddiasına bağlanan dört temel norm; yansızlık (*neutrality*), tarafsızlık (*impartiality*), dengelilik ve doğruluk, gazetelerin siyasetten kopuşu iddiasının şekillendiği bu süreçte savunulmaya başlamıştır. Böylece siyasal süreçte taraf tutmaya dönük isteksizlik, kamusal alanda yansız bir aktör olarak var olma gibi çelişkili bir siyasayı beraberinde getirmiştir. Bu nedenle gazetecilik söyleminin oluşumundaki önemli bir nokta, gazetecilerin siyaset, basın ve “genel kamu” arasında çizilmiş belirli sınırlar içinde hareket etmeleridir. Gazeteciler kendilerini, kamunun ya da siyasal sürecin katılımcıları olarak değil, bunlar arasında bir dolayımlayıcı olarak konumlandırmaya dönük bir söyleme yaslanmışlardır. Bu rol dağıtımında en edilgin yer tutan kesim ise kamudur (Taş, 2010: 46-47).

Gazetecilik etiğine geçmeden önce ‘etik’ kavramı üzerinde durmakta fayda vardır. Türk Dil Kurumu ‘etik’ kavramını, çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması

gereken davranışlar bütünü olarak tanımlamaktadır (www.tdk.gov.tr). Köken itibariyle Latince ‘ethos’ sözcüğünden gelen bu kavram, daha çok iş hayatını düzenleyen ahlaki kurallar için kullanılmaktadır. Etik, birey davranışlarıyla ilgili kullanılan ahlak terimlerini ve kurallarını incelemekte, ahlaki tutumların ardındaki yargıları ele almaktadır (Yüksel ve Gürcan, 2005; 259). Sosyal yaşantıda ‘etik’ kavramının en temel karşılığı ‘ahlak’tır. Ahlak kuralları için yazıya dökülmüş bildirilere rastlanmazken, etik kurallar için yazılı metinler ve ortak kararlar ayırıcı özellik taşır.

Gazeteciliğin bir meslek olduğunu ve bir işin meslek olarak kabul edilmesi için gerekli olan üst çatı yapılanmasının gazetecilik mesleğinde bulunduğunu söylemiştik. Bu üst yapıdan hareketle, gazetecilik etiğinin yazılı kurallarını belirleyen çatı örgütlenmelerin mevzuat, yetki ve ilkelerine bakmakta fayda vardır.

5187 sayılı Basın Kanunu, 09.06.2004 tarihinde kabul edilmiştir ve 26.06.2004 tarih 25504 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun’un 3 üncü maddesi “Basın Özgürlüğü” başlığını taşımaktadır ve şu ifadeleri içermektedir: “*Basın özgürdür. Bu özgürlük; bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir. Basın özgürlüğünün kullanılması ancak demokratik bir toplumun gereklerine uygun olarak; başkalarının şöhret ve haklarının, toplum sağlığının ve ahlakının, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği ve toprak bütünlüğünün korunması, Devlet sırlarının açıklanmasının veya suç işlenmesinin önlenmesi, yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması amacıyla sınırlanabilir.*” Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, basının özgürlüğüne yönelik yapılacak bir sınırlamanın sebepleri arasında ahlaki sınırlar ön plandadır. Gazetecilik mesleği açısından bu ahlaki sınırlara baktığımız zaman, karşımıza etik kurallar çıkar (www.resmigazete.gov.tr).

Gazetecilik etiği dendiği zaman akla ilk gelen metinlerden biri de “Basın Ahlak Esasları” bildirgesidir. Basın İlan Kurumu Genel Kurulu’nda 20.05.1964 tarihinde alınan kararların 1 inci maddesi bu ilkelerden oluşmaktadır (09.06.1964 tarih 11723 sayılı Resmi Gazete):

1. Bir amme müessesesi olan gazetecilik mesleği, bu mesleğin dışında kalan özel veya ahlaka aykırı maksat ve menfaatlere alet edilemez ve amme menfaatine zarar verici bir şekilde kullanılamaz.
2. Yazı, haber, fotoğraf vesaire şekillerde yapılacak yayınlarda şu hususlara riayet edilir:
  - a. Ahlaka aykırı veya müstehcen yayında bulunulamaz.

- b. Şahıs, müessese ve zümreler hedef tutulan yazılarda galiz kelimeler kullanılamaz, şeref ve haysiyetlere karşı haksız yayın yapılamaz.
- c. Amme menfaatini ilgilendirmeyen hallerde fertlerin hususi hayatları küçük düşürücü şekilde teşhir edilemez.
- d. Şahıslar, müesseseler veya zümreler aleyhine iftira ve isnatta bulunulamaz.
- e. Din istismar edilemez.
3. Haberlerde ve olayların yorumunda hakikatlerden tahrif veya kısaltma yoluyla maksatlı olarak ayrılınmaz, doğruluğu şüphe uyandırabilen ve tahkiki gazetecilik imkânları içinde bulunan haberler tahkik edilmeden ve doğruluğuna emin olunmadan yazılamaz.
4. Gazetenin veya gazetecinin şahsi veya taraf tutan kanaatlerine metninde yer verilemez.
5. Haber başlıklarında, haberin ihtiva ettiği hususlar tahrif edilemez.
6. Amme menfaati mutlak lüzum göstermedikçe ‘mahrem’ kaydı verilen malumat yayınlanamaz.
7. Gazeteci, kaynaklarının mahremiyetini koruyacak ve kendisine verilen sırlara saygı gösterecektir.
8. Haber, resim ve yazı kaynaklarının, yayın tarihi için koydukları zaman kaydı ihlal edilemez.
9. İlan, reklam mahiyetindeki haber, resim ve yazıların ilan veya reklam olduğu tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.
10. Mevzutelerin verdikleri yanlış bilgilerden dolayı, yollanacak haklar cevap tekzipler cevap veya tekzibe sebep olan yazının tesirini tamamıyla giderecek şekilde en kısa bir zamanda yayınlanır.
11. Yazı, haber fotoğraf vesaire şekillerde yapılacak yayınların kaynaklarıyla kadro mensupları, baskı veya fiili satış adedi okuyucuya açıklanmak istendiği takdirde yanlış veya yanıltıcı bilgi verilemez.

Basın ahlak esasları genel anlamda incelendiği zaman temel çerçevesini; kamu yararını ihlal etmeme, mahremiyete saygı, haber kaynağına saygı, haber kaynağının kaygılarına saygı, şahsi menfaat gözetmeme, hakaret içermeme, doğru bilgi verme, cevap hakkına saygı ilkeleri oluşturmaktadır. Bu ilkeler, günümüz gazeteleri tarafından da kabul edilen ve uyulacağına söz verilen ilkelerdir. Her gazetenin künyesinde, bu ilkelere uyulacağına dair verilmiş sözleri görmek mümkündür. Gazeteciliğin etiği üzerine yapılacak bütün tartışmalar, bu ilkeler üzerine bina edilmektedir. Etik sorunu olarak tartışılan hemen her konunun, yukarıdaki ilkelere yer verilen konular olduğunda şüphe yoktur.

1988 yılında yayımlanan Basın Meslek İlkeleri, 1997 yılında revize edilerek yeniden yayımlanmıştır (Tokgöz, 2003: 381-382). 1998 yılında Yayımlanan Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluklar Bildirgesi gazetecilik mesleğinin etik çerçevesi açısından önemli metinler arasında yer almaktadır. Söz konusu bildirmede; insan ve yurttaş hakkından, gazetecinin tanımından, gazetecinin sorumluluğundan, gazetecinin haklarından, gazetecinin temel görevlerinden, bahsedilmektedir (www.tgc.org.tr).

Gazetecinin doğru davranış kurallarına baktığımız zaman; haber etiği açısından önemli tespitlerin yapıldığını görürüz. Haber ile yorumun fark edilecek şekilde verilmesi, haberde kullanılan görüntünün güncelliği, ilan ve reklam ile haberin ayırt edilmesi, yargı sürecinde olan olaylara ilişkin verilen haberlerin soruşturmayı olumsuz etkilememesi, çocuklara ilişkin haberlerde yaş sınırına dikkat edilmesi, cinsel saldırılarda mağdurların kimliklerinin ifşa edilmemesi, sağlık konusunda hassasiyet sergilenmesi, kuşku hediye kabul edilmemesi, yapılan yanlışların tespiti halinde düzeltilmesi, basın kuruluşunun taraf olduğu konulara ilişkin haberlerde taraf olduğu hususunun kamuoyuna açıklanması, özel hayatın gizliliğinin korunması, bilgi ve belge temininde yasal yolların kullanılması, haber yaparken birilerine para verilmemesi gibi konular, söz konusu doğru davranış kurallarının başında yer almaktadır (Tokgöz, 2003:389-394). Yer verilen kuralların tamamı, gazetecilik etiğinin çerçevesi içinde yer alan kurallardır ve her bir kural ihlali, etik sorunun kaynağını tespit etmek açısından önem taşır.

Haber etiği hususunda belli kuram ve kurallar mevcuttur Bunların başında “doğruluk kuralı” gelir. Doğruluk, gerçeği olduğu gibi yansıtmak ve saptırmamaktır. Haberin doğruluğu, gazetecilerin etik anlayışı ile doğrudan ilişkilidir. İletişim etiğinin temelini doğruluk kuralı oluşturmaktadır. “Dürüstlük ve gerçekçilik kuralı” haberin yalan üzerine kurgulanmaması temeline dayanır. Dürüstlüğün içinde doğruluk, yansızlık ve adalet vardır. “Hakkaniyet kuralı” genel anlamda doğruluk ve adalete uygunluktur. Bu kural, gazetecinin habere yaklaşırken ve düzenlerken, tarafsız olmasını, çok olaylı ve kişili eylem ve söylemlerde tarafların seslerini eşit biçimde duyurmasını öngörmektedir. Toplumsal sorumluluk kuramı, aydınlatma hakkının kullanılmasını esas almaktadır ve topluma karşı sorumlu olan basının asli görevlerinden birinin, hükümetin iş ve işlemlerinden halkı haberdar etmek olduğunu savunur. Özgürlükçü kuram, basının özgür olması gerektiğini ve kamu çevreleri ile ilişkilerde maddi unsurların bulunmaması gerektiğini söyler (Bülbül, 2001: 284-286).

Gazeteciliğin en temel işlevi haber vermektir. Bu işlev yerine getirilirken takınılacak tavırlar, bir anlamda, etik kuralların sahiplenilip sahiplenilmediğini ortaya koymaya yetecektir. Gazeteciliğin etik kültürünün oluşumu bu tavırlarda gizlidir desek yanlış olmaz.

Gazeteci ve gazetecilik kavramları, haber verme yönünden tek yönlü bir iletişim akımına işaret eder (Tokgöz, 2003: 99-102). Bu iletişim sürecinde kuvvetli olan gazete ve gazetecidir. İletişime konu olan bilginin doğruluğu ya da yanlışlığı, tek yönlü iletişim akımının genel özelliğinden dolayı anlık bir sorgulamaya tabi tutulmadan hedef kitleye ulaşacaktır. Bu iletişim sürecinden olumsuz etkilemeyi en aza indirecek temel hassasiyet, gazetecilik etiğine sahip çıkmak olacaktır.

Haber vermek kadar, haber vermemek de, gazetecilik mesleğinde bir etik sorun olarak algılanmaktadır. Bu konu, bir anlamda gazeteciliğin tarafsızlığı ile ilgili bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. En temel görevi haber vermek olan gazetenin, haber vermemeye yönelik tavrı, başlı başına bir etik sorun durumundadır. Basın ahlak esaslarında, bu duruma yer verilmediği görülmektedir. Bu, gazetecilik etiği açısından bir eksiklik olarak mütalaa edilebilir.

Gazeteciliğin temel ilkelerinden biri, haber ile yorum arasında belirgin bir ayırımın çizilmesi ve bunların karıştırılmasının önlenmesidir. Haber, gerçeklere ve verilere dayalı bilgilendirir. Buna karşılık yorum ise yazarın, yayımlayanın veya yayın şirketlerinin düşüncelerini, inançlarını, kişisel yargılarını barındırır. Haber yayını, gerçeklere dayandırılmalı ve doğruluğu kanıtlanırlı olmalıdır. Yorumlar, genel düşünceler veya günlük olaylar üzerinde yapılabilir. Yorum, kişiye özel olduğundan doğruluğu üzerinde eleştiri yapılamaz (Tokgöz, 2003:99). Haber için lazım olan gerçekliktir ve etik kuralların etkisi daha çok hissedilir. Fakat yorumlama için böyle bir şey söylemek mümkün değildir.

Gazetecilikte tarafsızlık hep konuşulan bir durumdur ama tarafsız olmanın mümkün olmadığı da bilinen bir gerçektir. Etik açıdan tarafsızlık meselesine baktığımız zaman, gazetenin durduğu tarafta bir menfaatinin olup olmadığı sorusuna verilecek cevap, herhangi bir etik sorunun varlığı hakkında fikir verecektir. Birden fazla taraflı olaylar hakkında haber verilirken kullanılan dil, taraflardan birinin yanında duruyormuş izlenimi uyandırabilir. Bunda etik açıdan bir sorunun olmadığı söylenebilir. Eğer gazetenin durduğu noktada ve kullandığı haber dilinde belli menfaatlerin temini amaç edinilmişse, işte burada haber etiği devreye girer.

Gazetecilikteki etik sorunların, belirlenmiş olan basın ahlak ilkelerine aykırı şekilde sergilenmiş olan tavırlardan doğduğunda şüphe yoktur ve her bir kuralın ihlali, ayrı çalışmalar gerektiren konulardır. Bu çalışma özelinde, etik sorunların tamamına yer vermeye imkân bulunmamaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, gazeteciliğin mülkiyet yapısının haber verme işlevine ne şekilde etki ettiği hususuna ve bu etkinin etik açıdan ne tür sorunlar doğurduğuna değinilmeye çalışılmaktadır.

4. GAZETECİLİK MÜLKİYETİ VE HABER VERMENİN ETİK BOYUTU

Gazete, mülkiyet temelinde örgütlenmiş ticari bir kuruluştur. Gazetecilik sorumluluğu ve kamusal görevlere ilişkin çerçeve, gazetenin ekonomik bir kuruluş olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Gazete kelimesinin köküne ilişkin bir araştırma bizi, kelimenin kendisinin para ile ilişkili olduğu tespitine götürür. Gazetta, bakırdan yapılan ve en küçük Venedik parasına verilen isimdir ve bu para karşılığında satılan haber kâğıtları, sonradan gazete ismini almıştır (İnuğur, 2005: 44). İsmi bile para ile ilgili bir kavram olan gazetenin, ticari kaygılardan uzak ve mülkiyet özelliklerinden etkilenmeyen bir yapısının olduğunu söylemek, realiteye uygun düşmez.

Haber verme işlevleriyle gazetecilik yapan kitle haberleşme araçları, topluma siyasal, ekonomik, toplumsal, sanatsal, bilimsel enformasyonu ister güncel olsun isterse genel nitelikte olsun, çeşitli olgular arasında bağıntılar kurarak sunarlar. Zaman, zaman uyumcu zaman zaman eleştiri ile yüklü olarak olguların ve değerlerin toplumda yerleştirilmelerini sağlarlar. Bu işlevleriyle bilgi verme yanında, fikirlerin, değerlerin aktarımını yapmaları, aslında kitle haberleşme araçlarının eğitim işleviyle bütünleşmektedir. Daha öz bir ifadeyle haber vermenin toplumsallaşmada oynadığı önemli rolü göstermektedir. Haber verme işleviyle aynı zamanda bazı fikirlerin savunuculuğunu yaparak, topluma belirli yönde fikir değişikliği getirerek, yeni tutumları yerleştirilmesini isterler. Bu işlevi görürlerken, zaman zaman siyasal karar alma yönünden ikna etmeye yönelerek, bazı fikirlerin değiştirilmesinde, şekillenmesinde rol oynarlar. Diğer yandan, yine haber verme işlevi içinde, toplumun ekonomik yapısının işleyişi ile ilgili olarak malların tanıtımına da yönelirler. Malların tanıtımı (reklam) yoluyla, ekonomik sistem hakkında bilinçlendirme, tanıtma ve malı satın alma yönünde ikna etmeye yönelme, haber verme işlevi içinde gerçekleşir. Daha başka deyişle, gazetecilikte haber verme işlevi, zaman zaman kişileri siyasal ve ekonomik açıdan bilinçlendirme yanında ikna etme işlevi ile de yüklü olabilir. Belki, haber verme işlevi yoluyla yönelen en önemli işlevi psikolojik ve toplumsal değerleri içeren, değerlendiren eğlendirme, dinlendirme işlevi olarak nitelemek mümkündür. Kişileri, günün ağır bunaltıcı sorunlarından ve koşullarından uzaklaştırarak, onları hayal ve düş dünyasına itme, gamdan, sıkıntıdan arındırma bakımından haber verme günümüz gazeteciliğinde önemli bir yer tutmaktadır. Kişiye çevresinde edindiği bilgilerle statü kazandıracığına, öğretilmesi gerekenleri öğretmek, toplumsal normları zorlayacağına, genelde topluma istenileni sunmaya, sorunlardan, dertlerden kaçma ve kurtulmayı vurgulayan hep eğlendirme ve dinlendirme işlevi olmaktadır (Tokgöz,1981: 12-13).

Tüm bu güncel etik tartışmaların odağındaki birey olarak gazeteci, kendisine yüklenen etik sorumluluğun gerçekte çok uzağındadır. Bu uzaklık ilk önce, aşamasına dek, gerçekte yeni başlamasından ve muhabirin metin üzerindeki hâkimiyetinin azlığından kaynaklanmaktadır. İkinci uzaklaşma, gazetecilik *nesham* haberin yolculuğunun haber organizasyonuna ulaştığı andan basım *nel* haber yazım kodlarının, yani haber metinlerinin kurgusunda yatan yapısal kodlarının muhabire dayattığı biçimsel zorunluluktan türemektedir modern örgütlenme ve iş dünyasının bireyleri ahlaki düşünceden giderek uzaklaştırdığını vurgulamaktadır. İş dünyası ahlakı, insanı tamamen görünmez kılarak bir kenara atmaktadır. İş dünyası içinde bireyler, ahlaki bir sorumluluk duy(a)madıkları gibi bireylerin ahlaki özerklikleri de bu süreçte kaybolmaktadır. Bauman'a göre, modern örgütlenme ve modern iş dünyası, ahlaklı olmayı hedefleyen insanların yaşamını güçleştirmektedir. Modern haber örgütlenmesi içinde de ahlak teşvik edilmediği gibi, bu durumu hiç sorgulamadan sadece gazeteciye seslenen etik kodlar, yapı içerisinde işlemez hâle gelmektedir. Gazetecilik etiği, "Gazetecilikte doğru eylem nedir?" sorusunun peşinden gitmektedir. Özellikle yirminci yüzyılda gazetecilik ve medya etiği alanındaki tartışmaların arttığını gözlemlemek mümkündür. Tartışmaların artması ve yoğunlaşmasının nedenleri, gazeteciliğin ve medyanın kamusal görevi ile çıkar ve güç odaklarının aracına dönüşmesinin yarattığı gerilim hattında yatmaktadır (Çığ ve Çığ, 2011: 26-28).

Gazetenin en temel işlevi olan haber verme işlevi, mülkiyet yapısına göre şekillenmekte ve gazetenin sahibi olan kişilerin çeşitli konulara olan bakış açıları, haber vermede baskın bir rol oynamaktadır. Gazetenin hayata geçirilmesinde kullanılan sermayeyi kimin koyduğu meselesi, mülkiyetin haber vermedeki etkisini ortaya koymasından önemlidir. Mülkiyet sahiplerinin siyasi düşünceleri, gazetenin haber diline yansımaktadır. Bu durum bazen haber vermeme şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Gazetecilik etiğinden ve gazetenin en önemli fonksiyonunun haber vermek olduğu kabulünden hareket ettiğimiz zaman, haber vermeme şeklinde gerçekleşen bir olay, en temel etik sorun olarak karşımıza çıkar.

O'Neill, gazeteciliğin demokratik toplumlarda çok önemli bir rol oynadığını ifade eder ancak piyasanın, gazetecilik ve demokrasi arasındaki ilişkiyi baltaladığına inandığını söyler (1998: 31). Piyasadan kasıt, ticari faaliyetlerin ortamı olan mülkiyet ilişkileri ve mülkiyet sahiplerinin ekonomik bakış açılarıdır. Bu ilişkiler ve bakış açıları, haber verme işlevinin en temel belirleyicileri durumundadır.

Kamunun haber alma ihtiyacı, gazete sahibinin sahip olduğu siyasal düşüncelerden etkileniyorsa, burada bir sorunun olduğu açıktır. Mülkiyet temelinde seçici bir haber verme tavrı, kamuoyunun yeterince aydınlatılamaması ve kamuoyunun tamamının beklentilerinin

karşılanmaması anlamına gelecektir. Bu tavır, gazeteyi, siyasi ve ticari bir araç haline getirecektir ve tarafsızlık ilkesi kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

6. SONUÇ

Kitle iletişiminin en eski yazılı araçlarından biri olan gazete, kamuoyunu bilgilendirme misyonu ile varlığını sürdürmeye devam edecektir. Bir meslek olarak gazetecilik ise, meslek ilkelerinin korunmasında gösterilecek hassasiyetle kendini korumaya devam edecektir. Dün olduğu gibi bugün de, mülkiyet sorunu olarak ortaya koymaya çalıştığımız durum olan haber verme işlevi reel durumu, gazeteciliğin en önemli etik sorunlarından biri olarak kalacaktır.

En temel fonksiyonu haber vermek olan gazetenin, haber vermemek şeklinde tezahür eden tavrı, gazetecilik etiği açısından bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Realite açısından meseleye baktığımız zaman ise, pek de yadırganmayan bir durum ile karşı karşıya olduğumuzu söylemek yanlış olmayacaktır. Bizi bu kanıya götüren en temel etken ise, gazeteciliğin bir ticari işletme mantığına sahip olması ve mülkiyet sahiplerinin siyasi görüşlerinden etkilenmesinin kabulü şeklinde ortaya konan realitedir. Bu realite, günümüz toplumları tarafından da kabul edilen bir durum haline gelmiştir. Bu kabulleniş, gazetecilik etiğinin sorgulanması açısından da olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Haber verme işlevini kendine temel edinmiş bir kitle iletişim aracının haber vermeme yönündeki tavrı yadırganmaz hale gelmiştir. Gazetecilik, etik sorunların çözümü noktasında, bu durum ile de uğraşmak zorundadır ve günümüz gazeteciliği bu ihlalin tam ortasında yer almaktadır.

Bazı kurum ve kuruluşların meslek ve iş etiğinden yoksun olmaları yüzünden gazeteciler çalıştıkları yerde etik kurallarını göz ardı edebilmektedir. Basın işletmeleri üzerinde kurulan medya patron ve politik baskılar ticari, siyasi kaygılardan kaynaklanmaktadır. Kimi kuruluşlarda işveren baskısı hâkim iken kimi kuruluşlardaki işveren baskısı sınırlandırılmıştır. Bu durum yüzünden bu kuruluşlarda çalışan basın mensupları işten çıkarılma korkusuyla etik kurallarını çiğneyebilmektedir. Gazetecilik, ticari bir işletmenin günlük faaliyetleri olarak görüldüğü müddetçe, haber etiği açısından sorunlu olarak görülen hususların iyileştirilmesi imkân dâhilinde olamayacaktır. Gazeteciliği, mülkiyet temelinden ayırştırmak da mümkün olmayacağına göre, bu kısır döngü, gazetecilik mesleğinin kaderi olmaya devam edecektir. Gazeteciler ve yayın mensupları halka karşı her anlamda sorumludurlar. Tarafsızlık, güvenilirlik, dürüstlük şeffaflık ilkelerine uyarak halkı doğru bilgilendirmelidir. Gazeteciler aynı zamanda ve mesleğin dıştan gelen baskılar karşısında korunabilmesi için meslek dayanışmasına da önem vererek örgütlenmelidir.

Bir başka yönden ise okuyucular, haberlerin kalitesizliğinden çoğunlukla gazetecileri sorumlu tutmakta ve bu durum toplum nezdinde gazetecilerle ilgili olumsuz fikirlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Gazetecilerin gündemde oluşan önemli haberlerden daha çok magazin haberlerine yer vermeleri toplumun odağını farklı yöne çekmelerine yol açmaktadır. Gazeteciler kendi sorumluluklarının farkında olmaması ve gazetelerin haber verme işlevinden çok eğlendirme işlevine yönelmeleri gazetecinin meslek etiğini koruyamamasında ve geliştirememesindeki başka bir etkidir. Basın etiğinin uygulanmasından sorumlu olan bir diğer denetim rolü okurdur. Okur kendisinin de bir denetim rolünün olduğunu benimseyerek sorumluluk üstlenmesi gazetecilik meslek etiğinin korunmasında yardımcı olacaktır. Günümüzde özellikle internet aracılığıyla basına daha hızlı ve rahat ulaşılması, okuyucunun eleştirilerinin, yorumlarının paylaşılması okurun daha aktif bir denetim mekanizması olarak basın etiğinin sağlanmasında olanak tanımaktadır.

KAYNAKÇA

Adaklı, Gülseren, (2009). “Gazetecilik Etiğini Belirleyen Yapısal Unsurlar: Mülkiyet ve Kontrol Sorunu”, Televizyon Haberciliğinde Etik, Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (der.), Ankara: Fersa Matbaacılık, s.61-96

Baltaş, Zuhale ve Baltaş, Acar, **Bedenin Dili**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004

Bülbül, A. Rıdvan, **Haberin Anatomisi ve Temel Yaklaşımlar**, Nobel Yayınları, 2001
Çığ, ÜNSAL , Çamuroğlu Çığ, EYLEM. Haber Endüstrisi Ve Gazetecilik Etiği. *İŞ Ahlakı Dergisi Turkish Journal Of Business Ethics*, **2011**, 4,25-60).

Girgin, Atilla, **Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik’i**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2003

Gökçe, Orhan, **İletişim Bilimi İnsan İlişkilerinin Anatomisi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006

Gökçe, Orhan, **İletişim Bilimine Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993

Gökçe, Orhan, **İletişim Bilimine Giriş**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005

<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11723.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11723.pdf> (Erişim Tarihi 01.05.2017)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53623a9ec04fc2.64719545 (Erişim Tarihi: 01.05.2017)

<http://www.tgc.org.tr/bildirge.asp> (Erişim Tarihi: 05.05.2017)

İlgaz Büyükbaykal, C ., "Basında Etik Anlayışı", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal, 2012.

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 2005

O'Neill, John, **Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar**, Der. Andrew Belsey-Ruth Chadwick, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998

Odabaşı, Yavuz ve Oyman Mine, **Pazarlama İletişimi Yönetimi**, Elma Basım Yayın, İstanbul, 2014.

Öke, M. Kemal, **Gazeteci**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1994

Taş, Oğuzhan "Gazeteciliğin Doğuşu: Eleştirel Bir Tarih Yazımına Doğru." Mülkiye 34(269): 29–66, 2010

Tokgöz, Oya, **Temel Gazetecilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 1981.

Yüksel, Erkan, Gürcan, Halil İbrahim, **Haber Toplama ve Yazma**, Tablet Kitabevi, Konya, 2005